

Doktori (Ph.D.) értekezés

A hálózatok földjén.

A Bihar vármegyei Nagyléta község gazdasága és társadalma a környezettörténet és a hálózattudomány látószögében, 1870–1929

Buzgó Gábor

Debreceni Egyetem

BDT

2025

A hálózatok földjén.

A Bihar vármegyei Nagyléta község gazdasága és társadalma a környezettörténet és a hálózat-
tudomány látószögében, 1870–1929

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a történelemtudományok tudományágban

Írta: Buzgó Gábor okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola (történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. Szilágyi Zsolt

Dr.....

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

Az értekezés védésének időpontja: 2025.....

Én Buzgó Gábor teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2025. február 15.

Buzgó Gábor

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	6
1.1. Historiográfia	8
1.2. Vizsgálati kérdések és módszerek	17
1.3. Az adatbázis	20
1.4. Adatvizualizáció	22
2. Gazdasági, társadalmi struktúrák	25
2.1. A vizsgált település és kontextusai	25
2.1.1. Törésvonalak – felekezet és etnicitás	25
2.1.2. Nagyléta mint piacközpont és a határmentiség	34
2.2. A birtokviszonyok formálódása Nagylétán	50
2.2.1. Az uradalom birtokosai	65
2.2.2. Mandel Rudolf uradalma és a Belga Bank	68
2.2.3. Egy „maroknyi” föld sora – A Középeussy-birtok.....	79
2.2.4. A Csanády-birtok felparcellázása.....	83
Konklúziók.....	89
2.3. Antropogén tájatalakítás Nagylétán az úrbéri egyezségtől a 20. század elejéig.....	90
2.3.1. A felszínborítottság forrásai, módszertani megfontolások	91
2.3.2. Egy új korszak küszöbén – A táj átalakulása	92
2.3.3. Homokbuckákból szőlőskertek	105
2.3.4. A dohánytermesztés mint a gabona alternatívája?	113
2.3.5. A belvíz levezetése	119
2.3.6. A környezet átalakulása és a lokális társadalom	125
Konklúziók.....	131
2.4. Éghajlati anomáliák, gazdasági krízisek és járványok az Érmelléken a 19. század utolsó harmadában	133
2.4.1. Éghajlat és gabonatermés	133
2.4.2. A terméseredmények és a demográfia kapcsolata.....	140
2.4.3. Járványok és a demográfiai átmenet Nagylétán	150
Konklúziók.....	168
3. Rejtett hálózatok – Rokoni és műrokoni kapcsolatok.....	169
3.1. Keresztszülők Nagylétán – a helyi társadalom „ikonikus” figurái	171
3.1.1. Forrás, adatbázis, módszer	171
3.1.2. Népszerű keresztszülők Nagylétán.....	173
3.1.3. A társadalmi integráció lehetséges útjai	189

Konklúziók.....	195
3.2. Presztízs, rokonság, hálózat. Násznagyok Nagylétán.....	196
3.2.1. Forrás, módszertan, adatbázis.....	196
3.2.2. Tanúk a helyi társadalomban, presztízs, hálózat	198
3.2.3. Tanúk és az exogám házasságok	224
Konklúziók.....	226
3.3. Párválasztás Nagylétán – házassági kapcsolatok.....	227
3.3.1. Kapcsolatok határon innen és túl.....	229
3.3.2. Házasság, párválasztás és földbirtok 1883–1893	235
3.3.3. Házasság és földbirtok 1899–1929.....	238
3.3.4. Egy lelkészválasztás viszontagságai.....	257
Konklúziók.....	264
4. Összegzés	265
Bibliográfia.....	274
Források	274
Felhasznált irodalom.....	285
Melléklet.....	301

1. Bevezetés

Doktori disszertációmban a Bihar vármegyei Nagyléta község gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatait vizsgálom a 19. század utolsó harmadától a 20. század első harmadáig. Kutatómunkámat az elmúlt években útkeresés jellemezte, bár a doktori programnak határozott célokkal vágtam neki, melynek keretében egy bihari falu társadalmi hálózatainak mikroszintű vizsgálatát próbáltam megvalósítani, időközben az elemzés horizontja több ponton módosult, szélesedett. A PhD-képzés megkezdésével egy időben, 2019 őszén indult az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport (1767–2017) programja, amelyben külső munkatársként személyesen is részt vehettem. A kutatócsoport a vidéktörténet keretében a hosszú távú gazdasági- és társadalmi folyamatok vizsgálatát tűzte ki célul az úrbérrendezéstől a vidék elnéptelenedéséig, mely témakör sok tekintetben jól illeszkedett a saját kutatási témámhoz. A kutatócsoport tagjai által elért új kutatási eredmények nem tagadhatom, hatással voltak rám, formálták szemléletemet, s magam is igyekeztem azok kontextusába állítani a bihari Nagylétával, s az Érmellékkal kapcsolatos vizsgálataimat. A környezettörténeti vizsgálatok, melyek eredetileg nem szerepeltek a kutatási tervemben, részben a lendület kutatócsoporton, részben a napjainkban egyre inkább a saját bőrünkön érzékelhető klímaváltozás – gondolok itt elsősorban a 2022-es évet jellemző aszályra – iránti személyes érdeklődésem miatt keresztül került a látóterembe. A környezet változásának vizsgálatával végül differenciáltabb képet alkothattam Nagyléta társadalmának rejtett hálózatairól is.

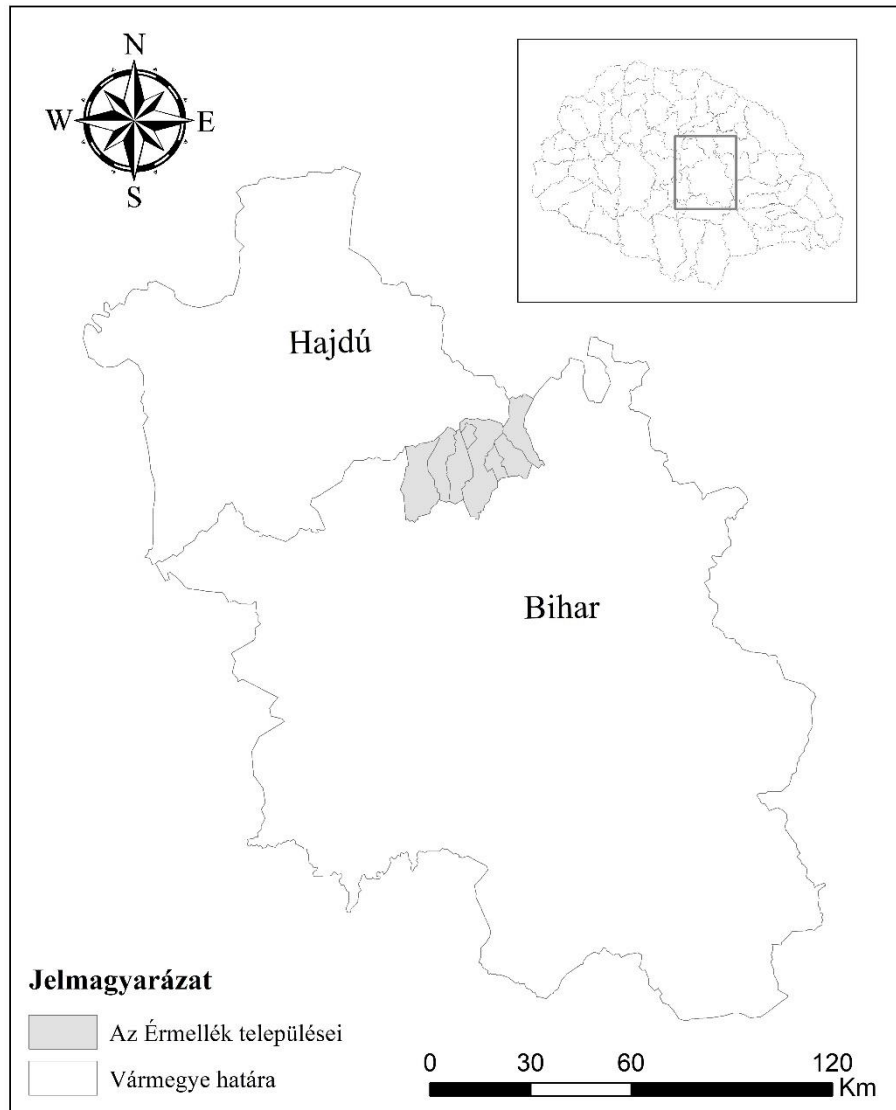
A személyes preferenciákon túl szakmai szempontok is indokolták azt, hogy a kutatás középpontjába a bihari Nagyléta község gazdasági, társadalmi viszonyai kerüljenek, s nem a környező falvak, például Vértes vagy Álmosd valamelyike. Nagyléta kutatása mellett szólt, hogy már a BA, illetve MA képzés alatt is ennek a településnek a gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkoztam,¹ vagyis a doktori képzésben a megkezdett munkámat folytathattam, s építhettem korábbi alap kutatásaimra. Fontos érv volt továbbá, hogy a térség települései közül Nagyléta rendelkezik a leginkább egyben maradt levéltári forrásanyaggal. Ezeken túlmenően a település kutatását indokolta, hogy a tágabban vizsgált térség, az Érmellék trianoni határokon belül maradt részének ez a település volt a piacközpontja a határváltozás előtt és után is, s így a piacközponti szerepkör változását is elemezhettem.

A dolgozat számos fejezetében Nagyléta község mellett annak tágabb környezete is az elemzés részét képezte. Vizsgálatom tágabb területi egységének az Érmellék 1920 után is Magyarországon maradt részét, a Nyírség és a Bihari-síkság találkozásánál, vagyis egy tájhatáron fekvő

¹ Buzgó 2019: 91–116; Buzgó 2021: 69–98.

Álmosd, Bagamér, Kokad, Nagyléta, Újléta településeket tekintettem,² továbbá az elemzésbe bevontam Hosszúpályi, Monostorpályi és Vértes községeket is, amit az indokolt, hogy ez a nyolc település azonos természetföldrajzi környezetben található.³

1. ábra Az Érmellék települései 1910-ben

Forrás: GISa Hungarorum OTKA-projekt. Saját szerkesztés.

A települések belterületétől északra a Nyírség futóhomokja, míg délre a jó minőségű, gabona-termesztésre alkalmas, lösztakaró, „fekete föld” alkotta a talajt.⁴ A tájegységben fekvő

² Magyarország földrajzi kistájbeosztása szerint az itt fekvő települések (Újléta kivételével) az Érmellék (korábban Érmelléki löszös hát) kistáját alkotják. Csorba P. 2021: 128–129.

³ Ezeket a településeket az azonos szőlőművelés-technika miatt a néprajzi szakirodalom is az Érmellékhez sorolta. Varga Gyula kutatása nyomán Vajda Mária Álmosd szőlőműveléssel kapcsolatos hagyományai vizsgálata során szintén az Érmellékhez sorolta a települést. Varga Gy. 1975: 431–432; Vajda 2009: 153.

⁴ Bihari-Horváth 2014: 90.

települések belterülete (Újléta kivételével) a két talajtakaró találkozásánál alakult ki, szinte fel-fűzve azokat a tájhatárra, kelet-nyugati irányú településtengelyt alkotva.

1.1. Historiográfia

A lokális társadalmakkal, közösségekkel kapcsolatos hazai társadalomtörténeti vizsgálatok nagyrészt az új várostörténet, illetve a mikrotörténelem keretében valósultak meg, s újabban a környezettörténeti vizsgálatoknak is tárgya lett. A jellemzően egy település vagy egy szűkebb régió történeti vizsgálatát alulról felépítő kutatásokat Gyáni Gábor a „helyi történethez” sorolta.⁵ Az ilyen típusú hazai modern várostörténeti, illetve településtörténeti vizsgálatok részben a struktúratörténet keretében születtek, részben a történeti antropológia és a mikrotörténelem jegyeit is magukon viselik.⁶ „A magát új várostörténetként (New Urban History) meghatározó áramlat képviselői a történelmi változások mechanizmusait, a strukturális átalakulások belső okait feltárva az általánost sejtető szabályszerűségeket ragadták meg a szorosan vett helyiben.”⁷ Erős Vilmos szerint az új várostörténet alapvetően elemző, strukturális és kvantitatív szempontokat alkalmazott, majd később a nagy strukturális folyamatok elemzése helyett, illetve mellett nagyobb hangsúly került arra a kérdésre, hogy a városlakók hogyan élték meg ezeket a folyamatokat, melynek vizsgálatához ismét előtérbe kerültek a narratív források.⁸ Ezekben az új várostörténeti elemzésekben a város már nemcsak díszlet, hanem mint folyamat alakítja a társadalmi jelenségeket. Ezt a paradigmaváltást később térbeli fordulatnak nevezték.⁹

A struktúratörténeti irányvonalhoz kapcsolhatók a városi elitet a vizsgálat középpontjába állító elemzések, melyek között említhetők Takács Tibornak Nyíregyháza, Szilágyi Zsoltnak Kecskemét helyi elitjének bemutatására fókuszáló monográfiái.¹⁰ Szintén strukturalista jegyeket hordoz magán Vörös Károly Budapest legnagyobb adófizetőit, illetve Tóth Zoltán Szekszárd, Timár Lajos Debrecen társadalmát, s Szakál Gyula Győr vállalkozó polgárjait elemző kötete.¹¹ A várostörténet-írás történeti-antropológiai, mikrotörténeti vonalához sorolhatóak Gyáni Gábor Budapest társadalmát elemző munkái, Tóth Árpád Pozsonyra, Benda Gyula Keszthelyre, Kövér György Tiszaeszlárra, s Für Lajos Tiszabercelre vonatkozó kutatásai, habár utóbbi kettő vizsgálati fókuszpontjában a falusi társadalom állt.¹²

⁵ Gyáni 2018: 17–18.

⁶ Gyáni 2018: 17.

⁷ Gyáni 2018: 13–14.

⁸ Erős 2015: 241.

⁹ Gyáni 2018: 14; Gyáni 2020: 258–287.

¹⁰ Takács T. 2008; Szilágyi Zs. 2017.

¹¹ Vörös 1979; Tóth Z. 1989; Timár 1993; Szakál 2002.

¹² Gyáni 1995; Gyáni 1998; Benda 2008; Tóth Á. 2009; Kövér 2011; Für 2000.

A lokális társadalmak elemzése magával hozta a vizsgálat léptékének csökkentését is. A mikroszintű vizsgálatokkal kapcsolatban felmerülhet a reprezentativitás kérdése, vagyis az, hogy az előállított tudás meddig érvényes, s hogyan viszonyul a makroszintű folyamatokhoz. A mikroszintű és a makroszintű elemzések közti ellentétet, hierarchiát részben a történeti demográfia, részben a modern várostörténet oldotta fel. A történeti demográfia volt az a társadalomtörténeti irányzat, amelyben a mikroszintű kutatásoknak nem volt makroszintű megfelelője.¹³ A mikrotörténelem a mikro- és a makroszintű vizsgálatok eredményeit egyenértékűnek tekintette.¹⁴ Ezt szem előtt tartva a mikrotörténeti kutatásokban a vizsgálat célja a lépték csökkentésével nem az általánostól elkülönülő partikuláris feltárása,¹⁵ hanem a „nagy történelmi kérdések” megválaszolása volt.¹⁶ Teodor Hershberg szerint egy település önmagában is jelenthet kontextust,¹⁷ emellett azonban a Bernard Lepetit-féle léptékváltások arra mutattak rá, hogy a történeti vizsgálatokban is érdemes a vizsgálat horizontját csökkenteni s tágítani, ugyanis a mikro-, mezo-, és makroszintű léptékek változtatásával a gazdasági és társadalmi folyamatok vizsgálata során tapasztalt jelenségek új kontextust nyerhetnek, megsokszorozva ezzel az utólagos jelentésadás lehetőségét.¹⁸ Jacques Revel szerint „minden egyes történelmi szereplő közvetlenül vagy közvetetten különböző dimenziójú és szintű, leginkább lokálistól a leginkább globálisig terjedő folyamatokban vesz részt.”¹⁹ A makro- és mikroszintű vizsgálatokból született kutatási eredmények nem alá-fölé, hanem egymás mellé rendelhetők, azok kiegészíthetik egymást. Ennek megfelelően érdemes a folyamatokat több léptékben elemezni.

A lokális társadalmakban egykoron „létező” csoportok megragadására a hazai történetírás részéről számos kísérlet született. Ezek között említhető a foglalkozásszerkezet és a vagyon összetételének vizsgálata alapján elkülönülő csoportok kimutatása, mely lehetőség mára már inkább a hagyományosabb módszertani megközelítések közé tartozik.²⁰ A belső csoportképződés vizsgálatának egy másik útját jelentheti, ha a társadalom egyes tagjait valamilyen közös stratégia követése alapján tekintjük csoportnak,²¹ illetve szintén újabb szemléletmódot tükröz, ha az egyes csoportok az egyének közötti interakciókon keresztül kerülnek a vizsgálat homlokterébe, s ezek mint kontextusok megérthetővé teszik az egykor volt egyéni és kollektív társadalmi gyakorlatokat. Azok a mikroszintű társadalomtörténeti elemzések, amelyek egy-egy közösség társadalmi szerkezetét alulról építették fel, nem merev csoportokat alkottak, hanem

¹³ Gyáni 2018: 13.

¹⁴ Gyáni 2018: 15–16.

¹⁵ Gyáni 2018: 15.

¹⁶ Szijártó 2014: 17.

¹⁷ Hershberg 1978: 12.

¹⁸ Lepetit 1995: 142–158.

¹⁹ Revel 1996: 228.

²⁰ Faragó 1999: 72.

²¹ Benda 2006: 513; Benda 2008: 273–311.

kitapintották az egyén szerteágazó kapcsolatait is.²² Az ilyen típusú elemzések közé tartozik például David Warren Sabean, Tóth Zoltán, Benda Gyula és Kövér György munkája.²³

Az utóbbi két évtizedben számos hazai társadalomtörténeti kutatás vizsgálatának középpontjában a kapcsolatok elemzése állt, melyekből fontos társadalomtörténeti kutatások sarjadtak ki. Benda Gyula Keszthely társadalmában a keresztszülői kapcsolatokon keresztül vizsgálta a patrónus-kliens viszonyt a 18. század második felére és a 19. század első felére vonatkozóan,²⁴ míg Koloh Gábor elemzése a 19. századi vajszlói társadalomban presztízzsel bíró értékek feltárására irányult.²⁵ Bácskai Vera Pest társadalomtörténetét vizsgálva elemezte a mobilitás mértékét a házasságkötéseken keresztül.²⁶ Tóth Zoltán Szekszárd társadalmának házassági kapcsolatait vizsgálva egyrészt a társadalmi mobilitás, másrészt a foglalkozásváltás és az elvándorlás kérdéséhez szólt hozzá.²⁷ Faragó Tamás a szentendrei kézművesek 1856 és 1865 közötti házassági alapján szintén a társadalmi mobilitást helyezte a kutatás fókuszpontjába, melynek során megállapította, hogy a helybeli iparosokat csekély foglalkozási endogámia jellemezte, viszonylag gyakran házasodtak földműves foglalkozású családokból, azonban kereskedőkkel és értelmiségiekkel nem volt számottevő kapcsolatuk.²⁸ Jakab Réka a 18–19. századi Pápa izraelita lakosságának vizsgálatával szintén a társadalmi-gazdasági mobilitás, integráció kérdéséhez szólt hozzá, s állapította meg, hogy a pápai zsidóság gyors és széleskerű beilleszkedését annak gazdasági tevékenysége alapozta meg.²⁹ Tóth Árpád a 19. századi pozsonyi evangélikus polgárok keresztszülői kapcsolatain keresztül többek között azt vizsgálta, hogy milyen szerepet játszott a kapcsolatháló a társadalmi stratégiákban.³⁰ Berecz Anita a 19. századi Eger helyi elitjének kiházásitási tendenciáit, a foglalkozás folytonosságának kérdését követte nyomon a házassági kapcsolatokon keresztül.³¹ Bozó-Szűcs Diána részben Benda Gyula nyomán elindulva azt a kérdést vizsgálta, hogy a 19. század közepi Aszód társadalmának egyes csoportjai egymástól eltérően építették-e ki a keresztszülői kapcsolatokat.³² Az említett kutatások a városok társadalmát tekintették vizsgálatuk tárgyának, melyen keresztül kimutatták a rokoni, műrokoni kapcsolatok társadalomszervező erejét, a kapcsolatokban rejlő mobilitási lehetőségeket, s a presztízzsel bíró értékeket.

²² Koloh 2021: 124.

²³ Sabean 1990; Tóth Z. 1989; Benda 2008; Kövér 2011.

²⁴ Benda 2008: 294–311.

²⁵ Koloh 2020: 51–67.

²⁶ Bácskai 1979: 49–104.

²⁷ Tóth Z. 1989: 130–159.

²⁸ Faragó 1995: 125–158.

²⁹ Jakab 2014: 246–247.

³⁰ Tóth Á. 2012: 263–282.

³¹ Berecz 2019: 193–212.

³² Bozó-Szűcs 2023: 101.

A kapcsolatokat elemző hazai társadalomtörténeti kutatások nagy része még nem alkalmazta a hálózattudomány módszereit, elsősorban az adatok vizualizációjában (a hálózatok gráfon való ábrázolása), illetve a kapcsolatok hálózatelemző szoftverekben való vizsgálatában rejlő lehetőségeket, amelyek nagyban segítik az elemzést, árnyalhatóvá teszik a korábbi kutatási eredményeket. A történettudomány társtudományaiiban, például a szociológiában a hálózatelemzés adaptációja már korábban kezdetét vette. A hálózati megközelítés szociológiában alkalmazott nemzetközi eredményeinek hazai interpretációjára az 1991-ben kiadott *Társadalmak rejtett hálózata* című kötetben történt kísérlet. Angelusz Róbert és Tardos Róbert a kötet bevezető gondolataiban a hálózati megközelítés számos felhasználási lehetőségét vázolta, amelyek között szerepelt a települések belső integráltsága, szomszédsági, rokonsági viszonyok, a piac vagy a közvélemény kapcsolathálózati megközelítése, a hatalmi elitok strukturális pozíciói, a társadalmi rétegződés és a mobilitás hálózat alapú vizsgálata.³³ Albert Fruzsina, Dávid Beáta és Körösi Zsuzsanna közös tanulmányában hangsúlyozta, hogy a kapcsolathálózat elemzésének módszere a társadalmi jelenségek megértéséhez úgy kíván eljutni, közelebb kerülni, hogy azt feltételezi, hogy azokra elsődlegesen az egyének, csoportok között kirajzolódó relációknak van hatása az attribútum típusú változók (pl. háztulajdon, iskolázottság, jövedelem) helyett. A struktúra vizsgálata tehát a kapcsolatok irányának feltárásával indul, kvantitatív módszerek felhasználásával csoportszintű folyamatok, a struktúrák változásának, formálódásának elemzésére kínál lehetőséget.³⁴ A hálózatok csomópontjai lehetnek személyek, családok, jogi személyek, intézmények, települések, államok stb.³⁵ A szociológiában a hálózatok vizsgálata láthatóan széleskörű témaválasztást tett lehetővé.

A hálózattudomány a szociológián kívül már számos más tudományterületre megtermékenyítően hatott, ilyen például a természettudományok közül a fizika és a biológia. Erre példaként említhető Alessandro Vespignani olasz fizikus munkássága, aki kutatómunkája során a hálózatelméletre alapozva dolgozta ki a hálózatos járványterjedés modellezését, amely például a Covid-19 elleni védekezést is segítette.³⁶ A hálózatelmélet és a különböző tudományterületek kooperációjához jelentősen hozzájárult a Barabási Albert-László által működtetett Barabási-Lab, melyben számos projekt valósult meg. Barabási Albert-László a hálózatkutatás nemzetközileg legelismertebb kutatói közé tartozik, akit nemrégiben az amerikai Nemzeti Tudományos Akadémia is tagjává választott. Barabási új alapokra helyezte a hálózatok kutatását, azzal, hogy az internet vizsgálatával felfedezte a skálafüggetlen hálózatok modelljét.³⁷ A skálafüggetlen

³³ Angelusz – Tardos 1991: 5–19.

³⁴ Albert F. – Dávid – Körösi 2000: 324–326.

³⁵ Albert F. – Dávid – Körösi 2000: 324.

³⁶ Vespignani 2020.

³⁷ Albert R. – Jeong – Barabási 1999: 130–131.

hálózatok felfedezése előtt a társadalomban és a természetben lévő hálózatokat véletlenszerűnek gondolták, azonban a világháló vizsgálatával felismerhetővé vált, hogy abban néhány csomóponthoz különösen sok él kapcsolódik. A felfedezést követően több vizsgálat is kimutatta, hogy a sok éllel rendelkező nagy középpontok a társadalmi hálózatokban is jelen vannak.³⁸ Ezek között említhető Malcolm Gladwell kutatása. A hálózatkutatások az elmúlt két évtizedben felhívták a figyelmet arra a jelenségre, hogy a társadalom szövetében vannak összekötők. Malcolm Gladwell a manhattani telefonkönyvből kiválasztott 248 vezetőknévből listát alkotott, és arra kérte a kutatásában részt vevőket, hogy jelöljék, ha ismernek olyan nevű személyt, aki a listán is rajta van. A kutatás eredménye szerint a főiskolásoknál a találatok száma 2 és 95 között volt, de a csaknem homogén, azonos korcsoportba tartozó, iskolázottságú és keresetű személyek között is nagy volt a differencia, köztük a két szélső érték 16 és 108 volt. Gladwell vizsgálatában 400-an vettek részt, közülük minden társadalmi csoportban talált néhány egyént, aki kirívóan sok pontot ért el, amelyből a következő következtetést vonta le: „az élet minden területén van egy maroknyi ember, akiknek különös adottságaik vannak ahhoz, hogy barátokat és ismerősöket szerezzenek. Ők az összekötők.”³⁹ Az összekötők központi szereppel bírnak a társadalomban, ugyanis ők indítják el a trendeket, divatokat, rajtuk keresztül terjedhetnek leginkább az információk és az innovációk.⁴⁰

Barabási Albert-László bostoni laborjában magyar kutatók közül Janosov Milán fizikus, hálózatkutató fordult meg, akinek nemrég jelent meg a hálózatkutatás témakörében kötete.⁴¹ Janosov számos hálózatkutatásba enged betekintést, ezek között említhető például a budapesti kerékpáros-közlekedés helyzetének felvázolása az úthálózat vizsgálatán keresztül az élhetőség összefüggésében. A vizsgálat eredménye szerint 2022-ben Budapest több mint 200 városrészének csupán negyedéből (ezek között a belvárosiak felülreprezentáltak voltak) lehetett negyedórán belül gyalogosan megközelíteni a 150-nél is több kerékpárállomás egyikét.⁴² A budapesti közösségi kerékpáros közlekedés vizsgálata a hálózatok térben való formálódására jelent példát. A kerékpáros közlekedés mellett a szerző a hálózatelemzésen keresztül mutatta be az amerikai színészek házassági viszonyait, illetve a könnyűzenei iparra jellemző kapcsolatépítési mintázatokat, s azok mozgatórugóit.⁴³ Barabási Albert-Lászlónak *A hálózatok tudománya*, illetve Janosov Milánnak a *Data* című kötetét azért tartom jelentősnek, mert azokból megismerhetők a hálózattudomány alapfogalmai, s vizsgálati módszerei.

³⁸ Barabási – Szántó 2021: 44–45.

³⁹ Gladwell 2000: 38–41.

⁴⁰ Barabási 2020: 64.

⁴¹ Janosov 2023.

⁴² Janosov 2023: 128–132.

⁴³ Janosov 2023: 172–175.

A különböző tudományterületek közötti tudástranszfernek köszönhetően a friss hazai társadalomtörténeti vizsgálatokban is beemelésre került a hálózattudomány módszertani eszköztára. Napjainkban a történettudományban is egyre nagyobb szerepet kap a hálózatok kutatása.⁴⁴ A történeti hálózatok vizsgálatának előtérbe kerülésének igényét jelzi, hogy a *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* 2020-as száma egy teljes kötetet szánt *Hálózat & Hierarchia* címmel azoknak a hazai történeti kutatásoknak a bemutatására, amelyek a hálózatelemzés módszerét alkalmazzák, emellett a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2021. évi konferenciáját *Hálózatok és társadalomtörténet* címmel hirdette meg. Az ilyen típusú elemzések között említhető Ballabás Dániel és Gyimesi Réka doktori értekezése, amelyekben már felhasználásra kerültek a hálózattudomány különböző eszközei, s elemzési szempontot alkottak a gráfokon ábrázolt kapcsolathálóknak. Ballabás Dániel kutatásának középpontjában az 1885-ös főrendiházi reformmal összefüggésben a magyar főnemesség 1885 és 1918 közötti tagjainak vizsgálata állt, melyben hangsúlyos szerepet kapott a rokonsági-sógorsági kapcsolatok generációkon átívelő hálózatának nyomon követése, melynek segítségével az egyén jellemzői a családtagjai, szűkebb és tágabb rokonsága, s az egész magyar főnemesség kontextusában elemezhetővé vált. Ballabás Dániel magyar főnemességgel kapcsolatos elemzésének újdonságát az jelentette, hogy a hálózatelemzés segítségével a nagykorú magyar főnemes férfiak birtokviszonyait nemcsak egy pillanatnyi állapot szerint, hanem a várható örökségükkel együtt jellemezhetette, mely a főrendiházi tagság lehetséges betöltése szemszögéből sem elhanyagolható tényező. A hálózatból leolvasható relációk alapján a főrendiházi tagok általában nem álltak szoros rokonsági-sógorsági kapcsolatban egymással.⁴⁵

Gyimesi Réka doktori disszertációjában a 19. századi népszámlálások és az anyakönyvek adatainak összekapcsolásával felépített adatbázis alapján egy dél-dunántúli kisváros, Bonyhád demográfiai viszonyait vizsgálta többek között a hálózatelemzés módszerével. Gyimesi Réka az 1869-es népszámlálási adatok alapján a Bonyhádon élt és a genealógiában is azonosított 4051 személy közötti kapcsolatokat elemezte.⁴⁶ A rokonsági hálózat elemzésével azt a kérdést vizsgálta, hogy a bonyhádi háztartásfőknek „mekkora volt a közeli hozzátartozóiból álló rokoni hálózata, azok hány háztartásban éltek és milyen távolságra helyezkedtek el egymástól.”⁴⁷ A háztartásfők településen élő hozzátartozóinak száma összefüggést mutatott a foglalkozási csoportok arányával, a helybeli földműveseknél jóval magasabb arányban fordult elő, hogy élt Bonyhádon rokona, mint az értelmiségiek körében. A hálózat további vizsgálatával kimutatható volt a rokoni- és a földrajzi távolság közötti összefüggés: az egyén közeli hozzátartozóinak a

⁴⁴ Kövér 2020: 11.

⁴⁵ Ballabás 2018: 284–290.

⁴⁶ Gyimesi 2023: 155.

⁴⁷ Gyimesi 2023: 156.

földrajzi térben is közel feküdt a lakóhelye.⁴⁸ A történeti demográfia kérdéseinek újszerű vizsgálatához tehát a hálózat kutatás is hozzájárult Gyimesi Réka értekezésében.

A történeti kapcsolatháló elemzések nemzetközi szakirodalmából szeretném kiemelni a münsteri egyetem oktatójának, Christine Fertig kutatómunkáját, aki két észak-vesztfáliai község, Borgeln és Löhne társadalmi interakcióit vizsgálta a 19. századi keresztszülői hálózaton keresztül. Christine Fertig egyik legfontosabb eredményének tekinthető, hogy általában azok, akiknek népszerű, magas presztízsű keresztszülői voltak, házasságkötésük során előnyösebb gazdasági pozícióban lévő családba kerülhettek be, vagyis a keresztszülőség a társadalmi mobilitás egyik eszköze lehetett, ezért a családok igyekeztek olyan keresztszülőt választani gyermeküknek, akivel lehetőség nyílt a helyi társadalomban a felfelé való mobilitásra.⁴⁹ Erre a jelenségre a hazai kutatások is rámutattak. Nagy Varga Vera szerint a gyermek felnőttként közösségben betöltött helyére nemcsak szüleinek, hanem keresztszüleinek társadalmi-gazdasági presztízse is hatott. Ezért a komasági kapcsolatok a különböző paraszti rétegekhez tartozó házaspárok között is szövődtek, ezek viszont inkább aszimmetrikusak lehettek, patrónus-kliens viszonyra utalnak.⁵⁰ A keresztszülőség egyúttal a társadalmi hálózat bővítésének egyik módja is lehetett.⁵¹ Christine Fertig a keresztszülőséggel összefüggésben vizsgálta azt a kérdést is, hogy a piaci tranzakciók a kereslet és kínálat szabályait követték-e, vagy a gazdasági tranzakciók nagyrészt a társadalmi kapcsolatok során zajlottak és transzformálódtak.⁵²

A közelmúltban a hálózati szemléletmód mellett a hGIS is komoly hatással volt a nemzetközi és a hazai történettudományra, s új lendületet adott a kvantitatív történeti kutatásoknak.⁵³ A hGIS, vagyis a történeti térinformatikai rendszer alkalmazása, amely módszer alapvetően a földrajztudományban alakult ki, a napjainkban zajló digitális forradalom keretében elsősorban a történelmi kutatások adatvizualizációjában hozott innovációt. A térinformatika azzal járult hozzá az elemzői készségekhez, hogy nagy mennyiségű információt képes megjeleníteni térben és időben.⁵⁴ Alkalmazása lehetővé tette a kvantitatív adatok történelmi térképeken való ábrázolását, s ezzel új lehetőségek nyíltak a térbeli folyamatok értelmezésében. A közelmúltban a hGIS hazai történeti kutatásokban való használatára mind a makro-, mind a mikroszintű társadalmi, gazdasági folyamatok elemzésében születtek példák. A makroszintű vizsgálatok közé tartozik a Kárpát-medence 18–19–20. századi területi egyenlőtlenségeit a kutatás

⁴⁸ Gyimesi 2023: 156–158.

⁴⁹ Fertig 2009: 497–522.

⁵⁰ Nagy Varga 2000: 544. Az etnográfia szemszögéből, Átányra vonatkozóan, az 1930-as, 1940-es évek fordulójáról a patrónus-kliens viszony működését a tanyakerteken keresztül Fél Edit és Hofer Tamás vizsgálta behatóan. Fél – Hofer 2001: 237–255.

⁵¹ Fertig 2009: 508–509.

⁵² Fertig 2009: 503.

⁵³ Gregory – Ell 2008.

⁵⁴ DeBats – Gregory 2011: 461.

középpontjába állító MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport, illetve az annak alapjait lefektető GISa Hungarorum OTKA-projekt munkája. A hGIS alkalmazásával minden eddiginél összetettebb kép vált megalkothatóvá a Kárpát-medence gazdaság- és társadalomszerkezetéről, kimutathatóvá váltak a fejlettségi törésvonalak, s lehetővé vált a társadalmi-, gazdasági-, demográfiai folyamatok több oldalról körbejárt, újszerű értelmezése.⁵⁵ A kutatócsoport munkáján keresztül a GIS és a történeti demográfia összekapcsolódása is megvalósult, hiszen számos tematikus térkép jelent meg a Kárpát-medence demográfiai viszonyainak területi differenciáiról, melyek hozzájárultak a 19. század második felében, a 20. század első harmadában lezajló demográfiai folyamatok újszerű, térbeli értelmezéséhez.⁵⁶

A hGIS használata a mikroléptékű, lokális társadalmak kutatásában szintén hozzájárult egy-egy település belső társadalmi-, gazdasági viszonyainak megértéséhez. Az ilyen típusú vizsgálatok közé sorolható Demeter Gábor és Bagdi Róbert munkája, Sátoraljaújhely 1869-es népszámlálási adatainak a település kataszteri térképére vetítése, illetve Gyimesi Réka Bonyhád társadalmáról szóló doktori értekezése.⁵⁷ Utóbbi munkában a családi kapcsolatok elemzése a hGIS alkalmazásával térképen megjelenítve valósult meg.

A hGIS a környezettörténetre is hatással volt, a kettő közötti kapcsolatra példaként említhető Demeter Gábor, Szilágyi Zsolt és Pinke Zsolt közös, *Sártenger és búzatenger* című tanulmánya, melyben a kárpát-medencei éghajlatváltozás, az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások kapcsolatát s regionális következményeit vizsgálták.⁵⁸ A közelmúltban mind a nemzetközi, mind a hazai történettudomány részéről megélénkült a tudományos érdeklődés a környezeti- és éghajlati folyamatok megértése iránt, amely kutatásokban a lokális társadalmak vizsgálata is előtérbe került. A figyelem felkeltéséhez minden bizonnyal hozzájárult a napjainkban tapasztalható klímaváltozás, mely jelentős részben az antropogén tájátalakítás következménye. A társadalom és a környezet kapcsolatának elemzése a környezettörténet tárgykörébe tartozik, mely Rác Lajos definíciója szerint „az ember és a környezet közötti kölcsönhatásokat vizsgálja történeti kontextusban, kitüntetett figyelmet szentelve a környezeti változásoknak és azok hatásainak.”⁵⁹ A környezettörténet fogalmával kapcsolatban Donald Hughes is az ember és környezete, a természet kölcsönös kapcsolatát hangsúlyozta.⁶⁰

A hazai környezettörténeti kutatások kutatástörténeti előzményei az 1980-as évekre vezethetők vissza, R. Várkonyi Ágnes volt az első magyar történész, aki vizsgálataiban már az

⁵⁵ Jakobi 2018; Péntes 2018; Szilágyi Zs. 2018a; Demeter 2018.; Papp – Péntes – F. Romhányi – Demeter 2022; Mikle – Demeter 2022; Demeter 2022; Demeter 2024.

⁵⁶ KDMR.

⁵⁷ Demeter – Bagdi 2016; Gyimesi 2023.

⁵⁸ Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 963–999; Szilágyi Zs. 2025.

⁵⁹ Rác 2022: 910.

⁶⁰ Hughes 2016: 1.

ökológiai szempontokat is felhasználta.⁶¹ A környezettörténet nemzetközi szakirodalmának hazai adaptációja céljából kerültek kiadásra a *Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*, illetve a *Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak – Zöldtörténelem. Tanulmányok a környezettörténet irodalmából* című kötetek.⁶² A környezettörténet nemzetközi szakirodalmából szeretném kiemelni Geoff Cunfert, aki a texasi egyetemen szerzett doktori címet és jelenleg a kanadai Saskatchewan Egyetem professzora. Geoff Cunfer több mint két évtizede foglalkozik az észak-amerikai Great Plains környezettörténetével, melynek keretében vizsgálta a mezőgazdasági határhasználatot, a porviharokat és széleróziót, az egyes tájak anyag- és energiaáramlását, valamint történeti földrajzát. Cunfer 2016-os tanulmányában Kansas állam különböző tájainak társadalom-ökológiai profilját vizsgálta az 1870 és 1940 közötti időszakra vonatkozóan. A különböző profilok megmutatták, hogy a Kansas-be érkező telepések milyen mértékben változtatták meg a környezetet és hogyan alkalmazkodtak a természeti korlátokhoz.⁶³

Bár a hazai környezettörténet intézményesülése még folyamatban van, szilárd intézményi keretei még nem épültek ki,⁶⁴ a közelmúltban számos olyan kötet, tanulmánykötet jelent meg, illetve doktori disszertáció került megvédésre, mely tematikáját tekintve a környezettörténet tárgykörébe tartozik. Ide sorolhatók például Rác Lajos munkái,⁶⁵ a *Környezettörténet* sorozat eddig megjelent három kötete, melynek harmadik részében történészek és természettudósok munkái jelentek meg közösen,⁶⁶ a *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2021-es száma*,⁶⁷ valamint a Lendült Tíz Generáció Kutatócsoport tagjaitól szintén jelentek meg, illetve készülnek olyan tanulmányok, amelyekben környezettörténeti szempontok érvényesülnek. A doktori disszertációk közül kiemelendő Pinke Zsolt 2015-ben megvédett dolgozata, melyben a kis jégkorszak kihívásait és az arra adott társadalmi válaszokat kutatta a Tiszántúlra vonatkozóan,⁶⁸ Bodovics Éva doktori értekezése, melyben egy lokális társadalom katasztrófára adott válaszreakcióinak, az 1878. évi miskolci árvíz gazdasági- és társadalomtörténeti vonatkozásainak feltárása került a középpontba,⁶⁹ illetve Rózsa Sándor doktori dolgozata, melyben a nagykunsági települések 18–19. századi ártéri gazdálkodását vizsgálta.⁷⁰ A téma fontosságát jelzi, hogy a Hajnal István Kör 2023-as konferenciájának szintén a környezettörténet volt a fő témaköre.

⁶¹ Rác 2022: 910.

⁶² Balogh – Bodovics – Demeter – Erdélyi – Eszik – Vadas (szerk.) 2021; Balogh – Bodovics – Demeter – Erdélyi – Eszik – Vadas (szerk.) 2022.

⁶³ Cunfer 2016: 355–392.

⁶⁴ Rác 2022: 910.

⁶⁵ Rác 2008.

⁶⁶ Demeter – Pinke – F. Romhányi – Vadas – Bíró (szerk.) 2021.

⁶⁷ Demeter – Pogány – Kövér – Weisz (szerk.) 2021.

⁶⁸ Pinke 2015.

⁶⁹ Bodovics 2020.

⁷⁰ Rózsa 2022.

A lokális társadalmak vizsgálata az elmúlt évtizedekben számos megközelítés szerint került a történeti kutatások látóterébe, ennek megfelelően a történettudomány különböző irányzatai, például a várostörténet, a mikrotörténelem, illetve a környezettörténet képviselői is foglalkoztak egy-egy település gazdasági-, társadalmi viszonyainak elemzésével. A digitális forradalom új vizsgálati módszerek alkalmazását tette lehetővé a történettudomány számára, ezek között említhető a dolgozatban felhasznált hGIS és a hálózattudomány módszertani eszköztára, amelyek a hazai társadalomtörténeti kutatásokban is számos új vizsgálati kérdés, kutatási eredmény megfogalmazását tették lehetővé. A lokális társadalmakat elemző hazai társadalomtörténet-írás módszertana a más tudományterületek felől érkező vizsgálati eszközök alkalmazásával az elmúlt években sokat változott, vagyis számottevő hatással volt rá a tudástranszfer, amely részben a kvantitatív elemzések előtérbe kerülését hozta magával. Doktori értekezésemben a hGIS és a hálózattudomány módszereinek alkalmazásával szeretnék csatlakozni a lokális társadalmakkal foglalkozó hazai társadalomtörténetnek ehhez az újszerű irányvonalához. Ennek megfelelően kvantitatív módszerekkel szeretném feltárni a Nagylétát körülvevő táj változását, s a helyi társadalom kapcsolatrendszerét. Utóbbi esetében a családrekonstrukció módszerét is alkalmazom.

1.2. Vizsgálati kérdések és módszerek

A következőkben felvázolom azokat a „nagy történeti kérdéseket”, amelyekhez a dolgozatban elért vizsgálati eredmények, illetve felhasznált módszerek alapján szeretnék hozzászólni. Ezek közül az első a birtokviszonyok témaköréhez kapcsolódik. A helyi (agrár)társadalom szerkezetét részben a strukturális megközelítést alkalmazva, a birtokviszonyokon, birtokstruktúrán keresztül igyekszek megragadni, s a 19. század második felének és a 20. század elejének különböző időmetszetein keresztül dinamikájában nyomon követni. A vizsgált korszakban végbe ment birtokaprózódást a hazai történeti kutatások negatív folyamatként ábrázolták, Nagyléta példáján, a helyi birtokviszonyok alakulásának, a helyi tulajdonviszonyok formálódásának feltárásán keresztül azonban talán az eddigiekhez képest differenciáltabb kép alkotható a témáról. A birtokviszonyok nyomon követését azért is fontosnak tartom, mert a helyi tulajdonviszonyok formálódásától a lokális környezet arculatának megváltozása, elsősorban a határhasználat változása sem volt független.

Nagyléta 1920 után határmenti településsé vált. Trianon hatását a hazai történettudomány szintén inkább negatívan értékelte, a narratíva szerint az ország gazdasági fejlődésének lehetőségeit a békeszerződés évtizedekre behatárolta.⁷¹ Ezt a képet az újabb gazdaság- és

⁷¹ Berend – Ránki 1966: 31–35; Berend – Szuhay 1978: 199–200; Honvári 2006: 19–25.

társadalomtörténeti kutatások jelentősen árnyalták.⁷² A határmentiség kérdéséhez Nagyléta Trianon előtti és utáni gazdasági pozíciójának, illetve a helyi társadalom kapcsolatrendszerének, mindenekelőtt az exogám házasságoknak a vizsgálatán keresztül szeretnék hozzászólni. Vizsgálataiban egyelőre a trianoni államhatár rövid távú, az 1920-as évekre jellemző hatását kívánom a középpontba állítani. A határmentiség elemzése részben összekapcsolható a helyi környezet antropogén átalakításával a szőlőtermés piaci értékesítésének vizsgálatán keresztül.

A környezettörténet kérdéskérdései közé tartozik a visszahatások problematikája, az ember környezetre gyakorolt hatása, és az átalakított környezet visszahatása a társadalomra, vagyis a kettő kölcsönhatása. A környezet változásának társadalomra gyakorolt hatásának értelmezésekor nem a földrajzi determinizmus, hanem a földrajzi possibilizmus fogalma teremthet kontextust, vagyis az, hogy a környezeti feltételek bizonyos mértékben megszabják egy társadalom lehetőségeit, de végső soron az adott közösségen múlik, hogyan hasznosítja vagy kihasználja-e a környezeti erőforrásokat.⁷³ A hazai környezettörténeti kutatások egyik fő vizsgálati kérdése a 19. századi folyószabályozások, mocsárlecsapolások, vízrendezések gazdasági- és társadalmi hatása. A hazai történettudományban a vízrendezésekről kialakult narratíva az elmúlt években sokat változott, az Alföld arculatát átalakító vízi munkálatok korábbi pozitív megítélése (bár számolva a vízrendezés problémáival is) a legújabb kutatási eredmények alapján inkább negatív irányba fordult – valószínűleg a napjainkban zajló környezeti-, éghajlati folyamatoktól sem függetlenül.⁷⁴ A vízrendezések kérdésének vizsgálatához a település, s az azt körülvevő táj változásának nyomon követésével szeretnék kapcsolódni. Környezettörténeti kontextusban a vizsgálat tárgyát képezi, hogy a település határában, tágabb értelemben a tájban milyen környezeti változások játszódtak le antropogén hatásra, illetve természetes módon, s a helyi társadalom hogyan igyekezett ellensúlyozni ezeket a változásokat, miként próbált meg alkalmazkodni és válaszokat találni a felmerülő földrajzi eredetű kihívásokra, s az átalakult környezet hogyan hatott vissza a társadalomra. A táj folyamatban lévő átalakulása, a határhasználat megváltozása, a település domborzati viszonyainak adottsága és a tágabb mikrotáj gazdasági potenciáljának differenciái mind számottevően befolyásolták a helyi lakosság belső gazdasági-társadalmi kapcsolatait, a helyi konfliktusmezők egy részét és azokat a kereteket is, amelyek az ágensek válaszreakcióit korlátozhatták.

A dolgozatban vizsgálat tárgyát képezi, hogy Nagylétán és az Érmelléken hogyan zajlott le az 1873-as gazdasági- és demográfiai válság. Utóbbi téma a demográfiai átmenettel együtt a történeti demográfia fő vizsgálati kérdései közé tartozik. A település demográfiai viszonyainak

⁷² Tomka 2018; 47–79; Demeter 2018; Szilágyi Zs. 2022; Péntes 2018; Jakobi 2018.

⁷³ Telbisz – Bottlik – Mari 2012: 830.

⁷⁴ Dóka 1987: 292; Katus 2021: 487–488. vö. Pinke 2015; Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 963–999.

elemzésén keresztül megpróbálom árnyalni az utolsó nagy demográfiai válságról kialakult képet, azt, hogy annak valóban a kolera volt-e az egyedüli felelőse vagy a háttérben más folyamatok is meghúzódtak-e. Az 1870-es években jelentkező éghajlati anomáliák vizsgálatával megpróbálom feltárni az évtized elejét jellemző gazdasági válság okait. A helyi demográfiai folyamatok, a demográfiai átmenet vizsgálata talán hozzájárulhat a birtokaprózódás mechanizmusának megértéséhez is.

Bár a hálózatelemzés több fejezetben is jelen van, igazán a dolgozat második felében, a lokális társadalom kapcsolatrendszerének elemzésekor kerül a középpontba. A keresztszülők, házassági tanúk, házassági kapcsolatok vizsgálatán keresztül szeretném beemelni a hálózattudomány módszertani eszköztárát a történeti elemzésbe, s ezáltal olyan társadalomrekonstrukció végrehajtására teszek kísérletet, amelyben vizsgálhatóvá válnak a lokális társadalom alkotóelemeit, az egyéneket összekapcsoló rokoni, műrokoni, illetve gazdasági szálak, hálózatok. Egy falusi társadalom hálózatelméleti alapokon nyugvó társadalomtörténeti vizsgálatára a hazai történettudományban még nem született példa, ebben ragadható meg dolgozatom újszerűsége. A hálózatelemzés módszerének alkalmazásával összetettebben, az eddigiekhez képest más minőségben lehet látni a helyi társadalom szerveződését. A társadalmi térben formálódó kapcsolatok vizsgálatához részben az új elemzési módszerek alkalmazásával szeretnék építőköveket hozzátenni. A hazai társadalomtörténeti kutatásokban a társadalmi kapcsolathálózatok vizsgálatának egyik fő témája a népszerű keresztszülők személye, a házassági kapcsolatokban a földbirtok szerepe, mely kérdésekhez a helyi társadalom kapcsolatrendszerének elemzésén keresztül én is hozzá kívánok szólni. A kapcsolatok mintázatait nemcsak a társadalmi térben, hanem a fizikai térben is megpróbálom megragadni. Ennek érdekében a falu térszerkezetére nem díszletként, hanem olyan folyamatként tekintek, amely alakítja a társadalmi jelenségeket. A keresztszülők és házassági tanúk kapcsolatainak térben való elhelyezésére még szintén nem volt példa, mint ahogyan a népszerű keresztszülők és házassági tanúk személyének összevetésére sem. A népszerű keresztszülők és házassági tanúk személye többször előtérbe kerül – az átalakuló tulajdonviszonyoktól kezdve, a lokális döntéshozó testületeken át, a helyi konfliktusmezőig, például az 1912-es lelkészválasztás alkalmával – a dolgozat különböző fejezeteiben, így több oldalról vizsgálva, összetett kép alkotható róluk. Az értekezés egyes fejezetei ezeken a személyeken keresztül is összekapcsolódnak.

A Nagylétával, s annak tágabb környezetével, az Érmellékkal kapcsolatos szerteágazó gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatokon, mélyfúrásokon keresztül ezekhez a „nagy történeti kérdésekhez” szeretnék hozzászólni. A dolgozat látszólag mozaikokból, egymástól független kérdések elemzéséből épül fel, azonban a vizsgálati kérdések felvázolásából látható, hogy azok

számos ponton kapcsolódnak egymáshoz, s így reményeim szerint differenciált kép alkotható egy 19–20. századfordulós bihari falu gazdasági-, társadalmi viszonyairól.

1.3. Az adatbázis

A lokális társadalom demográfiai viszonyait, illetve kapcsolatait vizsgáló fejezetekben elvégzett elemzésekhez létre kellett hoznom egy olyan adatbázist, amely lehetőséget biztosított az egyes családok generációkon keresztül való nyomon követésére. A rokonsági, műrokoni hálózatok felépítéséhez az adatbázisnak alkalmasnak kellett lennie arra, hogy az egyéneket össze tudjam kötni egymással, vagyis relációs adatbázist kellett létrehoznom. Legutóbb Ballabás Dániel fogalmazta meg, hogy „aki ilyen adatbázist használ, az akkor is hálózatokat kutat, ha egyébként maga nincs tudatában ennek.”⁷⁵ A doktori program elején elhatároztam, hogy a nagylétai polgári születési-, házassági- és halotti anyakönyvi kivonatokból Excel-adatbázist építék. A nagylétai anyakönyveket a The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints egyház honlapján értem el, mely egy ingyenes regisztráció után bárki számára megtekinthető, kereshető. Kezdetben a Nagylétán 1899 és 1929 között keletkezett anyakönyveket szerettem volna feldolgozni, azonban fel kellett ismernem, hogy a családok generációkon való nyomon követéséhez ki kell szélesítenem az időkeretet, és az egyházi anyakönyveket is be kell vonnom a feldolgozásba, végül az adatbázis építését 1870-től kezdtem. A vizsgálat 1870-es évek elejétől való indítását indokolhatta, hogy 1871-től vált az úrbéres föld korlátlanul szabadforgalmú földtulajdonná, ettől kezdve lehetett az egyes parcellákat felosztva is eladni és megvásárolni, addig csak az egész jobbágytelket (ház, szántó és rét) lehetett értékesíteni.⁷⁶ Továbbá az 1870-es évek elején zajlott le az utolsó nagy népesedési katasztrófa, 1873-ban tört ki a gazdasági válság, illetve az 1870-es évtizedben állt be fordulat a gabonapiacra, megszakadt a nagy gabonakonjunktúra és gabonaár-depresszió következett. Ezek a tényezők mind hatást gyakorolhattak a lokális társadalomra. A vizsgálat záródátumának azért az 1929-es évet választottam, mert így a helyi társadalom kapcsolatrendszerét három generáción keresztül tehettem elemzés tárgyává. Az egyházi anyakönyvek közül a református közösségben keletkezett anyakönyvek adatbázisba foglalását tartottam elsődlegesnek, egyrészt azért, mert a vizsgált időszakban ez a felekezet alkotta a település lakosságának kb. 60%-át, másrészt a falu földrajzi környezetének átalakulása leginkább ezt a közösséget érintette, vagyis az elemzés szempontjából a református törzsökös családok nyomon követése vált szükségessé.⁷⁷

⁷⁵ Ballabás 2020: 31.

⁷⁶ Dobszay – Fónagy 2005: 448.

⁷⁷ Törzsökösnek azokat a családokat tekintetem, amelyek az anyakönyvek alapján már a 19. század első harmadában is bizonyíthatóan helyben éltek.

1. táblázat Az egyházi és polgári anyakönyvekből felvett rekordok száma

Felekezet/Polgári anyakönyv	Típus	Időszak	Rekordok száma
Református	születési	1870–1895	3714
	házassági	1870–1895	1156
	halotti	1870–1895	3194
Görögkatolikus román	házassági	1870–1895	586
	halotti	1870–1895	2223
Görögkatolikus rutén	házassági	1870–1895	61
Polgári anyakönyv	születési	1895–1909	3871
	házassági	1895–1929	1905
	halotti	1895–1909	2748
Összesen	–	–	19458

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A PhD-képzés alatt az adatbázis-építés bizonyult a legidőigényesebb munkafolyamatnak, s időközben fel kellett ismernem a saját korlátjaimat. A születési és halálozási anyakönyvek esetében nem tudtam a teljes 1870 és 1929 közötti időszakra vonatkozóan felépíteni az adatbázist. A születési anyakönyvek esetében a reformátusoknál az 1870 és 1909 közötti szakasz készült el, a görögkatolikusok születési anyakönyvei egyelőre nem kerültek be az adatbázisba. Az egyházi halotti anyakönyvekből a reformátusok és a görögkatolikusok esetében is az 1870–1895 közötti szakasz épült fel. A házassági anyakönyvek esetében sikerült a teljes 1870 és 1929 közötti időszakot feldolgozni, mind a református, mind a görögkatolikus egyházi anyakönyvek, valamint a polgári anyakönyvek is az adatbázis részét alkotják. Az adatbázis bár töredékes maradt, a felépült részekből a családrekonstrukció és ezzel a hálózatelemzés elvégezhető volt a házassági kapcsolatokat és a násznagyokat elemző fejezetekben, míg a keresztszülők esetében a vizsgálat záródátumát az 1895-ös év jelentette, ugyanis a polgári születési anyakönyvi kivonatok a keresztszülők nevét már nem tartalmazták. Az 1870 és 1929 közötti időszakra felépített adatbázisnak a Nagylétai Anyakönyvek Történeti Adatbázisa címet adtam (a továbbiakban: NATA 1870–1929), amely jelenleg 19458 rekordot tartalmaz (1. számú melléklet).

Az adatbázis felépítése után szükségessé vált az egyénekhez egy egyedi személyazonosító kódot kapcsolni. A kódolást az 1870-ben a református házassági anyakönyvbe bejegyzett első házaspárral kezdtem, kódként egy ötjegyű számot adtam, az adatbázisban szereplő személyeknek 10011-től egészen 16960-ig osztottam ki kódokat, így abban jelenleg 6949 egyén szerepel. Az egyes családtagok összekapcsolásánál előbb a férjet és a feleséget láttam el kódszámmal, majd hozzájuk kapcsoltam a házasságból született összes gyermeket, akik az adatbázisban fellelhetők voltak, függetlenül attól, hogy felnőttkort érték-e és Nagylétán kötöttek-e házasságot. A gyermekek házasságkötésekor már a születésüknél megadott kódot használtam, s

amennyiben a család következő generációja is fellelhető volt még az adatbázisban, akkor is ezt a módszert alkalmaztam.

1.4. Adatvizualizáció

A dolgozatban található szerkesztett térképek mindegyikét az ArcMap térinformatikai szoftver segítségével készítettem. A település belterületét ábrázoló szerkesztett térképek elkészítéséhez alaptérképnek Nagyléta telekhatáros, 1888-as kataszteri térképét használtam.

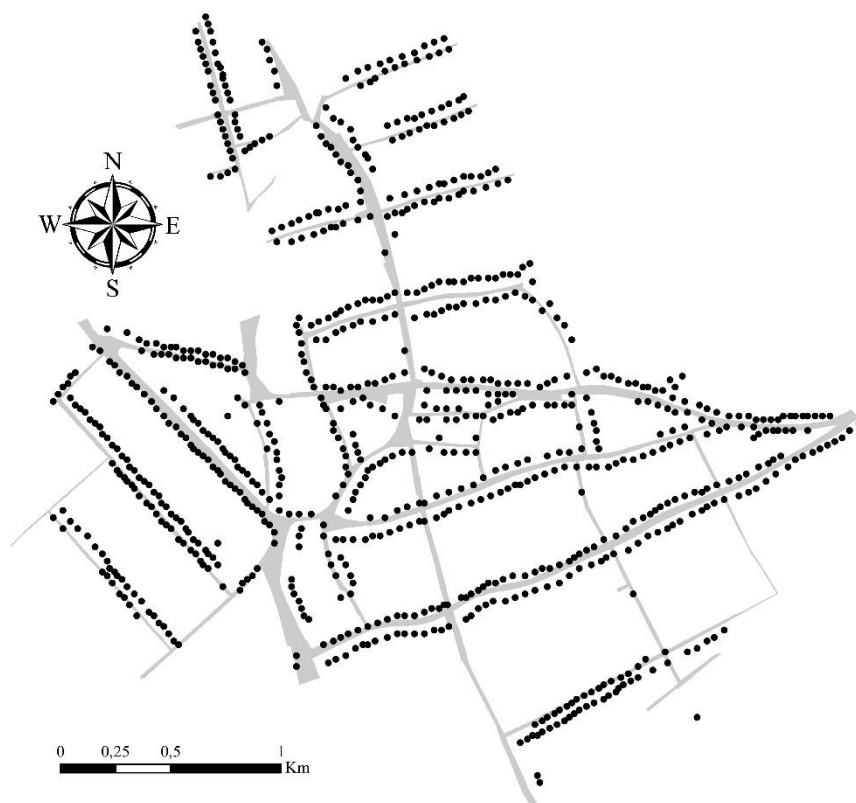
2. ábra Nagyléta 1888-as kataszteri térképe (belterület)

Forrás: HBKT.

Az egész lokális társadalom belterületi lakótérszerkezetének elemzéséhez azért tartottam érdekesnek szerkesztett alaptérképet használni, mert így az adatok megjelenítése átláthatóbb formában valósulhatott meg. Az egy-egy személy kapcsolatrendszeréhez, szomszédsághoz köthető térszerkezeti vizsgálatoknál az eredeti alaptérképet alkalmaztam, amelyet az indokolt, hogy kevesebb adatot kellett ábrázolni. A szerkesztés során először a történeti térképet georeferáltam, majd ezután előállítottam az utcahálózathoz tartozó shape fájlokat.

3. ábra Nagyléta szerkesztett alaptérképe az 1888-as kataszteri térkép alapján

Forrás: HBKT. Saját szerkesztés.

A belterületen ábrázolandó adatokat pontok segítségével jelenítettem meg a térképen. Az anyakönyvek, illetve más forrásokból felépített adatbázisok adatai és a belterületi térkép között a kapcsolatot a házsámokhoz hozzárendelt hosszúsági és szélességi GPS koordináták jelentették. A házsámok térképen való elhelyezéséhez szükségem volt Nagyléta felvételi előrajzára, amely a kataszteri térképpel együtt, szintén 1888-ban keletkezett. A kataszteri térképen az egyes telkekhez tartozó helyrajzi számokat, míg a felvételi előrajzon a házsámot jelölték, így a két térkép összevetésével láthatóvá vált az adott parcellához tartozó helyrajzi szám és házsám is. Az egyes telkekhez tartozó házsámokhoz ezután hozzáadtam a GPS koordinátákat, amelyeket az Arcanum honlapján közzétett kataszteri térképlapok tartalmaztak. Nagylétán a vizsgált korokban – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – az egyes belterületi telkekhez tartozó házsámokat folytatólágosan vezették, vagyis az 1-es házsámtól az utolsóig számozták az utcafronti parcellákat, ezért a településen 1888-ban 1-től 858-ig tartottak a házsámok.⁷⁸ Ugyanez a gyakorlat érvényesült a község 1864-es úrbér szabályozási térképén is, amelyen 1-től 719-ig tartott a házsámozás.⁷⁹ A két térkép közül azért választottam az 1888-as kataszteri térképet alaptérképnek, mert azon több házsámot tudtam megjeleníteni, s az egyes telkekhez is egyszerűbb

⁷⁸ A házsámozás gyakorlata a Gyimesi Réka által vizsgált Bonyhádon is ugyanígy alakult. Gyimesi 2023: 109.

⁷⁹ HU MNL HBVL XV. 1a. BmT. 144.

volt az Arcanum honlapján keresztül hozzáadni a GPS koordinátákat. Az 1864-es és az 1888-as házszámok megegyeznek, vagyis például az 1864-ben a 719. házszámmal jelölt belterületi telekhez 1888-ban is a 719. házszám tartozott. Az 1888-ban használt házszám kiosztás egészen az 1910-es évekig érvényben maradt, így a különböző adatbázisokban található házszámok elhelyezhetők a település 1888-as térképén. Az 1910 után keletkezett források, például a kataszteri birtokívek már az új házszám kiosztást tartalmazták, viszont azokban jelölték a parcellához tartozó helyrajzi számot is, mely az 1888-as kataszteri térképhez képest nem változott, így a régi és az új házszámok a helyrajzi számokon keresztül szintén összehasonlíthatók.

A falu külterületi földparcelláinak térképen való megjelenítésére ugyancsak az ArcMap térinformatikai szoftvert használtam. A vizualizáció módszertanán azonban némileg változtattam. Ezeken a szerkesztett térképeken ugyanis a helyrajzi számokat tekintettem a forrásokból kinyert adatok és a kataszteri térkép közötti kapcsolatnak.⁸⁰ A Ligeti tagbirtokok és a Ligeti kaszálók dűlők esetében a parcellákat poligonon ábrázoltam. Az egyes poligonokhoz hozzáadtam a helyrajzi számokat, amelyeket a település 1888-as kataszteri térképe tartalmazott. A dolgozatban a község külterületét ábrázoló minden szerkesztett térképnél ezt az adatvizualizációs módszert alkalmaztam.

A dolgozatban szereplő gráfok elkészítéséhez a hálózattudomány módszertani eszköztárát alkalmaztam, s az adatvizualizáció során a Gephi programot használtam, mely bárki számára elérhető. A Gephi szoftverbe Excelből is importálhatók adatok, így a NATA adatbázisban szereplő kapcsolatokat viszonylag gyorsan lehetett gráfon ábrázolni. Az adatok szoftverben való megjelenítéséhez két táblára volt szükség, ezek az Edges és Nodes táblák.⁸¹ Az Edges tábla a kapcsolati adatokat tartalmazta, fontos megjegyezni, hogy itt minden releváns kapcsolatot fel kellett tüntetni, mert a rendszer az ebben a táblában szereplő kapcsolatokat tudta megjeleníteni. Az Edges tábla rekordjai a hálózatban szereplő egy-egy kapcsolatot jelentettek, a Source és a Target mezőkben kellett megadni a két személy ID kódját, melyek sorrendje az irányított kapcsolatoknál lényeges. Annak megfelelően, hogy a hálózat irányított vagy sem, a Type mezőben a directed és az undirected szöveg szerepelhetett.⁸² Mindez például a keresztszülői kapcsolatok esetében azt jelenti, hogy a felkérő család és a keresztszülőpár között meglévő kapcsolatokat kellett a Source és a Target mezőben elhelyeznem, előbbiek a forrás, utóbbiak a cél mezőbe kerültek. A Nodes táblázat tartalmazta a személyes adatokat, az ID mezőben az adott személy ID-számát, míg a Label mezőben a gráfon szereplő csúcsponthoz hozzárendelt felirat szövegét

⁸⁰ Az 1869-es népszámlás íveiben található adatokat Demeter Gábor és Bagdi Róbert szintén ezzel a módszerrel helyezte el Sátoraljaújhely térképén. Demeter – Bagdi 2016: 3.

⁸¹ Ballabás 2019: 51.

⁸² Ballabás 2019: 51.

kellett feltüntetni, ebben az esetben a személy vezetékneve került felvételre.⁸³ A dolgozatban szereplő összes gráf esetében ezt a módszertant követtem.

2. Gazdasági, társadalmi struktúrák

2.1. A vizsgált település és kontextusai

2.1.1. Törésvonalak – felekezet és etnicitás

A Debrecentől délkeletre fekvő Nagylétán négy nagy felekezeti csoport volt jelen a vizsgált időszakban, a református, a görögkatolikus, a római katolikus és az izraelita. A görögkatolikus felekezetnek két temploma volt a településen, ugyanis az további két csoportra, román és rutén egyházra tagolódott.

2. táblázat Nagyléta felekezeti megoszlása 1869–1930

Felekezet	1869	%	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%	1920	%	1930	%
Református	3205	59,20	3099	57,54	3388	59,03	3584	58,50	3739	59,13	3624	57,13	4071	58,63
Görögkatolikus	1826	33,73	1853	34,40	1838	32,03	1981	32,34	1995	31,55	2069	32,62	2136	30,76
Római katolikus	167	3,08	141	2,62	195	3,40	198	3,23	238	3,76	288	4,54	416	5,99
Izraelita	185	3,42	278	5,16	307	5,35	316	5,16	339	5,36	330	5,20	276	3,97
Egyéb	31	0,57	15	0,28	11	0,19	47	0,77	12	0,19	32	0,50	45	0,65
Összlélekszám	5414	100	5386	100	5739	100	6126	100	6323	100	6343	100	6944	100

Forrás: KSH 1870, 1881; MSK Ús. 1; 42; 69; 83. kötet. Saját szerkesztés.

3. táblázat Nagyléta anyanyelvi megoszlása 1880–1930.

Anyanyelv	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%	1920	%	1930	%
Magyar	3369	62,55	3942	68,69	4471	72,98	5335	84,37	5029	79,28	6483	93,36
Német	68	1,26	67	1,17	4	0,07	0	0,00	5	0,08	4	0,06
Szlovák	14	0,26	22	0,38	1	0,02	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Román	1678	31,15	1676	29,20	1649	26,92	987	15,61	1308	20,62	457	6,58
Rutén	50	0,93	32	0,56	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Egyéb	6	0,11	0	0,00	1	0,02	1	0,02	1	0,02	0	0,00
B.n.t.	201	3,73	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Összlélekszám	5386	100	5739	100	6126	100	6323	100	6343	100	6944	100

Forrás: KSH 1881; MSK Ús. 1; 42; 69; 83. kötet. Saját szerkesztés.

Nagylétán a református és a görögkatolikus felekezet egymáshoz viszonyított aránya 1869 és 1930 között alig változott, előbbi tartósan a lakosság kb. 60%-át, utóbbi 30%-át tette ki. A református és a görögkatolikus közösség azonban nemcsak a felekezeti, hanem a nemzetiség

⁸³ Ballabás 2019: 51.

szintjén is elvált egymástól, ugyanis előbbit inkább a magyar, utóbbit a román etnikumhoz lehet kapcsolni.⁸⁴ A vizsgált népszámlálásokban a magukat román anyanyelvűnek vallók aránya 1869 és 1930 között, az 1920-as népszámlálást kivéve folyamatosan csökkent, vagyis feltételezhető, hogy a román etnikum tagjai lassanként asszimilálódtak. Az 1920-as népszámlálás idején lehetséges, hogy a trianoni határváltozás miatt vallották magukat többen román anyanyelvűnek.

A reformátusok és a görögkatolikusok a fizikai térben elkülönültek egymástól. Ennek szemléltetéséhez elhelyeztem az egyes tulajdonosok házsám szerinti lakhelyét a település 1888-as telekhatáros térképén.

4. ábra Felekezeti lakóterszerkezet Nagylétán 1888-ban

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/2. Saját szerkesztés.

⁸⁴ Bartha 2001: 310.

Az egyének lakhelyének kataszteri térképre való vetítése után láthatóvá vált, hogy a két nagy felekezeti csoport közötti elkülönülés a fizikai térben is érvényesült, ugyanis a református és a görögkatolikus felekezet törzsökös családjai külön utcákban, falurészekben laktak. A településen jelen lévő felekezetek térbeli szegregációjának szemléltetéséhez a Hoover-indexet használtam. A Hoover-index egy területi egyenlőtlenségi mutató, mely megmutatja, hogy az „egyik területi ismérv, társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell a terület-egységek között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzőével azonos legyen.”⁸⁵ Az index kiszámításához tíz egyenlő részre osztottam a települést a házzámok alapján, majd az egyes belterületi telkek tulajdonosait beosztottam abba a területrészbe, amelybe a házzám alapján tartozott. Ebbe a vizsgálatba nem vontam be a jogi személyekhez tartozó házzámokat, így összesen 817 elemezhető egység állt rendelkezésemre. A Hoover-index alapján ahhoz, hogy a település minden részében azonos arányban legyenek jelen 1888-ban, a reformátusoknak és a görögkatolikusoknak 66%-át kellett volna széttelepíteni, mely erős térbeli szegregációra utal.

A különböző etnikai csoportok elkülönülésére példaként szolgálhat Vincent Blondel és társai kutatása. Bár nem történeti perspektívában, de a mobiltelefonos hívások hálójából kiindulva egy arra alkalmas algoritmus kifejlesztésével felfedezték, hogy Belgium szociális hálójában két nagy közösségi klaszterre bomlott, és az egyének ritkán kommunikáltak a másik klaszterbe tartozókkal. A hálózat csomópontjaihoz hozzárendelték a beszélt nyelvet, majd láthatóvá vált, hogy az egyik klaszterbe majdnem kizárólag a francia, a másikban a hollandul beszélők vannak. Mindezzel azonosítani lehetett az ország közösségi struktúráját.⁸⁶ Nagyléta társadalma esetében is valami hasonló rajzolódik ki, ugyanis a településen lakó két nagy etnikum láthatóan szétvált egymástól. Tárkány Szűcs Ernő szerint a nemzetiséget a valláshoz hasonlóan inkább elválasztó, mint összekötő tényezőnek tekinthetjük. „Parasztságunk sohasem mutatott türelmetlenséget más nemzetiségűekkel szemben, de különösebben a kapcsolatokat sem kereste, noha ilyenekre az ország peremvidékein és más helyeken is szükségszerűen alakultak ki lehetőségek.”⁸⁷

A reformátusok és a görögkatolikusok egymástól való elkülönítése a falu 18. századi újra telepítéséig vezethető vissza, a 18. század elején először a reformátusok betelepülése történt meg, majd ezután érkeztek egy tömbben a román ajkú görögkatolikusok. Kezdetben a két felekezet külön elöljárósággal rendelkezett, a reformátusok Magyarlétán, a görögkatolikusok Oláhlétán laktak.⁸⁸ A szétválás tehát már a kezdetektől megfigyelhető volt, mely közel két

⁸⁵ Németh 2005: 111.

⁸⁶ Blondel – Guillaume – Lambiotte – Lefebvre 2008: 2–11.

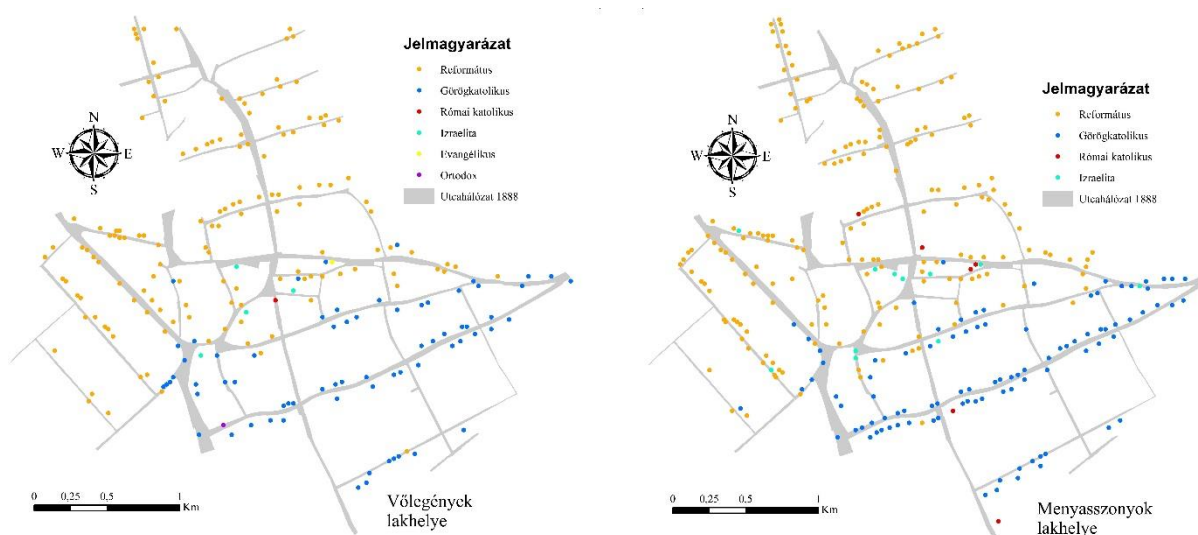
⁸⁷ Tárkány Szűcs 2003: 107.

⁸⁸ Tokai 1992: 45–58.

évszázad alatt mélyen beépült a helybeliek tudatába, és egyben meg is határozta az élet helyi kereteit, az elkülönülés annak strukturális alapvonalává vált.⁸⁹

A reformátusok és a görögkatolikusok közötti lakóhelyi elkülönülés a századfordulón is hasonlóan alakult. Az alábbi térkép az 1895 és 1906 között házasságot kötött, helyben lakó vőlegények és menyasszonyok felekezeti megoszlását ábrázolja.

5. ábra Vőlegények és menyasszonyok felekezeti megoszlása Nagylétán 1895–1906

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Az 1895 és 1906 között házasságot kötött vőlegények és menyasszonyok lakhelyének térképre vetítése után vizsgálhatóvá vált az egyes felekezetek és foglalkozási csoportok egymáshoz mérten való elhelyezkedése. A térképen délnyugat-északkelet irányban futó Batthyány utca egy része, mintha mentális határként húzódott volna a reformátusok és a görögkatolikusok által lakott falurész között, amely határt a házassági kapcsolatok szintjén csak kevesen lépték át. (A település 1888-as és 1900-as években használt utcaneveit lásd a 2. számú mellékletben.) „A tér mentális szerkezete az etnikai viszonyok hatásaként, az etnikai tagoltság szimbolikus tartalmú térbeli határokká formálódásának eredményeként alakulhat ki.”⁹⁰ Az 1895 és 1906 közötti időszakban nem fordult elő olyan vegyesházasság a nagylétai házassági anyakönyvekben, amelyben az egyik fél helyben született református, míg a másik fél helyben született görögkatolikus felekezetű lett volna.⁹¹ Mindez ugyancsak erősen szegregált képet mutat a helyi társadalomról, melynek térfelfogása összefüggésben állhatott a lokális kultúrával, melyben a tér az egyik

⁸⁹ A strukturális csoportok azonban nem feltétlenül valós társadalmi csoportok, „egyes korszakokban és társadalmakban csak absztrakt módon képezhetők.” Faragó 1999: 69.

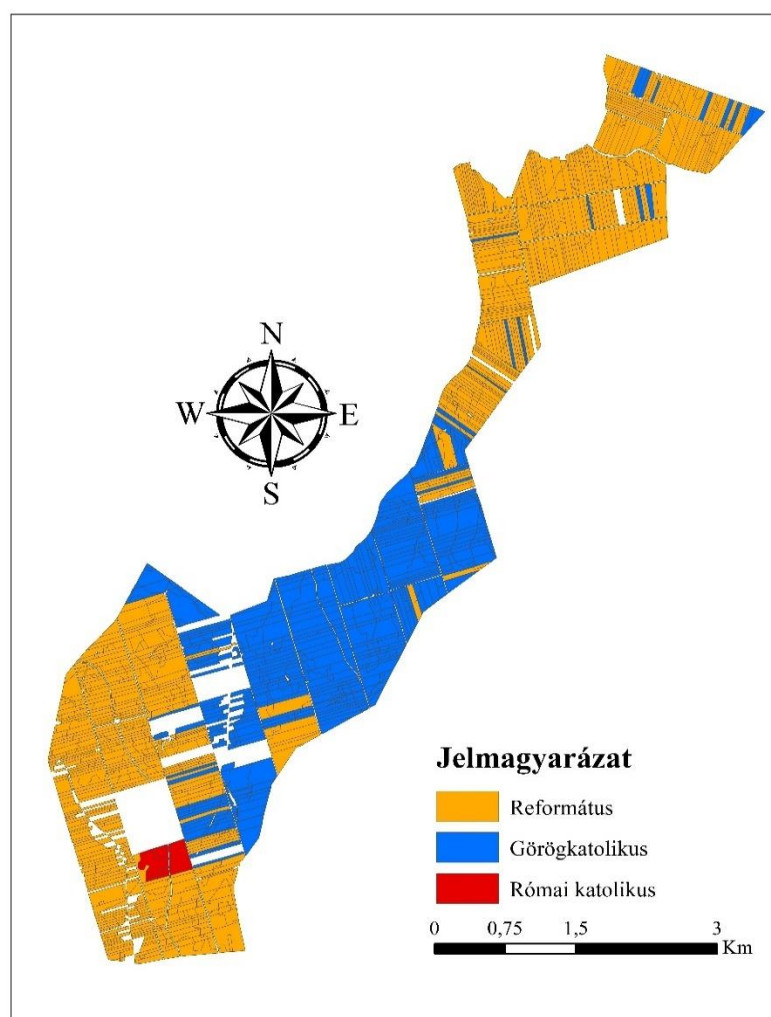
⁹⁰ Keményfi 2010: 108.

⁹¹ NATA 1870–1929. A felekezeti törésvonal a bodrogi Luka esetében is kimutatható volt, a reformátusok és a görögkatolikusok között ugyanis nem volt jellemző a vegyesházasság és a műrokonni kapcsolat sem. Tóth Z. 2000.

identitásképző elem lehetett,⁹² s valószínűleg komoly hatása volt a társadalom szerveződésére. A lakóhely és a házastárs megválasztása a helyben lakó reformátusok és görögkatolikusok esetében a felekezeti endogámia keretein belül valósult meg. A Batthyány utca valószínűleg kulturális határt is jelenthetett a két felekezet között. Az elkülönüléshez hozzájárulhattak az eltérő kulturális szokások, rítusok és normák is.

A reformátusok és a görögkatolikusok térbeli elkülönülése a belterületet tekintve egyértelműen kimutatható. Kutatásom során annak megállapítására is kísérletet tettem, hogy a két nagy felekezet térbeli eloszlása hogyan alakult a település külterületén. A mezőgazdasági határban fekvő földparcellák tulajdonosai felekezeti megoszlásának ábrázolásához forrásként az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvet használtam. Az egyes tulajdonosokhoz a belterületen megállapított felekezetet kapcsoltam hozzá. Ezt a vizsgálatot egyelőre egy kisebb mintán, a Ligeti kaszálók dűlő parcelláira vonatkozóan futtattam le.

6. ábra Felekezeti megoszlás a Ligeti kaszálók dűlőben 1888-ban

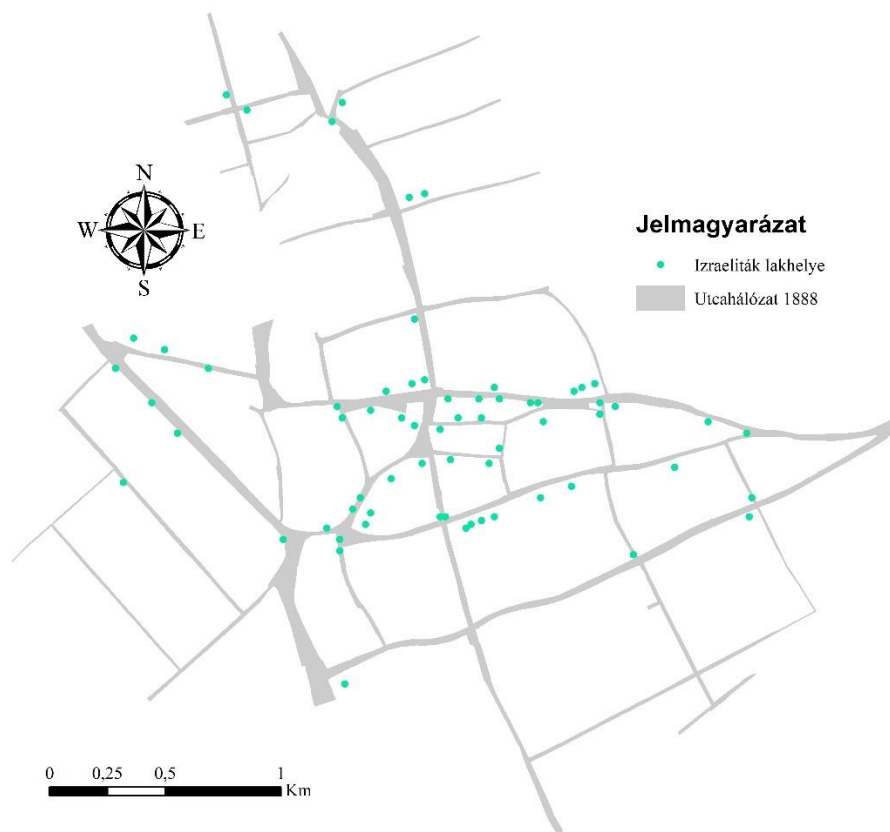
Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1. Saját szerkesztés.

⁹² Keményfi 2010: 107.

A fenti térkép alapján látható, hogy a Ligeti kaszálók dűlőben a tulajdonosok felekezeti megoszlása szinte leképezte a belterületi térszerkezetet, vagyis a reformátusok és a görögkatolikusok térbeli elkülönülése, néhány vegyes foltot leszámítva, a külterületre is jellemző volt. A Ligeti kaszálók déli és északi részében a reformátusok, a középső részén a görögkatolikusok birtokoltak tömbszerűen földparcellát. A külterületi parcellák kiosztása követte a belterületi telkek számozásának metódusát. Ez a struktúra valószínűleg már az 1864-es úrbéri telekkönyv és úrbér szabályozási térkép keletkezésekor is jelen lehetett, hiszen az 1864-es és az 1888-as házszámok kiosztásában nem volt különbség. Mint ahogyan az is valószínű, hogy az 1888-as kataszteri felméréskor a volt jobbágyok tulajdonában lévő dűlők is a Ligeti kaszálókhoz hasonló felekezeti megoszlást mutatnának, amennyiben azonos volt a parcellák kiosztásának metódusa. A térképen látható, hogy néhány parcellát a görögkatolikus tömbben reformátusok birtokoltak, s erre fordítottan is volt példa. Ezeket lehetséges, hogy az 1888-ig lezajlott földforgalom eredményezte.

Azt, hogy egy társadalom mennyire zárt vagy nyitott azon keresztül is szokás vizsgálni, hogy hogyan viselkedik az izraelitákkal szemben.

7. ábra Izraeliták lakóhelye Nagylétán 1895 és 1909 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Az izraelitáknál a századfordulón kisebb területi szegregáció figyelhető meg, náluk ugyanis kisebb a területi összerendeződés mint a reformátusoknál és görögkatolikusoknál. A Hoover-indexet kiszámoltam a reformátusok és az izraeliták viszonylatában is, esetükben az index 45%-os értéket mutatott, vagyis az izraeliták a görögkatolikusokhoz képest egyenletesebben oszlottak el a falu térszerkezetében. Valószínűleg mindkét nagy etnikai, felekezeti csoport számára inkább elfogadhatók voltak az izraeliták, mint a református vagy görögkatolikus közösség. Az izraelita háztartások többsége a reformátusok és görögkatolikusok között húzódo felekezeti törésvonal mentén helyezkedett el, gyakorlatilag a mentális határra települt rá, ami azt jelentheti, hogy megvolt arra a lehetőség, hogy az izraelita közösség tagjai mindkét nagy felekezeti csoporttal intenzíven érintkezzenek.

A két felekezet elkülönülése a párválasztást is erősen befolyásolta, melynek emlékezete az egyik életútinterjú során is felsejlett. Az akkor 92 éves adatközlő gyermekkori emlékei szerint „a falu két részre oszlott, ez a rész vót a katólikus, a másik része református. Most is ugyanúgy van. De most nagyon jól megélünk egymás mellett, akkor meg olyan gyűlölet vót, hogy a református fiú, ha udvarolt egy katólikus lyánynak, itt a templom előtt, mert a katólikus lyány itt lakott a Kossuth utcán, itt a kistemplom előtt megvárták a katólikus fiúk, mikor jött a református fiú este, és jól megvertik. Ha a katólikus fiú ment a református lyánynak udvarolni, akkor azt is megvertik. Úgyhogy úgy éltünk, hogy ilyen gyűlölettel.”⁹³ A felekezetek közti elkülönülést rögzítette Szabó Károlyné 1980-ban végzett néprajzi gyűjtése is. „A magyarok, illetve reformátusok 60–80 évvel előbb igen erősen elzárkóztak kálvinista puritanizmusuk vértjébe. Elítélték a látványos, misztikus, ceremoniális katolikusokat. Azok őket nemkülönben. A vallási vezetők erősítették és elősegítették az elkülönülésüket. Különösen a görög katolikusok sújtották erősen azt a megtévedtet, aki házasságra lépett más vallásúval. Nem gyónhattak, áldozhattak, a pap nem temette el őket. Mindennapi életükre kihatott ez az elzárkózottság. Külön utcákban, falurészekben éltek, szomszédok, földszomszédok nem barátkoztak, nem jártak el amazok temetésére sem. A reformátusok lenézték a románokat, úgy tekintették őket, mint ma a cigányokat.”⁹⁴

A felekezetek közötti kulturális különbség mellett a foglalkozásszerkezetet tekintve is kimutatható eltérés. A polgári házassági anyakönyvekben közölték a vőlegények foglalkozását, a mezőgazdasági szektorban 1900 és 1906 között differenciáltan tüntették fel az egyes foglalkozásokat, így különbséget tettek például a kisbirtokosok és a napszámosok között, utóbbiak valószínűleg egyáltalán nem rendelkeztek földbirtokkal. A református törzsökös vőlegények

⁹³ Suta Barnáné-interjú 2020.

⁹⁴ DMNA. 1842/1980.

24%-a, míg a görögkatolikusoknál 43%-a tartozott a napszámosok vagy földművelési napszámosok közé.⁹⁵ Mindez pedig azt sugallja, hogy a magyarok és románok között nemcsak kulturálisan, hanem a megszerezhető anyagi javakat tekintve is különbség érzékelhető, utóbbiak valószínűleg valamivel „szegényebbek” lehettek a századfordulón. Mindez hosszabb távon szociális feszültséget gerjeszthetett a két népcsoport között, feszítő erőként hatva a helyi társadalomra.

A két felekezet, etnikai csoport közötti feszültség olykor felszínre is tört. Erre szolgálhat példaként a trianoni határváltozás, amikor a magyarok és románok elkülönülése nyílt konfliktusba csapott át, mely a hatóságok figyelmét is felkeltette. A Magyar–Román Határmegállapító Bizottság iratanyagában fennmaradt egy 1922-ben keletkezett jelentés, mely a helyi viszonyokról számolt be a következők szerint: „A lakosság 1/3-a oláh, nem megbízható, a községi bíró is oláh, s régi szokás szerint 3 évenként váltakoznak, egyszer magyar, egyszer pedig oláh ember a bíró. Az oláhok egy része nem írta alá a kérvényt. A magyar lakosság bizalmatlan.”⁹⁶ A jelentés láthatóan feszült, konfliktusos helyzetről számolt be a faluban, amelyet egy másik dokumentum is megerősít. „Marozsán János nagylétai lakos, vörös uralom alatt a nagylétai munkástanács elnöke és Szűcs Bálint tiszthelyettes között az itteni Spierer féle vendéglőben, a Szűcs tiszthelyettesre véletlenül kiöntött víz miatt szóváltás keletkezett, mely tettelegességgé fajult és miután Marozsán János a dulakodás közben magyar nemzetet gyalázó kifejezést használt, Szűcs tiszthelyettesnek segítségére siető vámőrjárőr által elfogott és a csendőrségnek átadatott. Marozsán János ezen viselkedése a román nemzetiségű lakosoknak majdnem minden „T” helyzet jelentésében jelentett oláh érzelműségnek megnyilatkozása. Marozsán János az itteni oláhság között a vezető szerepet viszi. Társaival Pánya Józseffel és Sandra Sándorral irányítja a román nemzetiségűek gondolkodását. Szembeötlő, hogy az utolsó időben a román nemzetiségű lakosság, mintegy tüntetve feltűnően csak oláhsul beszél. Az utcán is öregek, fiatalok és az iskolás gyerekek csak oláh nyelven társalognak és érintkeznek, és csak román nyelvű könyveket, az imakönyveket nem is említve, olvasnak. A községi főbíró román nemzetiségű és a felekkel, ha csak teheti románul tárgyal. Alapos a gyanú, amit több ellesett beszélgetésből következtettem, hogy egyes román nemzetiségű lakosok, Budapesten lakó oláh agitátorokkal állandó összeköttetésben vannak. Tudomásom van arról, hogy egy itteni rossz hírű kocsmában és pedig annak egy külön szobájában, titkos összejöveteleket tartanak.”⁹⁷

A trianoni határváltozással a Nagylétával szomszédos Bihardiószeg Romániához került. Bihardiószegen feküdt a Zichy-család egyik uradalma, melynek kisebb része átnyúlt Nagylétára.

⁹⁵ NATA 1870–1929.

⁹⁶ HU MNL OL K 255. 957. csomó. 2143/1922.

⁹⁷ HU MNL OL K 255. 957. csomó. 2143/1922.

Az uradalom nagyobb része viszont Bihardiószegen maradt, ami érzékenyen érinthette a nagylétei mezőgazdasági munkásokat is. Nagyléta előjárósága több kérvényt is benyújtott a Magyar-Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációjának, melyben kifejtették, hogy szeretnék, ha az uradalom visszacsatolása megtörténne: „Községünk teljesen vagyontalan földműves lakossága közül 300–400 család évről évre régi időtől fogva, úgy a háború előtt, mint a háború alatt egészen az elszakításig a Bihardiószeg község határában elterülő gróf Zichy Tivadar tulajdonát képező uradalomban kereste meg a maga és gyermekei egész évi élelmét [...] elszakítása következtében ezen szegény emberek más uradalom hiányában minden keresetüktől elestek [...] Szerencsétlen helyzetükön egyedül csak az segíthet, ha fenti uradalom reájuk nézve ismét megközelíthető lesz, ez pedig csak visszacsatolással érhető el.”⁹⁸ A házassági anyakönyvek foglalkozási adatai alapján a reformátusok és a görögkatolikusok közül utóbbiaknál jóval több mezőgazdasági munkást, napszámost találtam, így valószínűleg a közösség ezen részét jobban érintette az uradalom elvesztése. A jelentésben felvázolt, a reformátusok és a görögkatolikusok közötti konfliktust, illetve elkülönülést kiélezhette az a tényező, mely szerint a település román lakosságának egy része munkaalkalom nélkül maradt. A két csoport közti szociális feszültség ebben a helyzetben bizonyosan láthatóvá vált, melyet a jelentést készítő vámörparancsnok nemzetiségi problémaként érzékelt.

A két felekezet teljes elkülönülése a mindennapokban valószínűleg kevésbé valósult meg, hiszen például, ha a görögkatolikusok a falu északi határában fekvő szántóföldjüket vagy szőlőskertjüket szerették volna megművelni, akkor ahhoz mindenképpen keresztül kellett menniük a református falurészen, természetesen ez fordítva is így volt, amennyiben a reformátusok a belterülettel délre fekvő földjeikhez akartak eljutni. Nagylétán a 20. század első harmadában hetivásárt is tartottak, amelynek helyet a falu központjában a református templom előtti tér adott. A piacra minden bizonnyal mindkét felekezet tagjai jártak, ezáltal interakcióba kerültek egymással, még akkor is, ha ez esetleg gazdasági kapcsolat formájában öltött alakot. Emellett a faluban meglévő szolgáltatásoknak többsége is a református templom körül elhelyezkedő üzletekben volt elérhető. A térképeken is látszik, hogy a község központjában, ahol leginkább az üzleti és kereskedelmi élet zajlott, előfordultak olyan esetek, amikor a két csoport tagjai egymáshoz közel laktak, esetleg szomszédok voltak. A lakótérszerkezet önmagában is lehetővé tette, hogy a magyar és a román lakosság között kapcsolat alakuljon ki.

A református és a görögkatolikus közösség néhány szálon rokonságba került egymással. A vegyesházasságok jelentette társadalmi határátlépés kialakulásához hozzájárulhatott az azonos anyagi, vagyoni háttér. A vegyesházasságok mind az első világháború után, az 1920-as években

⁹⁸ HU MNL OL K 51. B. i dosszié. H XV. 3. Nagyléta kérvények.

alakultak ki, bár egyáltalán nem voltak tömegesek, de ez a jelenség árnyalhatja a század elején tapasztalható elkülönülést.⁹⁹ Egy esetben kísérletet teszek a családok közti kapcsolat megértésére. Bíró Ilona és Fülöp Kálmán 1928 májusában kötött házasságot,¹⁰⁰ előbbi református, utóbbi görögkatolikus felekezetű volt, mindketten törzsökös családból származtak. Bíró Ilona édesapja, Bíró Dániel foglalkozása cipész,¹⁰¹ míg Fülöp Kálmán édesapja, Fülöp Tivadar napszámos volt,¹⁰² azonban a házassági anyakönyv szerint fia borbélyként kereste kenyerét.¹⁰³ A férj és apósa tehát már nem a mezőgazdasági szektorban dolgoztak, hanem az iparosok közé tartoztak, amely kapcsolat felülírhatta vagy legalábbis oldhatta a két közösség közötti elkülönülést. Emellett Bíróék kataszteri birtokívük szerint a Batthyány és a Külső utca sarkán laktak, mely a község azon részéhez tartozott, ahol a két felekezet vegyesen lakott egymás mellett.¹⁰⁴

2.1.2. Nagyléta mint piacközpont és a határmentiség

A következőkben annak megértésére teszek kísérletet, hogy hogyan alakult, változott a Debrecen és Nagyvárad között fekvő Nagylétának és környékének gazdasági pozíciója a 19. század második felében és a 20. század első harmadában. A település 1920 utáni határmenti helyzete már rövid távon is hatást gyakorolhatott a település gazdasági-, társadalmi viszonyaira. Ezért a határmentiség kapcsán annak vizsgálatára is szükség volt, hogy hogyan formálódott a település szerepköre az 1920 után megváltozott gazdasági térszerkezetben. A mikrotérség gazdasági folyamatainak értelmezéséhez tehát az 1920 előtti időszakra is ki kellett terjeszteni az elemzés horizontját, hiszen ahhoz képest kaphattak jelentést az 1920-as években érzékelhető esetleges változások. Az érmelléki falvak laterális kapcsolatainak vizsgálata egyben hozzájárulhat a határsáv gazdasági helyzetének árnyalásához.

Nagyléta és környékének forgalmi helyzete felvázolható a közúti és kötőtpályás közlekedési infrastruktúra-hálózat áttekintésével. Az úthálózat vizsgálatához forrásként használható a Lipszky János-féle *Mappa Generalis Regni Hungariae* című térkép szerkesztéséhez készült munkatérkép, melynek lapjai az 1800-as évek postaúthálózatát ábrázolták.¹⁰⁵ A Lipszky-féle térkép szerint Nagyléta két postaút találkozásánál, forgalmi csomópontban feküdt a 19. század elején. Ezek közül az egyik útvonal kelet-nyugati irányban Zilah–Szilágysomlyó–Kémer–Margitta–Székelyhíd településeket átszelve érkezett meg Nagylétára, majd haladt tovább

⁹⁹ NATA 1870–1929.

¹⁰⁰ NATA 1870–1929.

¹⁰¹ FSA NPSZA.

¹⁰² FSA NPSZA.

¹⁰³ NATA 1870–1929.

¹⁰⁴ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3. kötet. 111. számú birtokív.

¹⁰⁵ OSZK TK 3018.

Hosszúpályi, s Debrecen felé. A másik útvonal északkeleti irányból, a Nagykároly–Piskolt–Érmihályfalva–Érsemjén–Érkenéz–Bagamér–Álmosd–Kokad vonalon érte el Nagylétát, s csatlakozott be a Hosszúpályi felé vezető postaútba. Ezek az útvonalak az első- és a második katonai felmérés, az 1810-es Tabula Generalis, illetve az 1824-es Postkarte der Österreichischen Monarchie térképlapjain is kivehetők.¹⁰⁶ Azáltal, hogy Nagyléta két postaút találkozásánál feküdt a 19. század elején, a település kedvező forgalmi helyzetben lehetett a korabeli viszonyok között. A csomóponti helyzet tehát adott volt ahhoz, hogy Nagyléta piacközponttá nőjön a század elején.

A vasútvonalak kiépülése nagyrészt követte a 19. század eleji postaúthálózat nyomvonalát.¹⁰⁷ Az általam vizsgált térségben azonban a 19. század második felében új forgalmi helyzet alakult ki a vasúthálózat kiépülésével. A Budapest felől érkező, Püspökladánynál Debrecen és Nagyvárad felé szétágazó vasúti fővonal elkerülte a térséget. A Debrecen és Nagykároly közötti vasútvonal Vámospércsen és Érmihályfalván keresztül vezetett, s az Érmihályfalva és Nagyvárad közötti vonal is Székelyhidat és Bihardiószeget érintette. A Nagylétát is magába foglaló kelet-nyugati településtengelyt kezdetben bár körbevették a vasúti fő- és mellékvonalak, de azok közül egyik sem haladt át rajta, mely jelenség időlegesen forgalomárnyékos helyzetbe hozhatta térséget. A vasútvonalak kiépülésével Székelyhíd került előnyösebb pozícióba, mivel az Érmihályfalva–Nagyvárad vonal mellett a Zilah felé vezető vasúti pálya is itt haladt, vagyis csomóponti helyzetbe került a település. Székelyhídről vasúton keresztül 1890-re el lehetett érni a két legközelebbi központot, Debrecent és Nagyváradot is, míg Nagylétáról közvetlenül egyiket sem. A Nagylétán termelt mezőgazdasági termékeket ekkor még a vámospércsi, székelyhídi vagy a bihardiószegei vasútállomáson keresztül lehetett a leggyorsabban piacra juttatni. Számításaim szerint a falu központjától (református templom) számítva közúton a bihardiószegei 13,7 km, a székelyhídi 15 km, a vámospércsi 17,1 km távolságra feküdt, ezeket a távokat – az időjárási viszonyoktól függően – szekérrel valószínűleg még gazdaságosan meg lehetett tenni, mert például Glósz József szerint a gabona közúti szállítása a 19. század első felében 150–200 km távolságra még rentábilis volt.¹⁰⁸ Ezek közül a Gönczy Pál tervezte Bihar vármegye 1891-es topográfiai térképe szerint a Székelyhíd felé vezető út megyei útnak számított, így az valamivel jobb minőségű lehetett.¹⁰⁹ A távolságok értelmezéséhez hozzá tartozik, hogy Nagyléta központjától Debrecen belvárosa a legrövidebb (Bánk felé vezető) úton 28 km távolságra feküdt, ez kívül esett az egy napon belül teljesíthető járóföldön.

¹⁰⁶ EKF; MKMKF; MNL OL S 43. No. 10/8; HIM B IX. c 45.

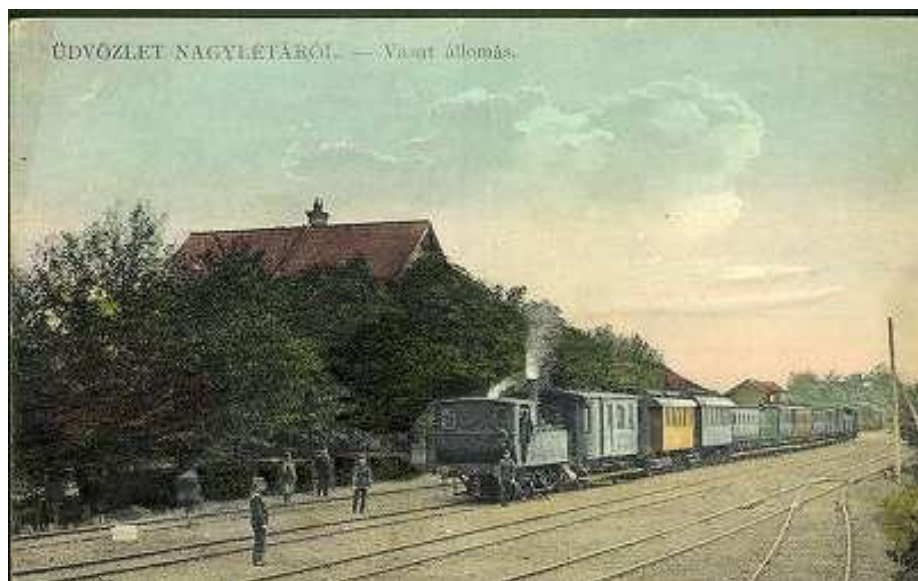
¹⁰⁷ Szilágyi Zs. 2025: 64–65.

¹⁰⁸ Glósz 2014: 134.

¹⁰⁹ Gönczy 1891.

A térség forgalmi viszonyaiban újabb változás 1894-ben állt be, ugyanis ekkor nyílt meg a forgalom számára a Nagylétától Debrecen felé vezető szárnyvonal.¹¹⁰

1. kép A nagylétai vasútállomás 1912 körül

Forrás: OSZK Képeslapok.

A régióközponttal való vasúti összeköttetés a Debrecen–Sáránd–Hajdúbagos–Hosszúpályi–Monostorpályi vonalon keresztül érte el Nagylétát, mely így a korábbiakhoz képest kedvezőbb szállítási lehetőségekkel rendelkezett. Edvi Illés Sándor 1896-os vasúti áruforgalmat bemutató kötetének adatai szerint a nagylétai vasútállomás üzletkörébe tartozott Álmosd, Kokad, s Vértes is, vagyis a falu vasútállomása ezeket a településeket vonzotta, s az itt feladott gabonaáru 44%-a osztrák célállomásokra jutott el.¹¹¹ Mindez azt jelentheti, hogy a Nagylétán és környékén termelt gabonát sikerült bekapcsolni a Monarchia védett piacain zajló gabonakereskedelembé.

Az új vasúti pályával kapcsolatban azonban fontos megemlíteni, hogy az átmenőforgalmat nem generált, mivel annak végállomását Nagyléta jelentette. Az 1900-as években tervben volt a Nagyléta és Székelyhíd közötti pályaszakasz kiépítése, ami azonban nem realizálódott, s az első világháború alatt végleg le is került a napirendről. A teljes vasúti pálya kiépítése könnyebben elérhetővé tette volna a Nagyvárad és környéke felé irányuló szállítást. Nagylétát a vasút eleve nem a vasútépítés fő hullámában érte el, így az 1894-es átadásra már rögzülhetett a versenyhátrány.¹¹² Az újabb gazdaságtörténeti kutatások szerint a vasútépítés a nemesi nagybirtokok terményeinek piaci elérését segítette.¹¹³ Nagylétán és környékén inkább a kisbirtok

¹¹⁰ Vasúti és Közlekedési Közlöny 1895.06.23.

¹¹¹ Edvi 1896: 50.

¹¹² Demeter – Radics – Péntes 2018: 254.

¹¹³ Pinke 2015: 247–248; Demeter 2018: 27–28.

dominált, így valószínűleg nem volt olyan gazdasági érdekcsoport, mely hatékonyan tudott volna lobbizni a térség mellett.

Az Edvi-féle kötetben az egyes vasútállomásoknál nemcsak a feladott termékeket tüntették fel, hanem az adott állomásra érkezett áru származási helyét is. A vasútállomások közötti összeköttetések legalább részben a kereskedelmi kapcsolatok irányát is jelezhetik.

4. táblázat A nagylétai vasútállomásra érkező termékek származási helyei

Vasútállomás	Termék
Debrecen	szesz, sör, liszt, korpa, gépek, gépalkatrészek
Budapest	gépek, gépalkatrészek
Kőbánya	sör
Püspökladány	búza
Bánffyhunyard	épületfa, haszonfa
Máramarossziget	épületfa, haszonfa
Grodek	épületfa, haszonfa
Bihari h. é. vasút állomásai	dohány

Forrás: Edvi 1896: 50. Saját szerkesztés.

A Bánffyhunyardról, Máramarosszigetről, illetve a Bihari helyi érdekű vasút államosairól Nagylétára érkező épület- és haszonfa, valamint a dohány szállítására vasúton 1900-ig Debrecen érintésével kerülhetett sor. Az áruszállítás Bánffyhunyard felől a Nagyvárad–Székelyhíd–Érmihályfalva–Vámospércs–Debrecen–Sáránd–Nagyléta, Máramarossziget felől a Szatmárnémeti–Nagykároly–Érmihályfalva–Vámospércs–Debrecen–Sáránd–Nagyléta pályaszakaszon volt lehetséges. Debrecen és Nagyvárad között a vasúti kapcsolatot a Debrecen–Vámospércs–Érmihályfalva–Székelyhíd–Nagyvárad vonal biztosította egészen 1911-ig, amikor a két város között létrejött egy újabb vasúti kapcsolat a Debrecen–Sáránd–Derecske–Konyár–Nagykeréki–Nagyvárad vonalon, így a Bánffyhunyardról érkező épületfa már ezen az útvonalon is eljuthatott Nagylétára. A kötetben közölt adatok szerint tehát a Nagyléta és Székelyhíd között hiányzó pályaszakasz nem zárta ki a Máramarosból és Erdélyből érkező áru vasúti szállítását, ugyanis azt közvetlenül, Debrecenen keresztül is meg lehetett valósítani.

Gazdaságtörténeti szempontból jól ismert jelenség, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával „lezárultak a szabad munkaerő- és népességmozgás korábban természetes útvonalai, ennek következtében csökkent vagy meg is szűnt a Közép-Európa tágabb keretei között végbemenő folytonos helyváltogatás.”¹¹⁴ A zárt államhatárral kapcsolatban a történeti

¹¹⁴ Gyáni 2006a: 205.

szakirodalom annak negatív következményeit tekinti erősebbnek, mivel az egyben zártabb gazdaságot és társadalmat is eredményezett, ami azonban nem feltétlenül törvényszerű. A határváltozás kedvező is lehetett, ha egy adott régió mélyebb fejlettségi szintről indulva az új államhatárnak köszönhetően a területi egyenlőséget tekintve a felzárkózás pályájára lépett.¹¹⁵ A GIS-ta Hungarorum kutatócsoport által a történeti Magyarország 1910-es területi egyenlőtlenségeinek felderítése céljából elvégzett kutatás egyik fontos eredménye, hogy a Kárpát-medence térszerkezetén belül már Trianon előtt is léteztek belső perifériák.¹¹⁶ Az egyik ilyen törésvonal éppen a későbbi magyar-román államhatár közelében futott, amely tehát az általam is vizsgált térség egy részét már eleve periférikus helyzetben találta. A magyar-román államhatár bihari szakaszának helyzete ennek megfelelően kettősen alakult, hiszen a vármegye azon része maradt a trianoni Magyarországon, mely 1910-ben is fejlettebbnek számított.¹¹⁷ A Rónai András szerkesztésében megjelent *Közép-Európa atlasz*nak köszönhetően arra is van lehetőség, hogy a Trianon előtti és utáni állapot összehasonlításra kerüljön, ugyanis az atlasz különböző fejlettségi mutatókra vonatkozó térképei az 1930-as évek állapotát tükrözik. A térképlapokat áttekintve az tapasztalható, hogy a területi fejlettség tekintetében az új államhatár két oldala között nem történt kiegyenlítődés, ennek értelmében a romániai oldalon nem tapasztalható felzárkózás, de a magyar oldalon sem érzékelhető törésszerű hanyatlás, legalábbis a most elemzett mikrotérségben nem.¹¹⁸ A hazai földrajztudománynak a határmentiség vizsgálatára fókuszáló recens kutatásai a magyar-román határszakasz közvetlen közelében elterülő településeket egyértelműen az ország perifériájának tekinti.¹¹⁹ Ennek kialakulása azonban valószínűleg egy hosszabb folyamat eredménye. Nagylétán és környékén az 1920-as években feltehetően még kevésbé érvényesült a periféria képződés folyamata.

Az általam vizsgált, az Érmelléken fekvő kelet-nyugati irányú településtengely két nagyváros, Debrecen és Nagyvárad között terült el. A határváltozás szempontjából nem lényegtelen, hogy a két központ közül ezek a települések melyik város vonzáskörzetébe tartoztak. A határmenti vonzáskörzetek meghatározására többféle módszertani megközelítés alapján történtek vizsgálatok. Ezek között említhető Kovács Zoltán és Szilágyi Zsolt elemzése. A kétféle megközelítés közül Kovács Zoltán vizsgálatában jóval nagyobb szerepe volt a határon kívül rekedt városoknak, így például Nagyváradnak is,¹²⁰ mint Szilágyi Zsolt gravitációs modell számításában, amelyben az alföldi településeknek csupán 9%-át érintette a vonzásközpontoknak a

¹¹⁵ Demeter – Radics – Péntes 2018: 220.

¹¹⁶ Demeter – Radics – Péntes 2018: 233.

¹¹⁷ Péntes 2018: 102–103.

¹¹⁸ KEA 1945; Demeter 2020: 108.

¹¹⁹ Péntes – Deák – Hegedűs 2018: 227–235; Süli-Zakar 1992: 45–56.

¹²⁰ Kovács Z. 1990: 3–16.

trianoni határon kívülre kerülése.¹²¹ A gravitációs modell alapján 1910-ben az általam vizsgált települések Debrecen felé gravitáltak. Ugyanezt erősítik meg az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapokban a „Hová gravitál a község?” kérdésre adott válaszok, a települések előjáróságai szintén Debrecen jelölték központnak, kivéve Kokadot, mely Nagylétát, s Vértest, mely település Debrecen és Nagylétát adta meg gravitációs helynek.¹²² Mindez azt jelenti, hogy az Érmellék 1920 után is Magyarországon maradt része Trianon után sem vesztette el vonzásközpontját, s a térségen belül Nagyléta piacközpontnak számított. Nagyléta tehát Debrecen és Nagyvárad között az előbbi nagyvároshoz gravitáló, de önmagában is piacközponti szerepkört betöltő település volt a 20. század elején.

A határmenti községek közötti laterális kapcsolatok megértéséhez a Magyar-Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációjának levéltári iratanyagában fennmaradt,¹²³ települési szinten 1922-ben rögzített kérdőívek, valamint az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok egyaránt hozzájárulhatnak.¹²⁴ Mindkét dokumentum különös forrásértékét az adja, hogy a kitöltés feladata az egyes települések előjáróságának hatáskörébe tartozott, amit az is alátámaszt, hogy a nyomtatvány utolsó oldalán általában a jegyző és a főbíró aláírása található. Ezek a forrástípusok tehát leginkább az egykor élt helyiek szemléletét tükrözhetik.

A bizottság levéltári anyagában való kutatásom során eddig a magyar-román államhatár Pénészlektől Biharugráig terjedő szakaszát (F, G és H szakasz, melyek nagyrészt a Bihar vármegyei határszakaszt fedik le) néztem át, ám a kérdőíveknek csak egy része maradt fent a településekre vonatkozó iratok között. A vizsgált határszakasz magyar oldalán ugyanis Álmosd, Bagamér, Kokad és Nyirábrány, míg a romániai oldalon Bors község kérdőíve található meg.¹²⁵

Az 1922-es kérdőívek valószínűleg csak az államhatárral érintkező települések esetében kerültek kitöltésre,¹²⁶ ezért azoknak az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapokkal való összevetése csak korlátozott mértékben lehetséges, hiszen az utóbbi dokumentum elkészítése nem csak a trianoni Magyarország határsávjára korlátozódott.¹²⁷

¹²¹ Szilágyi Zs. 2025.

¹²² NM EADS KTL 1925.

¹²³ A trianoni békeszerződés államhatárokra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására határmegállapító bizottságok alakultak, amelyek feladatkörébe tartozott a határvonalak helyének kijelölése és fizikai megjelölése. Murber 2019: 207.

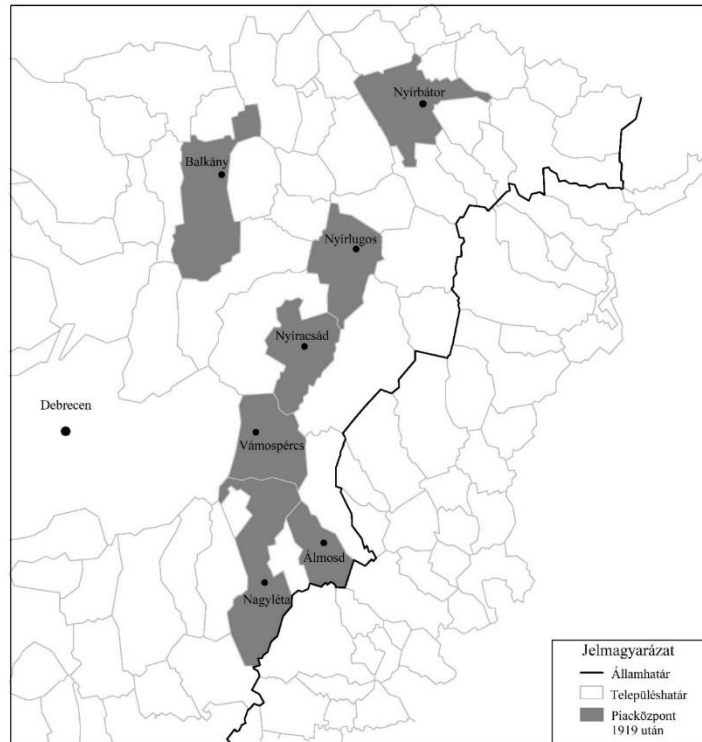
¹²⁴ HU MNL OL K 51 B g-h-i dosszié.

¹²⁵ A kérdőívek elméletileg több példányban is elkészültek, ezért elképzelhető, hogy a többi település esetében azok más levéltári anyagból a későbbiekben még előkerülhetnek, azonban ehhez még további levéltári kutatásokra van szükség. Szilágyi Levente Csalános és Vállaj községek 20. századi kapcsolatának elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy Vállaj kérdőíve fennmaradt, így a kutatás magyar-román államhatár Szabolcs és Szatmár vármegyei szakaszára való kiterjesztése során még újabb határmenti települések kérdőívei bukkanhatnak fel. Szilágyi L. 2014.

¹²⁶ A Magyar-Román Határmegállapító Bizottság iratanyaga bár a Miniszterelnökségi Levéltár állományába tartozik, a kérdőívek kitöltését valószínűleg nem a magyar kormány rendelte el, hiszen azok a magyar-román államhatár romániai oldalával érintkező települések esetében is elkészültek, amire példaként szolgálhat a Nagyváradhoz közel fekvő Bors község kérdőíve. HU MNL OL K 51 B g dosszié XII/2. Bors község kérdőíve.

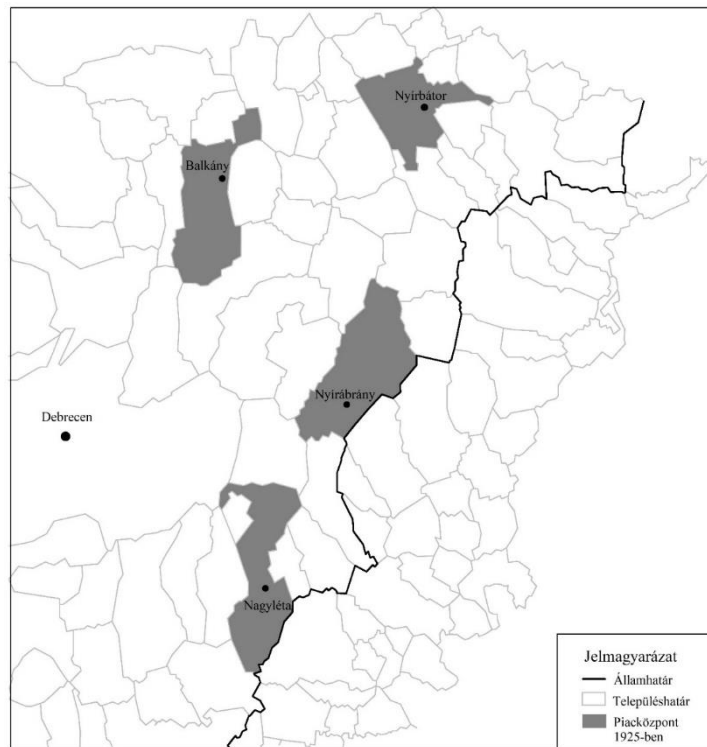
¹²⁷ Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok forrásértékével kapcsolatban lásd Szilágyi Zs. 2016: 94–112.

8. ábra Piacközpontok 1919 után

Forrás: HU MNL OL K 51 B i-g-h dosszié. Saját szerkesztés.

9. ábra Piacközpontok 1925-ben

Forrás: NM EADS KTL 1925. Saját szerkesztés.

A piacközpontok térszerkezetét illetően más mintázat rajzolódik ki az 1922-es kérdőívek és az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok alapján, utóbbi esetében ugyanis jóval ritkább hálózat

látható. A különbség valószínűleg nem a piacközpontok ritkulásában, hanem az adatok felvételének eltérő módjában keresendő. A kérdőívekben ugyanis a leggyakrabban használt vásárok, míg a tájékoztató lapokon a községek állandó piacának helyét rögzítették. A két fogalom minden bizonnyal nem teljesen ugyanazt jelenti, azonban egyértelmű különbséget sem lehet köztük tenni. Ennek hátterét megpróbálom Nagyléta példáján szemléltetni.

2. kép Nagyléta piactere az 1930-as években

Forrás: Magángyűjteményben, Kovács Ilona tulajdona.

A községet 1922-ben vásártartó helynek, majd 1925-ben piacos településnek egyaránt jelölték a környező falvak. Nagyléta képviselőtestületi jegyzőkönyve és közigazgatási tájékoztató lapja szerint a településen évente háromszor tartottak országos vásárt, de ezenkívül működött hetivásár is.¹²⁸ Az 1925-ös tájékoztató lapon piacként megjelölt esemény Nagylétán a hetivásárt jelenthette, ugyanis a faluval kapcsolatban fennmaradt források nem szólnak arról, hogy a 20. század első harmadában napi rendszerességgel működő piaca lett volna a községnek. Az 1922-ben szintén vásártartó helyként megjelölt Álmosd, Balkány, Nyíracsad, Nyírlugos és Vámospércs község esetében az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok szerint szintén működött legalább egy hetivásár, amelyre a környező települések lakossága is eljárhatott. Az 1922-re kirajzolódó gazdasági kapcsolatok tehát elméletileg 1925-ben is tovább folytatódhattak. Ez alapján viszont konkrét magyarázat nem adható arra, hogy az adott települések miért nem ugyanazokat

¹²⁸ HU MNL HBVL V. 653/b. 1. kötet; NM EADS KTL 1925.

a helységeket jelölték piacközpontnak. A határkijelölő bizottság kérdőíves felmérésének célja a közlekedési, kereskedelmi kapcsolatok feltárása és a felekezeti viszonyok feltérképezése volt.¹²⁹ Az 1922-es kérdőívek esetében ennek megfelelően valószínűleg a lehető legteljesebb adatrögzítésre törekedtek, hiszen a határmegállapító bizottság ezek alapján tájékozódott a helyi kapcsolatokról. Ezenkívül az egykori előjáróságok pillanatnyi benyomásán is múlhatott a dokumentumok kitöltése. Nagylétán azonban a kereskedelmi kapcsolatok később is az 1922-es állapotokhoz hasonlóan alakulhattak. Legalábbis erre enged következtetni Portörő János személyes emlékezete, amely szerint a nagylétai heti vásárra az 1940-es években is jártak Álmosdról, Bagamérből, Kokadról, Monostorpályiból és Pocsajból.¹³⁰

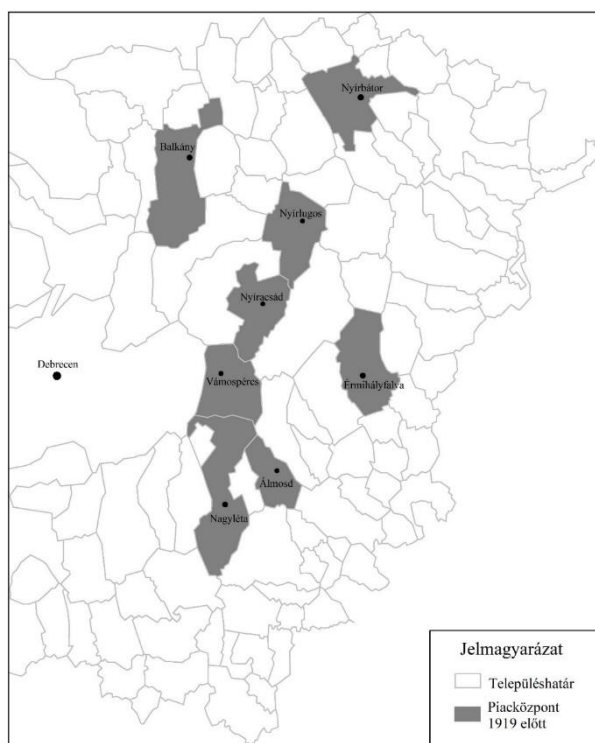
A Határmegállapító Bizottság Nagylétára vonatkozó iratanyagában a kérdőív nem maradt fenn, ennek ellenére a környező községek kérdésekre adott válaszaiból levonhatók bizonyos következtetések a vizsgált térség laterális kapcsolataira, illetve a piacközpontok alakulására is. Ehhez a kérdőív azon pontjai adnak támpontot, amelyek az 1919 előtti és utáni vásárookra járásról, valamint a határkijelölést követő vasúthasználatról, az épületfa- és a tűzifa beszerzéséről, illetve a szomszédos helységekkal való érintkezésről tájékoztatnak. Utóbbi kérdéspontnál azt is feltüntették, hogy az egyes helységekkal mely funkció szerint történt a kontaktus.¹³¹ Mindezek alapján kibontakozik a szomszédos települések közötti kapcsolati háló, amely talán az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapoknál valamelyest árnyaltabb képet nyújthat a magyar-román államhatár mentén fekvő falvak közötti laterális kapcsolatokról.

¹²⁹ Murber 2019: 207. A határmegállapító bizottságok szervezeti felépítéséről és működéséről bővebben lásd Suba 2002: 199–224.

¹³⁰ Portörő-interjú 2020.

¹³¹ HU MNL OL K 51 B. g-h-i dosszié.

10. ábra Piacközpontok 1919 előtt

Forrás: HU MNL OL K 51 B g-h-i dosszié. Saját szerkesztés.

A 10. ábra jól szemlélteti, hogy Almód, Bagamér, Kokad és Nyírábrány lakosságának vásáros helyei földrajzilag közel feküdtek, gyakorlatilag azok a szomszédos településeket alkották. Ezáltal a piacközpontok sűrű hálózata bontakozik ki a mikrotérségben. Piacközpontnak azokat a településeket tekintetem, amelyeket önmagán kívül legalább egy másik helység előljárósága is vásárra járó helyként jelölt meg. Ennek alapján 1919 előtt piacközpontnak számított Almód, Balkány, Érmihályfalva, Nagyléta, Nyírcsád, Nyírbátor és Vámpércs (10. ábra), majd 1919 után Érmihályfalva kivételével ezek a települések ugyanebben a pozícióban maradtak (8. ábra). Az államhatár romániai oldalára került Érmihályfalva helyét valamelyest Vámpércs vehette át a piachálózat struktúrájában, ugyanis az almódi és a bagaméri előljáróság az 1919 utáni időszakra vonatkozóan Nagyléta mellett ezt a települést jelölte vásáros helyének.¹³²

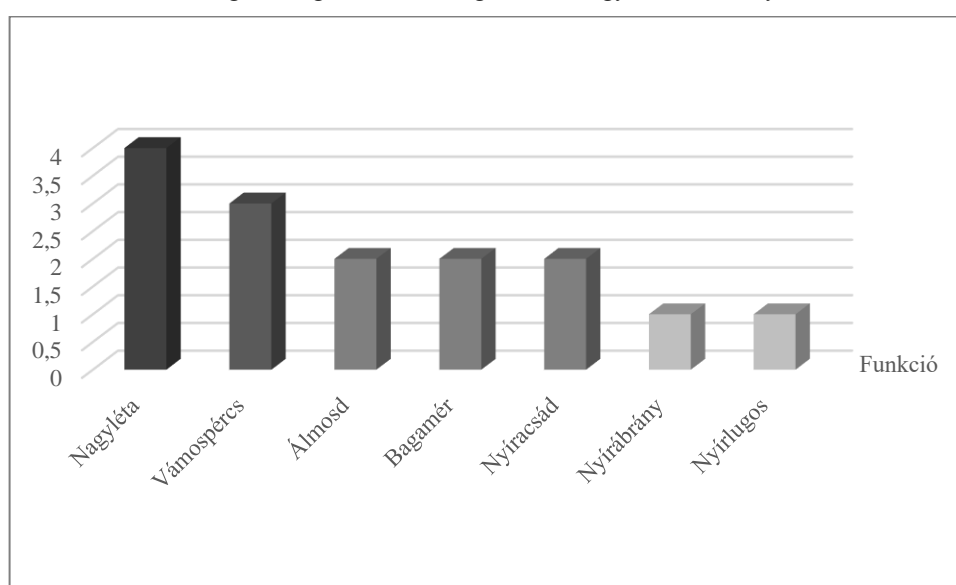
A laterális kereskedelmi kapcsolathálózatot tekintve az is szembeűnő, hogy a térség piaci hálózata a trianoni határváltozással nem alakult át teljesen, hiszen a vásári struktúra nagyrészt megőrizte 1919 előtti formáját. Ennek következtében a piacközpontok szempontjából sem érzékelhető az 1920-as években perifériaképződés a magyar-román államhatár ezen szakaszán. Az 1920-as években a kérdőívekben vásárközpontnak tekintett településeket piaci szempontból akár valamelyest dinamizálhatta is az államhatár, hiszen az érmihályfalvi vásár kiesésével Almód, Bagamér és Kokad lakossága a megmaradt piacos helyekre járhatott, ami azoknak

¹³² HU MNL OL K 51 B. i. dosszié. III/5. Almód község kérdőíve.

valamivel nagyobb forgalmat jelenthetett. Azonban ezt a felvetést erősen árnyalja az a tényező, hogy az államhatár romániai oldalával érintkező települések esetében a kérdőívek még nem kerültek elő, illetve a magyarországi határsávban lévő, de az államhatárral nem érintkező helységek esetében el sem készültek, így egyelőre nem lehet tudni pontosan, hogy egy-egy vásárnak mekkora forgalma lehetett 1919 előtt.

A vásáron kívül a kérdőívek számos más gazdasági kapcsolatra is tartalmaznak információkat, ilyen például az épület- és tűzifa beszerzése, a malom- és a vasúthasználat, illetve a hitel-szövetkezetben és a főszolgabírói hivatalban végzendő ügyek intézése, amelyek egyúttal a mikrotérségen belül elhelyezkedő községek között megoszló funkciókat is ábrázolják.

11. ábra Laterális gazdasági funkciók megoszlása Nagylétán és környékén 1922-ben¹³³

Forrás: HU MNL OL K 51 B i-g-h dosszié. Saját szerkesztés.

A gazdasági hálózatok Nagyléta és Vámospércs felé haladva sűrűsödtek, amely jelenség azt jelzi, hogy ezt a két települést valóban a mikrotérség központjának lehet tekinteni, ami összefüggésben állhat az egyes szolgáltatások elérési idejével. Álmosd, Kokad és Bagamér lakossága vasút hiányában¹³⁴ a szomszédos településekre reálisan gyalog vagy szekérral juthatott el, amely közlekedési lehetőségek lényegében a térben való csekély mozgást tették lehetővé. Az alapvető szolgáltatások közé tartozó vasút használatát és az öröltetést, valamint bizonyos cikkek (tűzifa), ha hiányoztak egy-egy településről, akkor azok a közelben gyalogosan vagy szekérral minden bizonnyal fél napon belül elérhetők voltak. Álmosd és Kokad község 1920 előtt a székelyhídi járáshoz tartozott, azonban úgy tűnik, hogy a járás központjához,

¹³³ A települések közötti kapcsolatok értelmezését a 3. számú mellékletében szereplő táblázatok segítik.

¹³⁴ A Debrecen környéki vasútvonalak fejlettlenségére Mendöl Tibor hívta fel a figyelmet, akinek 1931-es tanulmánya szerint a Debrecen és Nagyléta közötti légvonalban öt órás gyalogutat nélkül lehetett megtenni, hogy közben egyetlen vonat utolérne. Mendöl 1931: 93.

Székelyhídhöz,¹³⁵ valamint Bihardiószeghez nem fűzte ezeket a településeket szoros gazdasági kapcsolat, holott például vásárokat ezekben a helységekben is tartottak.¹³⁶ Magyarország 1914-es közigazgatási térképe szerint Álmosdról az utóbbi két településre közvetlenül út sem vezetett. Kokad esetében ugyan vezetett közút Bihardiószegre, azonban Nagyléta elérési ideje kedvezőbb volt.¹³⁷ Ennek következtében reálisan egyszerűbb lehetett eljutni Nagylétára és Vámospércsre, amely települések funkciói maguk felé vonzhatták a környék lakosságát. A korabeli közlekedési lehetőségek valószínűleg a szoros gazdasági kapcsolatok közvetlen közelben történő fenntartásának kedveztek, ennek köszönhetően a trianoni államhatár romániai oldalára került településekkel eleve enyhébb gazdasági hálózatok alakulhattak ki, amelyek 1920 utáni eltűnése kevésbé okozhatott gazdasági problémát a térség lakosai számára.

Nagyléta szerepköre 1920 után kiegészült a járásközponti funkcióval is,¹³⁸ amely talán a szolgáltató szektort is a falu felé vonzhatta. Vermes Ernő *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után* című kötetében arról számolt be Nagylétával kapcsolatban, hogy a község a világháborút követő esztendőkből élénk fejlődésnek indult. A vármegye útépítésekkel javította a falu közlekedési lehetőségeit, maga a község tizenkét kilométeres betonjárdahálózatot építtetett és bevezette a villamos világítást, mely Debrecenből kapta az áramot, a külterületen pedig iskolát építtettek.¹³⁹ Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok egyik kérdése az volt, hogy milyen fejlesztésekre lenne szüksége a községnek, Nagyléta előljáráóságának válasza erre az volt, hogy villamosításra, ártézi kutakra és egy tanyai iskolára lenne szükség,¹⁴⁰ amelyek 1930-ra el is készültek. A kötet a településsel kapcsolatban egyértelmű fejlődésről nyilatkozik, ezt viszont árnyalhatja az a tényező, hogy a műnek erősen reprezentatív szerepe lehetett.

A fabeszerzés szempontjából Bagamér község anélkül alkotta a tájegység kereskedelmének egyik fontos láncszemét, hogy piacközponti szerepkört látott volna el. Bagamért ugyanis az 1922-es kérdőívekben és az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapokban sem jelölte egyik település sem vásárhelynek, sem piachelynek. A bagaméri erdőre vonatkozó, szintén 1922-ben keletkezett felmérés azonban arról ad tájékoztatást, hogy „a legrégebbi idők óta állandó favásárlók: budaábrányi [nyirábrányi], vámospércsi, újlétai, bagaméri, és álmosdi lakosok, továbbá

¹³⁵ Brassói Lapok, 1935.02.03.

¹³⁶ Magyar Czipész Újság 1906.08.15.

¹³⁷ MÁKT 1914.

¹³⁸ 1920 után Nagylétára is érkeztek menekült közalkalmazottak, ilyen volt például Klotz Lajos, aki 1881-ben Hajdúböszörményben született Klotz József szabómester és Szabó Mária gyermekeként. Ugyanott végezte középiskolai tanulmányait is. A közigazgatási tanfolyamot pedig Debrecenben. Közpályán való működését Bihardiószegen mint segédjegyző kezdte, majd Kokadon volt jegyző öt éven keresztül. 1913-tól 1920-ig újra Bihardiószegen működött főjegyzőként, majd innen a román megszállás miatt kénytelen volt elmenekülni. Az 1920-ban a Nagylétán megszervezett főszolgabírói hivatalba került beosztásra mint menekült és 1921 áprilisában lett a község főjegyzője. Vermes 1930: 452.

¹³⁹ Vermes 1930: 447.

¹⁴⁰ NM EADS KTL 1925. St 563. Nagyléta közigazgatási tájékoztató lapja.

Nagyléta község,”¹⁴¹ vagyis ez a település tekinthető a környék egyik fabeszerzési központjának, mely az új államhatárnak köszönhetően a hegyvidéki erdőségekkel szemben kisebb konkurenciával számolhatott.

A kirajzolódó gazdasági kapcsolatok a vizsgált falvak között szűk térben érvényesültek, hiszen azok jórészt a szomszédos településekre korlátozódtak. Ennek alapján a falvak közötti laterális kapcsolatok hálózatának valószínűleg komolyabb jelentősége lehetett, mint ahogyan azt a történeti szakirodalom eddig kezelte. A régióközpont, esetünkben Debrecen nyilvánvalóan vonzást fejtett ki az elemzés alá vont falvakra, azonban ez a kapcsolat láthatóan nem volt kizárólagos, mivel mellette létezett a szomszédos községekkel való gazdasági kontaktus is. Mindez azt mutathatja, hogy a trianoni államhatár gazdasági hatásának kutatása során a vonzásközpontok vonzáskörzeteinek alakulása mellett talán nagyobb figyelmet kellene szentelni a gazdaságtörténeti elemzésekben a határmenti községek közötti gazdasági interakciók feltárására is.

Nagyléta és az Érmellék gazdasági helyzetét tovább árnyalhatja a vándormozgalom vizsgálata. Ehhez szükség volt a vándorlási egyenleg rátájának meghatározására, mely megmutatta, hogy az adott település mennyire vonzotta vagy taszította a népességet. A vándorlási egyenleghez mindenekelőtt ki kellett számítani a vándorlási különbözetet.¹⁴² A vándorlási különbözet egyik összetevőjét a természetes szaporodás adatai alkották, amelyhez forrásként elsősorban a Klinger András szerkesztésében megjelent *A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900*, illetve *A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968* című kötetek használhatók. Utóbbiban településszinten, éves bontásban került közlésre az élve születések és a halálozások száma 1901 és 1968 között.¹⁴³ A 19. századi népesedési adatokat tartalmazó kötetben az egyes településeken jelen lévő felekezetek anyakönyveiben rögzített születési és halálozási adatok találhatóak meg. A kötettel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a születések számából nem lettek leválogatva a csecsemőhalottak, ennek következtében a 19. századi és a 20. század eleji adatok módszertanilag csak korlátozottan vethetők össze egymással. A települések népmozgalmi adatait a kötet megjelenése előtt érvényben lévő (akkori recens) közigazgatási határok szerint közölték, ennek megfelelően a közigazgatásilag egyesült települések adatai összevonva kerültek publikálásra, azok hiába alkottak eredetileg külön egyházközséget. Ez a módszertani probléma a megyei demográfiai adatoknál is jelentkezik, ugyanis az adatközlés nem a történeti vármegyék, hanem a kötet kiadásakor fennálló megyebeosztás szerint történt meg. Nagyléta és Vértés 1970-ben történt összevonásával létrejött Létavértes, ennek megfelelően az 1980-ban kiadott kötetben a két település adatai együtt szerepelnek. Ezt a módszertani problémát úgy

¹⁴¹ HU MNL OL K 51 B i. dosszié IV/3. Bagamér község kérdőíve.

¹⁴² Szilágyi Zs. 2018b: 85–88.

¹⁴³ NFAK 1969.

tudtam feloldani, hogy Nagyléta község esetében az eredeti egyházi anyakönyvek születési és halálozási adatait rögzítettem.¹⁴⁴ A vándorlási különbözet másik komponensét a tényleges szaporodás rátája alkotta, amelyet az 1869 és 1930 között végzett népszámlálások lélekszámadataiból lehetett kiszámítani.¹⁴⁵ Ezekre a kiadványokra, illetve az eredeti egyházi anyakönyvekre támaszkodva határoztam meg Nagyléta és az Érmellék esetében az 1871–1930, illetve a mikrorégióban fekvő települések esetében az 1901 és 1930 közötti időszakra vonatkozó vándorlási egyenleget.

A vándorlási egyenleggel kapcsolatban módszertani problémát jelent az egyes települések közigazgatási határának változása. Ha például egy község közigazgatási határából valamely szomszédos településhez átkerült egy olyan mezőgazdasági határrész, amelyen jelentős számú külterületi népesség élt, akkor a kibocsátó település számára mindez vándorlási veszteségként könyvelhető el, míg a szomszédos településnek, amelyhez a külterületi rész csatlakozott, vándorlási nyereséget jelent. A mikrorégió szintjén viszont ez a probléma kevésbé jött ki, hiszen a benne fekvő települések között végbement közigazgatási változásokat a tájra aggregált adatok kisimították.

Nagyléta vándorlási egyenlegének kiszámításához a református, a görögkatolikus román egyház, a görögkatolikus rutén egyház és az izraelita egyház születési és halálozási adatait adtam össze. Fontos megjegyezni, hogy a rutén egyház anyakönyveiben rögzítették a helybeli római katolikusok népmozgalmi adatait is. A nagylétai vonatkozású izraelita anyakönyvek az Adatbázisok Online honlapon szabadon hozzáférhetők.¹⁴⁶

¹⁴⁴ FSA. NREKA; FSA NREHAL.

¹⁴⁵ MSK Ús 1; 42; 69; 83. kötet.

¹⁴⁶ AO.

5. táblázat Nagyléta és Újléta vándorlási egyenlege (%) 1861–1900

Megnevezés	Év	Nagyléta	Újléta	Együtt
Népesség	1857	4524	-	4524
	1870	5414	618	6032
	1880	5386	553	5939
	1890	5739	871	6610
	1900	6126	989	7115
Természetes szaporodás	1861-1870	560	-	560
	1871-1880	-77	-39	-116
	1881-1890	592	166	758
	1891-1900	849	163	1012
Tényleges szaporodás	1861-1870	1508	-	1508
	1871-1880	-28	-65	-93
	1881-1890	353	318	671
	1891-1900	387	118	505
Vándorlási különbözet	1861-1870	948	-	948
	1871-1880	-105	-104	-209
	1881-1890	-239	152	-87
	1891-1900	-462	-45	-507
Vándorlási egyenleg (%)	1861-1870	20,95	-	20,95
	1871-1880	-1,94	-16,83	-3,46
	1881-1890	-4,44	27,49	-1,46
	1891-1900	-8,05	-5,17	-7,67

Forrás: FSA NREKA; FSA NREHAL; FSA NGRoEKA; FSA NGRoEHAL; FSA NGRuEKA; FSA NGRuEHAL; NPSzA; FSA NPHAL; FSA ÚPSzA; FSA ÚPHAL; FSA ÚREKA; FSA ÚREHAL; KSH 1870; KSH 1881; MKOH 1892; MSK Ús 1. kötet.; NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

Nagyléta vándorlási egyenlege (az 1860-as évtizedet kivéve) negatívan alakult, vagyis a település inkább taszította a népességet. A 19. század utolsó harmadában az Érmellék vándorlási mérlege is negatív volt, 1871–1880 között -7,57%, 1881–1890 között -1,75%, míg 1891–1900 között -3,58% volt a vándorlási egyenleg.

6. táblázat Az érmelléki települések vándorlási egyenlege (%) 1901–1930

Település	1901-1910	1911-1920	1921-1930
Álmosd	-10,95	-0,51	-10,45
Bagamér	-6,94	-2,88	-5,29
Hosszúpályi	-8,82	-0,74	-2,12
Monostorpályi	-12,39	-10,65	-4,94
Kokad	-14,97	-0,87	-1,75
Nagyléta	-9,92	-3,78	-4,05
Újléta	-20,53	17,73	-15,71
Vértés	-4,24	-6,92	-7,88

Forrás: MSK Ús 1; 42; 69; 83. kötet; NFAK 1969. Saját számítás és szerkesztés.

A 6. táblázat adatai szerint a mikrorégió valamennyi településéhez hasonlóan Nagyléta vándorlási egyenlege is negatív mérleget mutatott a 20. század első harmadában, ami azt jelzi, hogy a térség továbbra is inkább taszította a lakosságot.¹⁴⁷ Az érmelléki települések közül 1901 és 1910 között Újlétán kimagasló volt az elvándorlás aránya, ugyanis a vándorlási egyenleg adatai szerint a település egy évtized alatt elvesztette lakosságának kb. 20%-át. Az 1901 és 1910 közötti időszakban Nagyléta vándorlási egyenlege -10% körül alakult, ami szintén azt jelzi, hogy az népességkibocsátó település volt. Az elvándorláshoz hozzájárulhatott az Egyesült Államokba való kivándorlás is, bár a bihari térség nem tartozott annak fő gócpontjába.¹⁴⁸ A 20. század első harmadában alföldi kontextusban, illetve a határsáv kontextusában a Nagylétára jellemző elvándorlás nem volt kirívó.

A területi fejlettséget tekintve alföldi és kárpát-medencei kontextusban Nagyléta, Kokad és Hosszúpályi átlagos fejlettségű volt 1910-ben, míg az Érmellék többi vizsgált települése átlag alattinak számított.¹⁴⁹ A foglalkozási adatokat tekintve a nem mezőgazdasági keresők aránya Vértesen (27%) és Nagylétán (23%) volt a legmagasabb 1910-ben.¹⁵⁰ A Kárpát-medence és a trianoni Magyarország életminőségének területi differenciáinak vizsgálatával az elmúlt években Szilágyi Zsolt foglalkozott behatóan.¹⁵¹ A friss kutatási eredmények szerint az Érmellék általam vizsgált részének életminősége kárpát-medencei kontextusban 1880-ban a középmezőnybe tartozott, majd az 1910-ben is hasonló, átlag körüli szinten maradt. A trianoni Magyarország kontextusában 1880-ban a térség életminősége átlag körül alakult, 1910-re viszont csökkent. Ezt követően 1941-re az életminőség egyértelműen csökkenő tendenciára állt, de ez ekkor már az Alföld nagy részére jellemző volt, vagyis az nem tekinthető érmelléki sajátosságnak.¹⁵² A századforduló előtt az alföldi modernizációban (főként a Tiszántúlon) az extenzív mezőgazdaság játszotta a főszerepet, mely a 20. század első harmadában a gazdasági fejlődés szempontjából fenntarthatatlanná vált, hiszen a mocsárlecsapolások után már nem lehetett újabb területeket bevonni a szántóföldi művelésbe.¹⁵³ Mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy az Alföld egy része népességkibocsátó térséggé vált 1941-re.

Az eddigiekben a trianoni államhatár Nagylétára, illetve az Érmellékre gyakorolt gazdasági hatását vizsgáltam, annak társadalmi hatásait a házassági kapcsolatok elemzésén keresztül fogom megragadni a falu házassági viszonyait elemző fejezetben.

¹⁴⁷ Szilágyi Zs. 2022: 363; 372.

¹⁴⁸ Puskás 1974: 61.

¹⁴⁹ Péntes 2018: 102; Szilágyi Zs. 2018a: 51.

¹⁵⁰ MSK Ús 48. kötet.

¹⁵¹ Szilágyi Zs. 2018c: 255–334.

¹⁵² Demeter – Szilágyi Zs. 2024: 168–176; Szilágyi Zs. 2025.

¹⁵³ Szilágyi Zs. 2021: 22–23.

2.2. A birtokviszonyok formálódása Nagylétán

A parasztság társadalmi szerkezetének feltárásához a források adta lehetőségek miatt leginkább a földbirtokviszonyok vizsgálatán keresztül nyílik lehetőség, jóllehet az nem az egyetlen meghatározó tényezője a társadalmi státusznak, ugyanis a föld mellett az állatállományt, igaerőt, az alkalmazott gépeket is figyelembe kellene venni.¹⁵⁴ Ezek statisztikai elemzésére azonban a forrásadottságok kevésbé nyújtanak lehetőséget, azokban a földbirtok exponált. A 19. század második felének és a 20. század első harmadának paraszti társadalmának rétegződését a makroszintű vizsgálatok rendszerint a földbirtokstruktúra alapján vették vizsgálat alá, ez a megközelítés érvényesült Gunst Péter, Gyáni Gábor, valamint Fónagy Zoltán és Dobszay Tamás összefoglaló munkáiban is.¹⁵⁵ Orosz István a birtokstruktúra alapján kialakított társadalmi rétegződés típusait a lokális vizsgálatokon keresztül próbálta felvázolni. Ehhez a paraszti társadalomban a jobbágyfelszabadítás után kibontakozó piacgazdaság alatt végbemenő differenciálódás, polarizálódás hatásának elemzésével igyekezett közelebb kerülni. Vizsgálatai által arra a megállapításra jutott, hogy Ondódon és Balatonbogláron a birtokkategóriák közötti arányok azáltal változtak meg, hogy eltolódtak a kis- és törpebirtokok felé, ami általános lesüllyedést jelentett, míg Mándokon és Oroson az alsó és felső kategóriák növekedése, a lokális középréteg „szélre csapódása”, polarizálódása volt megfigyelhető.¹⁵⁶ Mindkét típusra a 10–20 kat. holddal rendelkező középréteg differenciálódása jellemző, ami összefüggésben állt egyrészt a paraszti társadalom demográfiai folyamataival. A népesség szaporodása meghaladta a gazdaság más ágazataiban való elhelyezkedés lehetőségét,¹⁵⁷ ugyanis a 19. század második felében kibontakozó iparosodás, a hazai gyáripar nem tudott felszívni nagy tömegű munkaerőt. Szintén a differenciálódást segítette elő a földbirtok gyermekek közötti egyenlő öröklésének gyakorlata,¹⁵⁸ mely birtokaprózódást eredményezett. A parasztbirtokok elaprózódását a hazai szakirodalom negatív folyamatként értékelte, hiszen az elszegényedés miatt a birtokosok egy része már kiesett az önálló parasztságból,¹⁵⁹ aminek hatására a kisbirtoksok egyre nagyobb aránya már napszámra kényszerült, vagyis bér munkát kellett vállalniuk. A napszámra kényszerülő kisbirtokosok agrárkeresőkön belüli erőteljes növekedését 1900 és 1910 között az újabb kutatások is alátámasztották.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Orosz 2020: 309.

¹⁵⁵ Gunst 1987; Gyáni 2006a: 306–319; Dobszay – Fónagy 2005: 448–455.

¹⁵⁶ Orosz 1965: 144–145. A volt hajdúvárosok agrártársadalmának polarizálódásához lásd: Orosz 1995: 208.

¹⁵⁷ Gunst 1987: 19.

¹⁵⁸ Gunst 1987: 30.

¹⁵⁹ Dobszay – Fónagy 2005: 449.

¹⁶⁰ Demeter 2022: 27.

A demográfiai nyomás azonban regionálisan különböző mértékben jelentkezhetett. Demeter Gábor a Kárpát-medence egyes településeit terhelő demográfiai nyomás szemléltetéséhez létrehozott egy komplex mutatót, melyhez a következő képletet alkalmazta: (terület/fő) x (jövedelem/fő) – népességnövekedés (1901 és 1910 közötti tényleges szaporodás).¹⁶¹ A demográfiai nyomás leginkább az Északnyugat-Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély, valamint a Duna-Tisza köze és Szatmár térségét érintette.¹⁶²

7. táblázat Birtokstruktúra különböző településeken a 19. század második felében

Birtok (kat. hold)	Regéc 1867	%	Szalonna 1869	%	Oros 1870	%	Mándok 1870	%	Adács 1877	%	Hévígyörk 1883	%	Gelej 1889	%	Tiszaeszlár 1870	%
0-1	6	9,2	72	37,9	598	72,7	136	32,6	157	32,9	169	40,0	222	47,7	312	73,4
1-5	13	20,0	40	21,1	119	14,5	115	27,6	234	49,1	115	27,2	84	18,1	56	13,2
5-10	9	13,8	10	5,3	14	1,7	87	20,9	54	11,3	76	18,0	58	12,5	31	7,3
10-20	28	43,1	36	18,9	33	4,0	70	16,8	32	6,7	39	9,2	41	8,8	6	1,4
20-50	4	6,2	28	14,7	41	5,0	8	1,9	0	0,0	22	5,2	46	9,9	7	1,6
50-100	1	1,5	2	1,1	7	0,9	0	0,0	0	0,0	1	0,2	6	1,3	6	1,4
100-	4	6,2	2	1,1	11	1,3	1	0,2	0	0,0	1	0,2	8	1,7	7	1,6
Összes	65	100	190	100	823	100	417	100	477	100	423	100	465	100	425	100

Forrás: Veliky 1970: 95–98; Orosz 1962: 127; Orosz 1965: 142–143; Tóth T. 1966: 372; Sándor 1965: 185; Fegyó 1966: 52–53; Kövér 2011: 113.

Nagyléta földbirtokszerkezete korlátozott mértékben, de összevethető más hasonló lokális kutatások eredményeivel. A korlátozott összehasonlíthatóság oka egyrészt abból fakad, hogy a táblázatban szereplő települések birtokszerkezetének vizsgálata eltérő időpontokra vonatkozik, másrészt a vizsgált községek földrajzilag különböző térségekben feküdtek. Voltak köztük hegyvidéki (Regéc, Szalonna), illetve alföldi (Mándok, Tiszaeszlár, Oros) települések is. A községek lélekszáma szintén különbözött. Nagyléta (12–13. ábra) birtokstruktúrája más falvakhoz képest nem tekinthető szélsőségesnek, a 10–20 kat. hold közötti középréteg a táblázatban szereplő településekhez képest a bihari faluban volt az egyik legszélesebb.

Nagyléta birtokszerkezete, s ezzel együtt tulajdonviszonyai az 1864-es úrbéri telekkönyv, az 1888-as kataszteri telekkönyv és az 1910-es kataszteri birtokívek alapján összevethetők egymással, mert a három felmérés közel azonos adatkészletet tartalmaz. Az 1864-es úrbéri telekkönyv és az 1888-as kataszteri telekkönyv teljes anyaga feldolgozásra került, míg az 1910-es kataszteri birtokívekből 1210-et vontam be a vizsgálatba. A településen 1910-ben 1684 kataszteri birtokív volt,¹⁶³ így a teljes anyag 72%-a került be az elemzésbe, mely reprezentatívnak

¹⁶¹ Demeter 2022: 27.

¹⁶² Demeter 2022: 28.

¹⁶³ BVATKT 1913: 115.

tekinthető. Az úrbéri telekkönyvben feltüntették a tulajdonos nevét, házszámát, a telekméretet, valamint a belterületi ingatlan, a szántóföld és a kaszáló méretét.

Az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyv vagy más néven a kataszteri telekkönyv a helyrajzi számok szerint sorba rendezve tartalmazza a településen lévő összes parcellát, ennek megfelelően Nagylétán 1-től 8932-ig szerepeltek a jegyzőkönyvben a helyrajzi számok. A jegyzőkönyvben feltüntették, hogy az adott parcella mely dűlőben feküdt, illetve, hogy a kataszteri térkép mely szelvényén található, továbbá minden parcella esetében közölték a tulajdonos nevét, annak lakhelyét, házszámát, a parcella művelési ágát és területi kiterjedését kataszteri hold és négyszögöl mértékegységben.¹⁶⁴ A telekkönyv fejlécében szerepelt az évi tiszta jövedelem is, azonban ez a mező nem került kitöltésre nemcsak Nagyléta, hanem a környező települések esetében sem. Ennek következtében a jövedelem tekintetében az 1888-as kataszteri telekkönyv nem hasonlítható össze az 1910-es évek elején keletkezett kataszteri birtokívekkel, melyekben az egyes parcelláknál feltüntették a kataszteri tiszta jövedelmet is. Azáltal, hogy a parcellákhoz bekerült a tulajdonos neve és házszáma, a forrás lehetőséget kínál annak meghatározására, hogy az egyes családokhoz, családfőkhöz 1888-ban pontosan hány kat. hold földbirtok tartozott, és azt is, hogy a művelési ágak tekintetében hogyan alakult azok gazdasági profilja. Ennek érdekében a település kataszteri telekkönyvében szereplő adatokat Excel-adatbázisba foglaltam, mely 8950 rekordot tartalmaz (4. számú melléklet).

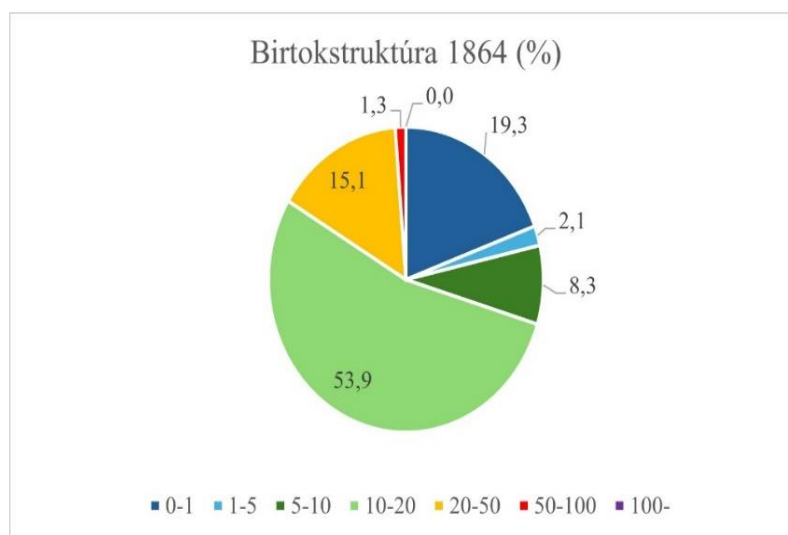
Az 1910-es kataszteri birtokívekben rögzítették a tulajdonos nevét, a nők esetében a férjezett és születési nevet is, a tulajdonos lakhelyét, a parcella helyrajzi számát, művelési ágát, kataszteri tiszta jövedelmét és a földadót. A birtokívekből készült adatbázisban a tulajdonos neve, házszám szerinti lakhelye, a birtokolt ház helyrajzi száma, valamint birtokának összterülete, kataszteri tiszta jövedelme és a földadó került rögzítésre, vagyis az egyes parcellák művelési ága és jövedelme egyelőre nem képezte a vizsgálat részét. A birtokívek nagy része egyénekhez kapcsolódott, viszont voltak olyanok, amelyek több név alatt szerepeltek, az ilyen típusú birtokívekben az is meg volt adva, hogy az adott személyekhez mekkora tulajdoni hányad tartozott, ezt szintén felvettem az adatbázisba. Az 1864-es, 1888-as és 1910-es birtokviszonyok összevetéséhez az Orosz István által alkalmazott módszert használtam, vagyis az összehasonlítás egységének nem az egyént, hanem a családot tekintettem, ugyanis a tulajdonos társadalmi helyzetét elsősorban nem az fejezte ki, hogy mennyi földbirtok volt a nevében, hanem a család, az egy háztartásban élők összes földbirtoka.¹⁶⁵ Ennek megfelelően házaspárok esetében a férj és a feleség birtokívében szereplő földbirtokot összeadtam, s így jártam el a velük egy háztartásban, azonos házszám alatt élő gyermekek esetében is. Ha az adott házszám alatt testvérek laktak, s

¹⁶⁴ HU MNL OL S. 79. 253/1.

¹⁶⁵ Orosz 2020: 313.

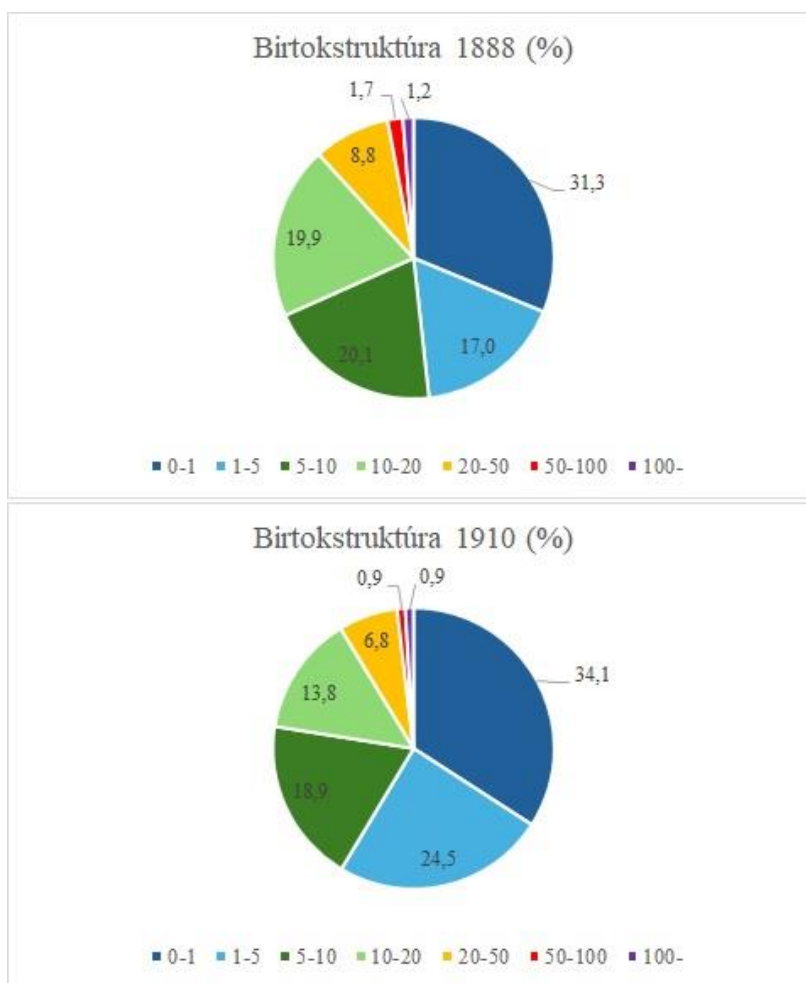
szüleik már nem éltek vagy legalábbis nem volt a nevükön földbirtok, a testvérek földbirtokát nem vontam össze, azokat egy-egy külön családnak tekintettem. Voltak olyan személyek, akiknek a neve alatt több birtokív szerepelt, ezeket összeadtam és hozzáadtam a család földvagyonához. A több név alatt szereplő birtokívekben az ingatlant a tulajdoni hányad arányában hozzáadtam az adott személy földvagyonához, majd a család birtokához. Az összevonások után az 1210 kataszteri birtokívből 1058 elemezhető egység maradt (4. számú melléklet).

12. ábra Birtokstruktúra Nagylétán 1864-ben

Forrás: HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

13. ábra Birtokstruktúra Nagylétán 1888 és 1910 között

Forrás: HU MNL OL S. 79. No. 253/1; HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet. Saját számítás és szerkesztés.

Nagyléta birtokstruktúrája beilleszthető abba az országos trendbe, mely szerint a 19. század második felében kibontakozó kapitalista gazdaságban a paraszti társadalom rétegződése tovább differenciálódott. Az 1864 és 1888 közötti időszakban már érzékelhető a birtokaprózódás folyamata, bár az 1864-es telekkönyvben a földbirtoknak csak azt a részét láthatjuk, amely korábban úrbéres föld volt, vagyis a belső telket, a szántóföldet és a kaszálót, a szőlőt és az esetleg úrbér alá nem tartozó földeket sem. Továbbá az 1864-es birtokstruktúrában csak azok a családok tűntek fel, amelyek egykor úrbéresnek számítottak. Ebből következően az 1864-es birtokméretek valamivel nagyobbak lehettek, ami azt is jelenti, hogy az 1864 és 1888 között a birtokok szétaprózódása a látottakhoz képest még jelentősebb lehetett. Az 1888-as és az 1910-es birtokviszonyok összevetéséből látható, hogy leglátványosabban a 1–5 kat. hold közötti birtokkategória gyarapodott, az összes birtokozóhoz képest mintegy 7,5%-kal, míg a 10–20 kat. hold közötti csoportban éppen ekkora csökkenés volt tapasztalható. A legalsó, 0–1 kat. hold közötti rétegben is növekedés ment végbe, míg a felső három kategóriában csökkenés mutatható ki. (Az 50 kat. hold feletti birtokosok aránya részben azért változott, mert 1907-ben Nagylétától Újlétához a Ligeti tagbirtokok dűlőből 1852 kat. holdat átcsatoltak, melynek területén

helyezkedtek el a nem Nagylétán lakó 50 holdat meghaladó birtokkal rendelkező tulajdonosok birtokai.) A birtokviszonyokban beállt változások birtokaprózódásra, s ezzel együtt a helyi társadalom differenciálódására, polarizálódására utalnak, vagyis az Orosz István által érzékelt két típus közül látszólag az általános lesüllyedés ment végbe. A 0–1 kat. hold közötti kategóriával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy abban nemcsak mezőgazdasági munkásokat, napszámosokat láthatunk, hanem a nem mezőgazdasági keresőket, az iparosokat és a kereskedőket is. Az adatok ugyanis nemcsak az agrártársadalom, hanem az egész helyi társadalom tulajdonviszonyait mutatják. A növekedéshez tehát a nem mezőgazdasági kereső ház- kert- és szőlőtulajdonosok is hozzájárultak, mint ahogyan a nem helyben lakó parcellatulajdonosok is.¹⁶⁶ A 0–1 kat. hold közötti birtokkategória aránya azáltal is növekedhetett, hogy új földtulajdonosok jelentek meg a helyi birtokstruktúrában, vagyis a növekedésnek nem feltétlenül a birtokaprózódás volt az oka. Az 1888-as adatok alapján a 0–1 kat. hold közötti rétegben főként olyan családokat találunk, amelyeknek ingatlan tulajdonát leggyakrabban a belterületi ház és a hozzá tartozó konyhakert alkotta, amelyet 1888-ban és 1910-ben is szántóföldként jelöltek a kataszteri felmérésben és a birtokívekben. Az 1888-as állapothoz képest viszont 1910-re ebben a rétegben a szőlőskertet is birtokló családok számában jelentős változás látszódik. 1888-ban ugyanis a 0–1 kat. holddal rendelkező tulajdonosoknak még csak 7,8%-a rendelkezett szőlővel, addig 1910-ben már ebben a birtokkategóriában a tulajdonosok 31,2%-ának volt szőlőskertje. A növekedéshez minden bizonnyal a falu északi határában az 1890-es években megnyílt új szőlőskertek, köztük a Kossuth-kert és a Bocskay-kert birtokba vétele járult hozzá. Az új szőlőskertek parcelláinak egy része nem a helyi társadalom tulajdonába került, azokból ugyanis a környező falvak lakosai, főként kokadiak és bagamériak is vásároltak.¹⁶⁷ A 0–1 kat. hold közötti kategóriában a 381-ből 55 fő nem Nagylétán lakott, közülük 45-nek volt szőlőskertje a falu határában, s 33 fő Kokadon lakott. A kokadiak valószínűleg azért kaptak kedvet a nagylétai szőlőskertekből való vásárláshoz, mert azok a község azon határrészén feküdtek, amely Kokaddal volt szomszédos, vagyis földrajzilag közel feküdt hozzájuk. A nem helybeliek Nagylétán való parcellaszerzése valószínűleg a nagyobb arányú földbirtokforgalomnak, illetve a családi-rokoni kapcsolatok házasság révén történő épülésének volt köszönhető.¹⁶⁸ Természetesen jó volna látni, hogy a nagylétaiaknak a környező falvakban hogyan alakultak a parcellaszerzései, ehhez azonban a szomszédos települések birtokviszonyait is vizsgálni kellene, ez azonban most nem tárgya a dolgozatnak. A 45 nem helybeli szőlőskert tulajdonosból csupán ketten rendelkeztek Nagylétán belterületi lakóházzal és konyhakerttel, míg a többiek egyetlen ingatlanvagyonra a

¹⁶⁶ Orosz 2020: 319.

¹⁶⁷ Arra Bihari-Horváth László kutatásai is rámutattak, hogy a Bagamértől Vértesig terjedő homokdombokon gyakori jelenség volt a szomszédos település szőlőskertjében való birtoklás. Bihari-Horváth 2014: 94.

¹⁶⁸ Orosz 2020: 319.

szőlő volt. A 0–1 kat. hold közötti kategóriában a nem helybeli szőlőtulajdonosok levonása után is 22,7% a szőlővel is rendelkező családok aránya, mely 1888-hoz képest szintén jelentős növekedést mutatott. 1888-ban a 0-1 kat. hold közötti kategóriában szinte egyáltalán nem volt jellemző a nem helybeliek Nagylétán való szőlőskert-birtoklása, akkor összesen három (egy pocsaji és két vértesi) személynek volt szőlője a falu egyetlen szőlőskertjében, a Mosontahegyen. A 0–1 kat. hold közötti réteg 1888 és 1910 között 31%-ról 36%-ra emelkedett az összes tulajdonoshoz képest, arányuk emelkedése majdnem teljes egészében a nem helybeliek Nagylétán való parcellaszerzésének köszönhető, ugyanis az e kategóriában lévő nem helybeliek levonása után arányuk 32%-ra mérséklődött, ami inkább stagnálást jelent. Az 1 kat. hold alatti réteg növekedését tehát nem a birtokaprózódás okozta. A nem mezőgazdasági keresők, s a nem helybeliek parcellabirtoklásának torzító hatásával Orosz István is számolt Mándok birtokviszonyainak vizsgálatakor.¹⁶⁹

A nagylétai birtokstruktúrát igyekeztem a település belterületi térképén is szemléltetni, három időmetszetben, 1864-ben, 1888-ban és 1910-ben.

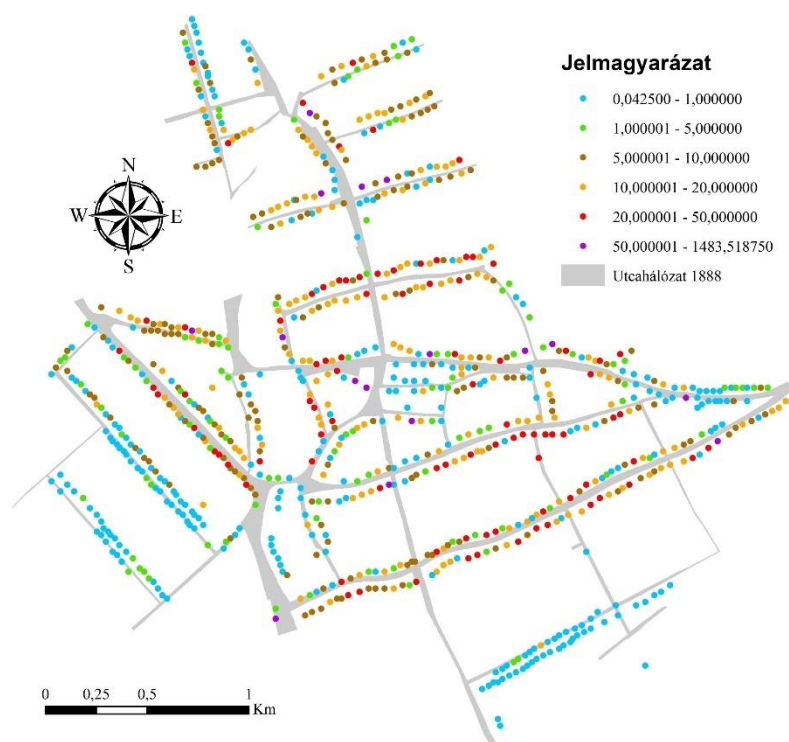
14. ábra A volt úrbéresek birtokszerkezete Nagylétán 1864-ben

Forrás: HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet. Saját szerkesztés.

¹⁶⁹ Orosz 2020: 319.

15. ábra Birtokszerkezet Nagylétán 1888-ban

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1. Saját szerkesztés.

16. ábra Birtokszerkezet Nagylétán 1910-ben

Forrás: HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet. Saját szerkesztés.

A térképeken a birtokstruktúrát ábrázolva a volt zselléreket, illetve napszámosokat és a birtokkal nem rendelkező iparosokat, kereskedőket azonos színnel jelöltem. A három időmetszet

közös jellemzője, hogy a falu központjában (Kis utca/Gyár utca) általában olyan személyek laktak, akik nem rendelkeztek számottevő földbirtokkal, jobbára belterületi telkük képezte egyetlen ingatlanvagyonukat. Közöttük nem a volt zselléreket, napszámosokat láthatjuk, hiszen foglalkozásukat tekintve nem földművesek, hanem iparosok és kereskedők voltak. A volt zsellérek és napszámosok az 1864-es telekkönyv szerint a falu szélén elhelyezkedő utcákban koncentráálódtak, ilyen volt például a délnyugati falurészben a Szúnyogvári/Sándor utca, az északi falurészben a Vértesi/Hunyadi utca, illetve a Székelyhíd felé vezető Nagy/Kossuth utca keleti végén lévő telkek. A napszámosok térszerkezeti struktúrája nagyrészt megmaradt 1888-ban és 1910-ben is. Mint ahogyan a birtokmegoszlást ábrázoló diagrammokon is látható volt, a birtokaprózódás folyamata 1864 és 1888 között a birtokosok térbeli elrendeződésében is nyomon követhető. Az első két időmetszet között a különbséget leginkább a falu belterületének bővülése jelenti, 1864-hez képest 1888-ra a dél felé eső területen alakultak új utcák, az Új sor, amelyet 1910-ben már Halom és Keleti utca néven említettek, illetve a Szúnyogvári/Sándor utcának kiépült a másik oldala. A falu belterületének terjeszkedésével, az új utcákban főként alacsony egzisztenciájú mezőgazdasági munkások, napszámosok laktak. Az 1888 és 1910 közötti időszakban a falu szélén lévő utcákban már nemcsak 1 kat. hold alatti birtokosokat, napszámosokat láthatunk, hanem néhány esetben magasabb birtokkategóriába tartozókat is.

A birtokaprózódás folyamata megragadható Guba Mihály családján keresztül. Guba Mihály 1847-ben kötött házasságot Vida Zsuzsannával, melyből 1848 és 1865 között hét gyermek született, közülük négyen értek felnőttkort. Guba Mihály nevében az 1864-es úrbéri telekkönyv szerint 11,45 kat. hold volt, melybe beletartozott a belterületi ház, a három fordulóban fekvő szántóföld, valamint a Feketeföldi kaszálón és a Ligeti kaszálón elhelyezkedő rét. Az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvben Guba Mihálynak összesen 15,98 kat. hold birtoka volt, mely magába foglalta a már 1864-ben is birtokolt szántóföldeket. A Ligeti tagbirtokokból 6 kat. hold méretű új parcellát szerzett, valamint a Mosontahegyen 419 négyszögöl szőlővel is rendelkezett, melyekkel tehát a megelőző időszakhoz képest növelni tudta földbirtokát. Időközben Guba Mihály felnőttkort ért gyermekei megházasodtak.

8. táblázat A Guba-család házassági kapcsolatai

Házasságkötés dátuma	Név	Házastárs	Házastárs édesapja	Házastárs családjának birtoka 1888 (kh)	Házszám
1878.02.12.	Guba Julianna	Zsíros Sándor	Zsíros Imre	19,8	638
1883.02.06.	Guba József	Balogh Ágnes	Balogh Sándor	7,6	15
1888.02.28.	Guba Sándor	Erzse Ágnes	Erzse József	4	468
1890.03.11.	Guba Imre	Pelei Julianna	Pelei Sándor	8,5	471

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Ahogy a táblázatból látható, a gyermekek közül Guba Julianna tudott édesapja birtokához képest hasonló földvagyonnal bíró családból házasodni, testvérei viszont jóval kisebb birtokkal rendelkező családokból házasodtak. Guba Mihály családi birtokának kiterjedéséről a következő adatot az 1910-es kataszteri birtokívek szolgáltatják. Guba Mihály ekkor már nem élt, 1888-as birtokának parcellái gyermekei neve alatt szerepeltek. A parcellák egyenlőtlenül oszlottak meg a testvérek között, apja vagyonából Guba József 8,5 kat. holdat, Guba Imre 1,5 kat. holdat, Guba Sándor 2,7 kat. holdat birtokolt 1910-ben, míg Guba Julianna a családi birtokból nem vitt be egyetlen parcellát sem a Zsíros Sándorral kötött házasságába.

9. táblázat A Guba-család birtokai 1910-ben

Név	Tulajdoni hányad	Dűlő	Hrsz.	Kat. hold	Négyszögöl	Művelési ág	Tiszta kat. jövedelem K	Tiszta kat. jövedelem fillér
Guba József és Balogh Ágnes 1455. birtokív Hátszám: 1.	1	Beltelek	622/1		190	lakház	0	0
		Beltelek	622/2		690	szántóföld	6	4
		Ligeti tagbirtokok	7129	1	644	szántóföld	8	41
		Ligeti tagbirtokok	7130/1		753	rét	4	24
		Ligeti tagbirtokok	7130/2		752	szántóföld	3	76
		Ligeti tagbirtokok	7131	5	66	szántóföld	36	95
		Ligeti tagbirtokok	7132		798	rét	4	49
		Ligeti tagbirtokok	7133		117	szántóföld	0	59
				8	810		64	48
Balogh Ágnes 311. birtokív Hátszám: 1.	1	Legelő	4981/288a		252	szőlő	2	21
		III. Forduló	2690/2		1133	szántóföld	11	68
		II. Forduló	2988/1		1263	szántóföld	11	5
		I. Forduló	4246/2		129	szántóföld	0	64
		I. Forduló	4247/2		456	szántóföld	1	14
		I. Forduló	4248/2		756	szántóföld	3	78
				2	789		30	50
Guba Imre 305. birtokív Hátszám: 2.	1	Beltelek	622/3		670	szántóföld	5	86
		Beltelek	623		210	lakház	0	0
		Feketeföldi kaszálók	4509		927	szántóföld	6	8
		Ligeti kaszálók	4990	1	443	szántóföld	5	11
		Ligeti kaszálók	5574/2		1132	szántóföld	1	42
		Ligeti kaszálók	5575/2		877	szántóföld	3	29
		Ligeti kaszálók	5576/2		277	szántóföld	0	35
		Ligeti kaszálók	5990/1b		1293	szántóföld	4	85
		Mosontahegy	8457		419	szőlő	3	67
				4	1448		30	63
Guba Sándor 315. birtokív Hátszám: 539.	1	III. forduló	2709/2		1420	szántóföld	14	64
		II. Forduló	2969/2		1433	szántóföld	12	54
		I. Forduló	4217/2		1457	szántóföld	12	75
		Legelő	4981/288b		327	szőlő	1	74
				2	1437		41	67
Erzse Ágnes 1457. birtokív Hátszám: 539.	2/3	Beltelek	268		157	lakház	0	0
		Beltelek	269		359	szántóföld	3	14
		III. Forduló	2309		1283	szántóföld	11	22
		II. Forduló	3369		1259	szántóföld	11	2
		I. Forduló	3832		1267	szántóföld	8	31
		Feketeföldi kaszálók	4709		124	szántóföld		47
		Feketeföldi kaszálók	4710		175	szántóföld		22
		Feketeföldi kaszálók	4711		163	szántóföld		40
		Feketeföldi kaszálók	4712		555	szántóföld	2	8
		Ligeti kaszálók	6555		559	szántóföld	2	80
		Ligeti kaszálók	6556		501	szántóföld	1	88
				4	2		41	55

Forrás: HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet; HU MNL HBVL VI. 181/eee. 14. kötet. Saját szerkesztés.

A táblázatból látható, hogy 1910-ben Guba József és Balogh Ágnes 10,9 kat. holdat, Guba Sándor és Erzse Ágnes 5,6 kat. holdat, míg Guba Imre 4,9 kat. holdat birtokoltak. Guba Mihály gyermekei már nem tudták elérni édesapjuk birtokméretét, saját birtokukat a házastársuk által behozott parcellákkal tudták növelni. Érdeemes azonban megfigyelni, hogy mind a három testvérnek vagy házaspárjának volt szőlőskertje. Guba Imre az édesapja mosontahegyi

szőlőskertjét örökölte, viszont Guba József felesége, Balogh Ágnes és Guba Sándor a községi legelőből az 1890-es években kihaló, később Kossuth-kertnek nevezett dűlőben birtokoltak szőlőskertet, akárcsak az 1. kat. hold alatti birtokkategóriában szereplő családok. A szőlőskertek alapítása intenzívebb gazdálkodásra utal, mely részben kompenzálhatta a birtokaprózódásból származó bevételkiesést. Az új szőlőskertek megvásárlásához megfelelő tőkére volt szükség, mely vagy rendelkezésre állt, vagy voltak annyira hitelképesek, hogy törlesztés útján ki tudták fizetni a parcellákat. Emellett azonban a Guba család tagjainak valószínűleg bérmunkát is kellett vállalniuk a megélhetéshez.

A birtokaprózódás folyamata más kvantitatív módszerrel, az egy főre és egy kat. holdra jutó földjövedelem adatokból is megragadható. Demeter Gábor szerint „ha az egy agrárkeresőre eső tiszta földjövedelem úgy stagnál-csökken, hogy eközben az egy kataszeri holdra jutó jövedelmi érték is nő, az a képlet alapján az egy főre eső termőterület csökkenésére utal (ami kvázi birtokaprózódás).”¹⁷⁰ Nagyléta és az érmelléki települések esetében az egy kat. holdra jutó földjövedelmi értékek és a lakosság szám alapján a fenti módszer tükrében kísérletet tettem annak megállapítására, hogy a vizsgált térségben milyen mértékű birtokaprózódás mehetett végbe. Az 1865-ös, az 1883-as és az 1910-es mezőgazdasági statisztika alapján összevethető, hogy a három időpont között hogyan alakult az egyes települések egy kat. holdra és egy főre jutó földjövedelme. Az összehasonlíthatóság érdekében az 1865-ben és 1883-ban osztrák forintban megadott jövedelem-adatokat át kellett váltani koronára. Egy osztrák forint kettő koronának felelt meg 1892 után, ezért az 1865-ben és 1883-ban közölt adatoknak a kétszeresét adtam meg. A számításoknál a települések mezőgazdaságilag hasznosított területét vettem figyelembe, vagyis a hasznavehetetlen területet nem vontam be, ennek oka, hogy az 1883-ban közölt kataszeri birtokjövedelmeknél a hasznavehetetlen területek arányát nem közölték.

¹⁷⁰ Demeter 2022: 26.

10. táblázat Az egy főre és egy kat. holdra jutó tiszta földjövedelem változása az Érmelléken 1865–1910

1865			
Település	Jövedelem/fő (K)	Jövedelem/kh (K)	Terület/fő (kh)
Álmosd	13,05	4,81	2,71
Bagamér	16,19	4,35	3,72
Hosszúpályi	29,47	4,53	6,51
Kokad	13,55	5,16	2,63
Monostorpályi	20,46	5,25	3,90
Nagyléta	17,25	5,43	3,17
Újléta	0,00	0,00	0,00
Nagyléta-Újléta	15,48	5,43	2,85
Vértés	17,62	5,17	3,41
Érmellék	17,89	4,94	3,62
1883			
Település	Jövedelem/fő (K)	Jövedelem/kh (K)	Terület/fő (kh)
Álmosd	25,46	8,12	3,14
Bagamér	19,70	5,18	3,80
Hosszúpályi	32,12	6,17	5,20
Kokad	19,63	7,20	2,73
Monostorpályi	23,16	5,27	4,39
Nagyléta	21,07	7,28	2,89
Újléta	6,21	2,47	2,51
Nagyléta-Újléta	19,68	6,89	2,86
Vértés	21,36	5,96	3,58
Érmellék	22,71	6,33	3,59
1910			
Település	Jövedelem/fő (K)	Jövedelem/kh (K)	Terület/fő (kh)
Álmosd	21,79	8,12	2,68
Bagamér	15,26	5,92	2,58
Hosszúpályi	31,12	8,73	3,56
Kokad	24,82	7,72	3,21
Monostorpályi	24,14	6,98	3,46
Nagyléta	21,78	8,95	2,43
Újléta	7,91	4,98	1,59
Nagyléta-Újléta	19,91	8,59	2,32
Vértés	15,61	5,45	2,86
Érmellék	21,43	7,61	2,82

Forrás: MO 1865–1910; DKKÖB 1883. Saját számítás és szerkesztés.

Az egy főre jutó tiszta földjövedelem kiszámításának képlete a következő: $\text{jövedelem/fő} = \text{jövedelem/terület} \times \text{terület/fő}$.¹⁷¹ Az 1865 és 1910 közötti időszakban az Alföldön a Sárreuten, a Jászságban, a Taktaközben és a Szatmári-Tiszaháton volt kiemelkedő az egy főre jutó földjövedelem-növekedés, míg a Viharsarokban és Szabolcsban felemésztette azt a

¹⁷¹ Demeter 2022: 26.

népességnövekedés.¹⁷² Az összesített eredmények szerint országosan szintén nem volt mérhető növekedés az egy főre jutó tiszta földjövedelem terén.¹⁷³ Az egy főre jutó földjövedelem-növekedés elvileg intenzifikációra utal, amely ebben az esetben valószínűleg nem technikai, hanem biológiai (jobb gyakorlatok, új fajták) eredetű lehetett, legalábbis az egy főre és az egy holdra jutó eredmények párhuzamos emelkedéséből erre lehet következtetni.¹⁷⁴ Demeter Gábor szerint a gabonaárindex az 1860-as években és az 1910-es években hasonlóan alakult, ezért valószínű, hogy „a jövedelemnövekedés legalább fele a fajlagos terméseredmények javulásának tudható be, a másik fele pedig az ár-növekedésnek.”¹⁷⁵ Vizsgálatomban az összehasonlíthatóság céljából Nagyléta és Újléta adatait összevontan kezeltem. Nagylétán 1865 és 1910 között az egy kat. holdra jutó földjövedelem tekintve 58%-os növekedés ment végbe. Ezzel Nagyléta mindkét időpontban a közepes hozamú települések közé tartozott.¹⁷⁶ Szintén 1865 és 1910 között az egy főre jutó földjövedelemben 29%-os növekedés történt, ez szintén közepes növekedési ütemnek tekinthető.¹⁷⁷ A terület, a népesség és a földjövedelem adatok alapján az a kép rajzolódik ki Nagyléta, s tágabb értelemben az Érmellék esetében is, hogy az egy főre eső földjövedelemnövekedés az 1865 és 1883 közötti időszakban ment végbe,¹⁷⁸ 1883 és 1910 között már stagnálás, csökkenés érvényesült, mely folyamat tehát birtokaprózódásra utal. Mind Nagyléta, mind a mikrorégió népessége csökkent 1869 és 1880 között, ami ebben az időszakban hozzájárult az egy főre jutó földjövedelem-növekedéshez. 1883 és 1910 között azonban a népességnövekedés már felemésztette a földjövedelem-növekedést, ami összhangban a falu 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvéből és az 1910-es kataszteri birtokíveiből vizsgált birtokstruktúra alakulásával a birtokaprózódás folyamata felé mutat. Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy a Demeter Gábor által elvégzett vizsgálat szerint Nagyléta és az Érmellék kárpát-medencei viszonylatban nem tartozott a demográfiai nyomás szempontjából kedvezőtlen térségek közé.¹⁷⁹ Mint ahogyan a napszámra kényszerülő kisbirtokosok 1901 és 1910 közötti növekedését tekintve sem volt a térség a kedvezőtlen régiók között.¹⁸⁰

¹⁷² Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 988.

¹⁷³ Demeter 2022: 22.

¹⁷⁴ Demeter 2022: 22–26.

¹⁷⁵ Demeter 2022: 27. Orosz István szerint azonban „Az intenzifikálódásnak, a hozamnövekedésnek nem voltak meg az agrotechnikai alapjai.” Orosz 2020: 18.

¹⁷⁶ KDMR. 128. és 186. számú térkép.

¹⁷⁷ KDMR. 141. és 201. számú térkép.

¹⁷⁸ Az 1883-as tiszta kat. földjövedelem adatok ráadásul a gabonadekonjunktúra idején lettek megállapítva.

¹⁷⁹ Demeter 2022: 29. 16. ábra.

¹⁸⁰ Demeter 2022: 27.

11. táblázat A kisbirtok aránya az összterületből az Érmelléken 1920 körül

Település	Összterület 1920-ban (kh.)	Összterület az 1921-es felmérés szerint (kh.)	Hány hold földön gazdálkodnak a község kisgazdái? (kh.)	Kisgazdák földbirtoka az 1920-as népszámlálásban között összterülethez képest (%)	Kisgazdák földbirtoka az 1921-es kérdőívekben között összterülethez képest (%)
Álmosd	5941	4000	1500	25,2	37,5
Bagamér	8600	8600	2070	24,1	24,1
Hosszúpályi	14171	14000	2400	16,9	17,1
Monostorpályi	7722	7722	3122	40,4	40,4
Kokad	3062	3062	2962	96,7	96,7
Nagyléta	14986	14409	12392	82,7	86
Újléta	2573	2500	2300	89,4	92
Vértés	7934	7900	3000	37,8	38
Érmellék	64989	62193	29746	45,8	47,8

Forrás: MSK Ús 69. kötet; MMgMK AI 6838. Bodor Antal kérdőívek 1921. Saját számítás és szerkesztés.

Az egy holdra és az egy főre vetített földjövedelem előfordul, hogy torz eredményt közvetít, mert azokban a kisbirtok és a nagybirtok jövedelem-adatai együttesen szerepelnek. A 10. táblázatban látható, hogy Hosszúpályi és Monostorpályi egy főre jutó földjövedelme mind a három időmetszetben meghaladta az érmelléki átlagot, ezen a két településen kiemelkedő egy főre jutó jövedelem rajzolódott ki, az adatok értelmezéséhez azonban hozzá kell tenni, hogy ezekben a falvakban (mint ahogyan Álmosdon, Bagamérban és Vértésen is) a nagybirtok dominált (11. táblázat), így a magas egy főre jutó jövedelem nem a kisbirtokosok kezén összpontosult. Nagylétán ezzel szemben a kisbirtok dominált, így a földjövedelem-növekedésből itt a kisbirtokosok részesültek.

A 10. táblázat adatai szerint Nagylétán és az Érmelléken is 1865 és 1883, valamint 1883 és 1910 között hasonló mértékben növekedett a kat. tiszta földjövedelem, mindkét időszakban 22–25%-kal, azonban az érmelléki települések értékei már nagyobb egyenlőtlenségeket mutattak. Álmosdon például 1865 és 1883 között 72%-kal növekedett a kat. tiszta földjövedelem, azonban 1883 és 1910 között már csak 2,5%-kal. A mikrorégió településeinek kat. tiszta földjövedelem-növekedési dinamikájának megértéséhez fel kell tárnunk a 19. század második felében és a 20. század első harmadában a tájhasználatban, határhasználatban beállt változásokat, ez a dolgozat következő fejezetének tárgyát képezi. A népesség csökkenésének, majd növekedésének értelmezéséhez szükséges a demográfiai folyamatok vizsgálata, melynek mélyebb elemzésére a járványokat és a demográfiai átmenetet vizsgáló fejezetben kerül sor.

2.2.1. Az uradalom birtokosai

A birtokstruktúrában a 19. század második felében és a 20. század első harmadában számottevő változás nem következett be, ugyanis a nagybirtokrendszer fennmaradása országos trendnek tekinthető.¹⁸¹ Ennek következtében a parasztbirtokoknak a nagybirtok rovására történő kiterjesztésére nem volt lehetőség. Ezt a következtetést vont le Orosz István Mándokra vonatkozó vizsgálata során is: „a gazdag paraszti réteg hiányát elsősorban az okozta Mándokon, hogy a feudális korszakban legtöbb földdel rendelkező parasztréteg is valójában csak középparaszti szinten élt, s a kapitalizmus első két évtizede sem nyújtott olyan lehetőségeket, főleg a nagybirtok fojtogató hatalma és súlya miatt, hogy egyesek megindulhattak volna a földfelhalmozás, a gazdag paraszttá válás útján.”¹⁸² A parasztbirtokoknak a nagybirtok területéből történő növelésére Mándokon 1870-ig és 1909-ig sem nyílt alkalom.¹⁸³ Azt Katus László is kiemelte, hogy a paraszti társadalom értékrendszerében központi szerepet játszott a föld, ezért annak gyarapítására törekedett, azonban erre csak kevés alkalom adódott, s inkább csak egy-egy eladósodó kisbirtok felvásárlása nyithatott utat újabb parcellák szerzésére.¹⁸⁴ Nagylétán viszont az általánostól eltérő folyamat ment végbe, ugyanis helyi szinten az 1864-es úrbéri egyezség után több alkalom is nyílt a földvásárlásra a nagybirtok rovására, ami talán a falu egyik egyedi vonásának tekinthető.¹⁸⁵

Mielőtt azonban a földvásárlási lehetőségek feltárására rátérnék, röviden a nagylétai uradalom birtokosait, és amennyire lehet a nagybirtok gazdasági profilját próbálom felvázolni a 18. század végétől az 1864-es úrbéri egyezségig. A II. József nevéhez köthető első népszámlálás szerint Nagyléta Dietrichstein gróf örökösének tulajdonát képezte.¹⁸⁶ Vályi András 1799-ben kiadott országleírása a falut a gróf Khevenhüller család tulajdonaként említette,¹⁸⁷ majd Fényes Elek 1851-es műve szerint az már Mandel Lajos birtokát alkotta.¹⁸⁸ A három családban közös, hogy mindannyian osztrák származásúak voltak.¹⁸⁹ Mandel Lajos után, fia Mandel Rudolf vette át a birtokot, s a volt úrbéresekkkel való egyezség megkötése is hozzá kapcsolódott 1864-ben. A Mandel-család fő gazdasági profilját a nagylétai uradalomban a juhtenyésztés jelentette, amit

¹⁸¹ Gyáni 2006a: 309–311. A birtokviszonyok érdemben az Ormánságban sem változtak a vizsgált időszakban. Demeter – Koloh 2020: 62.

¹⁸² Orosz 2020: 318.

¹⁸³ Orosz 2020: 320.

¹⁸⁴ Katus 2021: 576.

¹⁸⁵ Birtokszerzésre Kecskeméten is nyílt lehetőség, ott a helyi elit alkalmazta a parcellázás intézményét az időnként jelentkező szociális feszültségek levezetésére. Ennek hatására más alföldi városokhoz képest a földbirtokos kisparaszti réteg számaránya Kecskeméten volt a legmagasabb. Szilágyi Zs. 2017: 62–66.

¹⁸⁶ EMN.

¹⁸⁷ Vályi 1799.

¹⁸⁸ Fényes 1851.

¹⁸⁹ APNL.

Fényes Elek is kiemelt. „Az uraság [...], ki egész megyében legszebb példány gazdaságot folytat, s nagy tökéletességre vitt elecoral birkákat tenyésztet. [...] b. Mandl, kinek kormányzó főtisztje Irimy János úr, többi jeles tisztársaival együtt a nemes báró igyekezetét előmozdítván, ez által igen sikeresnek eszközöltetik az, hogy a józanabb gazdálkodási elvek, nemesebb juhtenyésztés, s célirányos újabb gazdasági eszközök és szerszámok, ezen a vidéken mind inkább nagyobb terjedést nyerjenek.”¹⁹⁰ A juhtenyésztéssel az uradalom valószínűleg a 19. század első felében jelentkező gyapjúkonjunktúrát próbálta kiaknázni, ezért tenyészthették a merinói electoral fajtát. A Mandel-családnak a nagylétai uradalom modernizálása érdekében tett kísérletét jelzi, hogy a birtokról Galgóczy Károly kötetében megjelent leírás szerint abban az 1850-es években megtalálhatók voltak a modern talajművelő gépek, a Zugmayer- és Vidats-féle ekék, a vetőgépek, lókapa, töltögető ekék, az aratást segítő cséplőgép, a magtisztítást végző szelelőrosta, illetve a takarmányelőkészítéshez használt szecskavágó. A gazdálkodásban alkalmazták az istállózó állattartást, a juhokat és kosokat állandóan, a bárányokat többnyire istállóban tartották.¹⁹¹ Az 1850-es évektől azonban az ausztrál dömping miatt már egyre kevésbé lehetett jövedelmező a juhtenyésztés,¹⁹² valószínűleg ennek hatására báró Mandel Rudolf még az úrbéri egyezség megkötése előtt eladta a nagylétai uradalmat a Belga Banknak.

¹⁹⁰ Fényes 1839: 92.

¹⁹¹ Galgóczy 1855: 389–390.

¹⁹² Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 971. A juhtenyésztés visszaesését Dóka Klárának a Berettyó-Körösvölgyére vonatkozó vizsgálata is megerősítette. Dóka 1997: 215; Dóka 2006: 151.

17. ábra Az uradalom területe Nagylétán 1864-ben

Forrás: HU MNL HBVL XV. 1. a. BmT 144; HU MNL HBVL XV. 1. a. BmT 147; HBKT. Saját szerkesztés.

Az 1865-ös mezőgazdasági statisztika Nagyléta határát 17776 kat. holdnak mérte,¹⁹³ ebből az uradalom kb. 7140 kat. holdat tett ki,¹⁹⁴ ennek elhelyezkedése a fenti ábrán látható. Az 1864-es úrbéri telekkönyv szerint a volt úrbéresek kezében ekkor a belső telek, a szántóföld és a kaszáló együttesen 8403 kat. holdat ért el,¹⁹⁵ ehhez kell még hozzászámítani a volt úrbéresek által közösen használt 1983 kat. hold legelőt,¹⁹⁶ illetve a Mosontahegyen fekvő szőlőskertet, melynek területe 144 kat. hold volt.¹⁹⁷ A fennmaradó terület valószínűleg nem tartozott az uradalomhoz, és a volt úrbéresekhez sem.

¹⁹³ MO. 1865–1910.

¹⁹⁴ Az uradalom részét képezte az 1888-as nagylétai birtokrészleti jegyzőkönyvben Ligeti tagbirtokok (3969,34 kat. hold), Feketeföldi vett tagbirtokok (1062,35 kat. hold) és Csere (722,02 kat. hold) néven említett dűlők, valamint Újléta (1387 kat. hold) község területe. HU MNL OL S 79 No. 253/1; MO. 1865–1910.

¹⁹⁵ HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

¹⁹⁶ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

¹⁹⁷ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

2.2.2. Mandel Rudolf uradalma és a Belga Bank

Az első földvásárlási lehetőség a Belga Bankon keresztül valósult meg. A Belga Bank az André Langrand-Dumonceau¹⁹⁸ vezetése alatt álló bankcsoportnak, a Banque de Credit Foncier et Industrielnek alkotta az egyik elemét.¹⁹⁹ A bank tevékenységét részben a nehéz pénzügyi helyzetben lévő, s eladósodó uradalmak olcsón történtő megvásárlása és kisebb részletekben való továbbadása, illetve a birtokosoknak kínált hosszú távú jelzáloghitelezés jellemezte, emellett a vasúthálózat fejlesztésében és a víziutak kiépítésében is érdekelt volt.²⁰⁰ Langrandnak konkrét tervei voltak a tönkremenő nagybirtokok hasznosítására, 1864 szeptemberében erről egy cikk is közlése került *A Hon* című politikai napilapban. Eszerint a nagybirtokok felvásárlásával és darabonkénti eladásával elő akarta mozdítani egy erős birtokos középosztály kialakulását. A szállítási feltételek javítása érdekében úgy látta, hogy szükséges a vasúthálózat és a kereskedelmi utak kiépítése, ami növeli a produktivitást, a folyók szabályozásával új termőterületek és kereskedelmi útvonalak teremthetők. Langrand hangsúlyozta, hogy ezen törekvések kivitelezéséhez meg kell teremteni a hitelszervezetet, mely a finanszírozás pénzügyi háttérét biztosíthatja.²⁰¹ Magyarországon 1848 után volt bőven olyan uradalom, mely nehéz pénzügyi helyzetben volt, illetve ezután vett nagyobb lendületet a vasúti hálózat kiépítése és a vízszabályozások, mocsárlecsapolások előmozdítása is. Langrand-Dumonceau bankja Magyarországon megtalálhatta számításait, melyen keresztül külföldi tőke érkezhett az országba. A 19. század második felében a vasútfejlesztések jelentős részben külföldi tőkéből valósultak meg,²⁰² amihez a Belga Bank is hozzájárult.

A nagybirtokok parcelláinak értékesítésekor a földet a banktól meg lehetett vásárolni készpénzes fizetéssel, illetve hitelre is. Utóbbi esetben a vásárlónak fedezetként ugyanakkora értékű ingatlannal kellett rendelkeznie, mint a megvásárolni kívánt földrészlet. Ha az adósnak nem sikerült fizetni az évi hitelrészleteket, akkor nemcsak a banktól vásárolt, hanem a jelzálogként szolgáló földbirtokát is elveszthette. A Belga Bank nemcsak egyéneknek, hanem vevőtársulatoknak is nyújtott hitelt, aminek hazai viszonylatban korábban nem volt gyakorlata. Ez esetben a földet vásárlók vállalt kollektív felelősségvállalás nyomta, hiszen, ha a csoportból valaki nem tudta a kamatot fizetni, akkor a többieket is szankció érte.²⁰³ A bank hitelezési konstrukciója az 1860-as években Magyarországon szokatlanak számított. A korábban hitelt nyújtó megyei

¹⁹⁸ Valószínűleg André Langrand-Dumonceau belga pénzügyi ihlette Jókai Mór *Fekete gyémántok* című regényének egyik főhősét, a szélhámos bankárt, Kaulman Félixet. Kiss 2009: 358.

¹⁹⁹ Kiss 2009: 352; Kövér 2012: 56.

²⁰⁰ Kiss 2009: 352–353.

²⁰¹ *A Hon* 1864.09.06.

²⁰² A kiegyezésig a vasúti beruházásokba áramló tőke 85%-a külföldi volt. Kaposi 2002: 213.

²⁰³ Kiss 2009: 354.

intézetek más szemlélet alapján működtek, általában földbirtokosoknak, a nemesi javak birtoklóinak hiteleztek.²⁰⁴ A rendi hitelrendszeren szocializálódottak közül sokak számára a bank által szabott hitelfeltételek nem voltak elfogadhatók, ennek hatására a Belga Banknak sok kritikus akadt, akik hangot is adtak véleményüknek.

A belga bank tevékenységéről *A Honban* a Heves Megyei Gazdasági Egyesület 1864 júliusi közgyűlésén készült jegyzőkönyvének közlése után alakult ki polémia.²⁰⁵ A hozzászólók között megtalálható Csanády Ödön földbirtokos is, akinek Vértesen és Nagylétán feküdtek a birtokai. Csanády alapvetően pozitív véleménnyel volt a belga bankról, cikke szerint nagylétai birtokát a bank által nyújtott földvásárlási lehetőség alkalmával vette, s szemtanúja volt annak a folyamatnak, mely során a nagylétai uradalom a Mandel-családtól a belga bankhoz került, illetve annak is, amikor a parcellák tovább adtak. „Nagy-Létát előbbi tulajdonosa b. Mandell Rudolf, először is a községnek kínálta eladás végett, sokáig folytak levelezések; azonban eredményre nem vezettek. Ez után egy privát társulat alakult, mely komolyan reflectált e birtokra, s szép törlesztési összeget ígért a bárónak, de ez sem vezetett célhoz részint az ár különbsége, részint készpénz hiánya miatt. Ez időben (f. é. február vége táján) jött közbenjárókép a bank megbízottja Ivánka Imre úr, ki is mindjárt megérkezése estjén egybe hívta a község előbbkelőit és a közel vidék birtokosainak egy részét, hozzá fogva annak a bank eljárása, különösen pedig ezen üzletére vonatkozó szerződési feltételek magyarázásához. Másnap a főszolgabíró és esküdt urak jelenlétében községi nagygyűlést tartott, hol ismét e tárgy került a szőnyegre, csak hogy még bővebben magyarázva, és mondhatom, miszerint Ivánka úr egész nyíltan figyelmeztetett mindenkit ép úgy a vétel előnyeire, mint a pontosság meg nem tartása következtébeni veszélyekre; és intett mindnyájunkat, hogy erején túl ne kívánjon terjeszkedni senki. Végre pedig nyilvános megvitatás végett a község házánál letett egy szerződési mintát. Eleinte nem akartak a létaiak és a környék lakosai vásárolni, féltek – talán bujtogattak és ijesztettek, mert annyi bizonyos, miszerint izgatások történtek – tartózkodásuknak a fő oka leginkább az volt, miszerint azon meggyőződésben éltek, hogy kívülök más vevő nem találkozik, és így majd olcsóbban, tán pottom áron juthatnak a földek birtokába. – C[s]alódtak. Később, mikor mind a község, mind a környék birtokosai látták, miszerint többé nem tréfa a dolog, lassankint venni kezdtek, egyelőre kisebb, később mind nagyobb mennyiségben – mígnem ma már 8000 holdon felül eladatott. [...] Én az eladó s eladandó földeket nem tartom túl drágáknak, de olcsónak sem; e tekintetben legjobbak a számok, ezek nem csalhatnak. Ugyanis Diószeghen, Léta tőszomszédságában, adattott el nagyobb birtok, és pedig holdja 95 ftért o. é. készpénzben, oly formán, hogy még az idei őszi vetés aratása az eladót illetendi; ehez mérve már most a bank által szabott eladási föld-

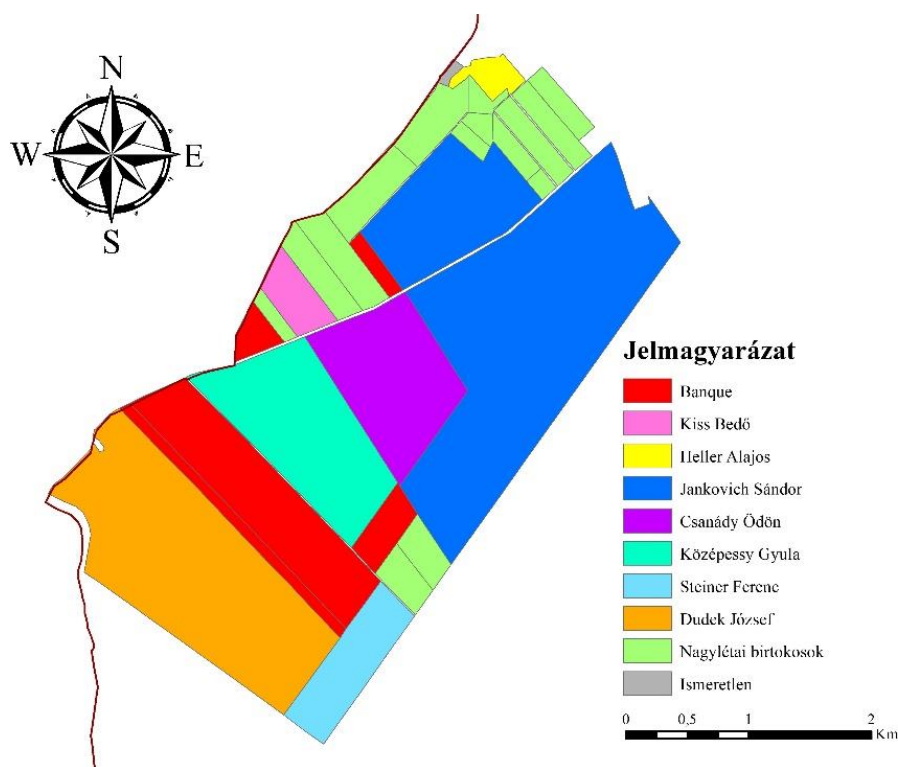
²⁰⁴ Kiss 2009: 355.

²⁰⁵ Kiss 2009: 352.

árakat, nem fognak azok túlzottaknak tetszeni. – A bank először is osztályoztatta mind a fekete, mind a homok földeit, és e szerint készített egy térképet, a melyben osztályonként minden hold földnek meghatározott ára ki van tüntetve, és láthatni, miszerint a fekete földön a távolabb eső földek fokozatonként 82 forinttól 126 ftig váltakoznak, ide nem értve a faluban és közvetlen a falu alatt lévő belső telkeket, ezek 352 fton keltek el készpénz vagy 3 évi lefizetés mellett; a homokföldek szintén osztályoztattak és holdanként 25 fttól kezdve 63 ftig adattak el, készpénzben vagy háromévi részletfizetés mellett. Ez nem túlzott ár. – De még azon kedvezményben is részesülnek a vevők, hogy az egész vételárt, választásuk szerint 10, 15, 20, 40 év alatt törlesztetik. – Igaz, hogy ilyen esetben a föld ára nagyobb, de a fizetés módja meg tetemesen könnyebb; mert nem esik az embernek oly nehezen 10, 20 vagy 40 év alatt kissé többet, mint egyszerre, habár kevesebbet is fizetni. Ismerkedjünk meg a helyi viszonyokkal, és leginkább akkor lehet megbírálni, vajon túlzott árú e valamely föld. Itt Létán például azon földet, melyet a 40 éven keresztül évenként fizetendő tíz ftért megveszek a banktól – azonnal 8 ft 50 krért és az adóért bérbe adhatom, így tehát a földet nem munkálván, minden fáradság nélkül évenként fizetendő 1 ft 50 krért vesszük meg. Mindazonáltal, ne kecsgetesse magát senki hiú ábrándokkal, mert a bank földeiből, egyedül arra szorítkozva, 3, 4 rossz évben fizetni mindent nem lehet, de a ki szorgalmas és takarékos, előre fog menni.”²⁰⁶ A belga bank vételi és eladási politikája Nagylétán is megmutatkozott, az uradalmat egyben vették meg, majd parcellánként tovább adták. A vevők között voltak egyének és vevőtársulatok is. A bank számára az egyik garanciát a kollektív felelősségvállalás jelentette.

²⁰⁶ A Hon 1864.11.15.

18. ábra A Feketeföldi vett tagbirtokok tulajdonosai 1864-ben

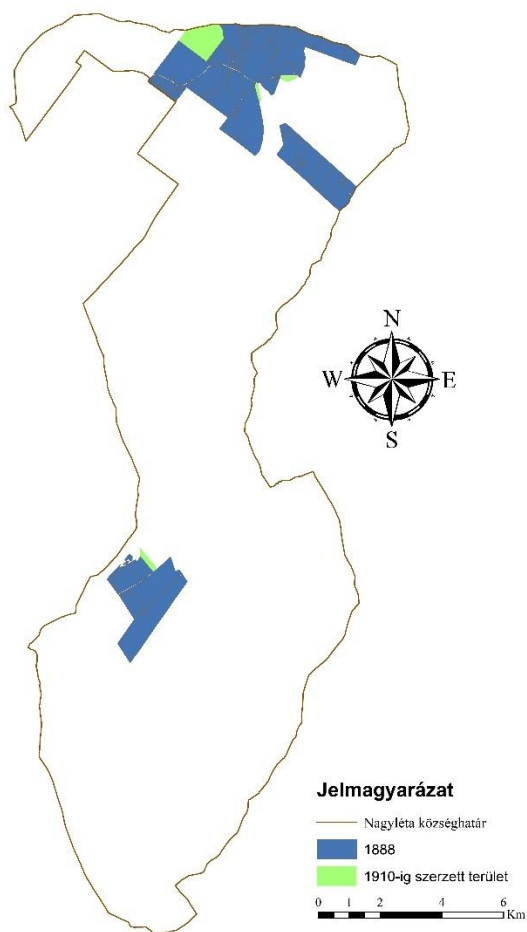
Forrás: HU MNL HBVL XV. 1. a. BmT. 144. Saját szerkesztés.

A Mandel Rudolf és a Belga Bank közötti adásvétel 1864-re megtörtént, s a bank meg is kezdte a birtok eladását, ugyanis az úrbér szabályozási térkép szerint az uradalomnak a településtől délre fekvő parcellái részben a Belga Bank (Banque) kezében voltak, részben már az új tulajdonosok nevében szerepeltek. A déli határnak ezt a dűlőjét az 1888-as kataszteri térkép Feketeföldi vett tagbirtokok néven említette, melyen nyomon követhető a parcellák további osztódása, s ezzel a birtokosok személyében beállt változások. Az uradalomhoz a déli határrészen egy másik birtoktest is tartozott, mely a Pocsajjal és Bihardiószeggel szomszédos Csere dűlőben feküdt. Ez a birtokrész 1864-ben a térkép szerint a Bank és Heller Alajos nevében szerepelt.

Az egykori Mandel-féle birtok egy része továbbra is uradalomként működött. Az egy tulajdonos kezébe kerülő legnagyobb birtokrész 1472 kat. holdat tett ki, s 1888-ban az izraelita származású Fisch Ignác tulajdonában állt, ezzel ő vált a település legnagyobb birtokosává. Fisch

Ignác²⁰⁷ „előbb apai birtokán Nyírderzsen gazdálkodott, majd 1870-ben Biharmegyében lakott és Nagylétán és Álmosdon tekintélyes nagybirtokos volt.”²⁰⁸

19. ábra Fisch Ignác nagybirtoka 1888-ban és 1910-ben

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1; HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 274. számú birtokív. Saját szerkesztés.

Mint ahogyan a térképen is látható, Fisch tulajdonát alkotta a déli határrészben a falu belterületéhez közelebb eső dülő egy része, mely az úrbér szabályozási térkép szerint 1864-ben még Jankovich Sándor birtoka volt. A birtok nagy része (1121 kat. hold) a Nagyléta belterületétől

²⁰⁷ Fisch Ignác édesapja Fisch Lajos volt, aki Nyírderzsen és Kántorjánosiban volt nagybirtokos, nagyapja, Fisch Jakab a 18. század végén Nagykállóban lakott, ahol nagybérelő és az izraelita hitközség vezetőségének tagja volt. A nagykállói vérvád idején a vármegyei hatóságoknál többször közben járt és igyekezett bizonyítani a vérvád alaptalanságát. Fisch Ignác és Rosenfeld Róza fia, Fisch Ernő 1878-ban született Kokadon, 1915-ben Létayra változtatta nevét, kikeresztelkedett, s felvette a református vallást. 1916-ban időközi választáson a bárándi választókerületben az Egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt színeiben választották meg a Képviselőház tagjának, majd a két világháború közötti időszakban a biharnagybajomi választókerületből nyert mandátumot 1922-ben, 1931-ben és 1935-ben. HU MNL HBVL IV. 469/1. 1. kötet; Kempelen 1937: 106–108; Ballabás – Pap – Pál 2020: 138; Lengyel – Vidor (szerk.) 1922: 114–115; Lengyel – Vidor (szerk.) 1931: 194; Haeffler (szerk.) 1940: 311.

²⁰⁸ Kempelen 1937: 106. A Fisch-család a 20. század első harmadában is nagybirtokosként volt jelen Nyírderzsen, 1911-ben Fisch Jakab, 1925-ben és 1935-ben Fisch Sándor és társai voltak az uradalom tulajdonosai. Gazdacímtár 1911. 655; Gazdacímtár 1925. 329; Gazdacímtár 1937. 303.

északra fekvő határrészen, a Ligeti tagbirtokok dűlőben terült el. Fisch Ignác gazdálkodásában is jelen volt a juhtenyésztés, az 1895-ös gazdacímtár szerint 880, a Bihar vármegye és Nagyváradi című vármegyei monográfia szerint 800 fésűs merinói juh alkotta a juhászat állományát.²⁰⁹ A művelési ágak között az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint már a szántóföld dominált (1175 kat. hold), ami arra utalhat, hogy a gazdálkodás fő profilja ekkor már a szemtermelés lehetett.²¹⁰ Az 1895-ös gazdacímtárban közölt adatok alapján az uradalomban a modern gépek között megtalálható volt a lokomobil cséplőszekrényel, illetve a járgány is.²¹¹ Az 1888-as állapothoz képest 1910-ig Fischnek sikerült gyarapítania nagybirtokát, ugyanis az északi határrészben B. Tamás Mihály parcelláit szerezte meg, aki 1888-ban még 93 kat. holdat birtokolt a Ligeti tagbirtokok dűlőben. Az uradalommal kapcsolatban újabb tulajdonosváltás Fisch Ignác 1914-es elhunytja után következett be,²¹² ugyanis birtoka 1918 januárjában a Kecskeméti Pénzváltó és Leszámítoló Bank tulajdonába került, mely 1918 októberében tovább adta azt Székely László és Izsó Imre nagykőrösi lakosoknak.²¹³

A Ligeti tagbirtokok dűlőben Fisch Ignác nagybirtoka mellett más személyeknek is kialakult összefüggő, 50 kat. holdat meghaladó tulajdona, ilyen volt például 1888-ban Steier Mózes, Taszner Hugó, Szabó Gyula, Szabó Sándor, B. Tamás Mihály, Kepes Albert, Kövesdi János, akik jellemzően nem Nagylétán laktak, s birtokukra valószínűleg befektetésként tekinthettek. (Erre szolgálhat példaként Kövesdi János esete, aki a tulajdonában álló 321 kat. hold birtokrészt haszonbérletbe adta Morgenstern Józsefnek.²¹⁴) A Mandel-birtok Csere dűlőben fekvő parcellái 1888-ban gróf Zichy Ferenc²¹⁵ neve alatt szerepeltek, akinek a szomszéd faluban, Bihardiószegegen volt kiterjedt nagybirtoka.²¹⁶ A diószegi uradalom és a nagylétai Csere dűlő egymás szomszédságában feküdt, így érhető, hogy a Zichy-család igyekezett megszerezni az ott fekvő parcellákat és majorsági épületeket. A birtok az 1911-es gazdacímtár szerint gróf Zichy Tivadar, majd az 1920-as földreform idején már gróf Keglevich Istvánné Zichy Klára tulajdonát alkotta.²¹⁷ A volt Mandel-féle uradalomnak ez a része egészen az 1945-ös földosztásig egy tagban maradt, annak parcellái nem aprózódtak el.²¹⁸

A bank az uradalom parcelláiból a helyi kisbirtokosoknak is lehetőséget adott a földvásárlásra. A Belga Bank és a nagylétai vásárlók közötti adásvételről egyelőre sajnos nem sok

²⁰⁹ Gazdacímtár 1897. 348–349; Flatt – Sterba – Vende 1901: 330.

²¹⁰ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

²¹¹ Gazdacímtár 1897. 348–349.

²¹² Egyetértés 1914.04.16.

²¹³ HU MNL OL K 184. 2335. csomó. 69522/1920.

²¹⁴ Gazdacímtár 1897. 348–349.

²¹⁵ A diószegi uradalmat Sternberg Ádám gróf birtokolta, aki az 1820-as években cserélte azt el a Zichy-családdal.

²¹⁶ Gazdacímtár 1897. 346–347.

²¹⁷ Gazdacímtár 1911. 163.

²¹⁸ Fülöp 1973: 7.

információval rendelkezek. Az egyik földvásárlásról azonban fennmaradt egy adás-vételi szerződés, mely magyar és német nyelven íródott, a keltezés szerint 1865-ben keletkezett, s 100 hold eladásáról szól.²¹⁹ A szerződésben a Belga Bank mint eladó tűnt fel, a vevők között 9 személy neve szerepelt, közülük 6 esetben a vevő feleségének nevét is feltüntették, míg Botos István és Tarnóczi Mihály házastársának nevét a református születési- és házassági anyakönyvekből sikerült kideríteni.

12. táblázat A Belga Bankkal kötött adás-vételi szerződésben szereplő személyek 1865

Sorszám	Tulajdonos	Házastárs	Házszám	Volt jobb- ágytelek mé- rete 1864- ben
1	Papp István	n.a.	n.a.	n.a.
2	Botos István	Pongor Zsófia	4	negyed
3	M. Szabó Imre	Hegedűs Klára	20	fél
4	Orvos János	Ladányi Klára	507	negyed
5	Tarnóczi Mihály	Vida Zsuzsanna	3	negyed
6	Tóth József	Botos Julianna	642	negyed
7	Szmerka Antal	Földesi Lídia	672	negyed
8	Papp István	Pongor Julianna	575	negyed
9	Kiss Pál	Szabó Julianna	656	negyed

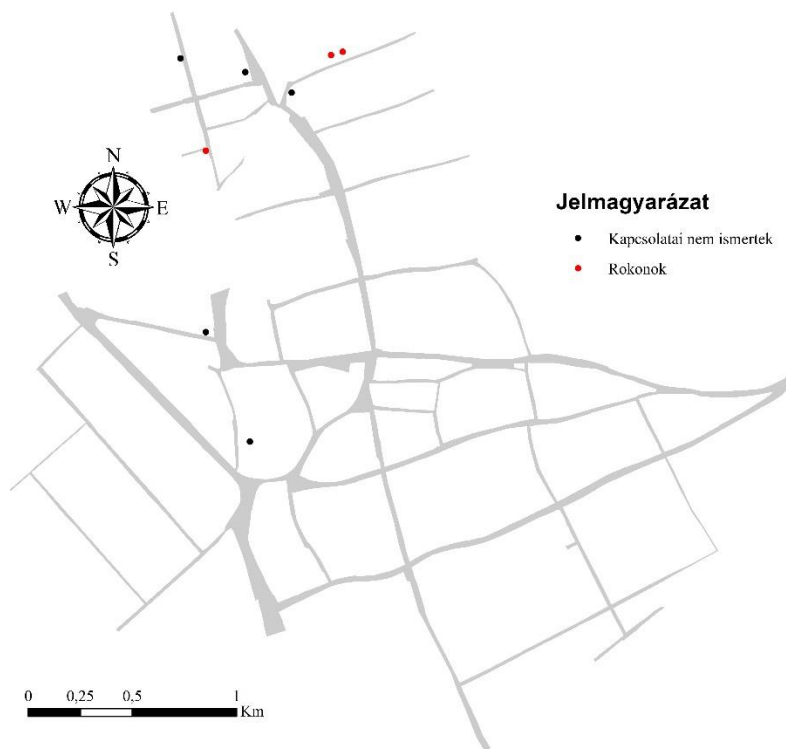
Forrás: Tokai 1992: 145; FSA NREKA; FSA NREHA; HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet. Saját szerkesztés.

A földvásárlók lakhelyét megpróbáltam elhelyezni a falu belterületi térképén. A földvásárlást közvetlenül megelőzően, 1864-ben készült el a település úrbéri telekkönyve, melyben rögzítették a nagylétai volt úrbéresek birtokmérete mellett azok házszámát is, amelyet fel tudtam használni a vásárlók házszámának keresése közben.²²⁰ A házszámok kereséséhez a református születési- és házassági anyakönyvek szintén segítségemre voltak. Az adásvételi szerződésben első helyen jelölt Papp István feleségének nevét nem rögzítették, és egyelőre az anyakönyvek alapján sem tudtam azonosítani, így az ő lakhelye sajnos homályban maradt. A házszámok térképre vetítése nélkül is látható, hogy Botos István és Tarnóczi Mihály szomszédok voltak, köztük tehát a lakóhelyüket tekintve is lehetett kölcsönkapcsolat.

²¹⁹ Az eredeti forrás Vida Sándor létavértesi lakos tulajdonában van, az adásvételi szerződés egy részét Tokai Gyula közölte. Tokai 1992: 145.

²²⁰ HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

20. ábra Az adásvételi szerződésben szereplők lakhelye 1864-ben

Forrás: FSA NREKA; FSA NREHA; HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet. Saját szerkesztés.

A 12. táblázatból szintén látható, hogy a földvásárlók és feleségük között a Botos és a Pongor családnak is két tagja szerepelt, Botos István és Tóth József felesége, Botos Julianna, valamint Pongor Zsófia és Pongor Julianna, köztük a névazonosság alapján feltételezhető, hogy lehetett rokoni kapcsolat. A kutatás során kísérletet tettem a földvásárlók közötti rokonsági kapcsolatok felderítésére, melyhez elsősorban azok felmenőit kellett megkeresnem. Az anyakönyvekből felépített adatbázis 1870-től tartalmazta a születési, házassági és halálozási adatokat, a Belga Banktól való földvásárlás az 1860-as évek közepén zajlott le, vagyis az kívül esett a feldolgozott időintervallumon. A vásárlók felmenőinek kereséséhez így az eredeti egyházi anyakönyvekhez nyúltam vissza. Az első helyen szereplő Papp Istvánt leszámítva kiderült, hogy a vásárlók mindegyike református felekezetű volt, így a felmenők felkutatását a református egyházi anyakönyvekben folytattam. A Botos, Ladányi, Papp, Pongor, Tarnóczi, Tóth családok a református közösség törzsökös családjaihoz tartoztak, nevük már a 19. század elejei egyházi anyakönyvekben is felbukkant.

21. ábra A Botos és a Tarnóczi család kapcsolatai a 19. század közepén

Forrás: FSA NREKA; FSA NREHA. Saját szerkesztés.

A Botos-család esetében valóban rokoni kapcsolat volt Botos István és Botos Julianna között, ők ugyanis unkatestvérek voltak. Közös felmenőjük nagyszüleik, Botos István és Huszti Erzsébet voltak. A nagyszülők házasságából született 1809-ben Botos Imre és 1811-ben Botos István,²²¹ előbbi 1832-ben Tarnóczi Erzsébettel,²²² utóbbi 1835-ben Pongor Erzsébettel kötött házasságot.²²³ Botos Imre és Tarnóczi Erzsébet házasságából született 1838-ban Botos István,²²⁴ aki 1868-ban Pongor Zsófiát vette feleségül. A pár 1865-ben a Belga Banktól vásárolt földet a település északi határában.²²⁵ Botos István és Pongor Erzsébet házasságából 1836-ban született Botos Julianna 1856-ban Tóth Józsefhez ment férjhez, ők tehát 1865-ben szintén érintettek voltak a banktól való földvásárlásban. A Botos-család genealógiájának felderítése közben láthatóvá vált, hogy az két generáción keresztül is rokonságban állt a Pongor és a Tarnóczi családdal, amelyek neve szintén szerepelt a földvásárlók között. Botos Imre felesége, Tarnóczi Erzsébet és Tarnóczi Mihály testvérek voltak, mindkettőjük édesapja Tarnóczi János volt. Tarnóczi Mihály 1844-ben kötött házasságot Vida Zsuzsannával, az anyakönyv szerint az egyik házassági tanút Botos Istvánnak hívták,²²⁶ aki feltehetően Botos Julianna és Botos István nagyapja volt. A gráfon látható, hogy Botos István és Tarnóczi Mihály nemcsak szomszédok voltak, hanem köztük nagybáty-unokaöcs rokonsági kapcsolat is fennállt. Azt egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy Pongor Zsófia és Pongor Julianna között milyen rokoni kapcsolat lehetett, annyi bizonyos, hogy nem egy generációhoz tartoztak. Pongor Julianna ugyanis 1847-ben előbb Kovács

²²¹ FSA NREKA 7/02/1809. Botos Imre keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 28/10/1811. Botos István keresztelési anyakönyve.

²²² FSA NREHA 22/1832. Botos Imre és Tarnóczi Erzsébet házassági anyakönyve.

²²³ FSA NREHA 18/1835. Botos István és Pongor Erzsébet házassági anyakönyve.

²²⁴ FSA NREKA 13/12/1838. Botos István keresztelési anyakönyve.

²²⁵ FSA NREHA 21/1868. Botos István és Pongor Zsófia házassági anyakönyve.

²²⁶ FSA NREHA 10/1844. Tarnóczi Mihály és Vida Zsuzsanna házassági anyakönyve.

Ferencsel, majd 1849-ben Papp Istvánnal kötött házasságot,²²⁷ míg, ahogyan az látható volt, Pongor Zsófia házasságkötésére az 1860-as évek végén került sor. Ahhoz, hogy a táblázatban szereplő többi egyén, illetve házaspár közötti rokoni kapcsolat feltárására is sor kerüljön, a köz-eljövőben tovább kellene bővíteni az anyakönyvekből épített adatbázist.

A családrekonstrukció alapján kijelenthető, hogy a földvásárlókat legalább részben rokonsági szálak fűzték egymáshoz, amelyek inkább oldalági kapcsolatok voltak. Továbbá az is látható, hogy az úrbéri telekkönyv adatai szerint a vásárlók nagy része negyed jobbágyteleknek (Nagylétán kb. 10 kat. hold) megfelelő volt úrbéres földdel bírt 1864-ben, vagyis hasonló anyagi háttérrel, gazdasági potenciállal rendelkezett. A Belga Bankkal ebben az esetben nem egyének, hanem egy „vállalkozói” csoport kötött szerződést, melynek tagjai szövetkezetszerűen, közösen vállaltak pénzügyi kockázatot, vettek fel hitelt és adósodtak el. Esetükben a földvásárlás és hitelfelvétel valószínűleg nem egyéni, hanem családi döntés lehetett. A közös földvásárlásra később is volt példa a településen, az 1920-as földreform idején (bár nem annak keretében) a falu „fekete” földdel rendelkező déli határában Székely László és Izsó Imre nagybirtokosoktól egy vevőcsoport, Kovács Imre és társai vásároltak 72 hold földet.²²⁸ Azt a kérdést nem tudtam elemezni, hogy a vásárlók hogyan mérték fel a pénzügyi kockázatot, miért voltak bátrabbak másoknál, ugyanis egyelőre nem áll olyan forrás a rendelkezésemre, amelyből ezt vizsgálni lehetne.

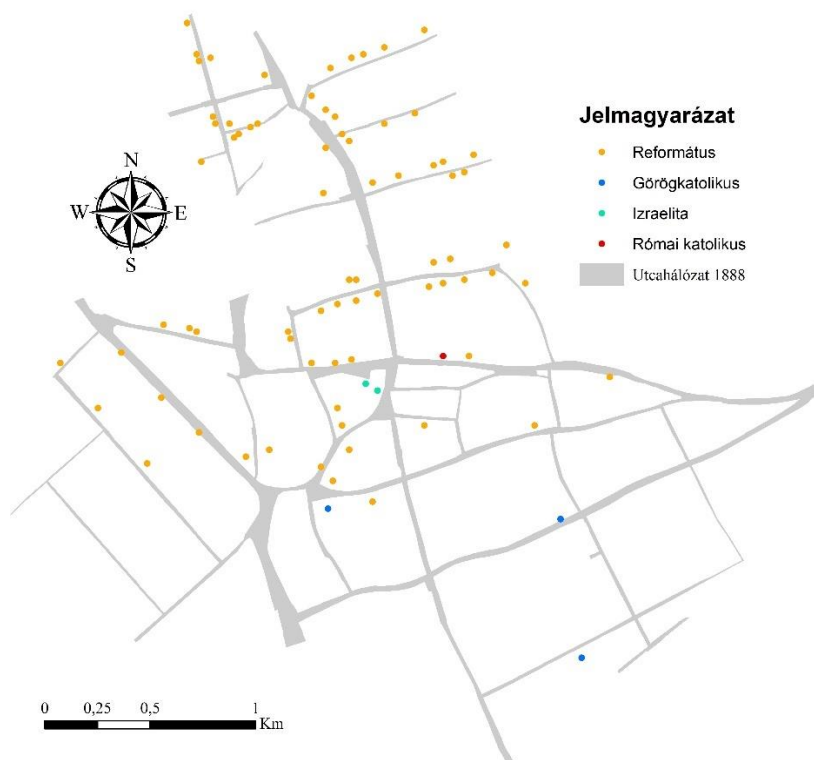
Kérdésként felmerülhet, hogy Nagyléta társadalmának mely csoportjai birtokoltak földet a Belga Bank által eladott uradalomból, s hogyan hatott mindez a tulajdonviszonyokra. A kataszteri telekkönyv szerint a település beterületén élő lakosok közül 92 személynek volt földparcellája a Ligeti tagbirtokok dűlőben 1888-ban.²²⁹

²²⁷ FSA NREHA 26/1847. Kovács Ferenc és Pongor Julianna házassági anyakönyve; FSA NREHA 11/1849. Papp István és Pongor Julianna házassági anyakönyve.

²²⁸ Köztelek 1929.07.07.

²²⁹ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

22. ábra A Ligeti tagbirtokokban birtokosok lakhelye és felekezeti megoszlása 1888-ban

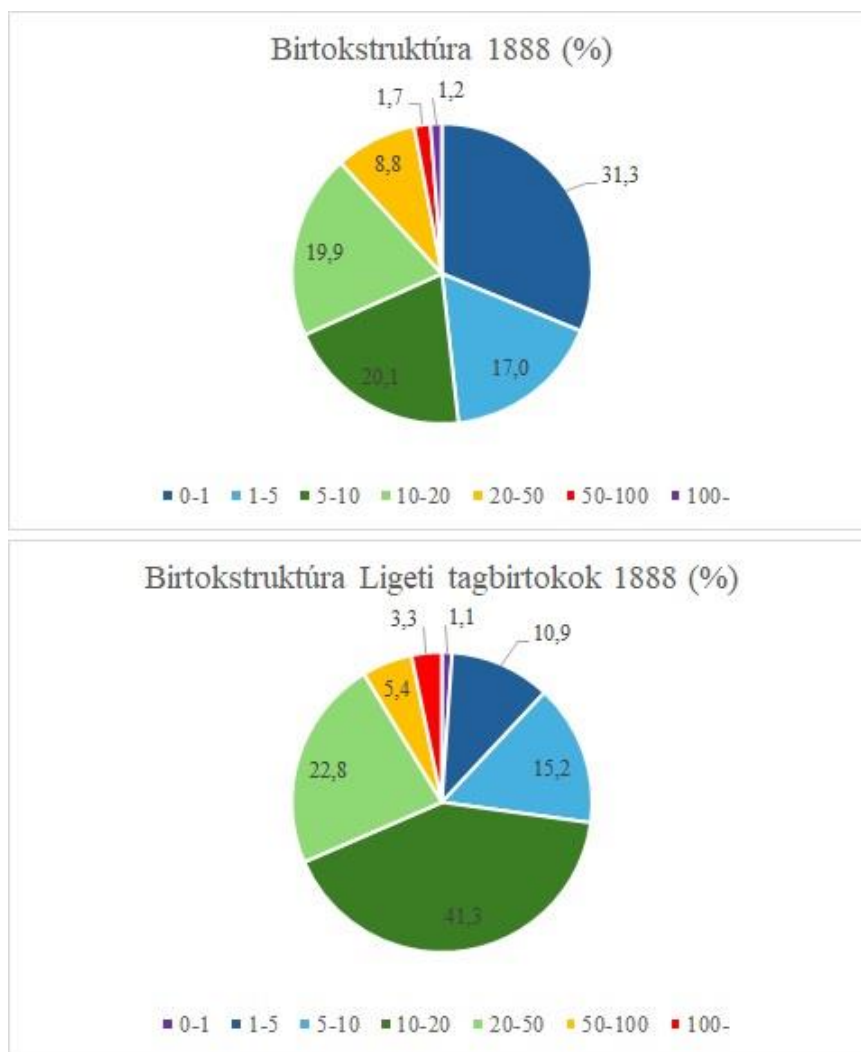
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A birtokosoknak igyekeztem megállapítani a felekezeti hovatartozását, melyhez a NATA 1870–1929 adatbázist használtam. A 92 személy 93%-a református volt, rajtuk kívül a birtokosok között egy római katolikus, három görögkatolikus és kettő izraelita foglalt helyet. Az 1890-es népszámlálás szerint a falu lakosságának 59%-a volt református,²³⁰ vagyis ez a felekezeti csoport felülreprezentált volt a Ligeti tagbirtokok dűlőben.²³¹

²³⁰ MKOH 1892. 140–141.

²³¹ A reformátusok Belga Banktól való földvásárlásával az egyházközségben keletkezett presbiteri jegyzőkönyvek is többször foglalkoztak. Például az 1860-as évek közepén az egyházközség új orgona beszerzéséről döntött, melynek költségét a hívekre egyénenként kivetett adóval próbálták fedezni. Az 1866 decemberében megtartott presbiteri gyűlésen tisztázták, hogy „azon egyháztagok neve után, kik a Banktól vásároltak földeket, de még a föld árával a Banknak adósok, a Banktól vásárolt illeték után esendő járulék, az orgonapénzből levonandó.” NREI 2. kötet. 1866.12.23. Egy másik alkalommal „azok, kik a belga banktól, új háztelket, 20 évi törlesztés mellett, vásároltak, úgy tekintessenek a rájuk vetendő egyházi adóra nézve, mint lakók, vagy pedig úgy, mint a zsellérházzal bírók? Ezen felmerült ügyre nézve határozatott, hogy a szóban forgó új háztelkes lakosok, azon ideig míg illető tartozásaikat, az évenkénti törlesztés útján, a belga banknak teljesen lefizetik, úgy tekintendők, mint lakók, és ettől fogva annyi egyházi adó alá vétetnek mint a földetlen házzal bírók.” NREI 2. kötet. 1867.05.05.

23. ábra Birtokmegoszlás Nagylétán és a Ligeti tagbirtokok dülőben (kat. hold) 1888-ban

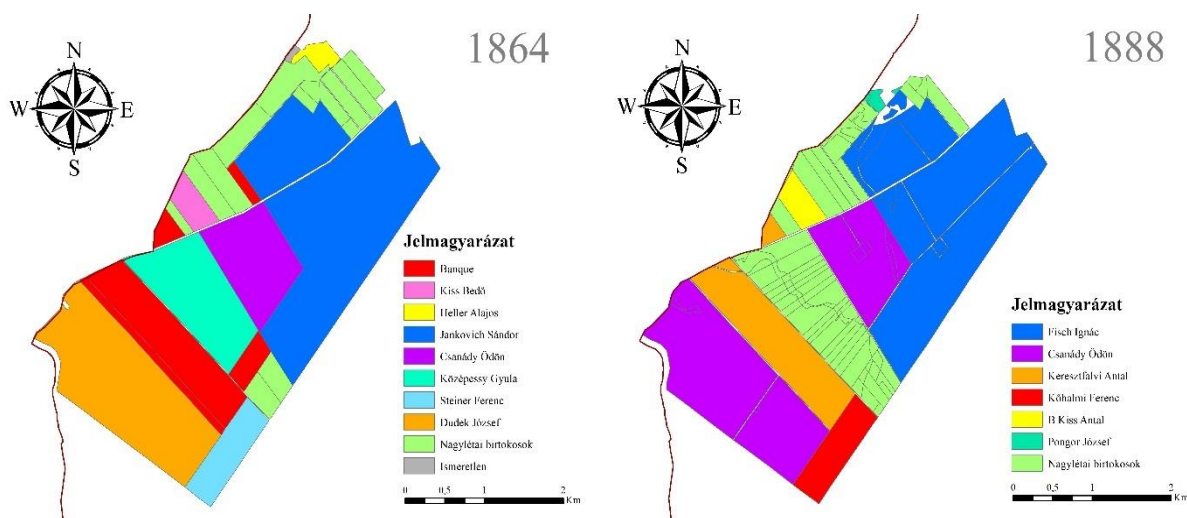
Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1. Saját számítás és szerkesztés.

A lokális társadalom birtokviszonyaihoz képest a Ligeti tagbirtokok dülőben parcellával rendelkező tulajdonosok birtokmegoszlása más képet mutatott, ugyanis sokkal hangsúlyosabban voltak jelen a 10–20, a 20–50 és az 50 kat. hold fölötti földbirtokkal rendelkező birtokosok, s az 1 kat. hold alatti birtokosok ebben a dülőben alig fordultak elő, míg az összetársadalomban a tulajdonosok harmada 1 kat. hold alatti birtokkal rendelkezett. Ez arra utalhat, hogy ebben a dülőben azok tudtak a Belga Banktól parcellát szerezni, akik már az úrbéri egyezség idején is rendelkeztek földbirtokkal és elegendő tőkével ahhoz, hogy a banktól földet vásároljanak.

2.2.3. Egy „maroknyi” föld sora – A Középeßy-birtok

Az úrbéri egyezség megkötése után nemcsak a Ligeti tagbirtokokban, hanem a déli határban fekvő urasági birtokon is lehetőség nyílt a Belga Bankon keresztül földparcellát vásárolni.

24. ábra A tulajdonviszonyok alakulása a Feketeföldi vett tagbirtokok dűlőben 1864 és 1888 között

Forrás: HU MNL HBVL XV. 1a BmT 144; HU MNL OL S 79. No. 253/1. Saját szerkesztés.

Ám ekkor még a dűlő nagy része nem a helybeliek tulajdonát alkotta. A helybeli református családok egy része 1888-ra azt a tagot tudta megszerezni, amelyik 1864-ben Közéssy Gyula tulajdonában állt.²³² Azt egyelőre homály fedi, hogy a birtokrész hogyan jutott a törzsökös famíliák kezére, ugyanis erről nem találtam forrást, csak annyi bizonyos, hogy a birtokszerzés 1864 és 1888 között ment végbe, s kb. 108 kat. holdat érintett.²³³

Az 1888-as kataszteri telekkönyv szerint a Közéssy-birtokból 16 tulajdonos szerzett parcellát, akik között volt egy házaspár, Bíró Ferenc és Papp Julianna, vagyis a birtokszerzés összesen 15 nagyléti családot érintett. A 15 családból csupán kettő volt görögkatolikus, a többiek mindannyian reformátusok voltak, amely felekezet tagjai tehát a Ligeti tagbirtokok dűlőhöz hasonlóan ekkor is felülreprezentáltak voltak.²³⁴ A 15 tulajdonos közül mindössze kettőnek, az 542. házsám alatt lakó Fekete Józsefnek, s a 216. házsám alatt lakó Fehér Bálintnak volt a Ligeti tagbirtokokban is parcellája,²³⁵ vagyis a két földszerzési lehetőséget kihasználók személyi köre alig mutatott átfedést egymással.

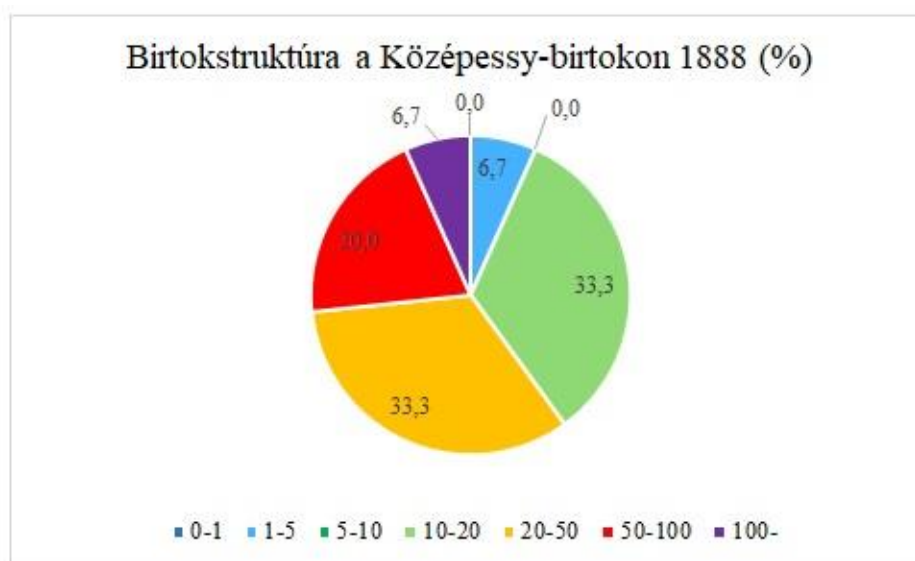
²³² HU MNL HBVL XV. 1a. BmT 144.

²³³ A Közéssy-birtok eladási körülményeinek feltárásához egyelőre nem találtam további forrásokat.

²³⁴ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

²³⁵ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

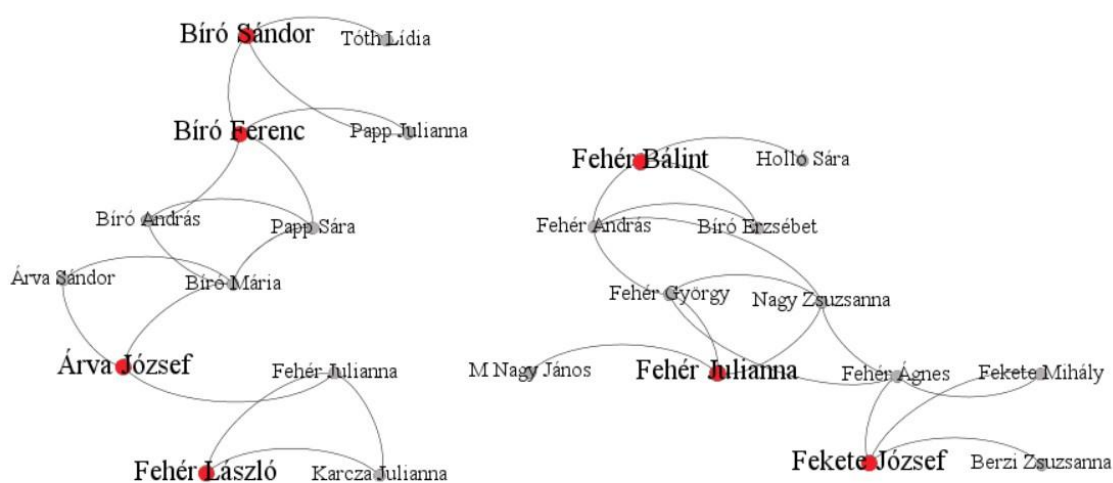
25. ábra Birtokstruktúra a Középešsy-birtokon 1888-ban

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1. Saját számítás és szerkesztés.

A különbség a birtokstruktúrát tekintve is megragadható, a Középešsy-birtok új tulajdonosai ugyanis a 10 kat. hold feletti, s különösen a 20 kat. hold feletti birtokkal rendelkező kis- és nagygazdák közül kerültek ki, akik a lokális társadalom birtokszerkezetében 1888-ban meglévő arányukhoz képest jóval hangsúlyosabban voltak jelen. Abban a tekintetben a Ligeti tagbirtokokhoz hasonló folyamat zajlott le, hogy az itt elterülő földeket dominánsan a református közösség birtokolta, azonban különbséget jelent, hogy amíg az északi határban leginkább a 10–50 kat. holddal rendelkezők, addig a déli határban a 20–50 kat. hold feletti gazdák jelenléte volt látványos.

26. ábra A Középešsy-birtokból földet szerző családok közötti rokonsági kapcsolatok

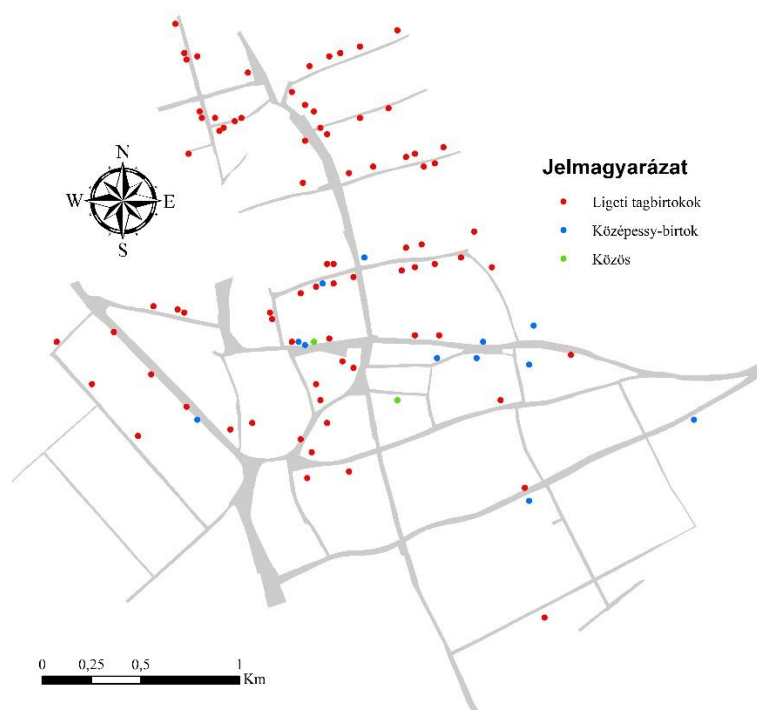

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés. Megjegyzés: vörössel kiemelten a Középešsy-birtokból parcellát szerző tulajdonosok.

A Ligeti tagbirtokok dűlőből parcellát vásárlók egy része rokoni kapcsolatban állt egymással, s a Középešsy-birtok új tulajdonosainál szintén hasonló tendencia volt megfigyelhető a fenti ábra szerinti módon. Bíró Ferenc és Bíró Sándor között közvetlen családi, apa-fiú kapcsolat volt, hozzájuk kapcsolható Árva József édesanyján, Bíró Márián keresztül, aki Bíró Ferenc testvére volt. Fehér László és Árva József között após-vő kapcsolat állt fenn. Fehér Julianna és Fehér Bálint, valamint Fekete József között egyaránt nagynéni-unokaöcs viszony volt. Az egykori Középešsy-birtokon a református módos gazdák tág rokoni hálózata bontakozott ki.

Az 1888-as kataszteri telekkönyvben rögzített házszámok alapján a birtokosok lakhelye elhelyezhető a település belterületi térképén. A tulajdonosokhoz tartozó házszámokat az ArcMap térinformatikai szoftver segítségével a kataszteri térképen jelenítettem meg. A térkép elkészítésével kapcsolatban meg kell említeni azt a módszertani problémát, hogy voltak olyan házszámok, amelyek alatt az északi és déli dűlők tulajdonosai közül egynél többen laktak, estükben legtöbbször házaspárokat találunk. Az északi és a déli határnak 106 olyan tulajdonosa volt, akinek a lakhelyét el lehetett helyezni a település belterületi térképén, azonban 11 esetben az adott házszám alatt egynél több tulajdonos volt megtalálható, így a térképén 95 lakhelyet jelenítettem meg.

27. ábra A Ligeti tagbirtokok és a Középešsy-birtok tulajdonosainak lakhelye 1888-ban

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1. Saját szerkesztés.

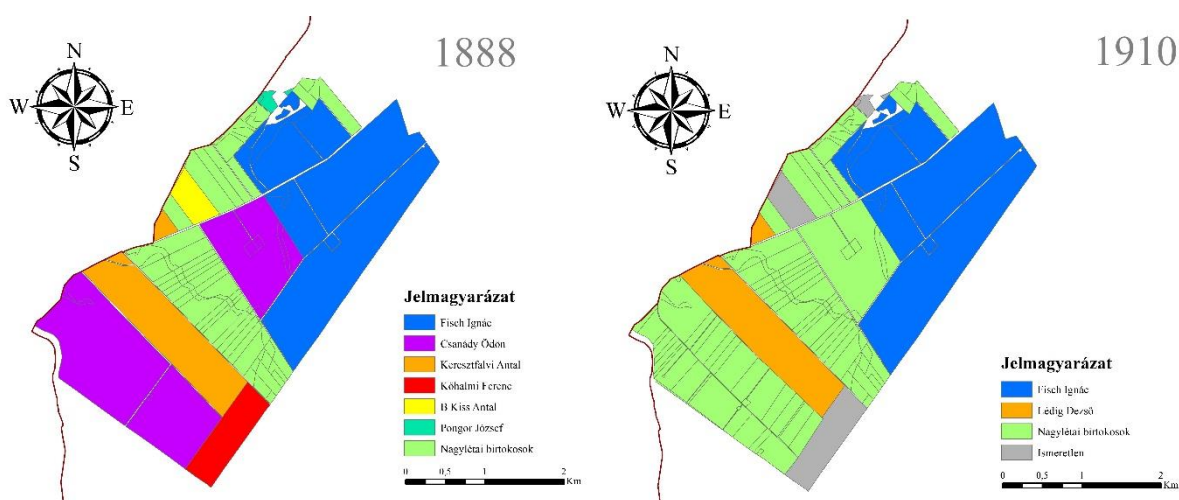
A térkép alapján a tulajdonosok elsősorban két falurészbe koncentráálódtak, jelenlétük a település központjában, illetve a központtól északra eső részen volt sűrűbb, feltűnő, hogy egymással

gyakran szomszédságban álltak. A szomszédsági kapcsolatokat tekintve megfigyelhető, hogy a Ligeti tagbirtokokban, illetve a Feketeföldi vett tagbirtokokban tulajdonnal bíró birtokosok lakhelye némiképp elkülönült egymástól, előbbieik inkább a központtól északra, míg utóbbiak a központtól keletre, a Nagylétát Debrecennel, illetve Székelyhíddal összekötő út mentén laktak. A falu központjában viszont mind a két csoport jelen volt, és azok, akik mindkét határrészen rendelkeztek parcellával, szintén inkább a központban laktak. A térkép alapján úgy tűnik, hogy a Belga Bank által eladott birtokok leginkább a református közösségen belül kitapintható szomszédsági csoportok kezébe kerültek.

2.2.4. A Csanády-birtok felparcellázása

A Feketeföldi vett tagbirtokok dűlőben 1888-ban Csanády Ödön rendelkezett 285 kat. hold birtoktesttel, azonban az 1911-es gazdacímtárban a nagylétai birtokosok között már nyoma sem volt ennek a családnévnek.²³⁶

28. ábra A tulajdonviszonyok alakulása a Feketeföldi vett tagbirtokok dűlőben 1888 és 1910 között

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1; HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet. Saját szerkesztés.

Csanády Ödön a Nagylétával szomszédos Vértesen birtokolt hasonló méretű földet, a család lakhelye is Vértes volt. Mint ahogyan a Csanády Ödöntől idézett szövegrészletből már kiderült, a család a nagylétai birtokának egyik részét közvetlenül a Belga Bank által nyújtott földvásárlási lehetőséget kihasználva vásárolta meg, míg másik részét Dudek József elérvezett földjéből szerezte.²³⁷ Csanády Ödön 1889 augusztusában elhunyt,²³⁸ ezután a birtok az 1893-as

²³⁶ Gazdacímtár 1911. 171.

²³⁷ Budapesti Közlöny 1872.09.19.

²³⁸ Fővárosi Lapok 1889.08.16.

gazdacímtár szerint a felesége, özv. Csanády Ödönné Nagy Ágnes nevén szerepelt.²³⁹ A betegeskedő özvegy kezelése alatt a gazdálkodás azonban nem hozott sikereket, a birtok terhei évről-évre növekedtek,²⁴⁰ amellyel szemben a Debreceni Első Takarékpénztárnak 1354 forint tőkekövetelése volt.²⁴¹ Végül a birtok 1898 és 1901 között többszöri hirdetés után árverésre került Székelyhídon.²⁴² A kilátástalan helyzetet Csanády Ödönné úgy próbálta megoldani, hogy a vértesi birtokot Budapesten egy jól jövedelmező házra akarta cserélni, ennek érdekében 1900 februárjában a fővárosban tartózkodott, majd feltehetően a rosszul sikerült csere miatt öngyilkos lett.²⁴³ A vértesi birtokkal együtt valószínűleg a nagylétei parcellák is árverés alá kerültek, ami a lokális társadalom számára a harmadik földvásárlási lehetőséget jelentette. A századfordulón a Csanády-birtokból való földszerzés lehetősége, akkor jelentkezett, amikor a gabonaárak ismét emelkedésnek indultak, ami elősegíthette a hitelek visszafizetését.

A Csanády-birtok felaprózódása nyomon követhető az 1910-es kataszteri birtokívekből és az 1929-es tagosítás során keletkezett térképlapokból. A birtokhoz három nagy kiterjedésű parcella tartozott, melyek közül az első 129 kat. holdat (1945. hrsz.), a második 65 kat. holdat (1947. hrsz.), míg a harmadik 70 kat. holdat (1954. hrsz.) tett ki. Az 1888-as kataszteri telekkönyv szerint ezek mindegyikének szántóföld volt a művelési ága. Az 1929-es tagosítási térképen feltüntették a felosztott parcellák határát, a tulajdonosok, s házastársuk nevét, illetve házszámát, amelyek alapján azonosíthatóvá váltak az egykori Csanády-birtok új tulajdonosai. A Középegybirtokhoz hasonlóan megpróbáltam feltárni, hogy a tagosítási térképlapokon szereplő személyek között milyen rokoni kötelékek húzódtak. Az 1945. és 1947. hrsz. parcellák, melyek egymás mellett feküdtek, 1929-ben 24 különböző személy nevén szerepeltek, míg az 1954. hrsz. alatti földrészlet egyedüli tulajdonosa az Árva család volt.

²³⁹ MF 1893. 155.

²⁴⁰ Friss Újság 1900.02.21.

²⁴¹ Budapesti Közlöny 1899.07.25.

²⁴² Magyar Újság 1898.12.14.; Pesti Napló 1899.07.25.; Pesti Hírlap 1901.07.17.

²⁴³ Friss Újság 1900.02.21.

megfigyelni, hogy annak egyik legfontosabb központi csomópontját M. Papp Imre családja alkotta (kék színnel karikázott terület), az ő rokonsági, házassági kapcsolataik nélkül a hálózat három nagyobb részgráfra oszlott volna. Az M. Papp család azonban nem rendelkezett parcelával a Csanády-birtokból. A 10 összeköthető személy közül 8-nak már 1910-ben is saját vagy felmenője tulajdonában állt az egykori Csanády-birtok egy része. Ezek a helybeli református családok a 19. század második felében sikeresek voltak a földfelhalmozásban, melynek egyik állomása a tönkrement Csanády-birtok egy részének megszerzése lehetett. Ebben kiemelkedett a Barna-család.

A gráfon szereplő Barna József, Barna Bálint, Barna Imre és Barna Péter testvérek voltak, mindegyikük Barna Péter és Nagy Julianna házasságából született. Továbbá a gráfon megtalálható Barna Sándor neve is, aki Barna Sándor és Tóth Julianna gyermeke, s Barna Péter és Nagy Julianna unokája volt. Az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint Barna Péter 75 kat. holddal rendelkezett, ezzel a falu módos gazdái közé tartozott. Ekkor a család még nem birtokolt földparcellákat a Feketeföldi vett tagbirtokok dűlőben, vagyis az 1864 és 1888 között a Középpessy-birtokból kínálkozó földvásárlási lehetőségben nem vettek részt. Azonban 1910-re a Csanády-birtokból tekintélyes darabot tudtak szerezni. Barna Péter földbirtoka az 1895-ös gazdacímtár szerint 131 kat. holdat tett ki, vagyis már az 1888-as állapothoz képest is jelentősen tudta növelni földvagyonát.²⁴⁴ Az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint akkor már fiai is rendelkeztek földbirtokkal, Barna József 9, Barna Sándor 11 kat. holdat birtokolt. Barna Péter 1896 decemberében elhunyt, így az 1910-es kataszteri birtokívekben a neve már nem szerepelt, viszont gyermekei földtulajdon-viszonyai továbbra is nyomon követhetők voltak. Barna József kataszteri birtokíve szerint 58 kat. holddal rendelkezett 1910-ben, viszont ehhez még hozzá kell számítani a felesége, Tóth Lídia 10 holdas birtokát, így a család összesen 68 holdon gazdálkodott. Barna József 1910-es kataszteri birtokívében kb. 16 kat. hold olyan földparcella volt, amely 1888-ban még apósa, a 73 kat. holdat birtokló Tóth Sándor nevére szerepelt. Tóth Sándor 1897 októberében elhunyt, valószínűleg ezután került át birtokának egy része veje, Barna József nevére. Ehhez járult még 27 kat. hold a Csanády birtokból, több mint 3 hold szőlő a Kossuthkertben, illetve 13 kat. hold a Volt úrbéres földekből lett tagbirtok dűlőben, mely 1888-ban még Orvos Mihályé volt. Közben Barna József megvált az 1888-ban még a nevére lévő I., II., és III. fordulóban fekvő földektől. Barna József gazdálkodásában leginkább az a stratégia látszik érvényesülni, mely szerint lehetőleg egy tagban fekvő, nagy kiterjedésű, tanyai gazdálkodásra alkalmas parcellák alkossák a birtokot, s a falu határában szétszórtan fekvő földrészeketől igyekezett megszabadulni. Mindez a gazdálkodás racionalizálása felé mutat, melynek

²⁴⁴ Gazdacímtár 1897. 348–349.

diverzifikáltságát a több mint 3 hold szőlő biztosíthatta, mely 1888-ban még egészen biztosan nem volt a család tulajdonában, hiszen a Kossuth-kertet az 1890-es években alapították. Érdekes még megjegyezni, hogy édesapja, Barna Péter 1888-ban bírt parcelláiból alig találunk Barna József ingatlanjai között.

3. kép Barna Imre földbirtokos 1930 körül

Forrás: Vermes 1930: 450.

Testvére, Barna Imre szintén 58 holddal rendelkezett 1910-ben, gazdálkodása Barna Józseféhez hasonlóan alakult. Apósa, M. Papp Imre 1888-as parcelláiból 6 holdat birtokolt 1910-ben, ehhez tartozott a Csanády-birtokból 40 hold és 3 hold szőlő és kert a Kossuth-kertben. Barna Péter vagyonából ő sem sokat örökölt. Barna Bálint 20 holdat birtokolt a Csanády-birtokból, míg a legkisebb fiú, Barna Péter 31 holdat bírt 1910-ben, parcellái legnagyobb részben édesapja 1888-as földbirtokából álltak, tanyája a Volt úrbéres földekből lett tagbirtokok dűlőben feküdt. Négyüknek összesen kb. 187 kat. holdjuk volt, ami több mint kétszerese apjuk 1888-as vagyonának, bár földvagyonuk egyenként nem érte el az édesapjukét, a Csanády-tagból való földszerzés azáltal, hogy nagy kiterjedésű egy tagban fekvő parcellákhoz jutottak, lehetővé tette számukra a szántóföldi gazdálkodás racionalizálását, s a földvagyonot tekintve a falu elitjében maradtak.

A Barna családhoz hasonlóan a Pokol család is sikeres volt a földfelhalmozásban. Pokol József 1888-ban 44 kat. holdat birtokolt, ami 1910-ig nem változott számottevően, ekkor 39 kat. hold volt a nevéen. Az 1888-ban birtokolt parcellák közül 1910-ben 3,2 kat. hold már nem

képezte Pokol József tulajdonát, ezek a parcellák egyrészt az I. és a II. fordulóban, másrészt a Ligeti kaszálókön feküdtek, vagyis csekélyebb termőképességű földek voltak. 1910-re azonban történt gyarapodás is, a Mosonta kertben fekvő 1 kat. hold kert és szőlő megszerzésével. Pokol József fiainak, Józsefnek 56, Sándornak 16 kat. holdja volt. Pokol József 1894 márciusában kötött házasságot Fehér Ágnessel, akinek a szülei Fehér Bálint és Zsíros Sára voltak. Az 1910-es kataszteri birtokívében szereplő parcellák egy része 1888-ban apósa, Fehér Bálint tulajdonát képezte, akinek ezen kívül még Árva József, Rác Zsigmond és Csanády Ödön parcelláinak egy része alkotta a földvagyonát. Árva József és Rác Zsigmond nem voltak Pokol József rokonai, így ezek valószínűleg nem öröklés által kerültek birtokába. A Pokol-család földfelhalmozása Pokol József nevén valósult meg, a családhoz került új birtokok 1910-ig az ő kezében összpontosultak, miközben édesapja 1888-as parcelláiból egy sem állt az ő birtokában. Testvére, Pokol Sándor 1910-es birtokívében a 16 kat. hold mindegyik parcellája 1888-ban még apósához, illetve felesége nagyapjának testvéréhez tartozott. Pokol Sándor 1898 februárjában kötött házasságot Nagy Juliannával, kinek szülei Nagy Bálint és Berzi Julianna voltak. Berzi Julianna szülei Berzi Bálint és Papp Zsuzsanna voltak, Berzi Bálint testvére volt Berzi Erzsébet, kinek parcellái 1910-re Pokol Sándor nevére kerültek, ekkor még apja birtokából ő sem birtokolt, ám az 1929-es tagosítási térkép szerint akkor már ő is szerzett parcellát a Csanády-birtokból.

A Csanády-birtokból földet szerzők közös vonása, hogy a helyi református módos gazdák közül kerültek ki, akik az egykori Mandel-féle urasági földnek a belterülettől délnyugatra, jó minőségű feketeföldön fekvő területéből igyekeztek újabb parcellákat szerezni. Rájuk jellemző, hogy a belterülettől északra elterülő homokon nem volt szántóföldjük, ott a legelőből kihásított Kossuth-kertben birtokoltak szőlőskerteket. Kérdéses, hogy milyen tevékenységből volt lehetőségük tőkefelhalmozásra, birtokaik 1888-ban legnagyobb részben szántóföldből álltak, melyen valószínűleg gabonatermesztés és dohánytermesztés folyt. Vagyonosodásukhoz, tőkefelhalmozásukhoz valószínűleg hozzájárult a Debrecen és Nagyléta közötti vasúti pálya 1894-es megnyitása, ami a forgalmi viszonyokat tekintve előnyös helyzetbe hozta a települést. Birtokuk kiterjedése hitelképessé tehető őket. Részben már az 1864-es úrbéri egyezség idején tagosított birtokkal rendelkeztek, részben az új parcellák megszerzésével jutottak helyi szinten nagy kiterjedésű, egy tagban fekvő birtokhoz, ami lehetővé tette számukra a gazdálkodás racionalizálását, s a tanyák felépítése után a tanyai gazdálkodás folytatását, ami azért lényeges, mert az újabb gazdaságtörténeti kutatások szerint az alföldi modernizáció alapját a város–tanya mellett a falu–tanya kapcsolat jelentette.²⁴⁵ A földvásárlások adta lehetőségeknek köszönhetően

²⁴⁵ Szilágyi Zs. 2022: 198.

extenzív módon tudták növelni bevételeiket, ráadásul ezek a lehetőségek a gabonaárakat tekintve az újabb konjunkturális időszakban adódtak.

Konklúziók

Mandel Rudolf nagylétai uradalmának a Belga Bankhoz kerülésével, illetve a bank által parcel-lánkénti újra eladásával kialakultak olyan 50 kat. holdat meghaladó birtoktestek, melyeknek tulajdonosai újnak számítottak a faluban. Birtokukra elsősorban befektetésként tekinthettek. Ezek a birtokok időközben többször gazdát cseréltek, illetve árverés alá kerültek, amiben szerepe lehetett az éppen aktuális gazdasági helyzetnek, az 1873-as gazdasági válságnak, a gabonaárak elhúzódó dekonjunktúrájának, melyet olykor a tulajdonosok egyéni élethelyzete (betegség) is nehezíthetett. Az új birtokosok instabilitása időnként a helybeliek előtt is megnyithatta a parcellaszerzés lehetőségét.

Az 1864-es, az 1888-as és az 1910-es birtokstruktúra összehasonlító elemzésével láthatóvá vált, hogy a három időmetszet között milyen irányú tulajdonszerkezeti változás állt be Nagylétán a birtokos parasztság körében. Eközben a gazdasági viszonyok is változtak, hiszen az 1870-es években véget ért a nagy gabonakonjunktúra, s az 1890-es évek végéig a gabonaárak dekonjunktúrája érvényesült, melyet az első világháborúig egy újabb, másodlagos gabonakonjunktúra követett. Mindez számottevően hathatott a földvásárlási lehetőségek kialakulására, a változó gazdasági környezethez a tönkre menő birtokok nem tudtak alkalmazkodni. A földszerzési lehetőségek következtében a 19. század második felében jelentősen megváltoztak a helyi tulajdonviszonyok, ami elsősorban az uradalom területét érintette, e folyamat végére a falu határának több mint 80%-a a kisbirtokosok tulajdonává vált. A Mandel-uradalom mintegy 7140 kat. holdjából 1864 és 1920 között kb. 1842 kat. hold került a nagylétai paraszti társadalom kezébe, amelyből 958 kat. hold a jó minőségű löszös talajon, a Feketeföldi vett tagbirtokok dűlőben feküdt. A település módos gazdáinak és kisbirtokosainak vállalkozó kedvét leginkább ebben a dűlőben való parcellaszerzés ragadta meg, tőkebefektetésük a falu határán belül ide koncentrálódott, hiszen itt voltak a község legjobb földjei, s fekvése is kedvező volt, közel a falu belterületéhez. A parcellák megszerzése hozzájárulhatott bevételeik növeléséhez, illetve szinten tartásához, valamint a lokális társadalmon belüli pozíciójuk megerősítéséhez. A földvásárlásokból a helyi társadalom nem egyformán részesült, ami hozzájárulhatott annak differenciálódásához, polarizációjához. Az 1864-es, az 1888-as és az 1910-es birtokviszonyokat bemutató ábrán a birtokos parasztság általános lefelé csúszása érzékelhető, hiszen a felső birtokkategóriák aránya vékonyodott, azonban az összképhez hozzátartozik, hogy emellett a földvásárlások miatt polarizáció is végbement, ugyanis a földvásárlás mint ahogyan láhattuk, számos

család esetében pozitív irányban változtatott a helyi társadalmon belül betöltött pozícióján. A földszerzésekkel kapcsolatos vizsgálatok során látható volt, hogy az azonos dűlőben földet vásárlók gyakran rokoni kapcsolatban álltak egymással, ők a föld megszerzése során csoportként működhettek. Ez a jelenség a Mandel-uradalomból, a Középegy- birtokból és a Csanády-birtokból való földszerzési lehetőségek alkalmával is kitapintható volt. A parcellák csoportként való megszerzésével kapcsolatban hipotetikus felmerülhet, hogy ennek mintája a Belga Bank által nyújtott földvásárlási lehetőség során alakult ki, bár ez közvetlenül nem bizonyítható. A Mandel-birtokból még kevésbé, de a Középegy- és Csanády-birtokból való földszerzési lehetőségeket egyre inkább a helybeli törzsökös családok tudták kihasználni. Mindez azt jelzi, hogy a 19. század második felében kialakult a helyi társadalomnak egy vagyonosodó, felhalmozásra képes rétege.

A dolgozatban a hálózatok elemzésére fókuszáló fejezetekben további vizsgálat tárgyát fogja képezni, hogy a földszerzésekben érintett birtokosok hol foglaltak helyet a keresztülők és nász-nagyok által alkotott kapcsolatrendszerben. Illetve a továbbiakban azt is igyekszek elemezni, hogy ezek a családok milyen szerepet töltek be a helyi előjáróságban, a hitelszövetkezet vezetésében, a református presbitériumban, vagyis, hogy meghatározó szereplői voltak-e a helyi döntéshozatalnak.

2.3. Antropogén tájtalakítás Nagylétán az úrbéri egyezségtől a 20. század elejéig

A lokális társadalom szerkezetének birtokviszonyok alapján való vizsgálata után az elemzés következő szakaszában a tájhasználat, s azon keresztül a Nagylétán és a környező falvakban végbement gazdaság szerkezet-váltások feltárása kerül a középpontba. Az Alföldet érintő 19. századi folyószabályozások kapcsán a friss hazai szakirodalomban is felmerült a kérdés, hogy a környezet antropogén átalakításával kialakult új gazdasági rendszer mennyire volt fenntartható.²⁴⁶ Szilágyi Zsolt és Pinke Zsolt kutatási eredményei szerint a folyószabályozások után, különösen a Tiszántúlra jellemző gabonatermelés által biztosított gazdasági növekedés hosszú távon fenntarthatatlanná vált, eközben a gazdálkodás elvált a termőhelyi adottságoktól.²⁴⁷ Az Alföld peremén elhelyezkedő bihari Nagyléta kapcsán azt szeretném vizsgálat alá vonni, hogy az antropogén tájtalakítás hogyan változtatta meg a település mezőgazdasági határának arcu- latát a belvízlevezető csatornák megépítése előtt és után, illetve, hogy az átalakított környezet

²⁴⁶ A vízzel kapcsolatos, ártéri gazdálkodás kutatástörténeti előzményeiről lásd: Majláthné Sipos 2019: 5–34. A néprajztudomány részéről a folyószabályozások társadalomra gyakorolt hatásának vizsgálatával a kultúra és a környezet kapcsolatának összefüggésében, s az ökológiai antropológia keretében a Bodroghöz példáján Borsos Balázs foglalkozott. Borsos 2000: 7–16.

²⁴⁷ Szilágyi Zs. 2022; Pinke 2015.

hogyan hatott vissza a társadalomra és az hogy próbált meg ehhez alkalmazkodni. A gabona-termesztéssel szemben lehetett-e más alternatívája a lokális társadalomnak?

2.3.1. A felszínborítottság forrásai, módszertani megfontolások

A tájhasználat alakulása nyomon követhető a katonai térképek, a kataszteri felmérések és a különböző statisztikai gyűjteményekben fennmaradt, művelési ágak megoszlását települési szinten közlő adatokból. A felszíni növényborítás vizsgálatával kapcsolatban forrásként alkalmazható az 1864-ben keletkezett úrbér szabályozási térkép és az ahhoz tartozó úrbéres telekkönyv.²⁴⁸ Nagyléta esetében az úrbér szabályozási térkép a település mezőgazdasági határának csak egy részét, a belterülettől délre fekvő határrészt ábrázolja, a belterülethez képest északra elhelyezkedő dűlőket nem, holott abban kaptak helyet az úrbéres kaszálók.²⁴⁹ Ennek következtében az úrbér szabályozási térkép csak részben alkalmazható a tájhasználat vizsgálatára. Azonban a II. katonai felmérés Nagylétát ábrázoló térképszelvénye szintén az 1864 körüli állapotot ábrázolja, így az úrbérrendezést követő felszínborítottság, a tájhasználat vizsgálatára inkább a II. katonai felmérés alkalmas, és azt az úrbérrendezés során keletkezett térkép és telekkönyv kiegészítheti.²⁵⁰

A felszínborítottság és a tájhasználat vizsgálatához szintén jó forrásadottságot kínálnak az 1888-as kataszteri felmérések anyagai.²⁵¹ A felmérések alkalmával a kataszteri térkép mellett elkészültek az egyes települések felvételi előrajzai, illetve birtokrészleti jegyzőkönyve. A kataszteri felvételi előrajzokon dűlőnként került felvételezésre a település mezőgazdasági határa, külön oldalakon kaptak helyet az egyes szelvények, melyeken a helyrajzi számok alapján felosztott parcellák találhatóak. A felvételi előrajzokon feltüntették az egyes parcellák tulajdonosának nevét, amennyiben az adott személy a településen lakott házsám szerinti lakhelyét, ha nem a településen élt, akkor azt a települést jelölték meg, ahol ténylegesen lakott, illetve a művelési ágat. Nagyléta esetében a művelési ágak között szerepelt a szántóföld (szf), rét (r), legelő és kert.²⁵² A felszínborítottság vizsgálatához felhasználtam Nagyléta 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvét.²⁵³ A kataszteri felméréssel szinte egy időben, 1884-ben készültek el a III. katonai felmérés térképlapjai, melyek szintén alkalmasak a táj vizsgálatára.²⁵⁴ A táj használatának művelési ágak szerinti megoszlását szintén vizsgálni lehet az 1910-es években keletkezett

²⁴⁸ HU MNL HBVL XV. 1. a. BmT. 144; HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

²⁴⁹ HU MNL HBVL XV. 1. a. BmT. 144.

²⁵⁰ MKMKF; Jankó 2007: 186.

²⁵¹ HU MNL OL S 79. No. 253.

²⁵² HU MNL OL S 79. No. 253/8.

²⁵³ HU MNL OL S. 79. 253/1.

²⁵⁴ HBHKF; Jankó 2007: 190.

kataszteri birtokívekből.²⁵⁵ A 20. század első felére vonatkozóan forrásként bevonhatók az 1941-es katonai felmérés térképlapjai is.²⁵⁶

A Nagylétára vonatkozó statisztikai adatokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy az 1860-as években a településből kivált Újléta miatt azok gyakran torzítanak. Ennek oka az, hogy Újléta mezőgazdasági határa 1907-ben, 1914-ben és 1940-ben Nagyléta rovására gyarapodott, és emiatt például a demográfiai és agrárjövedelem adatok torzítottak.²⁵⁷ Agrárjövedelmekre vonatkozó adatok maradtak fent 1865-ből és 1910-ből, ahhoz, hogy ezeket össze lehessen hasonlítani a két település adatait együtt kellett kezelni, mert így tudtam hasonló kiterjedésű területet vizsgálni. Az 1865 és 1910 közötti időszakban Nagyléta területe 17776 kat. holdról 15925 kat. holdra csökkent, a terület időközben Újlétához került, így az egy kat. holdra, illetve egy főre jutó földjövedelem akkor összehasonlítható, ha a területi kiterjedés is közel azonos. Ugyanez a probléma fennáll a település területének művelési ágak szerinti megoszlásának vizsgálata esetén is. Nagylétán például a szőlő területi kiterjedése úgy tűnik, hogy 1910 és 1935 között csökkent, 1017 kat. holdról 491 kat. holdra, azonban a két időpont között csak annyi történt, hogy azok a dűlők, melyekben a szőlővel beültetett területek nagyobb arányban fordultak elő, időközben átkerületek Újléta és Bagamér mezőgazdasági határához, utóbbi két településen ennek következtében a statisztika szerint növekedett a szőlőterületek aránya, azonban az valójában változatlan maradt.²⁵⁸ Az adatok torzítását elkerülendő, azt a módszertani megfontolást választottam, hogy Nagyléta és Újléta adatait együtt kezeltem.

2.3.2. Egy új korszak küszöbén – A táj átalakulása

A Belga Bank által a Ligeti tagbirtokok dűlőben eladott parcellákból a helyi lakosság mellett a Balmazújvárosból érkező új telepesek is vásároltak földet, aminek következtében Nagyléta északi határrészén 1865-ben megalakult Újléta község.²⁵⁹ Nagyléta az 1860-as években egyértelműen vándorlási célterületté vált (5. táblázat), ami nagyrészt a telepesek északi határába való beáramlásának volt köszönhető. Ezzel kapcsolatban kérdésként felmerülhet, hogy mi tette vonzóvá a települést. Az úrbéri egyezséget követően a határhasználat változását nyomon lehet követni a II. és a III. katonai felmérés térképlapjain.

²⁵⁵ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet.

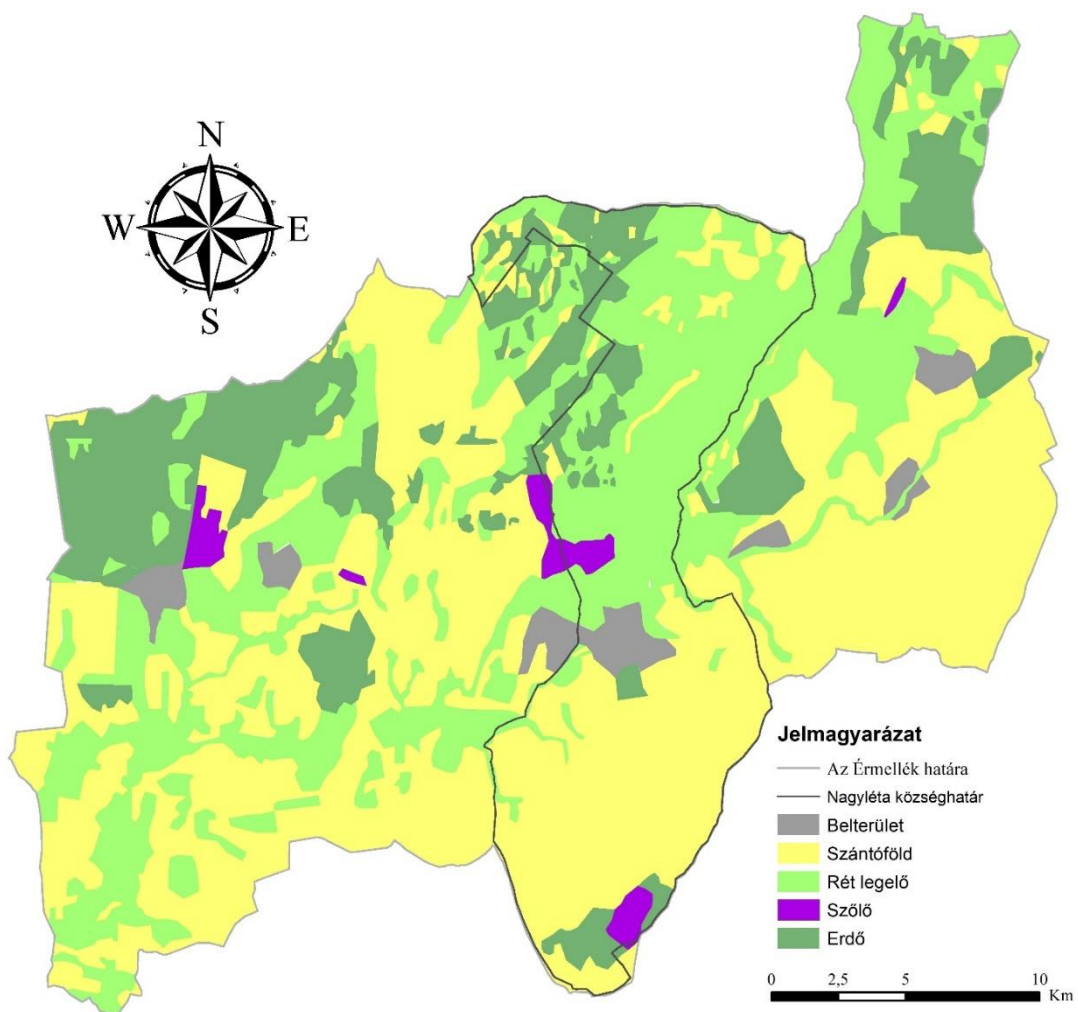
²⁵⁶ MKF.

²⁵⁷ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 1. kötet.

²⁵⁸ BVATKTMÁO 1913; MSK Ús 105. kötet.

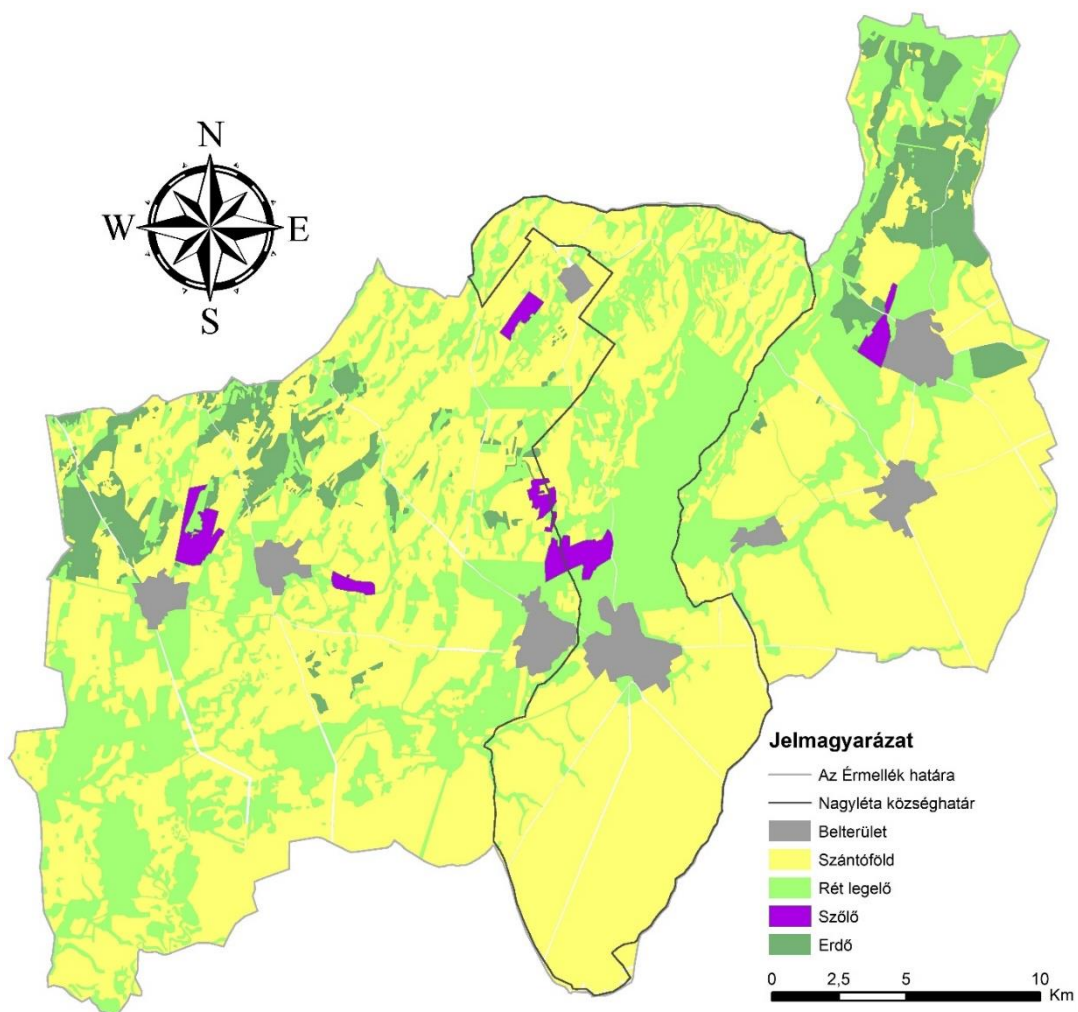
²⁵⁹ Politikai Újdonságok 1865.07.19.; Páll 1993: 156–158.

30. ábra Nagyléta II. katonai felmérés 1864.

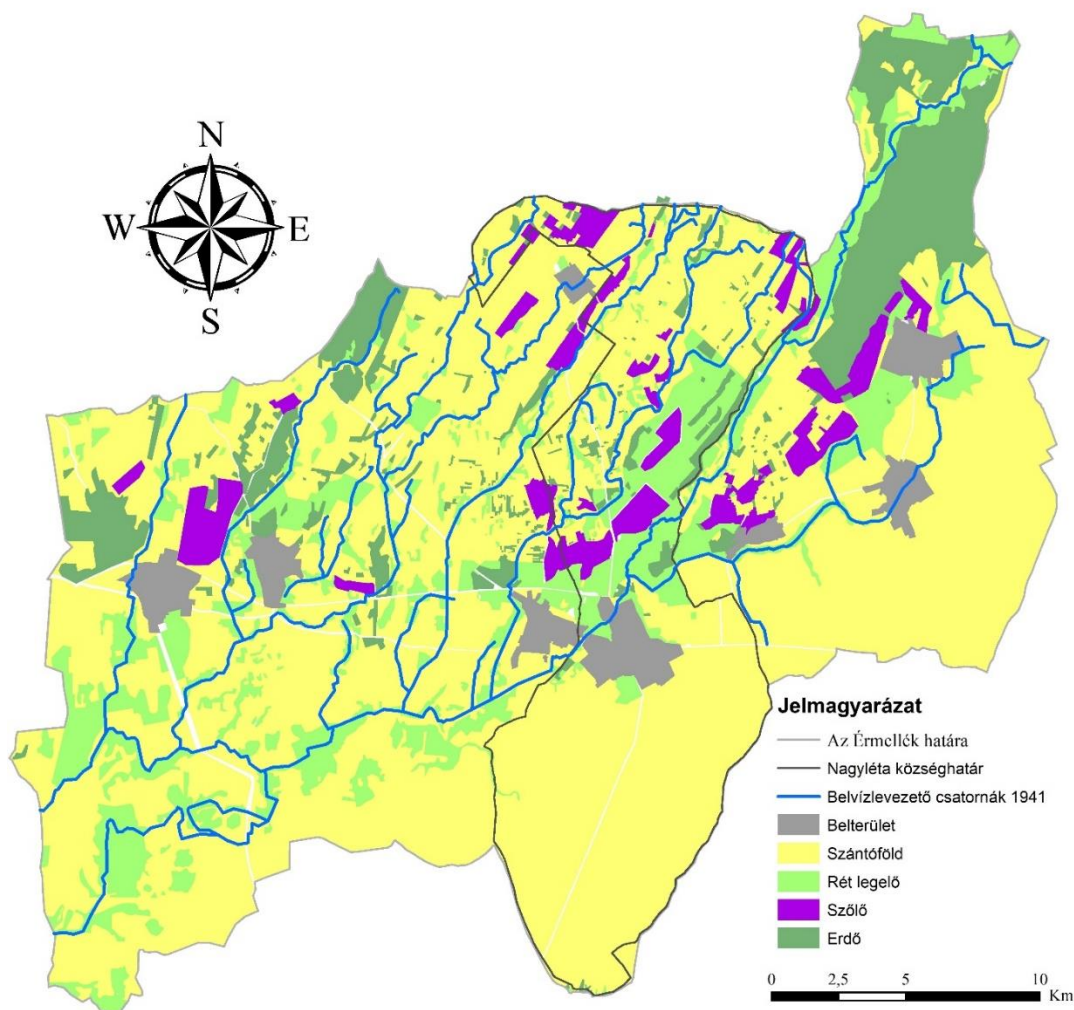
Forrás: MKMKF. Saját szerkesztés.

31. ábra Nagyléta III. katonai felmérés 1884.

Forrás: HBHKF. Saját szerkesztés.

33. ábra Nagyléta 1941-es katonai felmérés.

Forrás: MKF. Saját szerkesztés.

A II. katonai felmérés Nagylétát és környékét ábrázoló szelvénye 1864-ben készült el, vagyis az közvetlenül az úrbéri egyezség utáni állapotot tükrözi.²⁶⁰ Nagyléta északi határa változatos domborzattal rendelkezett, ugyanis abban északkelet-délnyugati irányban domboldalak, völgyek és az azokban lefutó erek váltották egymást. A II. katonai felmérés térképlapjai szerint az északi határban a magasabb térszínen fekvő dűlőkben hatalmas kiterjedésű tölgyerdők terültek el, a mélyebben fekvő területeken rétgazdálkodás folyt, melyen a volt úrbéresek kaszálóföldjei kaptak helyet. A magasabban fekvő térszín tehát az egyezség szerint az uraság, az alacsonyabban fekvő a volt úrbéresek tulajdonába került. Az alacsonyabban fekvő földek az év egy részében vagy egész évben víz alatt álltak, vagyis a terület részben ingoványos, mocsaras térséget alkotott. A tölgyerdőknek a III. katonai felmérésen már nyoma sincs, helyüket szántóföldek vették át, vagyis a tájat borító természetes növénytakarót az ember tájtalakító tevékenysége nyomán gabonatermesztésre alkalmas területté vált.

²⁶⁰ Jankó 2007: 186.

Nagylétán az erdők kivágása már 1862-ben megkezdődött, ekkor az uradalom a Debreczen *Nagy-Váradi Értesítő* című lapban 300 holdról kitermelt cser- és tölgyfát kínált eladásra.²⁶¹ A kitermelés valószínűleg a Belga Bankhoz köthető, mely a terület átalakítása után kedvezően értékesíthette az itt elterülő szántóföldi parcellákat a lokális társadalom tagjai, a balmazújvárosi és az egyéb vásárlók között. A táj Bank általi átalakítása nélkül valószínűleg a földvásárlás sem lett volna ennyire vonzó a helyi és a balmazújvárosi lakosoknak. Az erdők helyén alakult szántóföldek fekvésüket tekintve vízmentesek voltak, mely tényező szintén a földvásárlás mellett szólhatott.

A táj felszínborítottságának átalakításával annak hidrológiai viszonyai is megváltoztak már a belvízlecsapoló munkálatok megkezdése előtt, hiszen a tölgyerdő gyökérzete minden bizonynyal több vizet tudott megkötni a szántóföldi kultúrnövényeknél. Az egyenetlen domborzati viszonyok miatt a magaslatokról leszivárgó víz a mélyebb területeken gyűlhetett össze, ami a rétgazdálkodás tekintetében növelhette annak kockázatát, hogy a földek a korábbihoz képest tovább állhatnak víz alatt. Az északi határrészen fekvő erdők kivágása ellen egy ismeretlen szerző aggodalmát fejezte ki a *Politikai Újdonságok* című lap hasábjain. „Mellőzve itt azon nevezetes eseményt, mikép a volt földesuraság eladta itteni szép birtokát a belgabanknak, mely már most törlesztésre adja merész vállalkozóknak ismét, természetesen jó nyereségre, csak azt említem meg, vajha a már pusztításba vett sok és szép erdőket, vagy felsőbb hatóság, vagy az illető tulajdonosok a jövő időkre számító nagylelkűsége mentené meg a vég enyészettől, melynek elébe néz, s melyre sententiázva van, a lakosok nagy aggodalmára, kik belátják, hogy csak rövid évtized után messziről lesznek kénytelenek családjaik számára töről való fát vásárolni, ha ugyan találnak nem hogy a fával való tüzelésre számítanának, hát még ha egészségi szempontból s időjárás tekintetéből vesszük az ügyet, ide véve még azon sajnos körülményt is, mely a községre akkor fog következni, midőn kipusztítván a nagykiterjedésű erdőség, mely az északi kemény teleket nem kis mértékben akadályozá kárt tenni szőlőhegyében, gyümölcsfáiban, s épületeiben és végre homok-legelőjének ide s tova hordásában. Úgy valóban kívánatos volna az erdőpusztítás megakadályozása, vagy pedig a község általi megvásárlása, annyival inkább mert kormányrendeletek is szólnak az erdőpusztítás ellen!”²⁶² A 19. század második felében az Alföldön a szántó általában a rét-legelő rovására terjedt ki.²⁶³ Nagylétán tehát az általánostól

²⁶¹ Debreczen Nagy-Váradi Értesítő 1862.10.05.

²⁶² Politikai Újdonságok 1865.05.17.

²⁶³ Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 980. Bihar vármegyében a 1855 és 1867 között a rétek és legelők aránya növekedett. Ez a folyamat máshol is tapasztalható, s azzal magyarázható, hogy a vízrendezéseket követően a területet az első évtizedben rétként és legelőként használták, majd amikor a talajvíz lejjebb szállt, szántófölddélé alakították. Dóka 1997: 213–214.

eltérő folyamat ment végbe az erdő-szántóföld irányú változással, illetve azzal, hogy a táj átalakítása már a belvízmentesítés előtt megkezdődött.

Nagyléta északi határában a tölgyerdő kivágása és szántófölddé alakítása beilleszthető abba a globális folyamatba, melynek keretében a 19. század során a termőföldek terjeszkedése soha nem látott mértéket öltött, aminek hatására megduplázódott a globális mezőgazdasági területek nagysága. Hatalmas új területeket vontak szántóföldi művelésbe Észak-Amerika síkságain, Dél-Amerika pampáin, az orosz sztyeppéken. Soha ennyi új földterület nem került ilyen gyorsan mezőgazdasági termelésbe. E folyamat hatására ment végbe a Föld addigi történetének egyik legkiterjedtebb és legjelentősebb emberi tevékenységhez köthető környezeti átalakulása.²⁶⁴

A nagylétai uradalom a szántóföldek kiterjesztésével valószínűleg a 19. század második felében kibontakozó nagy gabonakonjunktúra (1852–1878) által kínált lehetőségeket próbálta kiaknázni.²⁶⁵ A gabonakonjunktúra a növekvő nyugat-európai népesség élelmiszer-szükséglete miatt bontakozott ki.²⁶⁶ A szántóföldek kiterjedésének növekedését jól mutatják a különböző mezőgazdasági statisztikák művelési ágakra vonatkozó adatai is. Az Érmellék és Nagyléta 1865 és 1910 közötti határhasználatát szemléltető ábrán – a földjövedelem változását bemutató 10. táblázathoz hasonlóan – a mezőgazdaságilag hasznosított területet tüntettem fel négy időmet-szetben.²⁶⁷

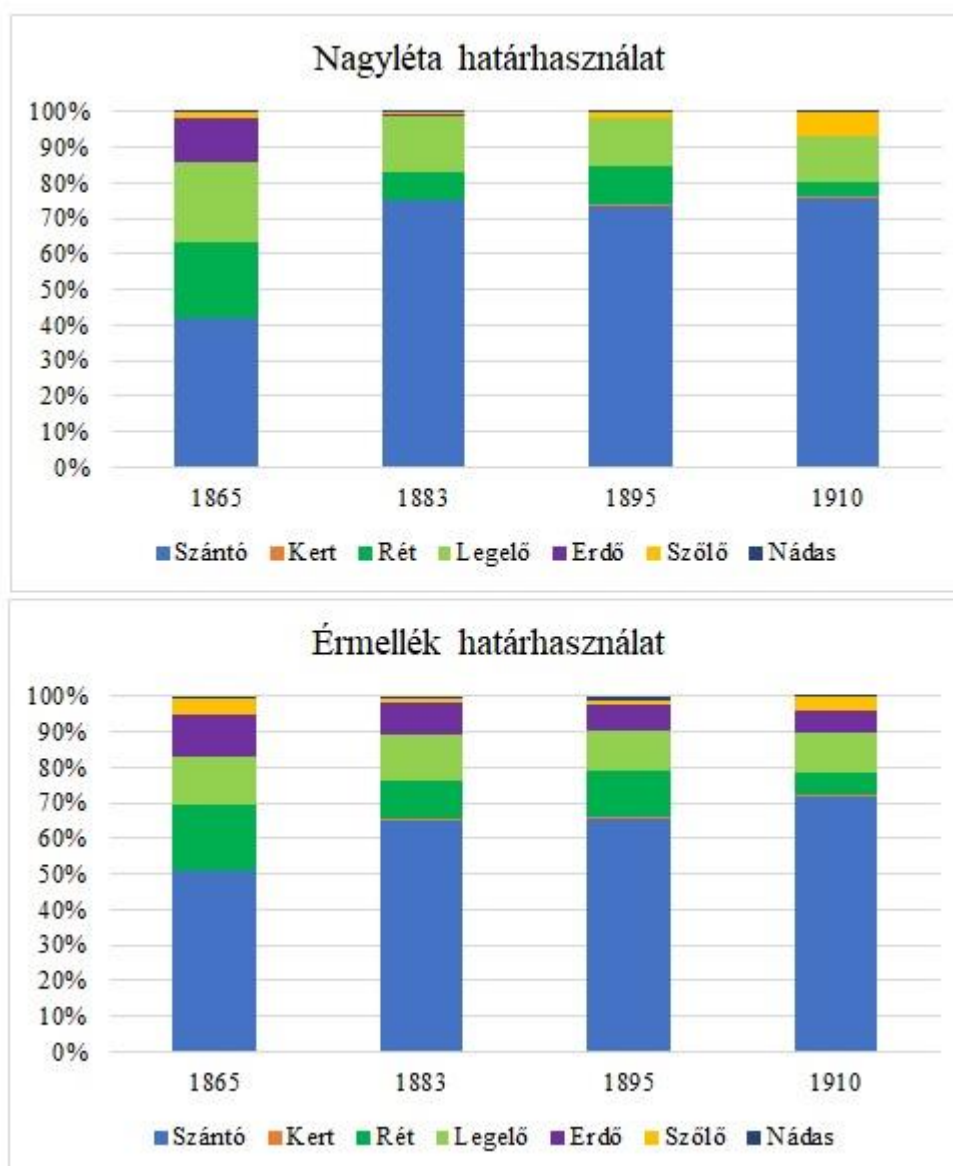
²⁶⁴ Cunfer 2016: 355.

²⁶⁵ Kövér 1998: 349–350.

²⁶⁶ Szilágyi Zs. 2022: 39.

²⁶⁷ DKKÖB 1883.

34. ábra A művelési ágak megoszlása az érmelléki falvakban 1865 és 1910 között

Forrás: MMÁSZTF 1865; DKKÖB 1883; MKOMS 1897; BVATKTMÁO 1913; NM EADS KTL 1925; MSK Ús 105. kötet. Saját számítás és szerkesztés.

Az Érmellék felszínborítottságában a legnagyobb változás az 1865 és 1883 közötti időszakban ment végbe, ekkor emelkedett a szántóföldek aránya 51%-ról 65%-ra.²⁶⁸ Az egyes településeken nem egyformán ment végbe az átalakulás. Álmosdon, Monostorpályin és Vértesen már 1865 előtt is 50% fölött volt a szántók aránya, míg Bagamérban a vizsgált időszakban mindvégig 50% alatt maradt. Utóbbi jelenséget az indokolhatja, hogy a Bagamér határában lévő nagybirtok, melyen az erdőségek feküdtek, a nagyváradi római katolikus káptalan tulajdonában álltak.²⁶⁹ Az egyházi nagybirtokok esetében nagyobb volt az erdőföldhasználati forma

²⁶⁸ MMÁSZTF 1865; MKOMS 1897.

²⁶⁹ Gazdacímtár 1897. 338.

gyakorisága.²⁷⁰ Debrecentől északra és keletre kialakult egy sajátos földhasználati forma, a ligeterdők bevonásával, mely a nyírségi flórajárásba tartozott és többnyire homoki tölgyeseket foglalt magába.²⁷¹ Ezen a területen a mozaikos felszínborítás fenntartása (erdei szántóföldi művelés, legeltetés és kaszálás) az erózió és aszály ellen nyújtott védelmet. Emellett a fahiányos Alföldön nagy értéket képviselt a keményfás erdőállomány, melynek fenntartása előrelátást és szervezettséget igényelt.²⁷² Minden bizonnyal ehhez a ligeterdő csoporthoz tartozott a bagaméri erdő is.

Nagyléta határának 42%-a állt szántóföldi művelés alatt 1865-ben, majd 1883-ra ez 75%-ra növekedett.²⁷³ Felmerülhet a kérdés, hogy ezzel a változással a tájhasználat mennyire volt összhangban a termőhelyi adottságokkal. Az 1860-as évek előtt szántóföldi növénytermesztést csak a tartósan vízmentes térszínen folytattak, az időszakosan belvízzel elöntött földeket legeltették és kaszálták.²⁷⁴ Az Alföldön a 19. század második felében a mezőgazdaság súlypontja az állattenyésztés helyett a növénytermesztésre helyeződött át.²⁷⁵ A növénytermesztésen belül a gabonatermesztés vált dominánssá, mely ágazat az áringadozásoknak kitett termék termelésére specializálódott.²⁷⁶ A 19. század második felében jelentősen nőtt a vetésterület kiterjedése, új, addig fel nem tört területeket vontak művelésbe. Ezek a földek egy ideig különösebb technikai fejlesztés nélkül is magasabb termésátlagot produkálhattak,²⁷⁷ bár újabb kutatások szerint a vízrendezés után szántóföldi művelésbe vont földek egy jelentős része, kivált a tiszai ártéren rossz minőségű volt, s a szántóföldi növénytermesztés kiterjesztésével a gazdálkodás a termőhelyi adottságtól elszakadt.²⁷⁸ Az antropogén tájátalakítás hatására (vízszabályozás) nagyban visszaesett a vizes élőhelyek faji diverzitása, a monokultúrás növénytermesztés elterjedésével érzékenyebbé vált a környezeti kihívásokra az Alföld, ahogyan annak gazdasága és társadalma is.²⁷⁹ Ennek hatására az alföldi gazdasági fejlődés hosszú távon fenntarthatatlanná vált.²⁸⁰ Ehhez hasonló folyamat ment végbe Nagylétán is, ugyanis a település északi határában az egykori bárói nagybirtok területén olyan dűlőkben alakultak ki szántóföldek, melyek nem tartoztak a szántóföldi növénytermesztés szempontjából a kiváló vagy jó termőhelyi adottsággal rendelkező területek közé.

²⁷⁰ Demeter – Koloh 2020: 37.

²⁷¹ Beluszky 2001: 100.

²⁷² Pinke 2015: 134.

²⁷³ MMÁSZTF 1865; MKOMS 1897.

²⁷⁴ Pinke 2015: 145.

²⁷⁵ Orosz 2020: 17.

²⁷⁶ Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 990.

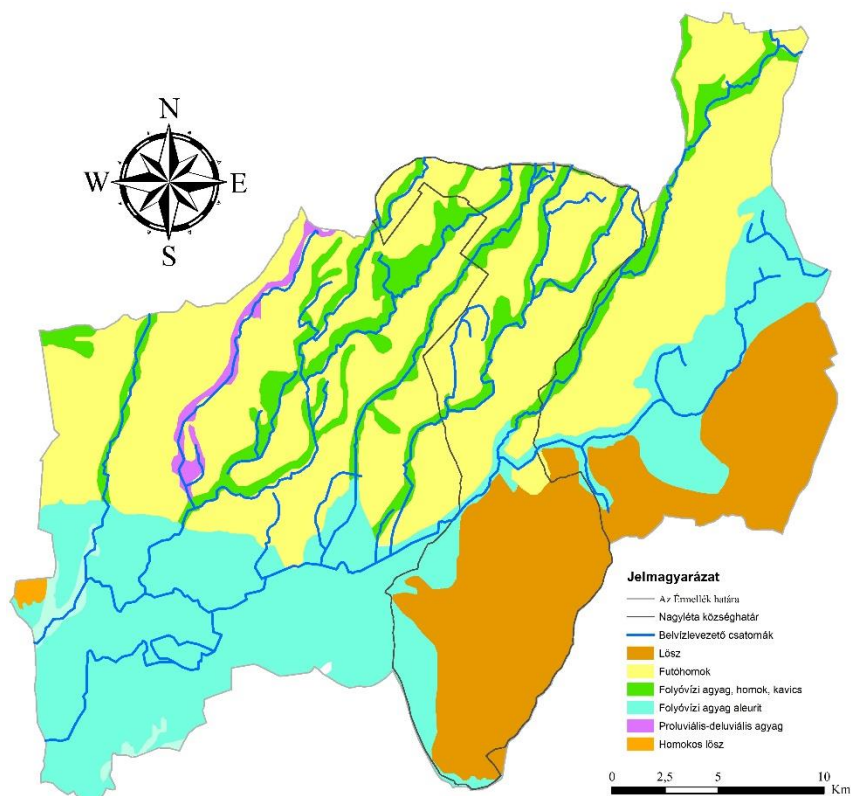
²⁷⁷ Szuhay 1971: 38–62; Dóka 1987: 187.

²⁷⁸ Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 963–999; Pinke 2015: 234.

²⁷⁹ Szilágyi Zs. 2022: 203.

²⁸⁰ Szilágyi Zs. 2022: 204.

35. ábra Az Érmellék talajtérképe

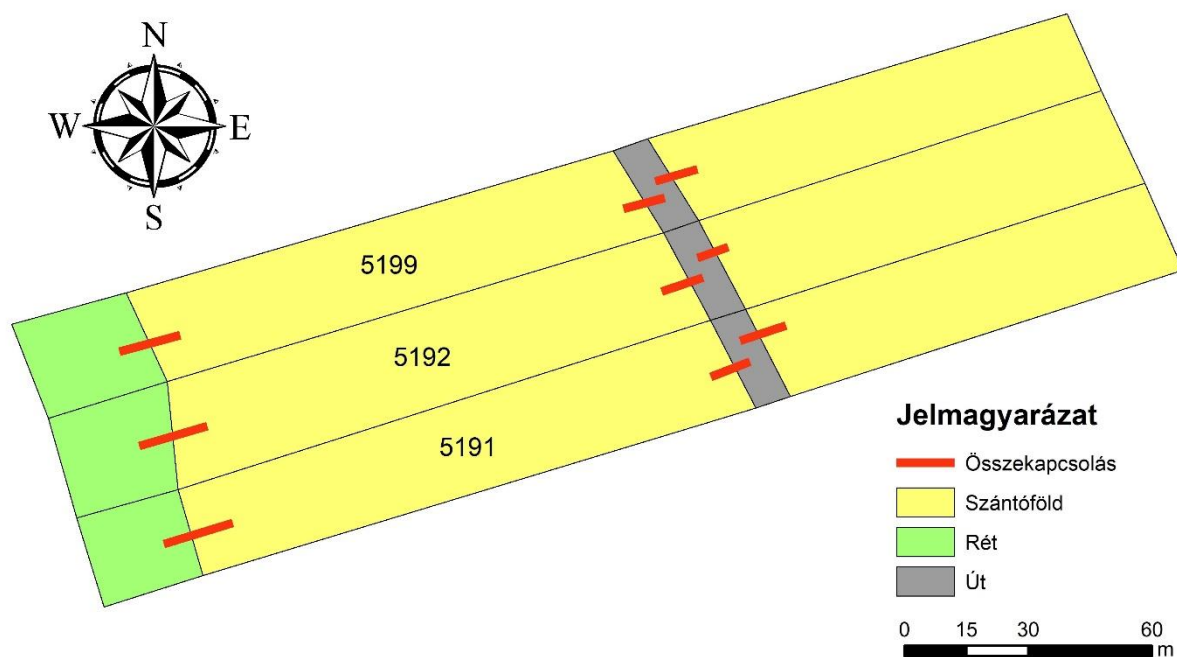
Forrás: MFA. Saját szerkesztés.

Az északi határrészben homoktalaj, részben sívó homok, illetve a vízjárásos, dombok közötti völgyekben réti talajok borították a felszínt, melyek a település belterületéhez mérten délre fekvő, jó minőségű löszös talajon való szemtermeléshez képest alacsonyabb terméshozamot nyújthattak. Eközben az északi határban, a volt úrbéresek által az 1860-as évek közepén birtokba vett kaszálókon egészen az 1890-es évekig nagyobb részben továbbra is rétgazdálkodás folyt, vagyis a kisbirtokosok területhasznosítása ekkor még jobban alkalmazkodott a környezeti sajátosságokhoz.²⁸¹

Nagyléta birtokrészleti jegyzőkönyvében a jegyzetekben feljegyezték, hogy az adott parcella mekkora része tartozott az ártérhez, vagyis a jegyzőkönyv alapján rekonstruálható az ártér kiterjedése az 1888-as évre vonatkozóan, ami ennek a forrástípusnak a különös értéket ad. A birtokrészleti jegyzőkönyvvel kapcsolatban meg kell említeni azt a módszertani problémát, hogy néhány esetben a parcellát jelző helyrajzi számhoz egynél több művelési ág tartozott.

²⁸¹ MKMKF; HBHKF.

36. ábra Nagyléta 1888-as kataszteri térképének részlete

Forrás: HBKT. Saját szerkesztés.

Például a térképen látható módon a Ligeti kaszálók dűlőben fekvő 5199. számú helyrajzi szám alatt található parcella szántó föld, rét és út is volt egyben.²⁸² A több művelési ággal jelölt parcellák Nagyléta 1888-as mezőgazdasági határának kb. 5%-át tették ki.²⁸³ A kataszteri térképen ezt úgy jelölték, hogy a szántóföldet, a rétet és az utat külön rajzolták be, majd azokat egy vagy két hullámos vonallal összekapcsolták, jelezve, hogy egy helyrajzi szám alatt álltak. Ez a helyzet általában akkor fordult elő, ha az adott parcellának csak egy része tartozott az ártérhez. A több művelési ággal rendelkező parcelláknál mindig nagyság szerinti sorrendben tüntették fel a művelési ágakat. A módszertani problémát úgy próbáltam meg feloldani, hogy a művelési ágak közül oda soroltam be az adott földrészletet, amelyik a legdominánsabban jelent meg. Az 5199. helyrajzi szám esetében például a szántó föld tette ki a legnagyobb részt, így a parcella a szántók között lett feltüntetve. Ez a módszer viszont csökkentette az elemzés megbízhatóságát. Megoldást az jelentene, ha a kataszteri térkép alapján pontosan ki lehetne mérni, hogy annak mekkora része tartozott az egyes művelési ágakhoz, azonban ehhez még további munkafolyamatokra van szükség.

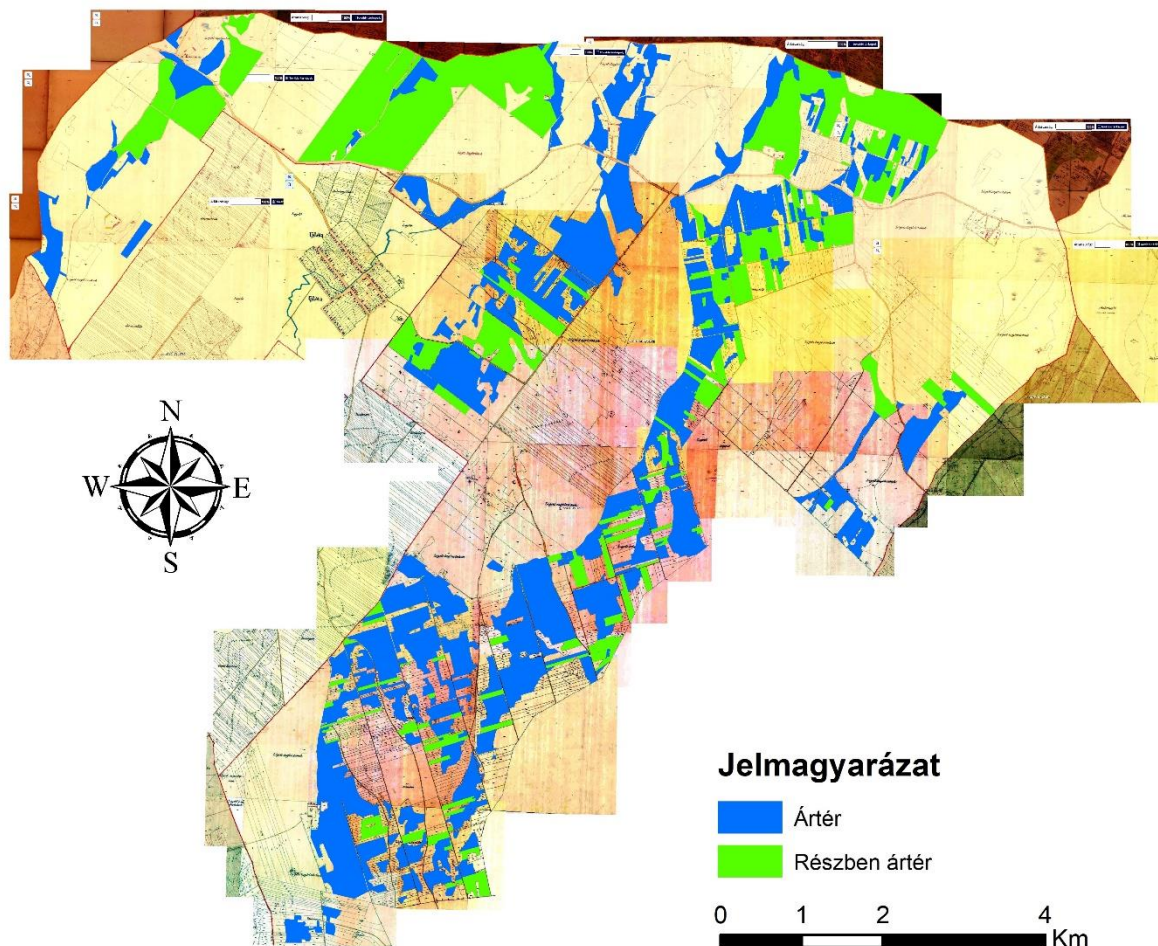
Nagyléta Ligeti tagbirtokok és Ligeti kaszálók dűlőiben a domborzatot északkelet–délnyugat irányban futó domboldalok és völgyek váltották egymást. A Ligeti kaszálókat átszelő

²⁸² HU MNL OL S 79. No. 253/1.

²⁸³ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

Villongó-ér esetében a tengerszint feletti magassági pontok alapján az ártér kb. 5, helyenként 10–15 méterrel feküdt alacsonyabban a domboldalakhoz képest.

37. ábra Nagyléta északi határának ártere 1888-ban

Forrás: HBKT. Saját szerkesztés.

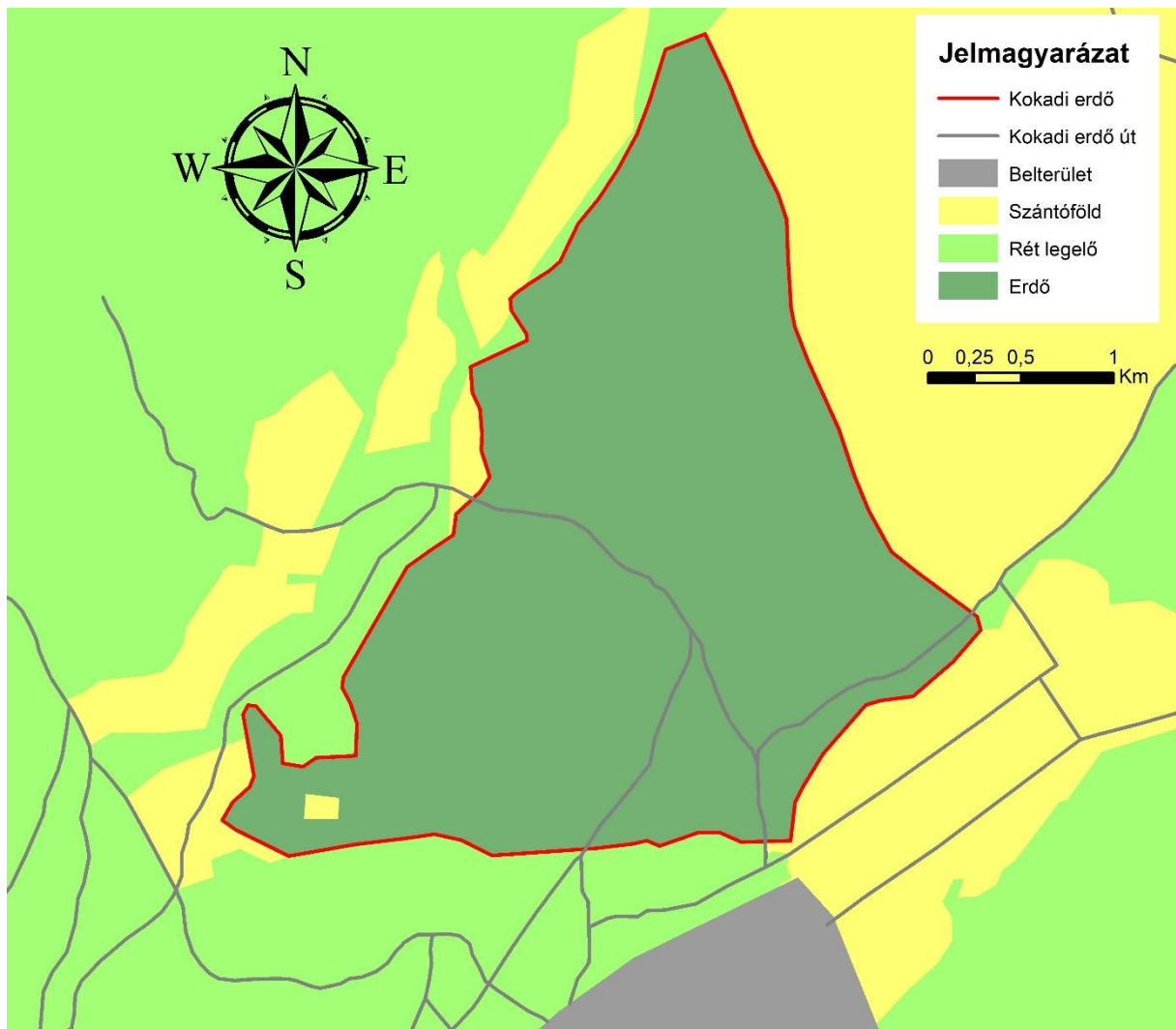
A Ligeti tagbirtokok kb. 4000 holdat tett ki, ennek kb. 25%-a volt ártér vagy részben ártér, míg a Ligeti kaszálók területe 1300 hold volt, s ennek kb. 60%-a tartozott az ártérhez. Az ártér kiterjedése a csapadékviszonyok függvényében akár jelentősen módosulhatott. Például az 1886-os évet olyan szárazság jellemezte Nagylétán, hogy a vízimalom alól kiszáradt az azt működtető vízfolyás.²⁸⁴ Akkor valószínűleg a vízzel borított területek kiterjedése is módosult. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy hogyan alakultak Nagyléta környékének csapadékviszonyai a 19. század második felében. A hazai meteorológiai állomáshálózat kiépülése az 1870-es évek elején vett nagyobb lendületet. Nagylétán nem épült ki meteorológiai állomás, ezért a településhez legközelebb eső állomás, Debrecen adatait használtam, mely 1871-től működött. Az 1871 és 1900 közötti klímaperiódusban Debrecen éves csapadékösszege átlagosan 618 mm

²⁸⁴ MNL HBVL IV. 406/b. 25. doboz. 5184/1887.

volt, a kataszteri telekkönyv 1888-ban készült, ekkor Debrecenben összesen 463 mm csapadék hullott, vagyis lehetséges, hogy a Nagyléta északi határában fekvő ártér kiterjedése a térképen feltüntetettnél valamivel nagyobb lehetett.

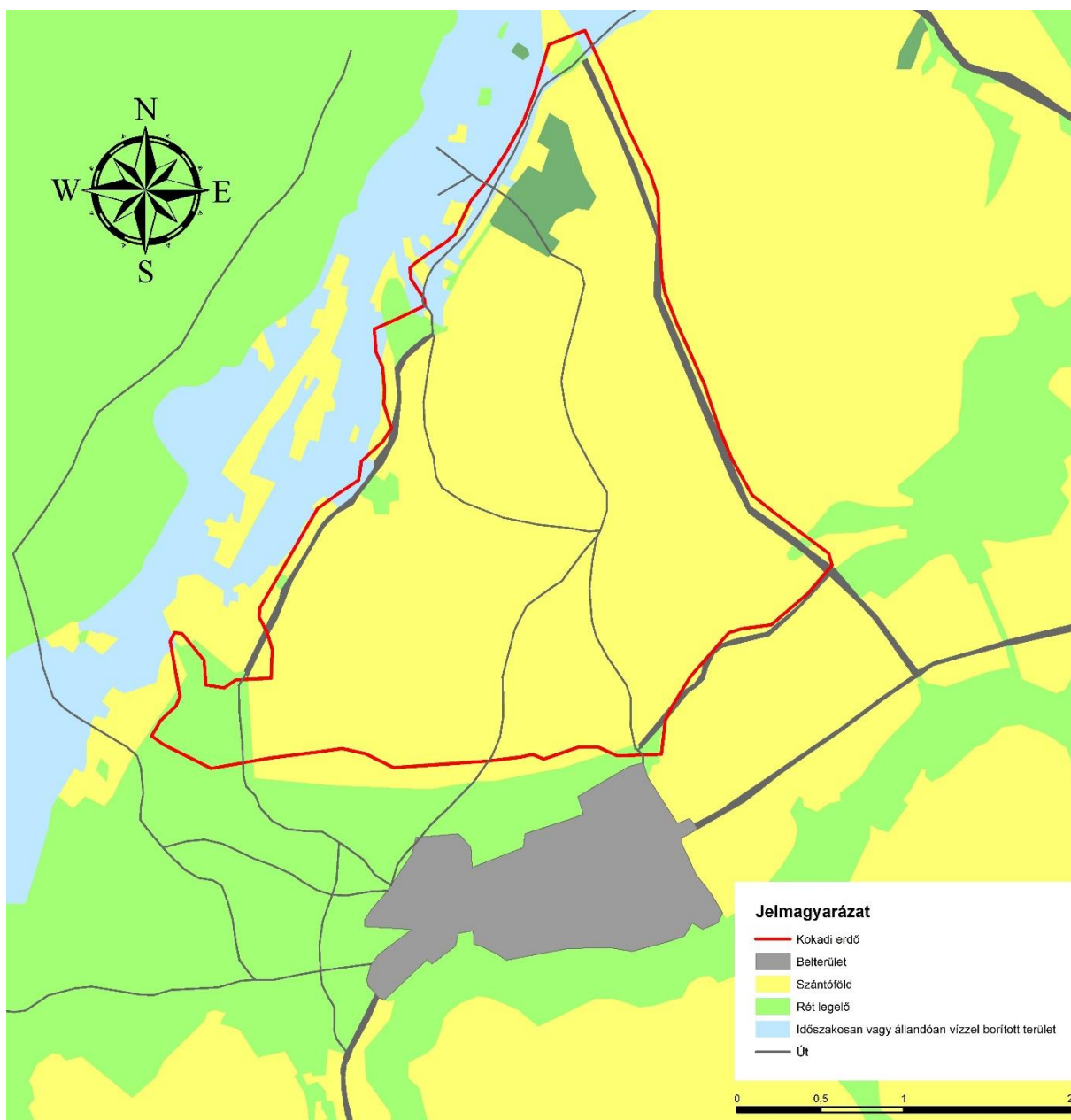
A II. és III. katonai térképek összehasonlítása során láthatóvá vált, hogy az 1860-as évekhez képest az 1880-as évek első felére a Nagyléta, Kokad és Bagamér között húzódó Daru-láp környéke kiterjedtebb vízborítást mutat.

38. ábra A Kokadi erdő a II. katonai térképen

Forrás: MKMKF. Saját szerkesztés.

39. ábra A Homoki földek a III. katonai térképen

Forrás: HBHKF. Saját szerkesztés.

A II. katonai térképen látható, Kokad beterületétől északra fekvő Kokadi erdő elnevezésű terület a III. katonai térképen már Homoki földek néven szerepel, itt Nagylétához hasonló erdőki-termelés mehetett végbe, ugyanis az erdőterület helyét szántóföld vette át. Az egykori Kokadi erdő környékének ezáltal megváltozhattak a hidrológiai viszonyai, ami indokolhatja azt a jelenséget, hogy a mélyebben fekvő területeken a vizes, mocsaras területek aránya kiterjedt. A nagylétai legelőtől keletre fekvő terület a II. katonai térképen még szántóföldként szerepelt, a III. katonai térképen viszont már nedves rétként jelölték. A III. katonai térképen vízzel jelölt terület tengerszint feletti magassága 113 m, míg a Homoki földek legmagasabb pontja 119, a szomszédos nagylétai legelő 128 m magas, a domboldalokról érkező víz az alacsonyabb

térszínen gyűlt össze. A változáshoz hozzájárulhatott az is, hogy az 1860-as évekhez képest az 1880-as évek elején több csapadék hullott, ami megemelhette az időszakosan vagy állandóan vízzel borított területek kiterjedését. Természetesen azt is számításba kell venni, hogy a III. katonai térkép felvétele részletgazdagabb a II. katonai felmérésnél, ami szintén okozhatja a különbséget. Úgy tűnik, hogy az antropogén tájatalakító tevékenység által az erdők eltűnése után a domborzati és csapadékviszonyok nagymértékben meghatározták a terület hasznosítását.

2.3.3. Homokbuckákból szőlőskertek

Az érmelléki, illetve a történeti Bihar vármegye északi részén elhelyezkedő településekre jellemző szőlő- és borkultúra néprajzi szempontból többek között Varga Gyula, Kurucz Albert, Vajda Mária és Bihari-Horváth László kutatásaiban is a vizsgálat tárgyát képezte.²⁸⁵ Továbbá részben néprajzi, részben történeti kontextusban vizsgálták a térség szőlő- és borkultúráját az Észak-Bihar Kutatási Program keretében a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének munkatársai, mely projekt keretében jelentek meg az *Észak-Bihar szőlő- és borkultúrája*,²⁸⁶ illetve *A pályi parasztság hagyományos kultúrája* című kötetek.²⁸⁷ A kutatási előzmények rövid áttekintése után kerül most a vizsgálat középpontjába az általam vizsgált települések szőlőtermesztése.

A táj átalakulása szempontjából a 19–20. század fordulójának következő fontos változása, hogy az Érmellék nyugati részén, a homoktalajon megnövekedett a szőlőtermesztés volumene. A termőföldek művelési ágak szerinti megoszlását bemutató források szerint 1865-höz képest 1910-re Nagylétán 1,11%-ról 6,38%-ra nőtt a szőlővel beültetett földek aránya a település összterületéhez viszonyítva.²⁸⁸ A térségben a szőlőtermesztés arányának növekedését az 1880-as, 1890-es években zajló filoxeravész lendítette fel. A filoxeravésztől mentes, immunis homoktalajok a Duna-Tisza közén és a Nyírségben feküdtek, aminek köszönhetően kibontakozhatott az alföldi szőlőtermesztő kultúra.²⁸⁹ A vizsgált térség nyírségi részén elterülő homokdombok, melyek parabola- és szegélybuckáit a Würm-glaciális északias szelei formálták,²⁹⁰ immunis talajt biztosítottak a szőlőgyökértetű terjedésével szemben.

A 19. század utolsó harmadában a csapadéktöbblet a korábbi futóhomokvidékekre gazdaságélénkítő hatást gyakorolt, mely elsősorban a szőlős- és gyümölcsöskertek birtokosaira, valamint a kereskedőkre nézve volt előnyös, legalábbis a Duna-Tisza közén.²⁹¹ A Duna-Tisza

²⁸⁵ Varga Gy. 1975: 431–534; Kurucz 1964; Vajda 2009: 153–188; Bihari-Horváth 2014.

²⁸⁶ Bihari-Horváth (szerk.) 2010a.

²⁸⁷ Bihari-Horváth (szerk.) 2010b.

²⁸⁸ MMÁSZTF 1865; BVATKTMÁO 1913.

²⁸⁹ A Duna-Tisza közén a szőlőtelepítések a futóhomok megkötését is célozták. Beck 2005: 52–53.

²⁹⁰ Borsy 1961: 50; Borsy 1964: 293–298.

²⁹¹ Szilágyi Zs. 2022: 43.

közén a szőlőterület növekedése tőkefelhalmozást tett lehetővé a lakosság számára.²⁹² Ennek lehetősége elviekben a Nyírség homokterületein is nyitva állt volna. Az 1895 és 1910 közötti időszakban abszolút számokban a Nyírségben is növekedett a szőlőskertek kiterjedése, a nagykállói és a nyírábrányi járásban 2400 kat. holdról 5100 kat. holdra, azonban a települések teljes területét tekintve a szőlő kiterjedése a többi művelési ághoz képest alig változott, 1,19%-ról 1,94%-ra.²⁹³ Mindez jól mutatja, hogy a Nyírség északi részén nem ment végbe a szőlőskertek kiterjedésével látható gazdaságszerkezeti-váltás. A talajadottság ellenére a Nyírség gazdaságát nem dinamizálta a szőlőtermesztés, ennek egyik oka, hogy nem volt a térségben Budapesthez hasonló ütemben gyarapodó lakossággal és bővülő felvásárlópiaccal bíró nagyváros, másik oka, hogy a megfelelő humán-erőforrás sem állt rendelkezésre,²⁹⁴ illetve a gazdasági szerkezetváltáshoz szükséges anyagi tőke is hiányzott.

A Dél-Nyírség homokdombjain viszont volt néhány olyan település, amelyekben jelentősen nőtt a szőlő kiterjedése, valószínűleg reagálva az Érmellék hagyományos szőlőtermő területeinek filoxéra okozta elpusztulására.²⁹⁵ Ezt mutatja a dualizmus kori Magyarország regionális társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozásához kiadott atlaszban szereplő térkép is, mely a szőlőterületek kiterjedésének %-os változását mutatja be 1865 és 1910 között.

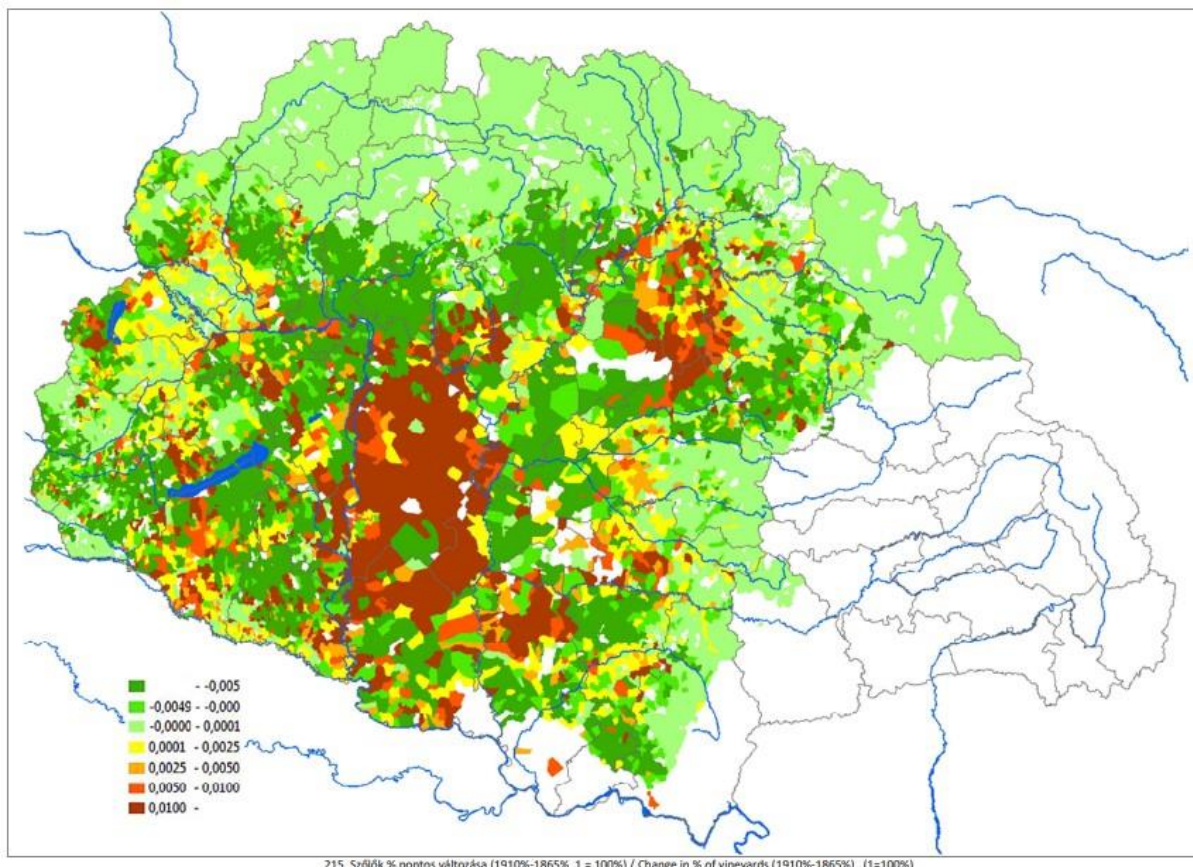
²⁹² Szilágyi Zs. 2022: 136.

²⁹³ MO. 1865–1910; MKOMS 1897.

²⁹⁴ Szilágyi Zs. 2022: 44.

²⁹⁵ Az Érmellék hagyományos szőlőtermő vidékének Bihardiószeg volt a központja, ahol Zichy Ferenc uradalmának pincészete nagy tételben forgalmazott szőlővesszőket, legalábbis erről tanúskodik a pincészet 1875–1876-os árjegyzéke. A Zichy-uradalom mellett Szűcs Sándornak is volt szőlőoltvány-telepje Bihardiószegen, melyről szintén fennmaradt egy árjegyzék. MMgMK PA 6332; MMgMK PA 2021.

40. ábra Szőlők % pontos változása 1865 és 1910 között

Forrás: KDMR. 215. számú térkép.

A szőlőtermelés területe Álmosd, Bagamér, Kokad, Nagyléta és Újléta községek esetében 1865-höz képest 1910-re 267 kat. holdról 1832 kat. holdra növekedett, a falvak összterületére vetítve 0,7%-ról 5,2%-ra nőtt.²⁹⁶ Ezekben a falvakban koncentrált a (dél-)nyírségi homokterületeken a szőlőterület bővülése.²⁹⁷ A Duna-Tisza közén a szőlő kiterjedése a művelési ágak között az összterület kb. 7%-át tette ki 1910-ben,²⁹⁸ ezt az Érmellék homoktalaján jelentkező szőlőterület-növekedés is megközelítette. A szőlőtermelésben a legnagyobb növekedést Újléta érte el, ebben a községben ugyanis a szőlő a teljes terület 9,9%-át alkotta.²⁹⁹ A térség szőlőművelése az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapokban közölt települési művelési ágakra vonatkozó adatok szerint Trianon után is hasonló kiterjedésű volt,³⁰⁰ és ezt követően a térségben egészen 1935-ig a szőlőterület aránya nagyrészt ezen a szinten maradt.³⁰¹

A századelőn fogalmazódott meg Kardos Albert irodalomtörténész tollából az az elvárás a Debrecentől keletre eső homokvidékekkel szemben, hogy ott a kecskemétihez hasonló alföldi

²⁹⁶ MMÁSZTF 1865; BVATKTMÁO 1913.

²⁹⁷ MKOMS 1897; BVATKTMÁO 1913.

²⁹⁸ MO. 1865–1910.

²⁹⁹ BVATKTMÁO 1913.

³⁰⁰ NM EADS KTL 1925. St 563.

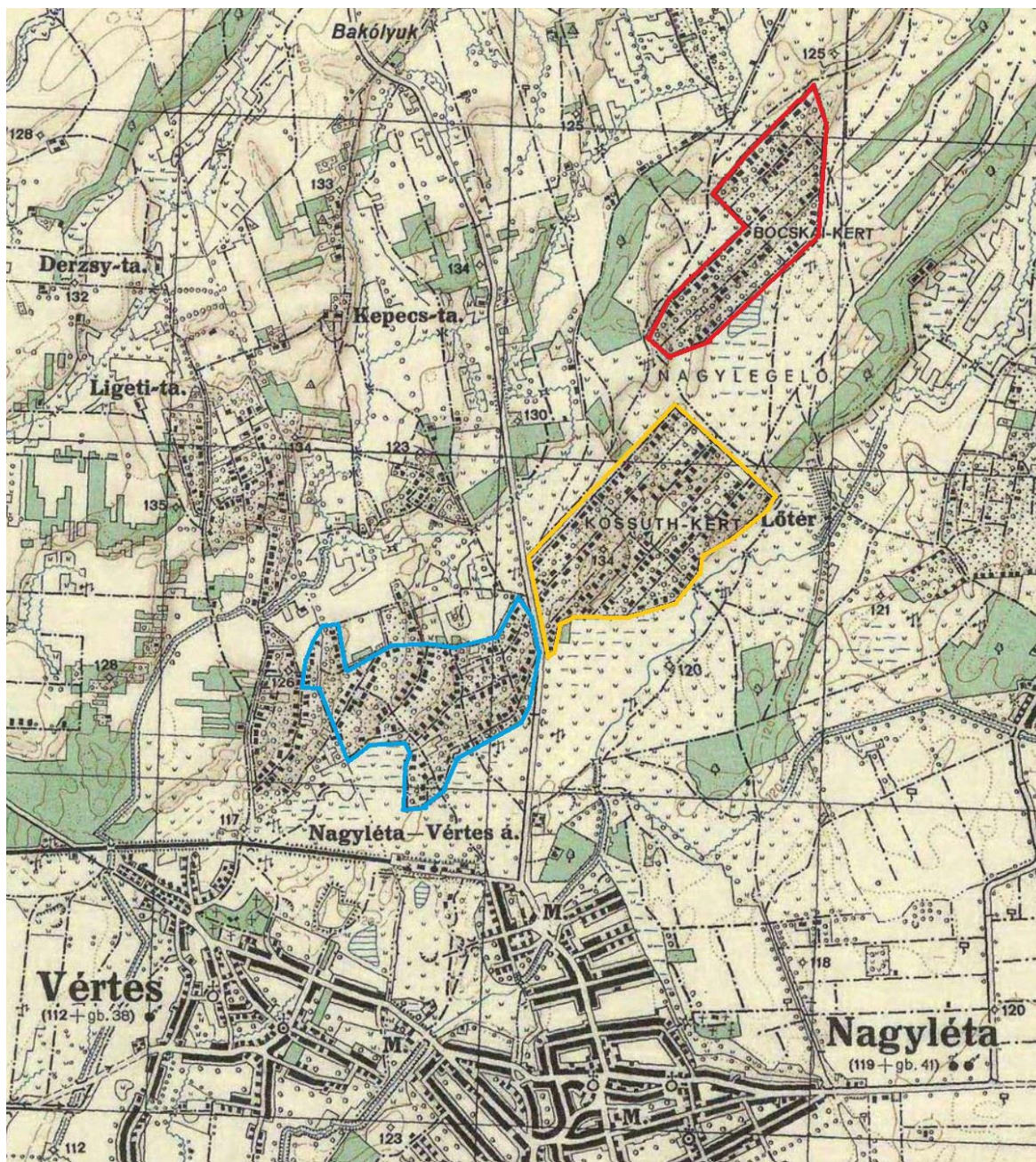
³⁰¹ MSK Ús 105. kötet.

szőlő- és borkultúrájának kellene kibontakoznia. Kardos 1894-ben, Szabó Lajos újlétei szőlőültetvényénél tett látogatása hatására írt cikke a *Borászati Lapok* hasábjain jelent meg, melyben kifejtette, hogy „Egy-két évtizeddel ezelőtt folyton növekedő bosszúsággal s mindinkább elkeseredő csüggedéssel vettek hírt a magyar közgazdák, a bortermelők és kereskedők, főképp pedig a borkedvelők a filloxéra-hadnak újabb meg újabb előnyomulásáról, hogy ejti hatalmába és tarolja le csakhamar a magyar szőlőnek legfőbb erősségeit, legszebb vidékeit, Budát és Egert, a Hegyalját és az Érmelléket. [...] Föl sem mertem tenni, hogy a homokszőlő csak távolról is versenyre szállhasson a filloxéra-pusztította hegyvidék termésével. Fölvetésemet azonban teljesen ledöntötte az a kirándulás, melyet ez év nyarán tettem egy újonnan teremtett homoki szőlőtelepre, a Debreczen és Nagyléta közt, az elpusztult Érmellék szomszédjában létesített újlétei telepre. Gyönyörű augusztusi reggel indultunk a Debreczentől két órányira eső szőlőbirtokra, Vámospércsig vonaton, onnan – a harmatos homokon gyalog. A kellemes levegő, a ragyogó harmat ellenére is az út lehangoltságot keltett bennünk. Rendkívül szegényes szántóföldek mellett haladtunk, melyeken silány tengeri sinlődött, sőt még a kevéssel beérő napraforgó sem igen hánytorgatta a fejét, a tarló pedig, amit az idei száraz nyár majdnem gyökérig leaszalt, igen szűk termésnek mutatta nyomait. E haldokló tenyészet közben egyszerre csak a legelevenebb zöld erdő állja utunkat, a sűrű gledicza sövényvel kerített újlétei szőlőtelepre értünk. Igazán erdő, mert azon a két jókora magasságú dombon, melynek mindkét oldala be van ültetve, körülbelül 200 hold szőlő terül el. [...] Mi a magunk részéről nemcsak az új szőlőtelepnek felvirágzását tartjuk bizonyosnak, hanem kívánjuk és reméljük, hogy néhány év lefolytával Debreczent is oly hatalmas szőlőerdő fogja körül övezni, mint Kecskemét városát.”³⁰² Pál István adatközlésében szintén megemlítette a szőlőtermesztést: „elemi iskola után a karcagi mezőgazdasági tanfolyamot is elvégeztem. A tanultaknak hasznát vettem, korszerűen gazdálkodtam, állatállományunkat megbámulták. Én jól megfigyeltem, hogy dolgoznak és mit termelnek a szomszédos nagybirtokokon és átvettem, amit hasznosnak találtam. A terméketlen homokba évekig csillagfürtöt vettem. Feljavítottam, megforgattam és prima szőlő és gyümölcs termett benne. Példámat követték szomszédaim is, ligorirozták a homok földjüket és a Hegyalja dombsorát hamarosan zöld koszorú borította és ősszel vidám szüretelés zaja verte fel. Jó bortermő vidékké váltunk.”³⁰³ Nagyléta szőlőkertjei a századfordulón a Mosonta-kert, a Kossuth-kert és a Bocskai-kert voltak. A település mezőgazdasági határának északi szélében kialakultak szőlőtelepek is.

³⁰² Borászati Lapok 1895.01.27.

³⁰³ DMNA. 1842/80. Tanyasi élet a századfordulón, Pál István adatközlése.

41. ábra Nagyléta szőlőskertjei az 1941-es katonai térképen

Forrás: MKF. Megjegyzés: kék = Mosonta kert, sárga = Kossuth-kert, vörös = Bocskai-kert.

A három szőlőskert közül a Mosonta-kert régtől fogva hozzátartozott a település arculatához, már az úrbéri egyezség idején is létezett, és a II. katonai felmérés térképén is szerepelt.³⁰⁴ A századfordulón került sor a Kossuth-kert és a Bocskai-kert kialakítására, melyeket az 1941-es katonai térkép is feltüntetett.³⁰⁵ Újlétán a Bánk-hegyen, a Bodzás-hegyen és a Kápolna-hegyen

³⁰⁴ MKMKF.

³⁰⁵ Nagylétán a 19. században volt egy további szőlőskert, melyet Cserekertnek hívtak. A Cserekertet a II. katonai térképen még megtalálhatjuk, s a görögkatolikus anyakönyvek is arra utalnak, hogy az 1870-es években a területet szőlőskertként használták, ugyanis lakhelynek többször a román nyelven bejegyzett „din vii”, vagyis „szőlőben” kifejezést adták meg. A szőlőskert a település belterületéhez mérten délre fekvő „feketeföldön” telepített az uradalmi erdőirtvány helyén, melyet az uradalom erdősege vett körül. A Csere dűlőt a reformkorban a báró

létesültek szőlőskertek. A szőlőskertek telepítésének egyik célja lehetett az északi határban fekvő nyílt homokfelületek megkötése.³⁰⁶ Az új szőlőskertek ugyanis magaslatokon kerültek kialakításra, részben azokon a domboldalakon, melyeken az 1860-as évektől szántóföldi művelés folyt. A tágan értelmezett századfordulón tehát részben szántóföld-szőlő irányú változás állt be a felszínborítottság tekintetében.

A nagylétai Kossuth-kert és Bocskai-kert is nyílt homokfelületen létesült, ezek a kertek a falu közös legelőjéből kerültek kihalásra. Újléta község mezőgazdasági határában fekvő szántóföldek minőségét jól jelzi, hogy az 1910-es statisztikai felmérés szerint 1 kat. hold szántó kataszteri tiszta jövedelme 3,8 korona volt. Nagyléta esetében ugyanez 10,1 korona, úgy, hogy a falu északi határában a kataszteri tiszta jövedelem az újlétaihoz hasonlóan alakulhatott, hiszen ugyanolyan talajösszetétellel rendelkezett. A szőlő tekintetében Újlétán 1 kat. holdra 7,9 korona, Nagylétán 12,1 korona jutott.³⁰⁷ Ezek alapján talán megfogalmazható az a következtetés, hogy az északi határban elterülő szántóföldek egy részének szőlőskertté alakítása egyrészt jobb jövedelmi viszonyokat teremthetett a lokális társadalom számára, másrészt a szőlők telepítése elősegíthette a nyílt homokfelületek megfogását, így a korábban végbement (1860-as évek) antropogén tájtalakításhoz (erdők helyét átvevő szántóföldek és nyílt homokfelületek) jobban alkalmazkodó területhasznosítás, szőlőművelés alakult ki. Mindez diverzifikáltabb termelészerkezet kialakítását tette lehetővé a helyi közösség számára. A szőlőterületek kiterjesztéséhez hozzájárulhatott az előző fejezetben a birtokviszonyok vizsgálata során kimutatott birtokaprózódás is, mely megkövetelte a határhasználat racionalizálását, az intenzívebb művelést, ugyanis 1888-hoz képest 1910-ben a kis- és törpebirtokosok között nagyobb arányban fordultak elő olyan családok, amelyeknek szőlőskertje is volt. Az új szőlőskertek alapítása tehát a birtokok elaprózódására adott társadalmi válaszreakció is lehetett. A szőlők területének növeléséhez viszont szükség volt az Érmellék más részein végbement filoxeravész által a homokterületeken teremtett kedvező gazdasági környezetre, ami piaci rést teremthetett a Nagyléta környéki falvak számára a szőlő- és bortermelés szempontjából.

A szőlőtermelésből kinyerhető jövedelemnövekedés a helyi közösség kisbirtokos családjainak kezében összpontosulhatott, ugyanis a Fisch Ignác által birtokolt nagylétai uradalom területén nem folyt jelentősebb szőlőművelés (1910-ben az uradalom osszeterületének 1,2%-án folyt szőlőművelés), emellett Nagyléta déli határrészében fekvő Zichy Ferenc-féle

Mandel-család majorsági kezelésbe vonta, majd később, valószínűleg az 1880-as években ott az uradalom alkalmazásában álló cselédek szállásának kialakítására került sor. A III. katonai felmérés térképlapjain a cserekerteri szőlőskertet már nem láthatjuk, ennek oka azonban nem a filoxeravész, hanem az uradalom tájtalakító tevékenysége. Ezután az itt élő lakosságnak az uradalom nyújthatott kenyérkereseti lehetőséget. Tokai 1992: 103; 126.

³⁰⁶ Szilágyi Zs. 2012: 33.

³⁰⁷ MMÁSZTF 1865; BVATKTMÁO 1913.

nagybirtokon sem termeltek szőlőt.³⁰⁸ Ha a település területéből levonjuk a két nagybirtokot (kb. 2400 kat. hold), akkor azt kapjuk, hogy a falu területének kisbirtokosok által birtokolt részén a mezőgazdasági határ 7–8%-án folyt szőlőművelés.³⁰⁹ A kisbirtokosok teljes kataszteri tiszta jövedelemének körülbelül 10%-át tette ki a szőlőterületekből származó kataszteri tiszta jövedelem.³¹⁰

Az Érmellék bortermelésének értékesítésével kapcsolatban Edvi Illés Sándor a következőket jegyezte meg: „A Hajdú városok határában és a nyíri homokdombokon terjedelmes homoki szőlők virulnak. [...] Új-Léta, Ér-Mihályfalva, Piskolt, Szaniszló határában egyenkint 100–400 holdas területeket ültettek be az utóbbi években nemes franczia vesszőkkel s több más község határában telepítettek kisebb-nagyobb homoki szőlőket. E szőlők némelyike már termést is hoz s néhány év múlva valamennyi szép mennyiségekkel fogja a vasút áruforgalmát gyarapítani. [...] A homoki szőlők termését legnagyobb részben mint bort és kisebb részben mint csemege-szőlőt adják piacra.”³¹¹ „A homoki szőlőkben termelt könnyű asztali borokat részint hegyi borokkal való keverés céljából, részint cognacgyártásra veszik meg. A borküldemények gyakoribb rendeltetési helyei Budafok, Gyöngyös, Bécs, Debreczen, Kolozsvár [...] Pécs, Sátoralja-Újhely, Miskolcz, Szolnok. A homoki szőlőkben a legtöbb helyen igen sok gyümölcsfa, nevezetesen kajszibarack-, cseresznye- és meggyfa virul, melyeknek termését jobbra gácsországi és budapesti gyümölcskereskedők veszik meg s többnyire Lembergbe és Budapestre szállítják el.”³¹² Az általam vizsgált térség közvetlenül Debreczen, illetve tágabb értelemben a Hajdúság szomszédságában helyezkedett el, ahol a szőlőművelés a 18–19. században nem játszott meghatározó szerepet a mezőgazdaságban,³¹³ jóllehet a debreceni gazdák birtokoltak szőlőt az Érmelléken. Debreczen lakosságának növekedése nem mérhető a századfordulós Budapesthez, azonban a cívisváros lélekszámának emelkedése az 1890 és 1910 közötti időszakban volt a legdinamikusabb. 1890 és 1900 között közel harmadával, 1900 és 1910 között negyedével nőtt a város népessége, ezt követően azonban már lelassult a növekedés.³¹⁴ A város népességnövekedése magával vonzhatta a mezőgazdasági termékek iránti kereslet élénkülését, amit a Debreczen környéki tanyavilág mellett a Nyírség és az Érmellék közötti térség is kihasználhatott. Debreczen elérése a Debreczen–Derecske–Nagyléta helyi érdekű vasút 1894-es megnyitásával a korábbihoz képest kedvezőbbé vált, míg a Vámpércset Debrecennel összekötő vonal már

³⁰⁸ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet.

³⁰⁹ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet; BVATKTMÁO 1913.

³¹⁰ BVATKTMÁO 1913.

³¹¹ Edvi 1896: 7.

³¹² Edvi 1896: 38.

³¹³ Orosz 1976: 57.

³¹⁴ MKOH 1892; MSK Ús 1; 42; 69; 83. kötet.

korábban is működött.³¹⁵ A Nyírség és az Érmellék határán a szőlőterületek bővülése abban az időszakban vált dinamikussá, amikor Debrecen lélekszáma önmagához képest a legnagyobb növekedést mutatta, és a vasút egyrészt elérhető közelségbe hozta a civisvárost, másrészt olcsóbbá tette az áruszállítást. Beck Tibor szerint a 19. század végén a bor kezelésének és szállításának technikája már lehetővé tette a homoki szőlőből jó minőségű asztali bor készítését.³¹⁶ A tájra jellemző szemtermelés mellett a szőlőművelés tehát kiegészítő jövedelmet jelenthetett a lokális társadalomnak, illetve differenciáltabb gazdaságszerkezet kialakítását tette lehetővé. Az érmelléki falvak szőlőtermesztése Trianon után is hasonló arányban foglalt helyet a művelési ágak között, mint az 1910-es években. A fenti térképen látható, hogy az Érmellék hagyományos szőlőtermő vidékén és Nagyvárad környékén a filoxéra hatására csökkent a szőlőművelés aránya, mely térség felvevőpiacot jelenthetett a futóhomokon termelt szőlő számára, azonban a táj Trianon után elveszíthette ezt a piacot, részben ez indokolhatja a szőlőtermelés volumenének szinten maradását és bővülésének elmaradását. A vasúthálózatba való bekapcsolódás és a szőlőművelés kiterjesztése kedvező hatással lehetett a térség gazdaságára. Ezáltal út nyitható a vagyonosodás előtt, elősegítve a paraszti társadalom átalakulását, a polgárosodás felgyorsulását.

Nagylétán és környékén az 1865 és 1910 közötti időszakban számottevően bővült a szőlőskertek kiterjedése részben a már korábban kialakított szántók, részben a legelő rovására, így az egy holdra és egy főre jutó földjövedelem növekedéséhez a szőlőterületek is hozzájárultak. Az 1910-es mezőgazdasági statisztika szerint Nagylétán a legelő kat. holdanként 2,05 korona tiszta jövedelmet hozott. A település északi határában, a szőlőtelepek közelében fekvő szántóföldek-nél egy kat. holdon 4 korona tiszta jövedelemmel lehetett számolni 1910-ben. A legelő (317 kat. hold) és a szántóföld (514 kat. hold) egy részéből kialakított szőlőskertek 12,18 korona tiszta jövedelmet adtak 1910-ben, vagyis kb. 8–10 koronával többet, mintha az adott terület legelő vagy szántóföld maradt volna.³¹⁷ A szőlőterület kiterjesztése az 1895 és 1910 közötti időszakban valósult meg, vagyis a szőlőtelepítésből származó jövedelemtöbblet is ebben a periódusban keletkezett. Számításaim szerint a kb. 831 kat. holdon történt szőlőtelepítés megközelítőleg évi 7416 korona bevételtöbbletet hozott.³¹⁸ Az 1865 és 1910 közötti időszakban összesen 44356 koronával nőtt a község kataszteri tiszta jövedelme, az 1910-es értékekkel számolva ennek kb. 17%-át tette ki a szőlőtelepítés.³¹⁹ A szőlőtelepítéshez tőkebefektetésre volt szükség, ez együtt járhatott az eladósodás felvállalásával. Az új telepítések évekig nem

³¹⁵ Edvi 1896: 35–50.

³¹⁶ Beck 2005: 53.

³¹⁷ BVATKTMÁO 1913.

³¹⁸ BVATKTMÁO 1913.

³¹⁹ MMÁSZTF 1865; BVATKTMÁO 1913.

termeltek hasznát, idő kellett ahhoz, hogy a tőkék termőre forduljanak. Emellett az időjárási anomáliák is befolyásolták a szőlőből várható jövedelmet, 1900-ban például az előző évhez képest alig volt termés. Sujánszky Zsigmond tudósítása szerint „80%-kal kevesebb termett mint tavaly. A minőség megfelelő. Az áprilisi és májusi fagy, később pedig kétszeri erős jégverés tönkretették termésünket, úgy hogy csak 100–300 literig termett magyar holdanként.”³²⁰ Ez a példa is mutatja, hogy a szőlő nem mindig tudott hozzátenni a bevételekhez.

2.3.4. A dohánytermesztés mint a gabona alternatívája?

Nagylétán és környékén a szántóföldi művelés nem teljesen a szemtermelésre épült, ugyanis a térség híres volt a dohánytermesztéséről is. Nagyléta kapcsán már Vályi András és Fényes Elek is említette a dohánytermesztést a 18. század végén, illetve a 19. század derekán. Vályi szerint „Nagy-Léta. [...] határja három nyomásbéli, leg inkább terem gabonát, és főképen dohányt, zabot, árpát, kendert és lent is, erdeje nints, szőleje most ültetett, piacza Debreczenben, és Váradon.”³²¹ Mint ahogyan Fényes Elek is többször kiemelte a falu dohánytermesztését. „Debreczen felől eső hasonfele homokos s gazdag termékenységű, tiszta búzát, rozsot, tengerit leginkább terem. A dohány- és dinnyetermesztés nagy kiterjedésben üzetik.”³²² „Nagy-Léta, 5000 lakossal, kik legtöbb dohányt termesztnek a megyében.”³²³ A dohány mint élvezeti cikk keresett termék lehetett, könnyű levele miatt kedvezően lehetett szállítani,³²⁴ ugyanakkor termesztése képzett munkaerőt igényelt, és a belterjesség felé mozdította a gazdálkodást.³²⁵ A Bodor Antal-féle 1926-os kérdőívek egyik kérdése az volt, hogy „Mi a különleges termelvényük?”, Nagyléta elöljáróság erre a dohányt válaszolta.³²⁶

A 19. század második felében a dohánytermesztés és értékesítés államilag meghatározott keretek között folyt, ugyanis 1851 márciusában bevezetésre került az állami dohánymonopólium.³²⁷ A dohánylevelek termesztése, feldolgozása, értékesítése, saját használatra történő birtoklása csak kincstári engedéllyel volt lehetséges.³²⁸ Az új szabályozás magával hozta a dohány csempészésének problematikáját, Takács Lajos szerint az évi termés kb. 10%-a csempészek által került forgalomba.³²⁹ A monopólium bevezetésének társadalmi következményei is voltak,

³²⁰ Borászati Lapok 1900.12.02.

³²¹ Vályi 1799: 511.

³²² Fényes 1851.

³²³ Fényes 1857: 333.

³²⁴ Koloh 2024: 45.

³²⁵ Gaál 1978: 559–560.

³²⁶ MMgMK AI 6838. Bodor Antal kérdőívek. Nagyléta, 1926.

³²⁷ Takács L. 1964: 391.

³²⁸ Kohút 2016: 150.

³²⁹ A termelők a visszatartott dohányból gyakran ajándékoztak például a falusi elöljáróságnak, melynek jóindulata fontos volt a számukra. Takács L. 1964: 399–400.

ugyanis az hozzájárult a dohánytermesztők összetételének átalakulásához, az állam a kistermelők helyett a nagybirtokosok dohánytermesztését részesítette előnyben, mondván, hogy a kisbirtokosok nem tudják biztosítani a kellő talajelőkészítést, a szárító pajtákat. A kistermelők nem juthattak dohánytermesztési engedélyhez, így kénytelenek voltak az uradalmakban feleskerészeknek állni,³³⁰ ahol mégis viszonylag önállóan tudtak gazdálkodni, a dohánytermesztésben az uradalom csak a talaj előkészítésében vett részt, a további feladatok elvégzése a kertész szak tudásán múlt, melyért cserébe a termés felét kapta.³³¹ A dohánytermés összegyűjtésére dohánybeváltó hivatalokat állítottak fel, melyek a felügyelőségek alatt működtek. Bihar vármegyében két dohánybeváltó hivatal működött 1890-ben, Érmihályfalván és Nagylétán,³³² melyek a Debreceni Felügyelőség alá tartoztak.³³³ Bihar mindkét dohánybeváltó hivatala a megye északi részében feküdt, így lehetséges, hogy a dohány termelése a vármegye északi részében koncentrált. Nagylétán és környékén a dohány termesztése szempontjából kedvező lehetett, hogy a beváltó hivatal helyben volt, ennek köszönhetően minimális szállítási költséggel kellett számolni.

A nagylétai dohánybeváltó a település belterületéhez mérten délkeletre elhelyezkedő egykori uradalmi belső major helyén működött. A harmadik katonai felmérés térképlapjain a dohánybeváltó helyét fel is tüntették, bár tévesen a „Tabakfabrik”, vagyis dohánygyár megnevezést használták, miközben a településen csak beváltóhivatal működött.³³⁴

A legközelebbi dohánygyár Debrecenben volt, amely 1887-ben nyílt meg,³³⁵ így a Nagylétán és környékén termelt dohány feldolgozása valószínűleg itt történt meg. A Budapesti Közlöny 1871 májusi számában közzétették a dohánygyári és eladási javak szállításának biztosítására kiírt pályázatot. A pályázati kiírásban szerepelt egy táblázat melyben azt közölték, hogy honnan hová és hozzávetőlegesen milyen mennyiségben (bécsi mázsa) kellene szállítani a dohányt. A kiírás szerint a nagylétai dohánybeváltó hivataltól a debreceni pályaudvarig, illetve beváltó hivatalig hozzávetőlegesen 6000 bécsi métermázsa dohány szállítására kerestek üzemeltetőt, mely átváltva körülbelül 3360 mázsa dohányt jelentett.³³⁶ Debrecen és Nagyléta között ekkor még nem volt vasútvonal, ezért ez közúti szállítást jelentett. Érmihályfalva esetében 3000 bécsi métermázsról szólt a pályázat, vagyis a nagylétai dohánybeváltó valamivel nagyobb forgalmat bonyolíthatott le.

³³⁰ Takács L. 1964: 391–392.

³³¹ Takács L. 1964: 164–165.

³³² K. Nagy 1886: 52.

³³³ Magyar Dohányújság 1890.11.16.

³³⁴ HBHKF.

³³⁵ Pesti Hírlap 1887.10.26.

³³⁶ Budapesti Közlöny 1871.05.31.

Az érmelléki falvak dohánytermelésének volumenére vonatkozóan eddig két adatsort találtam. A *Magyar Dohányújság* című szakmai folyóiratban időnként közöltek termelési eredményeket, ezekben általában egy-egy dohánybeváltó hivatal adatai kerültek bemutatásra. A *Magyar Dohányújság* 1884-ben kezdte meg működését és egészen 1944-ig működött. A havonta két számmal megjelenő szakmai lapban általában a tavaszi hónapokban (a téli hónapokban lezajló beváltás után) rendszertelenül közölték egy-egy beváltóhivatalnak az előző évi dohánytermés adatait. Eddigi kutatásom során az 1884 és 1899 közötti időszak lapszámait tudtam áttekinteni. A terméseredményekre vonatkozó közlések az 1890-es évek elejétől váltak gyakoribbá. Ezek között a nagylétai dohánybeváltó hivatalra vonatkozóan is találtam termésjelentést. Az 1894. évi dohánytermés beváltási eredményét országos szinten és beváltási körzetenként is közölték. Eszerint a nagylétai dohánybeváltó körzet területén összesen 1281 kat. holdat ültettek be dohányval, az egy kat. holdra jutó termés 6,84 mázsa, míg az egy kat. holdra jutó jövedelem 124 forint volt.³³⁷

13. táblázat A nagylétai dohánybeváltó hivatal beváltási eredményei 1895-ben

Település	Termelők száma (db)	Beültetett terület		Termett egy kat. holdon (q)	Egy kat. hold átlagos jövedelme (Ft)	q/Ft
		kat. hold	négy-szögöl			
Álmosd	7	121	215	7,7	134	17,3
Berekböszörmény	1	56	445	9,3	188	20,3
Csokaly	1	18	800	4,3	88	20,4
Kokad	1	65	355	7,7	132	17,2
Kismarja	1	73	320	8,3	144	17,4
Magyarhomorog	2	65	734	10,9	202	18,5
Mezőpeterd	1	55	1224	7,1	125	17,5
Nagykerek	3	92	1400	5,9	101	17,0
Nagyléta	16	236	1510	7,0	125	17,8
Nagyrábé	1	55	100	5,6	93	16,7
Nagyszántó	1	48	0	7,6	130	17,2
Nyüved	1	23	23	10,0	155	15,5
Pocsaj	1	45	170	6,7	116	17,4
Székelyhíd	2	33	1341	7,3	137	18,7
Vértés	15	293	1183	6,4	104	16,4
Zsáka	1	55	800	10,0	197	19,6
Összesen	55	1339	1020	7,6	135	17,8

Forrás: Magyar Dohányújság 1896.03.01. Saját szerkesztés.

³³⁷ Magyar Dohányújság 1895.04.01.

A nagylétai dohánybeváltó körzetre vonatkozóan az 1895. évi termésre is történt adatközlés, mely az előzőtől részletesebb, ugyanis a körzeten belül található egyes települések dohánytermését is feltüntették. A nagylétai dohánybeváltó hivatalhoz összesen 16 település tartozott.³³⁸ A dohány termőterülete az előző évihez hasonlóan alakult, ugyanis az 1339 kat. holdat tett ki, melynek 48%-a három település, Álmosd, Nagyléta és Vértes községek határában feküdt, mely falvak egymással szomszédosak voltak. Valószínűleg nem hiába települt a dohánybeváltó hivatal Nagylétára, ugyanis a körzeten belül a falu környékén koncentrált a termőterület majdnem fele. A dohány helyi gazdaságban betöltött szerepét jól jelzi, hogy az 1896-ban kiadott vasúti áruforgalomra vonatkozó adatok szerint a nagylétai vasútállomáson feladott áruk között a gabona után közvetlenül a dohány tette ki a legnagyobb tételt.³³⁹

A Magyar Dohányújságban megjelent adatközlésből az is látható, hogy a dohánytermesztés nem volt tömeges az érmelléki községekben sem, ugyanis Álmosdon 7, Nagylétán 16, míg Vértesen 15 termelő ültetett dohányt 1895-ben. Mindez azonban még így is soknak számított a többi településhez képest, ahol általában egy, maximum 2–3 termelő volt.³⁴⁰ A dohánytermesztés területi kiterjedése összevethető az 1895. évi mezőgazdasági statisztika művelési ágakra vonatkozó adataival. Ha a dohány termőterületének és a szántóföld kiterjedésének hányadosát vesszük, akkor azt kapjuk, hogy az Érmelléken általában a szántóföldek 2-3%-án termeltek dohányt, ettől némiképp eltér Vértes, ahol a dohánytermesztés körülbelül a szántóföldek 6%-án zajlott.³⁴¹ Emellett a dohánytermesztés általában a nagyobb birtokokon folyt, 100 kat. hold fölött, vagyis inkább a nagygazdák és az uradalmak gazdaságszerkezetét differenciálta.³⁴²

A nagylétai születési anyakönyvi kivonatokból épített adatbázisban az apa foglalkozásánál többször szerepelt a dohányos vagy dohány feles kertész megnevezés.³⁴³ A dohánytermesztés szempontjából az egyházi anyakönyvek közül a református közösség anyakönyvei alkalmasak az elemzésre, a görögkatolikus születési anyakönyvekben nem közölték az apa foglalkozását. Az 1895-től kezdődő polgári anyakönyvezés viszont már feltüntette az apa foglalkozását, születési helyét, illetve lakhelyét is. A születési anyakönyvek segítségével mozaikos képet nyerhetünk a dohánykertészekről, illetve az őket alkalmazó termesztről. Fontos megjegyezni, hogy az anyakönyvekben szereplő adatok alapján nem azt fogom tudni megállapítani, hogy pontosan

³³⁸ Ezek a települések: Álmosd, Berekböszörmény, Csokaly, Kokad, Kismarja, Magyarhomorog, Mezőpeterd, Nagykerekei, Nagyléta, Nagyrábé, Nagyszántó, Nyüved, Pocsaj, Székelyhid, Vértes, Zsáka. Magyar Dohányújság 1896.03.01.

³³⁹ Edvi 1896: 50.

³⁴⁰ Magyar Dohányújság 1896.03.01.

³⁴¹ MKOMS 1897; Magyar Dohányújság 1896.03.01.

³⁴² Edvi 1896: 7.

³⁴³ NATA 1870–1929.

hány dohánykertész és termelő volt Nagylétán, hanem csupán a demográfiai aktivitást mutató kertészek és rajtuk keresztül a termelők figyelhetők meg. A református születési anyakönyvekben az első dohánykertész Répás Mihály volt, akinek 1870 augusztusában született meg Rozália nevű lánya, a bejegyzés szerint ekkor a család Nagyléta belterületén, a 402. házsám alatt lakott.³⁴⁴ Az 1870-es évek elején jellemzően inkább a falu belterületén laktak a dohánykertészek, majd az 1870-es évek második felétől, illetve az 1880-as években egyre inkább a külterületi tanyák alkották a dohánykertész-családok lakhelyét. Harmati Farkas és Papp Zsuzsanna Ambrus nevű fiuk születésekor 1877 májusában még a belterületen, a 727. házsám alatt laktak, azonban a Sándor születésekor, 1879 februárjában már a Romaréti tanyán éltek, melynek ekkor Kőhalmi Ferenc volt a tulajdonosa.³⁴⁵ Az 1900 és 1909 közötti időszakban összesen 83 alkalommal volt az újszülött édesapjának foglalkozása dohánykertész, ebből 72 esetben került feltüntetésre a család lakhelye. A 72-ből csak 5 alkalommal fordult elő, hogy a család a falu belterületén lakott, annak is inkább a délkeleti, délnyugati szélén, a dohánybeváltó hivatal közelében. A többi esetben a dohánykertész-családok a település külterületén, tanyán laktak.³⁴⁶ Az 1900 és 1909 közötti időszakból összesen 44 dohánykertész családot sikerült azonosítani, közülük 32 családfő születési helye azonosítható az anyakönyvi kivonat alapján. A 32 családfőből csupán 12 született Nagylétán, vagyis a századfordulón a dohánytermeléshez nagyjából be kellett vonni a munkaerőt a településre.³⁴⁷

A lakhelyadatok alapján kirajzolódik, hogy a településhez mérten északra elhelyezkedő, homoktalajjal rendelkező Liget dűlőben és a belterülettől délre fekvő löszös talajon egyaránt foglalkoztak dohánytermeléssel.

³⁴⁴ NATA 1870–1929.

³⁴⁵ NATA 1870–1929.

³⁴⁶ NATA 1870–1929.

³⁴⁷ NATA 1870–1929.

14. táblázat Nagylétai dohánytermesztők birtokának kiterjedése 1910-ben

Birtokos neve	Terület összesen (kat. hold)	Kat. tiszta jövedelem (K)	Egy kat. hold tiszta jövedelme (K)
Árva József	47	604	12,9
Árva Mihály	120	1405	11,7
Barna Imre	58	628	10,8
Barna Péter	31	371	12,0
Fisch Ignác	1597	9641	6,0
Holló István	121	808	6,7
Marozsán Sándor	46	504	11,0
Pokol József	56	715	12,8
Tóby József	140	522	3,7
Zichy Ferenc	713	8281	11,6

Forrás: HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet; Gazdacímtár 1911. Saját szerkesztés.

A Liget tagbirtokok dűlőben Fisch Ignác és Tóby István, illetve Holló István és Barna Imre tanyáján gyakran laktak dohánykertészek, míg a déli löszös talajon Árva Mihály és Árva József, Barna Péter, Pokol József és Marozsán Sándor tanyája, valamint a Kiscsákó major (tulajdonosa Zichy Ferenc) adott munkát dohánykertészeknek.³⁴⁸ A tanyák tulajdonosai között szerepelt a két nagybirtokos, Fisch Ignác és Zichy Ferenc, valamint a református közösség törzsökös családjaiból származó, jómódú, külterületi tanyával is rendelkező gazdák, akik földjeik megműveléséhez dohánykertészeket is alkalmaztak. Tagosított birtokuknál fogva nekik volt lehetőségük arra, hogy intenzívebb gazdálkodást folytassanak. A nagylétai módos gazdák egy részének a gabonadekonjunktúra idején alternatívát jelenthetett a dohánytermelés, ugyanis Gallacz János adatai szerint a gabona átlagára az 1870-es években métermázsánként 13 Ft volt, ami az 1890-es évekre 7 Ft 40 kr-ra esett, míg a dohány átlagára az 1870-es években 22 Ft 40 kr volt, ami az 1890-es években 19 Ft 80 kr-ra csökkent.³⁴⁹ Utóbbihoz hasonlóan alakult a dohány mázsánkénti ára 1895-ben Nagylétán is, ahol 17,8 Ft-ot ért egy mázsa dohány. A két időmetszet között a gabona és a dohány ára is csökkent, viszont az utóbbi esetében az árcsökkenés csekélyebb volt. A dohány és a búza egy kat. holdra vetített jövedelmezősége összevethető egymással. A dohány egy kat. holdra jutó bruttó jövedelme Nagylétán 1895-ben 125 Ft-ot tett ki a *Magyar Dohányújságban* közölt adatok szerint. Szentkirályi Ödön a kápolnai beváltó hivatal 1884-es dohánytermésén keresztül ismertette a dohánytermelés termelési költségeit feleskertész alkalmazása esetén, mely szerint a kat. tiszta jövedelem a bruttó termésnek kb. 25,45%-a.³⁵⁰ Nagy

³⁴⁸ NATA 1870–1929.

³⁴⁹ Gallacz 1896: 564.

³⁵⁰ Magyar Dohányújság 1886.05.16.

Mariann számításai szerint gabonatermesztés esetén a kat. tiszta jövedelem a bruttó termés legfeljebb 30%-a,³⁵¹ vagyis a két növény egy holdra vetített nettó jövedelme a bruttó terméshez képest hasonlóan alakult. Az 1890-es évek elején a búza holdankénti terméshozama 7,36 q körül alakult,³⁵² egy mázsa búza 6–8 Ft-ba került,³⁵³ így egy kat. holdra kb. 44–58 Ft bruttó jövedelem volt elérhető. A nettó jövedelmet tekintve dohánynál kb. 32 Ft, a búzánál kb. 13–17 Ft jutott egy kat. holdra, vagyis előbbi a gabonához képest nagyságrendileg két-háromszoros jövedelmet hozott a birtokosnak a dekonjunktúra idején. A dohánytermesztéssel is foglalkozó nagylétai birtokosok között a földszerzési lehetőségek vizsgálata során már megismert Árva, Barna, Holló és Pokol családokat találjuk, amelyek az úrbéri egyezségtől a századfordulóig sikeresek voltak a földfelhalmozásban. A földek megvásárlásához szükséges tőkefelhalmozáshoz hozzájárulhatott a dohánytermesztésből származó jövedelem is.

2.3.5. A belvíz levezetése

Az Alföldön a századfordulóra a folyószabályozási munkálatok, valamint a vasútépítés befejeződött. A 19–20. század fordulójától a gazdaság extenzív formában való növekedése fenntarthatatlanná vált, mert már nem voltak olyan területek, amelyeket a szántóföldi művelésbe bevonhattak volna.³⁵⁴ Az árvízvédelmi infrastruktúra a korábbi időszak alacsonyabb csapadékviszonyaihoz idomult, így az 1870-es évektől jelentkező csapadékosabb éghajlat újabb környezeti kihívást állított a gazdák elé, mindez negatívan hatott a cereáliák terméshozamára és piaci árára is. A kiegészítő beruházások, mindenekelőtt a belvízlevezető csatornahálózat kiépülése a magas költségek miatt már nem térülhetett meg a gabona értékesítéséből, így a folyók mentén művelésbe vont földeken gyakoribbá váltak a belvízkárok.³⁵⁵ A belvíz levezetése általában az ármentesítő munkálatok befejezése után vált szükségessé,³⁵⁶ a töltések ugyan megakadályozták az ártér elöntését, azonban a gátak mögött összegyűlt belvizeket is visszatartották.³⁵⁷ A vízzel elöntött területek nagy kiterjedéséhez hozzájárultak a felszínen előforduló terepmélyedések, tektonók, amelyeknek nem volt természetes lefolyása, így a csapadékból vagy talajvízből származó vizek összegyűltek bennük.³⁵⁸ A belvíz által okozott károk olykor a korábban előforduló árvi-
zok pusztításait is meghaladták, ezáltal a birtokosok rákényszerültek a védekezésre.³⁵⁹ A belvíz

³⁵¹ Nagy M. 2003: 35.

³⁵² Kövér 2005: 349.

³⁵³ Löherer 1896: 37.

³⁵⁴ Szilágyi Zs. 2022: 41.

³⁵⁵ Szilágyi Zs. 2022: 42–43.

³⁵⁶ Lászlóffy 1982: 302.

³⁵⁷ Dunka – Fejér – Vágás 1996: 137.

³⁵⁸ Lászlóffy 1982: 274.

³⁵⁹ Dunka – Fejér – Vágás 1996: 137.

levezetéséhez szakszerűen kiépített csatornahálózatra, illetve mesterséges vízátemelésre, szivattyútelepekre volt szükség.³⁶⁰ A belvizet célszerű volt fokozatosan leengedni, ezért a levezető árkokat több helyen zsilipekkel látták el, így védve a mélyebben fekvő területeket attól, hogy oda zúduljon le a víz, s így osztva meg a károkat a birtokosok között.³⁶¹

Nagyléta lakosságának határhasználatában újabb változást hozott az északi határban a belvízlevezető csatornák kiépítése, ami az 1890-es években vette kezdetét. A vizsgált települések északi határában a parabola- és szegélybuckák mentén az alsó nyírvizek futottak keresztül. Az alsó és felső nyírvizek közötti vízválasztó vonal a Nyíradony, Nyírlugos, Nyírbéltek települések által határolt területen haladt végig,³⁶² az alsó nyírvizek a vízválasztótól délre feküdtek. A belvízlevezető csatornákat az Alsó-Nyírvízszabályozó Társulat építette ki. Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika szerint Nagyléta határának 70%-a ekkor már szántóföld volt.³⁶³ A szántóföldeken nagyobb részben gabonatermesztés folyt, melynek helyi jelentőségét jelzi, hogy az 1896-os adatok szerint a nagylétai vasútállomáson feladott áruk között a búza és rozs foglalta el a legnagyobb tételt.³⁶⁴ A csatornahálózat kiépítése a szántóföldek újabb expanziójához vezetett. Ennek hatására ismét megváltozott a táj arculata, melyen ekkor már erősen visszaszorulóban volt a természetes növénytakaró. A változás nemcsak az egykori bárói birtokot érintette, hanem a kisbirtokosokat is, utóbbiak termelés szerkezet (részben) szintén veszített diverzifikáltságából. A Fisch Ignác által birtokolt nagylétai uradalom kiterjedése az 1910-es években a tulajdonos birtokíve szerint 1607 kat. holdat tett ki.³⁶⁵ A birtok művelési ágak szerinti megoszlását meg lehet állapítani a birtokívből és az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvből. Az 1888-as állapot szerint az uradalom teljes területének 80%-a volt szántóföld, míg 15%-a rét és legelő.³⁶⁶ Az 1910-es évekre a szántóföldek kiterjedése 91%-ra nőtt, a rétek és legelők területe 7%-ra csökkent.³⁶⁷ A változás iránya tehát jól látható. A belvízlevezető csatornák kiépítése után (részben) a rét-szántóföld irányú változás ragadható meg. Az északi határrészben a kisbirtokosok kezében lévő rétek helyét is a szántóföldek vették át.

³⁶⁰ Lászlóffy 1982: 274.

³⁶¹ Dunka – Fejér – Vágás 1996: 139.

³⁶² Borsy 1964: 102.

³⁶³ MKOMS 1897: 454.

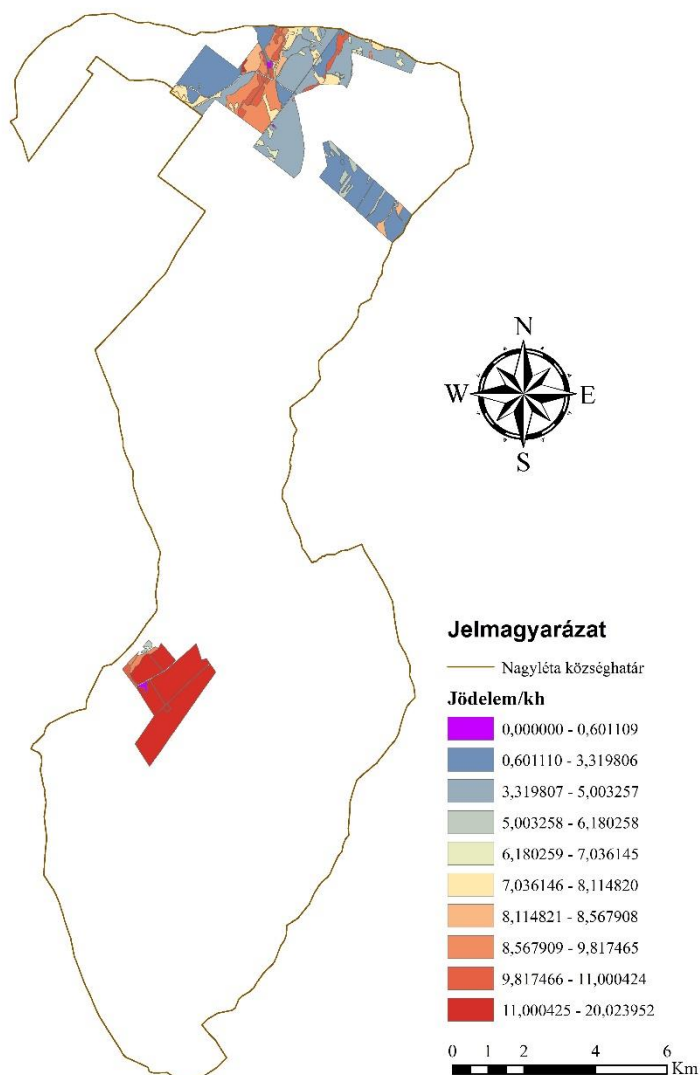
³⁶⁴ Edvi 1896: 50.

³⁶⁵ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 274. számú birtokív.

³⁶⁶ HU MNL OL S 79 No. 253/1.

³⁶⁷ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 274. számú birtokív.

42. ábra Fisch Ignác uradalmának egy kat. holdra jutó földjövedelme parcellánként 1910

Forrás: MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 274. számú birtokív. Saját számítás és szerkesztés.

A fenti térképen a Fisch Ignác parcelláinak egy holdra jutó kat. tiszta jövedelmét láthatjuk 1910-ben. Egyből szembetűnik, hogy a belterülettől északra és délre fekvő földrésztelkek egy holdra számolt nettó jövedelme jelentősen eltér egymástól, a belterülettől délre fekvők magasabb értéket mutattak, ami főként a két határrész eltérő földminőségéből fakadt. Ha az északi határban fekvő parcellák kat. tiszta jövedelmét összehasonlítjuk az 1888-as árteret ábrázoló térképpel (37. ábra), akkor látható, hogy azok a parcellák, amelyeket már 1888-ban szántóföldként használtak és vízmentesek voltak jóval kevesebb földjövedelmet (5 K/kat. hold alatt) hoztak 1910-ben, mint azok a földrésztelkek, amelyeknek 1888-ban a művelési ága még rét volt, s amelyek az ártérhez tartoztak (kb. 7–8 K/kat. hold). A Ligeti tagbirtokok dűlőben tehát a belvízlevezetés után nyert új szántóföldek 1910-ben jobb jövedelmet nyújtottak, mint az 1860-as években az erdők helyén eke alá fogott földek, viszont a déli dűlők nettó földjövedelmét nem közelítették meg. Ennek oka valószínűleg a talajadottságokban keresendő, ugyanis az 1860-as években a

szántóföldek futóhomokon alakultak ki, míg a vízlevezetés után nyert új földek részben futóhomokon, részben folyóvízi agyag (réti) talajon feküdtek.

Vajon miért volt szükség a csatornahálózat megépítésére? Márton Bélának a terület talajáról írt ismertetője szerint az érmelléki falvak homoktalaja belvízre érzékeny volt. „A homokszemek mivel nagy utat tettek meg, gömbölyűre koptak. Színük sárgás, ahol azonban humusz is keveredett bele, ott szürkés és barnás színe van. Ilyen homokot főleg a vidék déli szélén pl. Bihar megyében találunk, a hova a folyók is hozták, s átsizapolván, összekeverték a magukkal hozott agyaggal és mésszel. A nép ezt a földet fekete homoknak nevezi, s nagyon megbecsüli. És méltán. Amíg az alföldi agyagos föld, a sok nedvességtől meglágyulva nem munkálható, addig ez a homok a leghuzamosabb esőzés után is pár nap múlva már munka alá vehető, s e mellett a vizet sem veszíti el könnyen. Viszont azonban ennek a tulajdonságnak következménye az is, hogy a víz megáll rajta ugyanakkor, mikor az agyag magába fogadja a vizet, a homokos területet a belvizek elborítva tartják. Az utóbbi nedves évek tapasztalatai bizonyítják ezt legjobban.”³⁶⁸ A csatornahálózat létrehozását indokolta, hogy levezessék a tavaszi hóolvadás során a Kék-Kálló felső szakaszáról érkező vizet, mely a mélyebb, lefolyástalan területeken összegyűlve hosszabb-rövidebb ideig összefüggő vízfelületet alkotott. A belvízre való érzékenységet egyrészt növelhette, hogy az 1860-as években a Nagyléta határában fekvő erdőségek kivágásra kerültek. Másrészt, hogy az 1870-es évek második felétől csapadékosabbá vált az éghajlat, ami szintén emelhette a talajvíz szintjét. Továbbá a munkálatok megkezdését az is ösztönözhetette, hogy Nagylétától északra, a Kék-Kálló felső szakaszán a nyírségi birtokosok már az Alsó-Nyírvízszabályozó Társulat megalapítása előtt kísérletet tettek az alsó nyírvizek által érintett terület belvízmentesítésére, ezért átvágásokat végeztek, az így lefolyáshoz jutó víz viszont „az alatta fekvő területeket borította el, s még nagyobb földet tett hasznavehetetlenné, a hatóság ezeket az átvágásokat betömte. Az alsó nyírvízszabályozó társulat készítette újra, természetesen most már szakavatott kezekkel a lefolyásokat s 12 fővölgyben vezette le a vizeket a Kálló csatornáján át a Berettyó folyóba.”³⁶⁹ A felső szakaszról érkező víztöbblet lehetséges, hogy az ártéri területen fekvő Ligeti kaszálókon folytatott rétgazdálkodást is zavarta, időnként talán lehetetlenné is tette. A Kék-Kálló felső szakaszán végzett szakszerűtlen munkálatok végül az érmelléki falvakat is arra kényszerítették, hogy vállalva a költségeket, átalakítsák a táj egy részét, és levezessék a belvizet.

Kérdéses, hogy az 1890-es években megérte-e a belvízlevezető csatornákat megépíteni. Az Alföldön csak a termőterületek extenzív művelésbe vonásával lehetett gazdasági növekedést

³⁶⁸ HU MNL HBVL IX. 571.b. 39. csomó. Márton Béla pályamunkája.

³⁶⁹ HU MNL HBVL IX. 571.b. 39. csomó. Márton Béla pályamunkája.

elérni.³⁷⁰ Éppen ezt célozta volna az Érmellék térségében és a Nyírség peremén a csatornák megépítése, melyekkel újra ki lehetett terjeszteni a szántóföldeket. A gabonakonjunktúra azonban 1873/1878-ban véget ért, az 1900-as évekig a gabona ára alacsony maradt. Ezen időszak alatt a szántóföldek kiterjesztéséből származó jövedelmek már csak a korábbi bevételszint fenntartásához járulhattak hozzá, így tőkefelhalmozásra csak szűk lehetőség nyílt. Az érmelléki települések Kék-Kálló által érintett dűlőiben a víztöbblet miatt valószínűleg a korábbi gazdálkodás és az abból származó jövedelem nem volt tartható, ezért is szükség lehetett a csatornák megépítésére.

A csatornák építési költségének egy részét a gazdáknak kellett állniuk. Az 1860-as években a bárói birtok helyén kialakított szántóföldek bár gyenge vagy rossz minőségűek voltak, de az új birtokosoknak nem kellett a szabályozások költségével számolni, ugyanis a szerkezetváltás nem a lecsapoló munkálatok keretében valósult meg. A gabonakonjunktúra idején még ha volt is szükség hitel felvételére az adott parcella megvásárlásához, a gabona árából viszonylag kedvezően vissza lehetett fizetni a kölcsönöket. Az 1890-es években viszont a belvízlevezető csatornák építési költségeinek egy részét ráterhelték a kisbirtokosokra is,³⁷¹ ami az alacsony gabonaár mellett nem biztos, hogy megérte.

A belvízrendezésből származó földjövedelem változást az egyes parcellákra vonatkozóan nem tudom vizsgálni, mert az 1888-as birtokrészletli jegyzőkönyvben nem közölték a kataszteri tiszta jövedelmet. A település összterületének 1883-as és 1910-es földjövedelem adatai a különböző művelési ágak szerint azonban összehasonlíthatók egymással, így a földjövedelemváltozás is becsülhető.

15. táblázat Nagyléta művelési ágankénti területe és kat. tiszta földjövedelme 1883 és 1910 között

Művelési ág	1883			1910		
	Terület (kh)	Kat. tiszta jövedelem (K)	K/kh	Terület (kh)	Kat. tiszta jövedelem (K)	K/kh
Szántóföld	11716	100991,92	8,62	11654	115177	9,88
Kert	11	242	22	63	1345	21,34
Rét	1216	5496,32	4,52	597	4413	7,39
Legelő	2475	4455	1,8	2026	4164	2,05
Szőlő	102	1428	14	1017	12387	12,17
Nádas	59	886,18	15,02	14	186	13,28
Erdő	3	4,2	1,4	11	62	6
Összesen	15582	113503,62	7,28	15382	137734	8,95

Forrás: DKKÖB 1883; BVATKTMAÓ 1913. Saját számítás és szerkesztés.

³⁷⁰ Szilágyi Zs. 2022: 41.

³⁷¹ Demeter – Szilágyi Zs. – Pinke 2022: 982.

A táblázatból leolvasható, hogy 1883-hoz képest 1910-re a rét földjövedelem-növekedése mutatott kiemelkedő értéket, habár területe kevesebb mint felére esett vissza, emellett a szőlő kiterjedése és ezzel együtt az abból származó jövedelem is növekedett. A szántóföldek területe a két időpont között stagnálást mutat, holott a belvízlevezető csatornák kiépítésével a Ligeti kaszálók dűlő nagy része szántófölddé alakult, mely folyamat a III. katonai felmérés és az 1941-es katonai térkép összevetésével is nyomon követhető. A szántóföldek területe minden bizonnyal azért mutat stagnálást, mert közben az északi határban az 1860-as években erdőből kialakított szántóföldek egy részét szőlőskertekké alakították, s ennek következtében a szántóföld aránya a belvízlevezetéssel nőtt és a szőlőskertek kialakításával párhuzamosan csökkent is. Az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint Nagyléta rétjeinek kb. 81%-a a Ligeti kaszálókon és a Ligeti tagbirtokokban feküdt, vagyis a rétekre vonatkozó 1883-as földjövedelem adatok nagyrészt azokra a dűlőkre vonatkoznak, amelyeket a belvízlevezetés során végbement antropogén tájtalakítás erősen érintett. A Ligeti kaszálókon 1883-ban egy kat. hold réten kb. 4,5 korona kat. tiszta jövedelmet lehetett elérni, ami 1910-re kb. 8 koronára változott, s az új szántóföldek is kb. 8 korona tiszta jövedelmet hoztak holdanként,³⁷² amihez valószínűleg hozzájárult az a tényező, hogy a vízmentesítéssel a rétek minősége is javult. Kárpát-medencei kontextusban 1910-ben a szántóföldek egy kat. holdra jutó 8 korona tiszta jövedelme átlagosnak tekinthető,³⁷³ vagyis az új szántóföldek nem biztosítottak kiemelkedő bevételnövekedést, viszont itt fizetni kellett a belvízlevezető csatornák megépítésének és fenntartásának költségét is. Számításaim szerint az északi határban kb. 2488 kat. hold volt ártér vagy részben ártér 1888-ban. Az 1883 és 1910 közötti időszakban a szőlő területe 915 holddal emelkedett, az abból származó földjövedelem-növekedés 10959 koronát tett ki, míg az ártéren kialakult szántóföldek és rétek 14185 koronával növelték a település kat. tiszta jövedelmét, vagyis a szőlőskertek fajlagosan nagyobb jövedelemnövekedést hoztak, mint a vízrendezésben érintett szántóföldek és rétek. A belvízlevezetéssel nyert új szántóföldekből származó nettó bevétel (8 K/kh) helyi viszonylatban nem számított kiemelkedőnek, ugyanis már 1883-ban is 8,62 K bevételt hoztak a szántóföldek átlagosan. Mindehhez még hozzá kell tenni, hogy az 1883-as földjövedelem dekonjunktúra, az 1910-es viszont konjunktúra idején lett megállapítva, vagyis a szántóföldek jövedelemnövekedéséhez hozzájárulhatott a gabonaárak emelkedése is, tehát az új szántókon nyert jövedelem nem teljes egészében a belvízlevezetés eredménye.

³⁷² HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet.

³⁷³ MO 1865–1910.

2.3.6. A környezet átalakulása és a lokális társadalom

A környezet átalakítása – a jószándék ellenére – gyakran negatív hatást gyakorolt a helyi társadalmakra, kivált annak szegény, hatalommal nem rendelkező rétegeire. Alan Taylor tanulmányában számos olyan példát villantott fel, amely során a környezet, illetve a táj átalakítását üzletemberek, bankárok, földspekulánsok igyekeztek előmozdítani, annak következményeinek és terheinek árát viszont a közösség fizette meg.³⁷⁴ Nagyléta északi határában, a Ligeti tagbirtokok dülőben kialakult Újlétán nagyon hasonló folyamat ment végbe, ahhoz, amely Seattle és Everett környékét jellemezte a 20. század elején. Richard White kutatása szerint Washington állam nyugati részén a városi politikusok, üzletemberek, földspekulánsok a kitermelt erdők helyén igyekeztek mezőgazdasági telepeket kialakítani, reményük szerint az így nyert földekből hamarabb nyereségre tehetek szert, mint az újraerdősítésből. A szegények vidékre költöztetésével élelmiszert termelhettek, mely kivitelt és piacot teremthetett a városi gazdaság számára. A mezőgazdasági ártermeléshez azonban a talaj túl savasnak és terméketlennek bizonyult, így az irtásterületek csak azokat vonzották, akiknek sem tőkájük, sem tapasztalatuk nem volt ahhoz, hogy jobb farmot vásároljanak a termékenyebb területeken. A rossz minőségű földeken való letelepedés ahelyett, hogy segítette volna a szegény családokat, állandósította problémáikat, valamint hozzájárult a környezetromboláshoz.³⁷⁵ Újléta „a hatvanas években a belga bank által telepített, Debreczen, Álmosd és Bagamér közt. Vegyes vagyontalan népesség gyülekezett benne össze. A bank törlesztési rendszer mellett, a minőséghez képest is elég olcsón osztotta ki köztük a földet: de tőlük együttes szerződést és egyetemes jótállást kívánt. Jól-rosszul kiépült ekkép az új községben vagy 100 ház. De a csekély számú, vagyontalan, a mellett mindenfelől összegyülekezett népség erőteljes községet alkotni, községi ügyeit rendbe szedni, különösen a közös jótállás ügyét szigorúan vezetni és ellenőrizni nem volt képes; amihez az egyes birtokok rossz s hiányos szerelése is járult, mely azok jövedelmezőtlenségét vonta maga után. Ennek folytán csakhamar megtörtént, hogy egyesek, előbb a hanyagabbak, törlesztési kötelezettségeket nem tudták teljesíteni, s azok helyett a szorgalmasabbak kényszerítettek fizetésre, a mi ismét azok vagyoni állást hozta zavarba. Szóval mielőtt kifejlődhetett volna, eladósodott s elpusztulásnak indult a község, s a birtokok legnagyobb része máris végrehajtás alá került.”³⁷⁶ A területre Balmazújváros környékéről érkeztek magyar és német telepesek,³⁷⁷ akik hitelre

³⁷⁴ Taylor 2022: 115–131.

³⁷⁵ White 1980: 105–131.

³⁷⁶ Galgóczy 1879: 9.

³⁷⁷ Páll 1993: 158. Balmazújvárosból ekkor nemcsak Újléta, hanem Debreczen, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, valamint Konyár és Újfehértó felé is történt kirajzás, melynek oka a helybeli kedvezőtlen birtokviszonyok lehettek. Varga A. 1958: 211–218.

vásároltak földparcellát a Belga Banktól.³⁷⁸ A szántóföldek rossz minőségű talajon kerültek kialakításra, mely csak gyenge terméshozamot biztosíthatott. Egy ideig a gabonakonjunktúra miatti magas gabonaár kompenzálhatta a gyenge termést, azonban az 1870-es évek közepétől, a gabonaáresést követően erre már nem volt lehetőség. Valószínűleg ekkor kezdett a hitelfizetés egyre nagyobb terhet jelenteni a telepéseknek. Az 1880-as évek végén, az 1890-es évek elején a Ligeti tagbirtokok homoktalaja felértékelődött, ekkor az Érmellék más homoktalajjal is rendelkező településeihez hasonlóan Újlétán is szőlőskertek kezdtek kialakulni, amelyek azonban nem a helyi társadalom tulajdonába kerültek. A homoki szőlőtermesztés fellendítésében nagy szerepük volt a tőkés vállalkozásoknak,³⁷⁹ akik Újlétán is megjelentek.³⁸⁰ Az új szőlőtelepeket az elpusztult hegyvidéki borvidékekről érkező, az immunis talajon való újratelepítéshez tőkével rendelkező szőlőbirtokosok alapították,³⁸¹ közülük tartozott például Szabó Lajos, a tarcali vintcellériskola igazgatója,³⁸² akinek újlétai szőlőtelepéről a Kardos Albert által készített leírást fentebb idéztem. A helybeli tőkészegény lakosság Újlétán nem tudta kihasználni a filoxéra miatt kínálkozó lehetőséget.

A „szegény emberek és sovány földek” kombinációja Újléta költségvetésének egyensúlyban tartását is komoly kihívás elé állította. „Nagyléta községet a rendszeres átcsatolásokkal teljesen elsorvasztják, fejlődésében nemcsak, hogy meggátolják, hanem egyenesen visszafejlesztik. A Bagamérhoz való mértani átcsatolás már harmadszor megisméltendő eset. Előzőleg már két ízben lett határa megcsonkítva, még pedig első ízben akkor, amikor Újléta község a világra lett hívva, másodszer amikor Újlétának életképessé tétele végett az első ízben elvett 2300 kat. hold földhöz újabb 1700 kat. hold területet vettek el tőle. [...] Akkor a csőd szélén álló Újléta megmentéséről, most a szintén csőd szélén álló Bagamér megmentéséről van szó. [...] Halálos beteget és életképtelen községeket úgy megmenteni, hogy egy egészséges fejlődésre képes és fejlődni akaró községet csonkítanak meg nem lehet. Bagamér az átcsatolás után is a tönk szélén álló község marad épp úgy, mint Újléta.”³⁸³ Nagyléta határleírási jegyzőkönyve szerint 1887 és 1940 között öt alkalommal csonkult a község közigazgatási határa, ezekből nagyrészt Újléta község profitált, a két időpont között kb. 5200 kat. holddal nőtt a területe.³⁸⁴ Az egyik legnagyobb mértékű átcsatolásra 1940-ben került sor, ekkor több mint 2400 kat. holddal csökkent

³⁷⁸ Újléta első telepesei már a község megalakulása előtti években a nagylétai uradalomban dolgoztak fakitermelőként és szénégetőként, így megismerhették későbbi lakóhelyük területét. Ötvös é.n.: 1.

³⁷⁹ Beck 2005: 57–58.

³⁸⁰ Ezzel párhuzamosan jöttek létre a csengődi, a dunaharaszti, az izsáki, a kiskunfélegyházi, a nagykatái, s a Debrecen környékén elterülő nagyobb szőlőtelepek. Beck 2005: 59–60.

³⁸¹ MKF.

³⁸² Fővárosi Lapok 1889.11.13.

³⁸³ HU MNL HBVL V. 653/b. 1. kötet. 224–225.

³⁸⁴ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 1. kötet.

Nagyléta külterülete.³⁸⁵ A mezőgazdasági határ egy részének Újlétához csatolása bizonyosan abból a célból történt, hogy az állami egyenes adók után beszedhető pótdókkal a gyenge termőtalaj ellenére egyensúlyban lehessen tartani az új település költségvetését. Mindez azonban kiélezte a feszültséget a két település elöljárósága között.

A Belga Bankon keresztül adódó első földszerzési lehetőséget kihasználó nagylétai kisbirtokosok esetében az is a vizsgálat tárgyát képezte, hogy a Ligeti tagbirtokokban parcellával rendelkezők földbirtokának mekkora részét tette ki a dűlőben található birtoktest, s hogyan alakulhattak az abból várható jövedelmek. Az esetek 52%-ában az itt található birtokrész a teljes földbirtoknak több mint felét adta.³⁸⁶ A terület rossz talajadottságai miatt az egy kat. holdra jutó jövedelem szempontjából ezek a földek a település belterületéhez mérten délre fekvő, jó minőségű „fekete földdel” nem vehették fel a versenyt. Az 1888-as kataszteri telekkönyv szerint a 74 kat. holddal rendelkező Guba Józsefnek, aki a 49. számú belterületi telken lakott, a Ligeti tagbirtokokban 17 kat. hold földje feküdt, 12 kat. hold szántó és 5 hold rét.³⁸⁷ Ez a birtokrész 1910-ben már a fia, Guba Dániel tulajdonát alkotta, akinek ekkor összesen 28 kat. hold volt a birtokában, s minden parcellája a Ligeti tagbirtokokban feküdt, vagyis időközben a család bővítette is a homoki földek arányát. Guba Dániel 28 kat. hold földjén 130,49 korona kataszteri tiszta jövedelemmel számolhatott, holdanként ez 4,55 koronát jelentett.³⁸⁸ A Guba család egy másik tagja, akit szintén Guba Józsefnek hívtak, Guba Dánielhez hasonló méretű, 24 kat. hold földbirtokkal rendelkezett 1910-ben, viszont a kataszteri tiszta jövedelme 275,51 koronát tett ki, az ő esetében egy kat. holdra 11,09 korona jutott.³⁸⁹ A két birtokos kataszteri tiszta jövedelmében a különbséget a parcellák eltérő elhelyezkedése jelentette. Az egyelőre kérdéses, hogy a Ligeti tagbirtokok és a településtől délre fekvő dűlők jövedelmezőségben már 1888-ban is ekkora különbség volt-e vagy az csak 1910-re alakult ki, ugyanis a frissen feltört szántóföldeken termelt gabonafélék az átlagot meghaladó termést hozhattak,³⁹⁰ vagyis az északi határ humuszos homoktalaja rövid távon, a talaj kimerüléséig jó termést is adhatott. Hosszú távon azonban azok a gazdák, akik birtokának több mint 50%-át a Ligeti tagbirtokokban fekvő parcellák alkották, valószínűleg csekélyebb jövedelemmel számolhattak azoknál a hasonló méretű földdel rendelkező birtokosoknál, akiknek a földbirtoka teljes egészében a lösztalajon feküdt. Amennyiben a párválasztásban szerepet játszott a vagyon, illetve jövedelem, a hasonló birtokméret

³⁸⁵ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 1. kötet.

³⁸⁶ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

³⁸⁷ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

³⁸⁸ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 304. számú birtokív.

³⁸⁹ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 308. számú birtokív.

³⁹⁰ Dunka – Fejér – Vágás 1996: 140.

ellenére a Ligeti tagbirtokokban földdel rendelkezők hátrányba kerülhettek azokkal szemben, akiknek birtoka jó minőségű volt.

A Ligeti tagbirtokok dűlőben 1888-ban parcellával rendelkező nagylétfai birtokosok esetében kísérletet tettem annak nyomon követésére, hogy hogyan alakult a parcellák és a birtokosok sorsa 1910-re. A kutatás látóterébe az a kérdés került, hogy a birtokosok és családjuk vajon megtartották-e a homoktalajt vagy sem? A 92 birtokosból összesen 47-nek sikerült az 1910-es kataszteri birtokívét is megtalálni. Meg kell említeni, hogy az 1888-ban parcellát birtoklók egy része 1910-ben már nem élt, az ő esetükben leszármazottjaik, elsősorban gyermekeik és unokáik kataszteri birtokívének felkutatása vált szükségessé. A családrekonstrukcióhoz a NATA 1870–1929 adatbázisból a református közösségre vonatkozó születési és házassági anyakönyveket használtam. Az egyes családok életútjának nyomon követésekor a birtok apáról fiúra történő örökítését könnyebb volt felderíteni, nőági öröklés esetén a kataszteri birtokívekben a nők férjezett nevét kellett keresnem, illetve előfordult olyan eset is, amikor az adott parcellák a férj nevére kerültek. További nehézséget okozott, amikor egy-egy család a belterületen belül változtatott lakhelyet, s emiatt az 1888-as telekkönyvben és az 1910-es birtokívben szereplő belterületi telek helyrajzi száma nem egyezett meg. Ezekben az esetekben a külterületi parcellák helyrajzi számát egyeztettem és ez alapján sikerült azonosítani a családokat. A 47 személy közül 16-nak 1910-ben is a saját nevéen volt a kataszteri birtokív, illetve 10 esetben a volt birtokos házastársa – mindig a felesége – nevére került felvételre a föld. Utóbbi jelenség már az 1888-as kataszteri telekkönyvben is megfigyelhető volt, ugyanis azokban az esetekben, amikor a családfő a felvétel idején már nem élt, a családhoz tartozó parcellák birtoktársként a feleség (a férjezett és a születési nevet is feltüntetve), és az elhunyt családfő örökösei (akiknek nevét tételesen nem sorolták fel) nevére került egyenlő arányban. Ehhez hasonlóan a férj elhunyt után az 1910-es kataszteri birtokívekben is a feleség férjezett és születési neve alatt szerepelt a családhoz tartozó földbirtok. A család földbirtoka 19 alkalommal már a gyermekek nevéen volt megtalálható, közülük három esetében részben a családfő menyé, illetve vője is birtokolt parcellákat. További egy alkalommal a birtok a családfő unokájának nevére került, míg az 1888-ban M Nagy Sándor által birtokolt parcellák 1910-ben M Nagy István tulajdonát alkották, azt viszont a településen keletkezett anyakönyvek alapján nem lehetett megállapítani, hogy köztük milyen rokonsági kapcsolat állt fenn.

16. táblázat A Ligeti tagbirtokokban tulajdonosok megtartották vagy nem a birtokot 1910-ig

%	Összesen	Igen	Nem
1-10	1	0	1
10-20	6	0	6
20-30	4	0	4
30-40	12	8	4
40-50	7	2	5
50-60	5	2	3
60-70	5	2	3
70-80	1	1	0
80-90	2	1	1
90-	4	1	3
Összesen	47	17	30

Forrás: HU MNL OL S 79 No. 253/1. Saját számítás és szerkesztés.

A 47 birtokos, illetve családtagjaik 1910-es kataszteri birtokivének vizsgálata során láthatóvá vált, hogy közülük 30-nak már nem volt a tulajdonában a Ligeti tagbirtokokban fekvő földparcella. Úgy tűnik, hogy akinek volt lehetősége, igyekezett megszabadulni a szántóföldként használt homoki földektől.

17. táblázat A Ligeti tagbirtokokban birtokolt föld aránya a teljes birtokterületből kategóriánként 1888-ban

k.h.\%	0-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-	Össze- sen
0-1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1-5	0	0	0	0	0	0	1	0	2	1	4
5-10	0	2	0	0	0	1	0	0	0	1	4
10-20	1	1	1	7	7	2	1	0	0	2	22
20-50	0	2	2	5	0	2	1	0	0	0	12
50-100	0	1	1	0	0	0	2	0	0	0	4
100-	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Össze- sen	1	6	4	12	7	5	5	1	2	4	47

Forrás: HU MNL OL S 79 No. 253/1. Saját számítás és szerkesztés.

18. táblázat A Ligeti tagbirtokokban birtokolt föld aránya a teljes birtokterületből kategóriánként 1910-ben

k.h.\%	0-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-90	90-	Össze- sen
0-1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1-5	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	2
5-10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10-20	0	0	0	5	2	1	1	0	0	1	10
20-50	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	4
50-100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
100-	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Össze- sen	0	0	0	8	2	2	2	1	1	1	17

Forrás: HU MNL HBVL VI. 181/ccc. 3–18. kötet. Saját számítás és szerkesztés.

A táblázatok adatai szerint, azok a birtokosok, akik teljes földterületének 30–40%-át a Ligeti tagbirtokban fekvő parcella alkotta 1888-ban, kb. 67%-ban 1910-ben is megtartották a homoki földet. Ők differenciált földbirtokszerkezettel rendelkeztek, ugyanis a településtől délre fekvő dűlőkben is birtokoltak parcellát. Emiatt a gyenge termés ellenére valószínűleg kevésbé kényserültek rá, hogy megszabaduljanak homoki földjüktől. Azok a birtokosok, akik földjének 1–30%-át tette ki a homoki parcella, feltehetően könnyen túladhattak rajta, többségük 20 kat. hold feletti földbirtokkal rendelkező gazda volt, ők rendelkezhetek annyi tőkével, hogy jobban jövedelmező parcellát szerezzenek maguknak.

Guba Sándor 1888-ban 19,8 kat. hold földbirtokkal rendelkezett, melynek kb. 34%-a feküdt a Ligeti tagbirtokokban. A dűlőben két parcellája volt, a 7244-es helyrajzi számú kb. 6 kat. hold területű szántóföld és a 7245-ös helyrajzi szám alatt található 191 négyszögöles rét. A nagylétai határban kevés olyan parcellát lehetett találni, melynek területe elérte a 6 kat. holdat, lehetséges, hogy az 1860-as években azért is volt vonzó a homoki földek megvásárlása, mert így viszonylag nagy területű, egy tagban fekvő parcellákat lehetett vásárolni. Ezekon kívül Guba Sándor nevén szerepelt a település belterületétől délre, jó minőségű talajon fekvő I., II. és III. forduló dűlőkben egy-egy parcella, valamint voltak földjei az északi határban a Ligeti kaszálók és a településtől keletre fekvő Feketeföldi kaszálók dűlőben is. Guba Sándor 1882 márciusában kötött házasságot Mikó Lídiával, házasságukból öt gyermek született, Zsófia, Eszter, Ágnes, Róza és Julianna, közülük az elsőszülött lány születése után nem sokkal elhunyt, míg az utolsó később eltűnt az anyakönyvekből.³⁹¹ Az 1910-es kataszteri birtokívek között nem volt olyan, amely a Guba-lányok nevén szerepelt volna. Azonban Guba Sándor feleségének, Mikó Lídiának megtaláltam a kataszteri birtokívét. Mikó Lídia birtokívében szerepeltek az 1888-ban Guba Sándor által birtokolt parcellák, azonban már a Liget tagbirtokokban fekvők nélkül. A család kezében

³⁹¹ NATA 1870–1929.

volt még az I. II. és III. fordulóban fekvő egy-egy birtokrész, sőt ezekben a dűlőkben az 1888-ashoz képest több parcella is volt a birtokívben. A Ligeti kaszálókön, a Feketeföldi kaszálókön fekvő szántóföldekkel, s a Kossuth-kertben levő szőlőskertekkel együtt Mikó Lídia birtokívében összesen 18,7 kat. hold földbirtok található, melynek tiszta kataszteri jövedelme 217,96 korona volt.³⁹² Mikó Lídia birtokívében olyan parcellák is szerepeltek, melyek 1888-ban nem Guba Sándor nevén voltak. Mikó Lídia édesapja Mikó József volt, akinek 1888-ban birtokát 35 kat. hold alkotta. Ezen parcellák közül azonban csak kettő, az I. fordulóban fekvő 3744-es helyrajzi számú, illetve a II. fordulóban lévő 3447-es helyrajzi számú birtokrész volt Mikó Lídia nevében, vagyis ezek a földek az örökségét alkothatták. Az I., II. és III. fordulóban azonban voltak olyan parcellák, melyek 1888-ban nem képezék sem a Guba, sem a Mikó család tulajdonát, ezek a parcellák lehetséges, hogy vétel által kerültek a famíliához. A két időpont között tehát a család földbirtokának mérete kissé apadt, viszont jobb minőségű földeken gazdálkodhattak. Esetükben kibontakozik az a stratégia mely szerint a homoki földek helyett a belterület-től délre fekvő dűlőkben próbáltak jobb minőségű parcellákat szerezni, és a szőlőskertekkel diverzifikáltabb gazdasági szerkezetet kialakítani.

Konklúziók

A 19. század második felében a társadalmi struktúra változása mellett ebben az időszakban antropogén hatásra a táj arculata is jelentősen átalakult, ami gazdaságszerkezeti változást is hozott magával. A határhasználatban három alkalommal ment végbe jelentős módosulás. Az első a bankhoz köthetően az 1860-as években az erdő-szántóföld irányú változás volt. A Belga Bank tevékenysége a Ligeti tagbirtokok dűlőben nemcsak a tulajdonviszonyokat alakította át, hanem számottevően hatott annak tájhasználatára is, aminek következtében az már nem illeszkedett a termőhelyi adottságokhoz. Az új szántóföldek rossz minőségű talajon alakultak ki, a homoki földektől azok a nagylétai birtokosok, akiknek ez módjában állt 1888 és 1910 között igyekeztek megszabadulni. A belvízrendezés keretében a rétek szántófölddé alakítása, valamint a közös legelő egy részéből és a homoki szántóföldekből az új szőlőskertek alapítása egymással párhuzamosan zajlott le az 1890-es években. A táj átalakításával nyert szántóföldek jövedelmezőségét számottevően befolyásolták a helyi talajadottságok, ezáltal a Ligeti tagbirtokokban és a Ligeti kaszálókön az 1890-es években kialakított új szántóföldek az 1860-as években felszántott homoki földekhez képest 1910-ben nagyságrendileg kétszer akkora egy holdra jutó kat. tiszta jövedelmet biztosítottak.

³⁹² HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 318. számú birtokív.

Az előző fejezetben a birtokaprózódás vizsgálata során kimutatható volt, hogy Nagylétán és az Érmelléken az egy főre jutó földjövedelem-növekedés 1865 és 1883 között ment végbe, 1910-ig már csak stagnálás volt jellemző. A tájatalakulás tükrében mindez azt jelenti, hogy 1865 és 1883 között az erdők szántófölddé alakítása és az 1870–1880 közötti népességcsökkenés együttesen nagyobb egy főre jutó földjövedelem-növekedést eredményezett, mint 1883 és 1910 között a belvíz levezetése és az új szőlőskertek alapításával, és az 1880–1910 közötti népességnövekedés. Az egy főre jutó földjövedelmet tekintve a tőkebefektetéssel járó beruházásokkal, vagyis a belvízlevezetéssel és az új szőlőskertek alapításával már csak a korábbi bevételeket lehetett szinten tartani. Az északi határban végbement vízmentesítés eredményeit árnyalja, hogy a szántóföldeken tapasztalható bevételnövekedéshez részben hozzájárult az 1900-tól induló gabonakonjunktúra is, illetve az, hogy 8 K/kh földjövedelmet már 1883-ban is el lehetett érni a nagylétai szántóföldeken, vagyis a növekedés nem volt kiugró, továbbá az új szántók holdankénti jövedelme elmaradt a velük párhuzamosan alapított új szőlőskertekétől. Ráadásul a birtokosoknak vállalni kellett a belvízlevezető csatornák építésének és fenntartásának költségeit. A szőlőskertek nélkül valószínűleg az egy főre jutó kataszteri tiszta jövedelem csökkent volna 1883 és 1910 között. A jövedelem/terület tekintetében 1865 és 1883 között 27,2%-kal, 1883 és 1910 között 23,9%-kal nőtt az egy kat. holdra jutó tiszta földjövedelem, vagyis ebben a mutatóban kiegyenlítettebb volt a két időszak növekedése, ami azt jelentheti, hogy az egy főre jutó földjövedelem-növekedést inkább a lélekszám változása befolyásolta.

Ahhoz, hogy kárpát-medencei kontextusban az érmelléki falvak még 1910-ben is átlag körüli életminőséggel bírtak, hozzájárulhatott, hogy a táj fő gazdasági profilja a gabonatermelés maradt, annak ellenére, hogy a szőlőművelés és a dohánytermesztés gazdaság szerkezetet differenciáló szereppel bírt, az intenzívebb termelés irányába hatott. A szőlő és a dohány egy holdra vetített kat. tiszta jövedelme meghaladta a gabonatermesztés földjövedelmét, így termesztésük megérte a helybelieknek. A dohánytermesztés azonban csak egy szűk réteg, a módos gazdák számára lehetett alternatíva a gabonatermeléssel szemben. Számukra a dohány termesztése előmozdíthatta a sikeres földfelhalmozáshoz szükséges tőkeképződést. Az új szőlőskertekből származó jövedelem részben kompenzálhatta a birtokos parasztságnak a birtokaprózódásból adódó bevételkiesést, s a szőlőtermesztés által a határhasználat jobban alkalmazkodott az 1860-as években lezajlott antropogén tájatalakításhoz.

A táj felszínborítottságának vizsgálatával elsősorban a növénytermesztésre vonatkozóan lehetett következtetéseket megfogalmazni. A korszakban készült mezőgazdasági statisztikai, illetve kataszteri felmérések alapvetően inkább a növénytermesztésről közöltek több adatot. Nagylétán az úrbéri egyezséget követően a falu használatában lévő közös legelő kiterjedése 1935-ig érdemben nem csökkent, ami arra utalhat, hogy az állattartás sem szorult teljesen

hátterbe. Az állattartásból származó bevétel a teljes agrárjövedelem 30–40%-át is kitehette a 20. század elején,³⁹³ ezért lenne fontos a későbbiekben feltárni, hogy az Érmelléken és benne Nagylétán hogyan alakult annak volumene.

2.4. Éghajlati anomáliák, gazdasági krízisek és járványok az Érmelléken a 19. század utolsó harmadában

A társadalom és a környezet kapcsolatának kutatását tovább folytatva, a vizsgálataimat három különböző léptékben folytatom, Nagyléta, az Érmellék és Bihar vármegye gazdasági- és demográfiai viszonyait az éghajlati anomáliák és járványok kontextusában fogom elemezni.³⁹⁴ A térség fő megélhetési forrását a mezőgazdaság adta, mely ágazatra az éghajlati anomáliák jelentős hatást gyakorolhattak, tehát a lakosok jövedelme az éghajlattól is függött.³⁹⁵ Kutatásomban szeretném feltárni, hogy az 1860 és 1894 közötti időszakban jelentkező hőmérsékleti- és csapadék anomáliák hogyan befolyásolták Bihar vármegye, a mikrorégió és Nagyléta gazdaságát, illetve, hogy a jó és rossz termésévek miként és meddig hatottak a vizsgált falvak demográfiai viszonyaira. Ezen kérdések vizsgálatához szükség van a korszakból fennmaradt hőmérsékleti- és csapadékadatok, illetve az egyes évekre jellemző fő kenyérgabonák terméseredményeinek összegyűjtésére és feldolgozására. A vizsgált térségben az elsődleges kenyérgabonának az őszi búza és az őszi rozs számított, így indokolt mindkét növény terméseredményeinek demográfia-ára gyakorolt hatását vizsgálat tárgyává tenni. A Nagylétán 1871 és 1876 között kibontakozó járványokkal kapcsolatban egyrészt annak megértésére törekszek, hogy azok hogyan hatottak a településen élő különböző felekezetű lakosokra, másrészt, hogy milyen területi differenciák ragadhatók meg a betegségekben elhunytak lakhelyének térképen való elhelyezésével.

2.4.1. Éghajlat és gabonatermés

Az őszi búza és az őszi rozs termesztésének időjárási és környezeti igényeit tekintve kiindulópontot jelenthetnek a modern agronómia által elért kutatási eredmények. Az őszi búza fejlődése szempontjából kritikus hónapnak számít a megelőző év októbere, amely ha csapadékos, eltolhatja a talajelőkészítés és a vetés ideje. További problémát jelent, ha a március hideg, a május száraz, illetve ha fagy és jégeső fordul elő. Nem kedvez a növény fejlődésének, ha a június száraz-forró vagy csapadékos, illetve, ha a július és az augusztus csapadékos, mindez ugyanis

³⁹³ Demeter – Koloh 2020: 35.

³⁹⁴ A mikrorégió népesedési adatai ebben a fejezetben Hajdúbagos értékeit is tartalmazzák, ami azonban nem változtat a demográfiai trendeken.

³⁹⁵ Bodovics 2020: 201.

nehezíti az aratást és a gabona eltarthatóságát.³⁹⁶ Az őszi rozsnak az őszi búzához képest kevesebb a tápanyagigénye, jobban elviseli a hidegebb és csapadékosabb időjárást.

A 19. század második felében jelentkező éghajlati anomáliák vizsgálatához forrásként használhatók a korszakból fennmaradt mért időjárási adatok, illetve a kortársak által feljegyzett időjárási észlelések. A mért adatok esetében törekedtem arra, hogy a vizsgált mikrorégióhoz legközelebb eső meteorológiai állomás adatait használjam. Mért adatok keletkeztek egyrészt a budai csillagdában, melyek havi szintű hőmérsékleti és csapadék adatokat jelentenek.³⁹⁷ A havi szintű középhőmérsékleti adatok 1780-tól, a csapadék adatok 1841-től állnak rendelkezésre. Mért időjárási adatok Debrecenből is fennmaradtak a 19. század második feléből, melyek szintén havi szintű adatokat jelentenek. Az 1854 és 1943 közötti időszakra vonatkozóan Réthly Antal közölte a város havi szintű csapadékösszeg adatait.³⁹⁸ A Debrecenből származó csapadékadatok jóval kisebb földrajzi távolságra fekszenek Nagylétától és a vizsgált mikrotérségtől, valamint Bihar vármegyétől mint a budai csillagda adatai, viszont módszertani problémát jelenthet, hogy a mérés helye időközben megváltozott. Az 1854 és 1874 közötti időszakra vonatkozóan Réthly Antal Tamássy Károly debreceni gyógyszerész meteorológiai megfigyeléseit közölte, a mérés helye ekkor a belvárosban helyezkedett el. Az 1874 és 1943 közötti években a mérés viszont már a pallagi meteorológiai állomáson történt. A két meteorológiai állomás között mintegy 7 km-es távolság húzódott, így módszertani szempontból felmerült a kérdés, hogy a két mérőhely adatai összevethetők-e egymással.³⁹⁹ Réthly szerint a két állomás mért csapadékösszeg adataiban jelentkező eltérés elhanyagolható, mert a köztük lévő távolság sík terepen fekszik és a Nagyerdőnek nincs jelentős befolyásoló szerepe.⁴⁰⁰ A vizsgálat során a debreceni csapadékadatokat használtam fel. A mért adatoknak köszönhetően a 19. század második felében érvényesülő éghajlati trendek jól nyomon követhetők, illetve azok a jó és rossz termésévek azonosítását is elősegítik, azonban a havi szintű adatok például a tavaszi fagykárok kiszűrését már eltakarják, illetve az adott hónapon belül lehullott csapadék eloszlását sem teszik láthatóvá, ezek ábrázolásához napi szintű adatsorra lenne szükség.

A gabona termesztése során kiemelkedő jelentősége van a csapadéknak, így érdemes megvizsgálni, hogy az elemzett időszakban az milyen eloszlást mutatott Debrecenben.

³⁹⁶ Rácz 2021: 167–168.

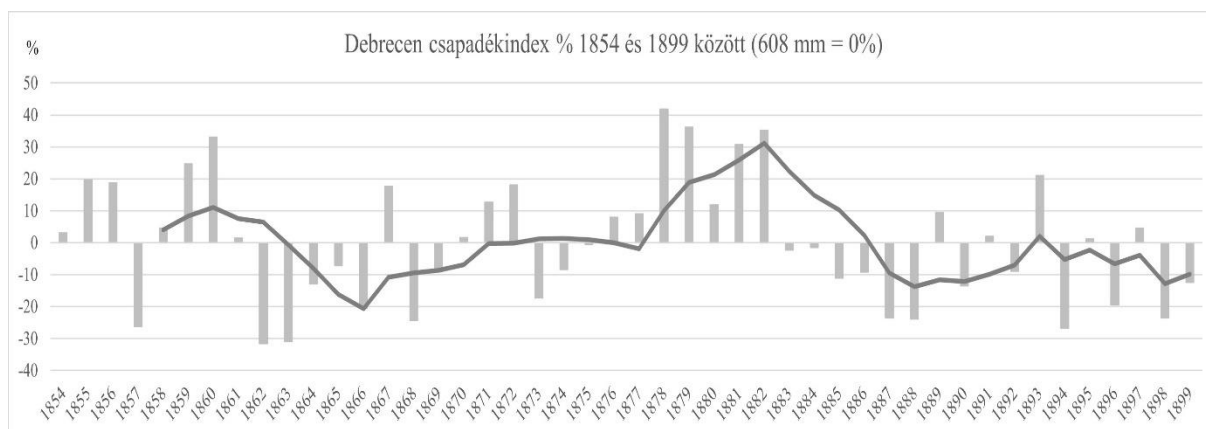
³⁹⁷ Réthly 1947: 105–107; 121–123.

³⁹⁸ Réthly 1945: 75–76.

³⁹⁹ Réthly 1945: 7.

⁴⁰⁰ Réthly 1945: 7.

43. ábra Debrecen csapadékindexe a 19. század második felében

Forrás: Réthly 1945: 75–76. Saját számítás és szerkesztés.

Az ábrán látható, hogy a csapadék eloszlása jelentős kilengéseket mutatott. Az 1850-es évek második felétől az 1870-es évek közepéig az évi csapadékmennyiség negatív irányban lengett ki, vagyis az időjárás szárazabbra fordult, ami kedvezett az aszályos időszakok kialakulásának. Mindez elsősorban a gabonatermés mennyiségi mutatóját érinthette negatívan. Az 1870-es évek második felétől viszont jóval csapadékosabbá vált az éghajlat, ami a termés minőségét ronthatta le.

Az 1860-as években még nem készült olyan statisztikai kiadvány, amely a különböző gabonafélék országos és bihari terméseredményeit közölte volna. Egyedül 1864-ből maradt fenn egy kimutatás, illetve termésbecslés, mely a Benda Gyula által szerkesztett, *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867* című forráskiadványban található meg. A forrásgyűjteményben azonban csak az egyes gabonafélék, a búza és a rozs országos és megyei összterméseredményét közölték, a növények vetésterületét nem, így nem lehet megállapítani, hogy egy hektárra hány hektoliter termés jutott.⁴⁰¹ A gabona terméséről a 19. század második felére vonatkozóan információkat nyerhetünk a Réthly Antal gyűjtése nyomán kiadott *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900-ig* című kötetből is, ugyanis a kortársak feljegyzéseikben gyakran reflektáltak az időjárás anomáliákkal összefüggésben az adott év terméseredményére is. A Réthly-féle kötetből igyekeztem kigyűjteni 1860 és 1869 között azokat a feljegyzéseket, amelyek az Alföldön elhelyezkedő települések terméseredményére utaltak. A kötetben gyakran szerepeltek feljegyzések a bihari Sarkadról, mely település közel feküdt a vizsgált mikrorégióhoz.⁴⁰² Sarkadon az 1860-as évtizedben minden évben feljegyzésre került az adott év gabonatermése.⁴⁰³ Az 1860 és 1869 közötti időszakban 3

⁴⁰¹ Benda 1973: 280–283.

⁴⁰² Ezek a feljegyzések eredetileg Márki Sándor Sarkad története című kötetében kerültek publikálásra, ezért a hivatkozásokban ezt a forrásmegjelölést használom. Márki 1877.

⁴⁰³ Réthly 1998: 502–530.

rossz gabonatermő év fordult elő (1863, 1866, 1869),⁴⁰⁴ ezek között jól ismert jelenség az 1863-as súlyos aszály,⁴⁰⁵ emellett szinte a teljes évtizedre jellemző volt a szárazság, ugyanis 1861 és 1866 között minden évben visszatért az aszály.⁴⁰⁶ Ennek ellenére az 1860-as éveket legalábbis országos tekintetben a jobb gabonatermést hozó évtizedek közé szokás sorolni, hiszen változó mértékben, de az évtized minden évében jutott gabona exportra is, behozatalra nem szorult az ország, természetesen regionálisan vagy lokálisan eredményezhettek súlyos termés kiesést az aszályok és az egyéb elemi csapások.⁴⁰⁷

Az őszi búza és az őszi rozs országos és bihari terméseredményei 1868-tól kerültek publikálásra a *Hivatalos Statisztikai Közlemények* című sorozatban, majd 1874-től a *Magyar Statisztikai Évkönyv* köteteiben.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ „1863-hoz a legsújtóbb emlékek fűződnek. Minden perce oly száraz, oly esőtlen volt, hogy még harmat sem járt; hogy így jóformán semmi sem teremhetett, könnyű belátni.” 1866-ban a májusi fagy okozott országosan problémát, bár Sarkadon kevés kárt tett. „1869-ben a háromhavi őszi esőzés és az azokra jött árvíz folytán sok gazda alig vetett valamit, a meglévő vetések egy részét pedig a víz tette semmivé.” Márki 1877: 28–29.

⁴⁰⁵ Érkövy 1863.

⁴⁰⁶ Pálfi 2009: 110.

⁴⁰⁷ Löherer 1896: 36–37.

⁴⁰⁸ HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam; MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam.

19. táblázat Az őszi búza és az őszi rozs országos és Bihar vármegyei hl/ha termése 1868 és 1894 között⁴⁰⁹

Év	őszi búza				őszi rozs			
	országos hl/ha	országos 5 éves mozgóátlag hl/ha	Bihar hl/ha	Bihar 5 éves mozgóátlag hl/ha	országos hl/ha	országos 5 éves mozgóátlag hl/ha	Bihar hl/ha	Bihar 5 éves mozgóátlag hl/ha
1868	14,54	-	23,84	-	13,49	-	22,52	-
1869	8,75	-	7,68	-	10,92	-	6,90	-
1870	11,32	-	7,06	-	17,12	-	12,27	-
1871	8,45	-	7,22	-	10,65	-	11,72	-
1872	7,81	10,17	5,48	10,26	8,91	12,22	5,83	11,85
1873	6,59	8,58	6,38	6,76	4,90	10,50	4,78	8,30
1874	9,76	8,79	10,10	7,25	10,23	10,36	9,08	8,74
1875	7,70	8,06	9,39	7,71	8,71	8,68	10,11	8,30
1876	7,15	7,80	3,94	7,06	6,45	7,84	3,67	6,69
1877	11,51	8,54	7,76	7,51	10,75	8,21	7,77	7,08
1878	15,65	10,35	14,18	9,07	14,00	10,03	14,32	8,99
1879	7,54	9,91	7,50	8,55	7,09	9,40	6,61	8,50
1880	11,61	10,69	12,48	9,17	11,22	9,90	10,37	8,55
1881	12,52	11,77	10,55	10,49	13,02	11,22	11,58	10,13
1882	18,92	13,25	17,04	12,35	16,36	12,34	16,86	11,95
1883	12,40	12,60	12,38	11,99	12,85	12,11	13,23	11,73
1884	13,91	13,87	14,18	13,33	13,81	13,45	16,96	13,80
1885	14,87	14,52	14,21	13,67	13,05	13,82	15,56	14,84
1886	13,80	14,78	15,01	14,56	11,77	13,57	12,31	14,98
1887	18,88	14,77	18,57	14,87	16,16	13,53	19,08	15,43
1888	17,58	15,81	15,15	15,42	13,54	13,67	15,24	15,83
1889	11,47	15,32	10,26	14,64	12,10	13,32	11,01	14,64
1890	17,81	15,91	15,62	14,92	16,38	13,99	16,00	14,73
1891	16,46	16,44	15,35	14,99	12,14	14,06	17,13	15,69
1892	16,57	15,98	13,51	13,98	10,59	12,95	16,40	15,16
1893	17,28	15,92	16,10	14,17	16,57	13,56	18,38	15,78
1894	15,60	16,74	16,16	15,35	18,33	14,80	19,22	17,43

Forrás: HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam; MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam; Gazdasági Lapok 1874.01.04; Vargha 1891: 788. Saját számítás és szerkesztés.

A *Hivatalos Statisztikai Közleményekben* megyei és járási szinten is történt adatközlés a két gabonanövény terméseredményeiről, a *Magyar Statisztikai Évkönyvben* azonban a járási szintű

⁴⁰⁹ Az 1873-as év terméshadatai a *Gazdasági Lapok* című hetilapból származnak. *Gazdasági Lapok* 1874.01.04; Bihar 1891-es hektáronkénti őszi búza és őszi rozs termésének forrását a *Nemzetgazdasági Szemlében* megjelent kimutatás jelenti. Vargha 1891: 788.

közlés már nem került publikálásra, ezért az őszi búza és az őszi rozs terméseredményeit illetően ebben a vizsgálatban az országos és a Bihar vármegyei adatokból indultam ki.⁴¹⁰

A *Hivatalos Statisztikai Közlemények* köteteiben közzétett járási szintű adatokból az látszik, hogy Bihar vármegye érmelléki járásában, melyben Nagyléta és a környező falvak is feküdtek, 1869 és 1874 között a vetésterület nagy részét, mintegy 70–80%-át még az őszi rozs foglalta el, ami azt jelentheti, hogy a fő kenyérgabona ebben az időszakban még a rozs lehetett.⁴¹¹ Ezért indokolt az őszi búza mellett az őszi rozssal is összevetni a terméseredmények és a demográfia alakulását. A Bihar vármegyéből származó termésadatok szerint az 1870-es évek elején megyei szinten még a rozs termésterülete megelőzte a búzáét, azonban az évtized közepén a termőterület kiterjedése átfordult a búza javára.⁴¹² A rozs termesztése tehát Bihar vármegyében visszaszorulóban volt, és valószínűleg inkább a megye magasabb térszínen fekvő területein maradt domináns, miközben a búza nagyobb termőterülete a megye alföldi területein növekedhetett, ahol a vizsgált mikrorégió is feküdt.

A *Magyar Statisztikai Közlemények* című sorozatban közlésre került az is, hogy az egyes években megyék szerint mely elemi vagy egyéb csapások okoztak kárt a termésben, ezek között szerepel például az aszály, az árvíz, a fagykár és a jégkár is. Fontos megjegyezni, hogy a statisztikába az egyes vármegyéken belül csak azok a területek kerültek be, melyekről egyáltalán nem lehetett betakarítani termést. Éppen ezért az éghajlati anomáliákból fakadó termés kiesés a statisztikában szereplő adatoktól jóval nagyobb is lehetett, mely viszont a hektoliter/hektárra vetített átlagos termésadatokban megmutatkozik. Ez az adatközlés inkább annak megállapítására alkalmas, hogy vármegyénként mely elemi csapás okozhatott leginkább kárt az adott évben. Az elemi csapásokról először 1874-ben közöltek adatot a *Magyar Statisztikai Évkönyvben*, majd ez folyamatos volt 1877-ig. Ezt követően 1878-ban és 1879-ben nem történt adatközlés az elemi csapásokról, majd 1880-tól ismét és innentől kezdve a vizsgált korszak végéig nyomon követhetők a termés kiesést okozó problémák.⁴¹³ Az 1876-os évben az elemi csapásokról készített statisztika adatai szerint a Bihar vármegyében bevetett terület 6%-án nem termett semmi, ebben az évben az egy hektárra jutó termésátlag csupán 3,94 hl volt, mely a *Magyar Statisztikai Évkönyvben* közölt minden idők leggyengébb bihari termésátlagát jelentette.⁴¹⁴ Ezekből az adatokból azt a következtetést lehet levonni, hogy 1876-ban a Biharban bevetett földeknek jóval több mint 6%-a lehetett érintett a termés kiesés által. A termésévet értékelő egyik gazdasági tudósítás szerint: „E vidék népe a legnagyobb ínség küszöbén áll: mert ami kevés őszi vetése

⁴¹⁰ HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam; MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam.

⁴¹¹ HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam.

⁴¹² HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam; MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam.

⁴¹³ MSÉ 4–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam.

⁴¹⁴ MSÉ 6. évfolyam.

volt, alig adta meg az elvetett magot, s annak is fele gaz [...] a tengeri oly silány, hogy a betakarítást is alig érdemli meg, szőlőtermés egyáltalában semmi sincsen annyira, hogy a szőlővel beültetett földek nagyobb részben nem is munkáltattak.”⁴¹⁵ 1869 és 1876 között tehát sorozatosan gyenge és rossz termésévek követték egymást, amiről Sarkad esetében Márki Sándor a következőt jegyezte meg: „szóval a biblia hét sovány esztendejének a sarkadiak nyolcat tudnak ellenébe állítani.”⁴¹⁶

A terméseredményt az 1868 és 1875 között alsó ausztriai mérő/kat. hold mértékegységben adták meg, míg az 1876 és 1894 közötti időszakban hektoliter/hektár bontásban közölték. Annak érdekében, hogy az adatok összehasonlíthatóak legyenek az 1868 és 1875 közötti időszakból közre adott terméseredményeket átváltottam hl/ha mértékegységre, ezután láthatóvá vált, hogy hogyan alakult az őszi búza és az őszi rozs hektáronkénti termésátlaga 1868 és 1894 között. A 13. táblázatban látható, hogy az 1870-es években sorozatosan rossz termésű évek következtek, ezek között gazdaságtörténeti szempontból szintén jól ismert az 1873-as válság,⁴¹⁷ amikor a mezőgazdaságban a legfőbb problémát a gabonarozsda okozta, mely ínséget is eredményezett. Löherer Andor a 19. század utolsó harmadára jellemző gabonaválsággal kapcsolatban kiemelte, hogy az „1872., 1873., 1874. s 1875-dik évek így egymásután négy év oly rossz termésű volt, hogy búzakivitelünk nemcsak megszűnt, hanem tetemes mennyiségű búzát kellett a külföldről behoznunk”.⁴¹⁸ Az ország egyes vidékein 1877-ben, 1878-ban és 1879-ben az árvizek és egyéb elemi csapások szintén kárt okoztak a mezőgazdaságnak.⁴¹⁹

Az őszi búza és az őszi rozs hektáronkénti termésátlaga regionális viszonylatban is jelentős eltéréseket mutatott az egyes években. Bihar vármegye egy hektárra jutó termésátlagai a két gabonanövény tekintetében 1868 és 1894 között rendkívül szoros együtt mozgást mutattak az országos terméseredményekkel, ugyanis a bihari és az országos hl/ha termésátlag között az őszi búza esetében +0,84-es, az őszi rozsnál +0,79-es pozitív irányú korreláció mutatható ki.⁴²⁰ Mindez azt jelenti, hogy a bihari térség termésátlagai követték az országos trendeket. Azonban előfordultak olyan termésévek, melyekben a bihari átlagtermés jelentősen eltért az országostól. Ilyen például az 1868-as év, amikor az országosan jelentkező jó gabonaterméshez képest is majdnem 10 hl-rel jobb volt a bihari hektáronkénti átlagtermés, míg 1870-ben, 1872-ben, 1876-ban és 1877-ben a bihari termésátlag nagy mértékben elmaradt az országos átlagtól. Az 1870-es évekre tehát a termés rendkívüli ingadozása jellemző,⁴²¹ az évtized első felében leginkább a

⁴¹⁵ Földművelési Érdekeink 1876.10.02.

⁴¹⁶ Márki 1877: 30.

⁴¹⁷ Kövér 1986: 120–134.

⁴¹⁸ Löherer 1896: 34.

⁴¹⁹ Löherer 1896: 34; Az 1878-es árvízhez lásd: Bodovics 2020.

⁴²⁰ HSK 4; 5; 6; 7 évfolyam; MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam.

⁴²¹ Kiss 2014: 31–44.

tavaszi fagy és az aszály, míg a második felében az extrém csapadékos időjárás okozhatott problémát.⁴²² Az országoshoz képest a bihari térségben jelentkező természavarok időszaka hamarabb kezdődhetett (1869) és később érhetett véget (1876), így az országoshoz képest hosszabb válságperiódus alakulhatott ki ebben a térségben. A debreceni havi csapadékösszeg adatok alapján 1860 és 1894 között az aszály 1863-ban, 1869-ben, 1870-ben, 1872-ben, 1878-ban, 1885-ben és 1888-ban okozhatott termésvesztést, fagykár 1866-ban 1874-ben és 1876-ban pusztított, jégkár 1875-ben fordult elő, míg 1873-ban a gabonarozsda okozott termés kiesést.⁴²³ A 19. század második felének csapadékeloszlását tekintve az 1870-es évek második felében és az 1880-as évek elején a korábbihoz képest egy jóval csapadékosabb időszak következett, mely az őszi búza fejlődése és eltarthatósága szempontjából kritikus hónapokban is jelentkezett, és leginkább az 1879-es terméseredményben mutatkozott meg.

Az 1868 és 1890 közötti intervallumban növekedett az őszi búza hektáronkénti terméshozama, ami azonban már csak részben köszönhető az éghajlatnak, részben pedig antropogén hatás érzékelhető. Láthatóan az 1880-as években is előfordultak rosszabb termésű évek, ilyen volt például az 1883, 1886 és 1889-es év is, azonban az őszi búza hektáronkénti termése így is jóval meghaladta az 1870-es évek első felének rossz termésű éveinek átlagát, így inség valószínűleg már nem fordult elő.

2.4.2. A terméseredmények és a demográfia kapcsolata

Az éghajlati anomáliák tehát jelentősen befolyásolták az őszi búza és az őszi rozs terméseredményét, kérdés azonban, hogy a gyenge termés milyen hatást gyakorolt Bihar vármegye, a mikrorégió és benne Nagyléta község demográfiai viszonyaira. A 18. századtól a mezőgazdaság modernizációjával, a közlekedési infrastruktúra fejlődésével csökkent az éghajlati anomáliák demográfiai hatása Európában,⁴²⁴ azonban regionális differenciák előfordulhattak. Bihar vármegyére, a mikrorégió településeire, valamint Nagylétára vonatkozóan az 1860 és 1894 közötti éves születési és halálozási adatok, valamint a kettő különbözetéből meghatározható természetes szaporodás vagy fogyás adatai különböző forrástípusokból gyűjthetők össze. Bihar vármegye éves demográfiai adatait a *Magyar Statisztikai Évkönyv* című sorozatban kerültek publikálásra.⁴²⁵ Az 1866-os a legelső év, melyből a vármegye születési és halálozási adatai abszolút

⁴²² Réthly 1945: 75.

⁴²³ Réthly 1945: 75; MSÉ 4; 5; 6. évfolyam.

⁴²⁴ Pfister – Wanner 2024: 379.

⁴²⁵ MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam.

számokban elérhető,⁴²⁶ vagyis ebből a forrástípusból csak a vizsgált időszak egy része képezheti az elemzés tárgyát. További problémát jelent, hogy 1871-re, 1872-re és 1873-ra vonatkozóan nem közölték a születési és halálozási adatokat, ehelyett ezekre az évekre csak a természetes szaporodás/fogyás abszolút számai érhetők el. Ennek az az oka, hogy a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1872-ben megjelent kötetében a megyei születési és halálozási adatokat az 1866 és 1870 közötti időszakra vonatkozóan közölték,⁴²⁷ a sorozat következő kötetében, mely 1874-ben látott napvilágot a demográfiai adatok közlését már az 1874-es évvel folytatták, és az 1871-es, 1872-es és 1873-as évekre csak a természetes szaporodás vagy fogyás értékeit adták meg.⁴²⁸ További adathiányt okoz, hogy 1890-ből szintén hiányoznak a megyei szintű születési és halálozási adatok, aminek az az oka, hogy 1893-tól a *Magyar Statisztikai Évkönyvnek* új folyamként új sorozata indult, melyben az adatközlést az 1891-es évvel kezdték.⁴²⁹ A *Magyar Statisztikai Közlemények* alapján Bihar vármegyéből tehát csak a természetes szaporodás és fogyás vethető össze a termésadatokkal az 1866 és 1889 közötti időszakra vonatkozóan.

Bihar, a mikrotérség és Nagyléta évenkénti születési és halálozási adatai a Klinger András szerkesztésében megjelent, *A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900* című kötetből is elérhetők.⁴³⁰ Ebben a kötetben az egyházi anyakönyvekből kigyűjtve vallásfelekezetek szerint közölték az évenkénti demográfiai adatokat a trianoni országterületre vonatkozóan. Ennek megfelelően a Bihar vármegyére vonatkozó születési és halálozási adatok az 1860 és 1894 közötti időszakból is csak a trianoni területre érhetők el.⁴³¹ Mindez a termésadatokkal való összevetés során felveti azt a módszertani problémát, hogy a megyéből származó demográfiai adatok a trianoni területre vonatkoznak, míg a hektáronkénti termésátlag a történeti vármegyére, ezért a vármegye demográfiai jellemzőinek vizsgálata során a *Magyar Statisztikai Évkönyvből* származó adatokat használtam.

A települések népmozgalmi adatait a kötet megjelenése előtt érvényben lévő (akkori recens) közigazgatási határok szerint közölték, ennek megfelelően a közigazgatásilag összevont települések adatai összevonva kerültek publikálásra, azok hiába alkottak eredetileg külön egyházközséget. Ez a módszertani probléma a megyei demográfiai adatoknál is jelentkezik, ugyanis az adatközlés nem a történeti vármegyék, hanem a kötet kiadásakor fennálló megyebeosztás szerint történt meg. Ahhoz, hogy a trianoni Bihar vármegye népmozgalmi adatait megkapjam,

⁴²⁶ Fontos megjegyezni, hogy a Magyar Statisztikai Évkönyv kötetében az 1866 és 1875 közötti időszakra vonatkozóan nem tüntették fel külön az élveszületések számát. Ezért a születések számában benne van a halva születések száma is, így a megadott értékek valamelyest felfelé torzítanak.

⁴²⁷ MSÉ 1. évfolyam.

⁴²⁸ MSÉ 2. évfolyam.

⁴²⁹ MSÉ Úf. 1. évfolyam.

⁴³⁰ NFAK 1980. 90–119.

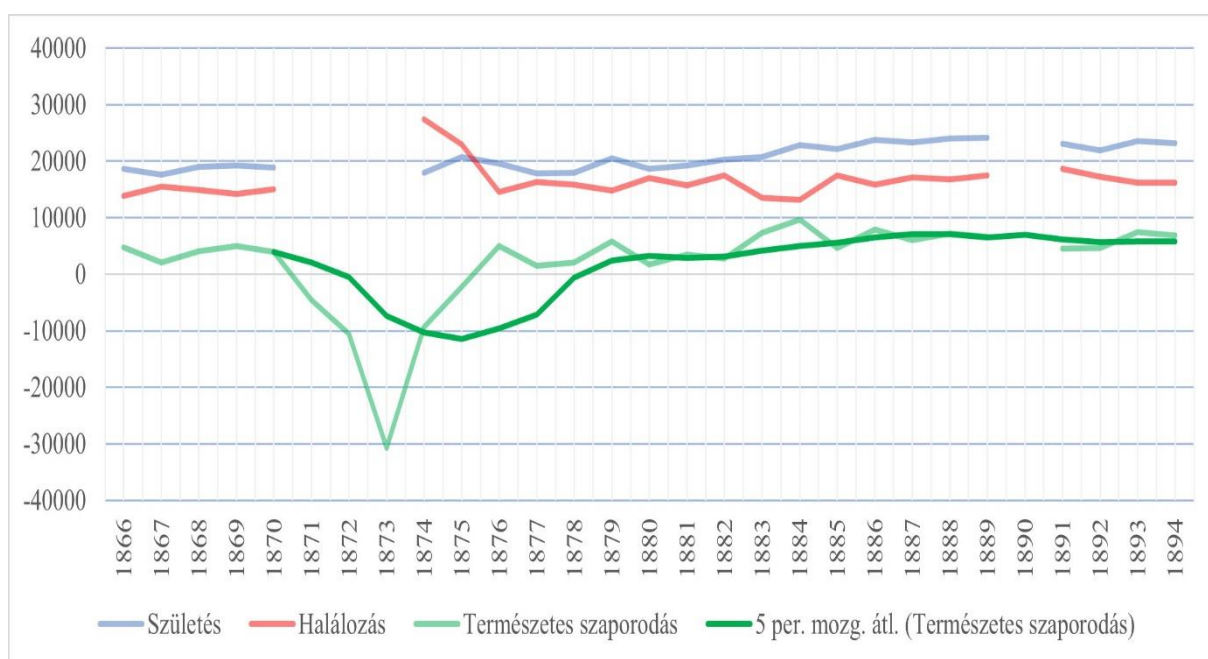
⁴³¹ A születések számának rögzítése során a halva születések leválogatása nem történt meg, így a megadott értékek felfelé torzíthatnak.

le kellett volna válogatni a Hajdú-Bihar megye településeit tartalmazó táblázatokból a bihari településeket.

A mikrotérsgben Nagyléta és Vértes népmozgalmi adatai szerepelnek összevontan. A két település 1970-ben történt összevonásával létrejött Létavértes, ennek megfelelően az 1980-ban kiadott kötetben a két település adatai összevonásra kerültek. Ezt a módszertani problémát úgy tudtam feloldani, hogy Nagyléta község esetében az eredeti református egyházi anyakönyvek adatait rögzítettem.⁴³²

Bihar vármegye és a mikrotérsg évenkénti születési és halálozási adatait, valamint a kettő különbözeteként kapott természetes szaporodást az 5 éves mozgóátlag felvételével ábrázoltam, ennek az az oka, hogy így jobban érzékelhetővé válnak a hosszabb távú demográfiai trendek.

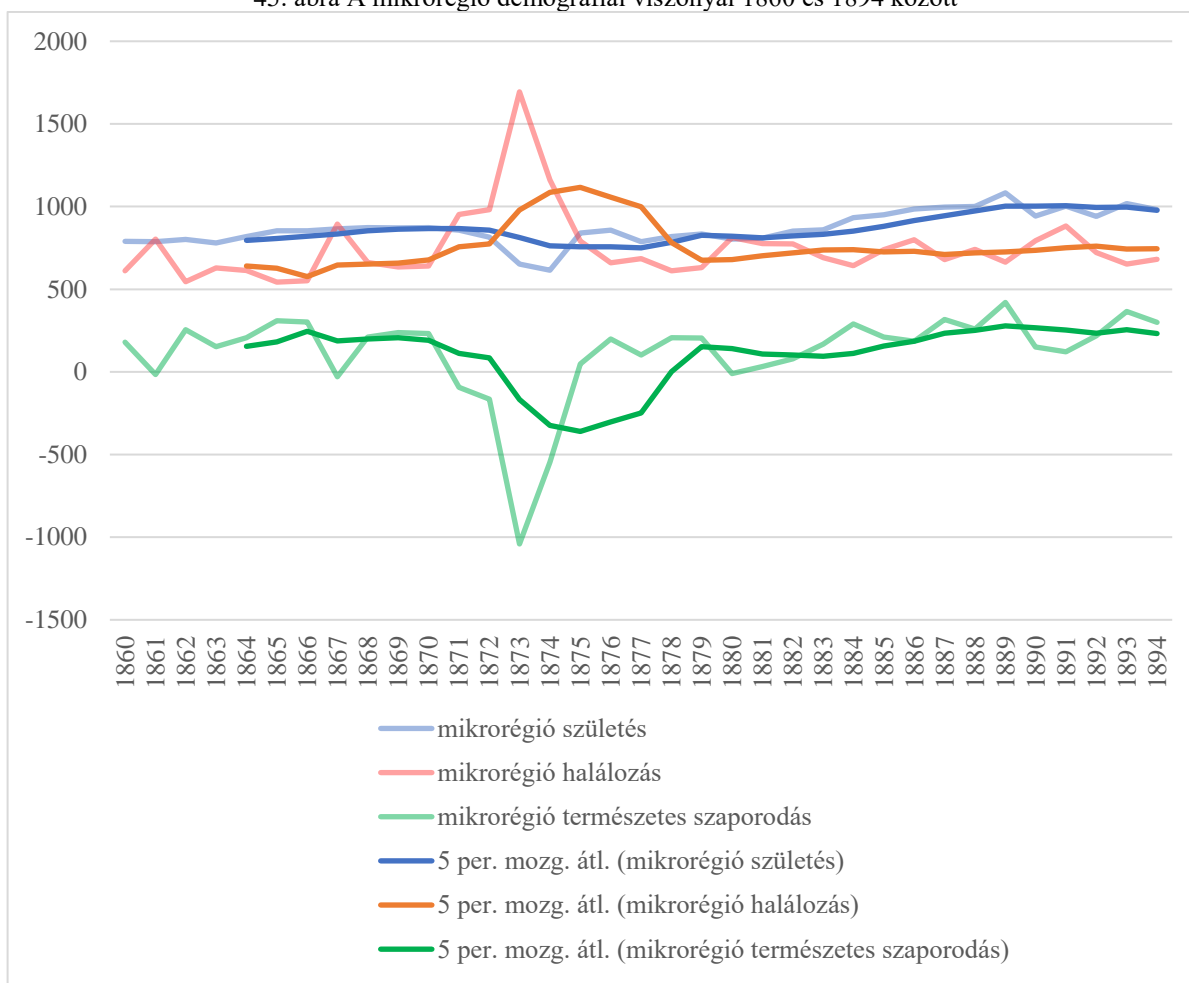
44. ábra Bihar vármegye demográfiai viszonyai 1866 és 1894 között

Forrás: MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam. Saját számítás és szerkesztés.

⁴³² FSA NREKA; FSA NREHAL.

45. ábra A mikrorégió demográfiai viszonyai 1860 és 1894 között

Forrás: NFAK 1980. 90–119. Saját számítás és szerkesztés.

Az ábrákon látható, hogy egy alkalommal fordult elő hosszabb ideig tartó természetes fogyás, az 1871 és 1875 közötti periódusban, mely után a természetes szaporodás értéke csak az 1880-as évek második felében állt teljesen helyre. A hagyományos népesedési katasztrófák között említhetők a járványok, éhínségek vagy nagyobb pusztító háborúk.⁴³³ Társadalomtörténeti szempontból a jól ismert esemény az 1873-as kolerajárvány, melynek pusztítása országos viszonylatban is majdnem felemészttette az 1870-es évek természetes szaporodását.⁴³⁴ A Katus László által publikált, demográfiai átmenetet ábrázoló diagram szerint a halálozások száma már 1873 előtt is emelkedett, azonban az akkor még nem csapott át természetes fogyásba,⁴³⁵ igazán nagy demográfiai válság 1872 és 1874 között érte az országot.⁴³⁶ Biharban és a vizsgált mikrorégióban viszont már 1871-ben természetes fogyás érzékelhető, vagyis az országos átlagtól itt valamelyest eltérő folyamatok érvényesülhettek, emellett a demográfiai depresszióért valószínűleg nem a kolera volt az egyedüli felelős. Ehhez hasonló mintázatot mutat Koloh Gábor

⁴³³ Dobszay – Fónagy 2005: 400–401.

⁴³⁴ Kövér 2005: 348.

⁴³⁵ Katus 1980: 270–288.

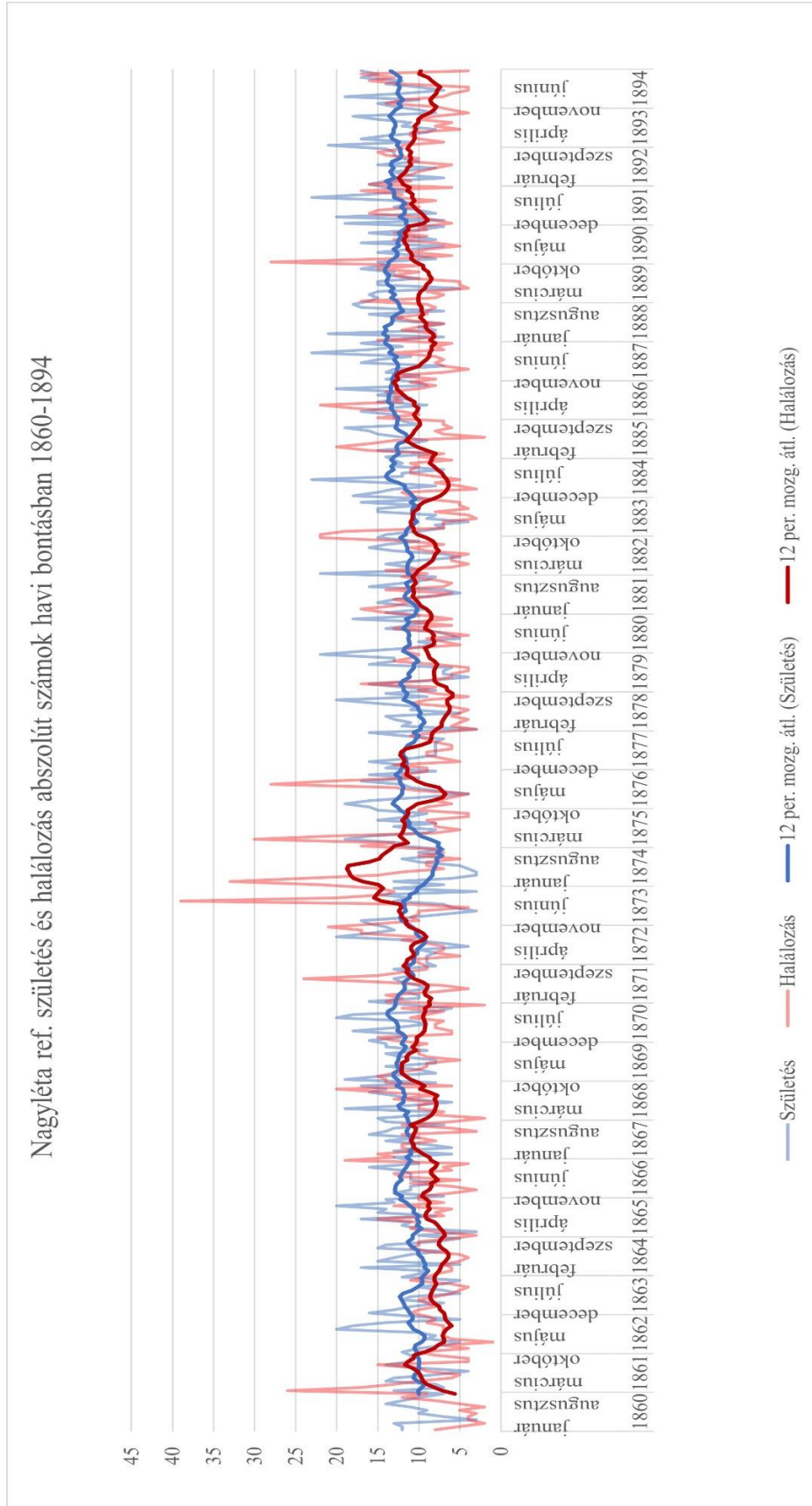
⁴³⁶ Dobszay – Fónagy: 400.

kutatása is, ugyanis a természetes szaporodás értéke a vajszlói kerület esetében már 1865-től elkezdett visszaesni, bár egészen 1870-ig nem fordult át természetes fogyásba,⁴³⁷ jóllehet ez valószínűleg inkább annak köszönhető, hogy a Dél-Dunántúl az egykézű térségek közé tartozott. Mindez azt mutathatja, hogy a természetes szaporodásban az általam vizsgált térségben tapasztalható visszaesés nem csak helyi sajátosság lehetett, hanem más régiókat is érinthetett.

A vizsgálat léptékét csökkentve, Nagyléta református közösségének az 1860 és 1894 közötti egyházi anyakönyvekben rögzített havi szintű születési és halálozási adatait, illetve azok 12 hónapos mozgóátlagát az alábbi diagramon ábrázoltam.

⁴³⁷ Koloh 2021: 95.

46. ábra Nagylétei református születések és halálozások havi bontásban 1860 és 1894 között (abszolút számok)

A lokális társadalom természetes szaporulata az 1860-as években növekedésnek indult, ekkor valószínűleg már érződött a szántóföld kiterjedésének növekedése, ami lehetővé tette, hogy a lakosság nagyobb területen termeljen gabonát. Az 1870-es évek első felében viszont több hullámban negatív irányba fordult a település demográfiai mérlege, hat nagyobb járványhullám fordult elő, amelyeket rendszerint fertőző betegségek okoztak. A halotti anyakönyvekben közölt halálokok szerint a faluban 1871 augusztusa és szeptembere között vérhasjárvány pusztított, 1872 október és december között sínylődés és sorvadás, 1873 július és augusztus között kole-rajárvány, 1874 január és április között hólyagos- és vereshimlő, 1875 január és április között újra sínylődés és sorvadás, majd 1876 július és szeptember között vereshimlő- és skarlátjárvány okozott többlethalálozást.⁴³⁸

A betegségek közül a sínylődés és sorvadás halálokok mai megfelelőjét nehéz pontosan azonosítani. A nagylétai református halotti anyakönyvekben a sínylődés és sorvadás halálokok 1872 őszén, október és december között sűrűsödtek, ekkor a kolera már megjelent az országban, az első kolerás megbetegedést 1872 szeptemberében a Máramaros vármegyei Rahó községben észlelték,⁴³⁹ azonban kérdéses, hogy vajon Nagylétán is ez a betegség okozott-e ebben az évben halálozási többletet. Az 1872/73-as kolera tapasztalatairól Grósz Lipót által összeállított kötet szerint az 1872-es kolera járványhullám főként a felvidéki vármegyéket érintette, s Biharban csak 1873 májusában kezdett terjedni a betegség,⁴⁴⁰ ami alapján nem valószínű, hogy a Nagylétán 1872 őszén tapasztalt többlethalálozást a kolera okozta. A kiugró halandóságot mutató időszakok összehasonlíthatók az elhunytak kormegoszlása szerint is. Az összehasonlítás egyrészt elvégezhető úgy, hogy a járványperiódusokban az összes elhunyt számát figyelembe vesszük, másrészt a vizsgálat alapját alkothatják csak a konkrét betegségben elhunytak száma is. A kormegoszlás szerinti összehasonlítás esetében az utóbbi módszert választottam azzal a kiegészítéssel, hogy az egyes járványperiódusokban a járványt okozó betegségekben elhunytak számához hozzáadtam azokat az eseteket is, amelyekben az adott betegséghez hasonló halálok lett feltüntetve. A kolerában elhunytakhoz hozzáadtam a járványperiódus alatt forrólázban és váltólázban elhunytak számát, mivel a kolera lázzal is jár, a sínylődés és sorvadáshoz a tüdőgyulladásban és a tüdővészben, a vérhasnál forróláz és hasmenés halálokokkal bejegyzettek számát adtam hozzá. Az 1872-es (és az 1875-ös) járványperiódus halálozásainak korösszetétele hasonló az 1873-as kolerajárvány időszakának halálozásainak kormegoszlásához. A kolera, illetve az 1872-es és az 1875-ös sínylődés és sorvadás halálokokban elhunytak között nem volt példa az egy éven aluliak halandóságára, s mindhárom járvány esetében a felnőttkorúak

⁴³⁸ FSA NREKA; FSA NREHAL.

⁴³⁹ Grósz 1874: 4.

⁴⁴⁰ Grósz 1874: 4–5.

halandósága emelkedett meg. Az 1872-es és az 1875-ös járványban elhunytak korösszetétele egymáshoz képest hasonlóan alakult, illetve azok szintén megegyeznek az 1870-es években elhunytak korösszetételével. A halálozási kormegoszlásból ítélve az 1872-es és az 1873-as járványt ugyanaz a betegség is okozhatta. Az 1872-es és az 1873-as járvány közötti különbség a halálokok szerint is vizsgálható. Az 1872-es járványperiódusban a sínlődéssel és sorvadással együtt megemelkedett a tüdővészben és a tüdőgyulladásban elhunytak száma, ami arra utal, hogy ekkor valamilyen légzőszervi megbetegedés okozhatott többlethalálozást, míg a kolera emésztőrendszeri betegség volt. A Magyar Családtörténet-Kutató Egyesület honlapján közzétett táblázat, melyen a történeti halálokok és azok mai magyar megfelelője látható, a tüdővést a tuberkulózissal azonosítja, ahogyan a sínlődést és a sorvadást is.⁴⁴¹ A sínlődést Faragó Tamás is a tuberkulózissal azonosította.⁴⁴² Ezek alapján az 1872-es és az 1875-ös járványperiódus többlethalálozásaiért a tuberkulózis lehetett a felelős.⁴⁴³ A Nagylétán 1872 őszén tapasztalható többlethalandóságot tehát nem a kolera okozta.

Az 1870-es évekhez hasonló típusú járványok az 1860-as években is előfordultak, például 1861 január és március között skarlát, 1866 július és augusztus között vérhas, majd 1868 december és 1869 január között újra skarlátjárvány alakult ki, azonban az 1870-es évek első feléhez fogható pusztítás nem volt jellemző.⁴⁴⁴ Az 1870-es évek első felében sorozatosan előforduló rossz termésévek összefüggésben állhatnak a többlethalálozással, s végső soron hosszú árnyékot vethettek a helyi társadalom demográfiai mutatóira. A gyenge, rossz termésű években vagy közvetlenül utána megugrott a halálozások száma, ez elsősorban a csecsemő- és gyermekhalandóság emelkedését jelentette, vagyis a járványhullámok egy része a fertőző betegségekkel szemben egyébként is védtelen korcsoportokat érintették. A magasabb csecsemőhalandósághoz hozzájárulhatott az anya legyengült, rosszul tápált szervezete. Mindez összefüggést mutat Pakot Levente székelyföldi falvakra vonatkozó vizsgálatával, mely szerint a rövid távú gazdasági stressz, a rossz termésű években a kukorica árának 10%-os emelkedése 7–8%-kal emelte a csecsemő- és gyermekhalandóság kockázatát.⁴⁴⁵ Ehhez képest a születések száma általában magas maradt, csak akkor kezdett el csökkenni, ha tartósan rossz termésű évek következtek egymás után. Az 1860-as és az 1880-as években nem fordultak elő sorozatosan rossz termésévek, az 1870-es években viszont igen, utóbbi hatására válhattak gyakoribbá és nagyobb intenzitásúvá a különböző járványok Bihar vármegyében, a mikrotérségben és Nagylétán egyaránt.

⁴⁴¹ MACSEHT.

⁴⁴² Faragó 2011: 273.

⁴⁴³ A tuberkulózis hazai történeti vizsgálatával kapcsolatban lásd: Demeter – Magyarosi – Bagdi 2021.

⁴⁴⁴ FSA NREKA; FSA NREHAL.

⁴⁴⁵ Pakot 2018: 231–246.

Az 1872 és 1894 közötti időszakra vonatkozóan korrelációs számítását végeztem az őszi búza és az őszi rozs terméseredménye és a demográfiai adatok között.

20. táblázat A demográfiai adatok és a terméseredmény közötti korreláció 1872–1894

demográfia/országos őszi búza termésátlag		Éves csúsztatás										
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Születés	Mikrorégió	0,92	0,96	0,95	0,93	0,93	0,92	0,91	0,91	0,84	0,73	0,70
	Létavértes	0,90	0,95	0,91	0,87	0,84	0,79	0,75	0,73	0,59	0,44	0,27
	Nagyléta ref	0,82	0,85	0,80	0,75	0,70	0,62	0,55	0,48	0,32	0,14	-0,05
Halálozás	Mikrorégió	-0,74	-0,69	-0,53	-0,41	-0,30	-0,13	0,11	0,07	0,22	0,54	0,68
	Létavértes	-0,58	-0,49	-0,33	-0,14	0,11	0,41	0,82	0,77	0,73	0,57	0,56
	Nagyléta ref	-0,60	-0,50	-0,36	-0,20	0,02	0,26	0,49	0,51	0,35	0,07	-0,11
Természetes szaporodás	Mikrorégió	0,88	0,86	0,76	0,67	0,63	0,62	0,78	0,88	0,81	0,68	0,51
	Létavértes	0,84	0,81	0,69	0,58	0,48	0,41	0,43	0,49	0,30	0,21	0,02
	Nagyléta ref	0,82	0,77	0,67	0,55	0,44	0,32	0,29	0,23	0,13	0,14	0,03
demográfia/bihari őszi búza termésátlag		Éves csúsztatás										
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Születés	Mikrorégió	0,90	0,95	0,95	0,94	0,93	0,90	0,87	0,86	0,78	0,66	0,69
	Létavértes	0,90	0,96	0,93	0,89	0,84	0,76	0,69	0,66	0,51	0,34	0,17
	Nagyléta ref	0,86	0,89	0,82	0,75	0,69	0,58	0,46	0,41	0,23	0,05	-0,07
Halálozás	Mikrorégió	-0,75	-0,68	-0,52	-0,40	-0,27	-0,03	0,13	0,00	0,36	0,52	0,59
	Létavértes	-0,57	-0,47	-0,31	-0,12	0,13	0,45	0,82	0,75	0,68	0,48	0,48
	Nagyléta ref	-0,57	-0,45	-0,31	-0,17	0,04	0,29	0,49	0,43	0,28	0,00	-0,18
Természetes szaporodás	Mikrorégió	0,87	0,84	0,75	0,67	0,62	0,57	0,71	0,82	0,74	0,60	0,44
	Létavértes	0,84	0,80	0,69	0,58	0,47	0,36	0,34	0,40	0,22	0,14	-0,07
	Nagyléta ref	0,82	0,77	0,65	0,54	0,42	0,26	0,19	0,18	0,07	0,08	0,06
demográfia/országos őszi rozs termésátlag		Éves csúsztatás										
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Születés	Mikrorégió	0,86	0,86	0,83	0,80	0,80	0,79	0,77	0,72	0,57	0,36	0,35
	Létavértes	0,87	0,89	0,81	0,73	0,69	0,65	0,59	0,51	0,30	0,04	-0,20
	Nagyléta ref	0,82	0,81	0,71	0,65	0,60	0,48	0,37	0,26	0,02	-0,24	-0,41
Halálozás	Mikrorégió	-0,72	-0,52	-0,27	-0,13	-0,03	0,09	0,24	0,10	0,41	0,39	0,64
	Létavértes	-0,54	-0,31	-0,06	0,18	0,41	0,62	0,75	0,51	0,41	0,20	0,11
	Nagyléta ref	-0,58	-0,33	-0,07	0,14	0,35	0,52	0,49	0,27	0,03	-0,32	-0,51
Természetes szaporodás	Mikrorégió	0,82	0,69	0,52	0,41	0,37	0,40	0,65	0,76	0,57	0,31	0,01
	Létavértes	0,80	0,66	0,47	0,31	0,21	0,17	0,27	0,38	0,10	-0,11	-0,36
	Nagyléta ref	0,81	0,65	0,44	0,28	0,16	0,04	0,08	0,13	-0,01	-0,05	-0,14
demográfia/bihari őszi rozs termésátlag		Éves csúsztatás										
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Születés	Mikrorégió	0,91	0,93	0,91	0,88	0,87	0,83	0,78	0,73	0,59	0,41	0,45
	Létavértes	0,89	0,93	0,87	0,81	0,77	0,67	0,57	0,49	0,29	0,05	-0,15
	Nagyléta ref	0,84	0,87	0,78	0,69	0,61	0,45	0,31	0,23	0,02	-0,17	-0,29
Halálozás	Mikrorégió	-0,68	-0,55	-0,36	-0,24	-0,13	0,08	0,23	0,05	0,45	0,43	0,56
	Létavértes	-0,48	-0,32	-0,13	0,06	0,29	0,54	0,75	0,59	0,47	0,23	0,16
	Nagyléta ref	-0,50	-0,32	-0,14	0,01	0,21	0,38	0,40	0,26	0,06	-0,28	-0,45
Természetes szaporodás	Mikrorégió	0,82	0,74	0,62	0,53	0,50	0,47	0,63	0,72	0,57	0,35	0,10
	Létavértes	0,77	0,69	0,54	0,42	0,33	0,23	0,23	0,26	0,03	-0,11	-0,33
	Nagyléta ref	0,77	0,67	0,52	0,39	0,25	0,11	0,08	0,09	-0,03	0,01	-0,02

Forrás: HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam; MSÉ 1–20. évfolyam; MSÉ Úf. 1; 2; 3. évfolyam; NFAK 1980. 90–119; FSA NREKA; FSA NREHAL. Saját számítás és szerkesztés.

21. táblázat Bihar vármegye természetes szaporulata és a terméseredmények közötti korreláció 1872–1889.⁴⁴⁶

	Éves csúsztatás										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
országos őszi búza	0,91	0,84	0,74	0,61	0,54	0,50	0,65	0,66	0,55	0,27	-0,10
bihari őszi búza	0,88	0,80	0,70	0,58	0,50	0,39	0,49	0,51	0,42	0,10	-0,23
országos őszi rozs	0,81	0,62	0,42	0,24	0,14	0,06	0,14	0,07	-0,25	-0,58	-0,79
bihari őszi rozs	0,81	0,67	0,51	0,36	0,25	0,11	0,15	0,09	-0,17	-0,48	-0,71

Forrás: HSK 4; 5; 6; 7. évfolyam; MSE 1–20. évfolyam. Saját számítás és szerkesztés.

A vizsgálatot lefuttattam a mikrorégió településeinek, Létavértesnek, illetve külön Nagyléta református közösségének demográfiai adataira vonatkozóan is. Továbbá Bihar vármegye természetes szaporulata és a terméseredmények között is számoltam korrelációt. A korrelációs érték egy 0 és 1 közé eső szám, mely azt mutatja meg, hogy két adatsor elemei milyen mértékben mozognak együtt. Amennyiben az adatok együtt mozognak a korrelációs érték az 1-hez fog közelíteni, ha viszont nem, akkor a 0-hoz. Ha a két adatsor között van kölcsönkapcsolat, de azok elemei fordítottan arányosak egymással, akkor a korrelációs érték a -1-hez közelít. A vizsgálat során a demográfiai mutatók és a terméseredmények esetében is 5 éves mozgóátlaggal számoltam, és erre vonatkozóan végeztem el a korrelációs számítást. Az elemzés során arra is kíváncsi váltam, hogy mi történik, ha az adatokat 0–10 évvel elcsúsztatom, erre azért volt szükség, mert lehetséges, hogy egy-egy rossz termésév hatása a társadalomban csak később váltott ki reakciót. A korrelációs vizsgálat elvégzése után láthatóvá vált, hogy az őszi búza terméseredménye és a demográfiai adatok között leginkább az első három évben 0,5 és 0,8 közötti, vagyis legalább közepes, de inkább erős korreláció van, ami azt jelentheti, hogy a rossz termésévek és az azok háttérében meghúzódó éghajlati anomáliák még a 19. század második felében is erős kölcsönkapcsolatban álltak a születés, a halandóság és a természetes szaporodás alakulásával. A regionális és mikroszintű vizsgálatok esetében is hasonló eredmény született, ugyanis az első három évre vonatkozóan Bihar vármegye, a mikrotérség, valamint Létavértes és Nagyléta demográfiai adatai és a terméseredmények között legalább közepes, de inkább erős korrelációs érték jött ki. A demográfiai mutatók valószínűleg később követték a terméseredményben beállt változásokat, különösen igaz lehet ez a születésekre, ezért a születések és a terméshozamok

⁴⁴⁶ A történeti Bihar vármegye esetében a természetes szaporodás és a terméseredmények közötti korreláció vizsgálatának záródátuma azért az 1889. év, mert a megye 1890-es demográfiai adatai nem kerültek publikálásra, és ez a tényező torzította volna a születés, a halálozás és a természetes szaporodás esetében az 5 éves mozgóátlagot. Az utolsó év, amelyre torzítás nélküli 5 éves mozgóátlagot tudtam számítani az az 1889-es volt.

közötti 0. csúsztatott évre számított magas korreláció valószínűleg nem reális. Egy-egy gyengébb vagy rossz termés viszont a halálozásokra már akár az adott évben is kifejthette negatív hatását, ez függhetett attól is, hogy az adott társadalom mennyi tartalékkal rendelkezett, illetve mennyire gyengült le a jó minőségű és megfelelő mennyiségű gabona hiányától, kivált egymást követő sorozatosan rossz termésévekben. A halálozások és a terméseredmények között látható, hogy fordított kölcsönkapcsolat állt fenn, amennyiben csökkent a hektáronkénti termés hozam, nőtt a halandóság kockázata, különösen a csecsemő- és gyermekkorban. Az elemzésbe bevont két gabonanövény, az őszi búza és az őszi rozs terméseredménye hasonlóan hatott a demográfira, a korrelációs értékek között nincs jelentős különbség, bár az őszi rozs esetében azok valamivel alacsonyabbak. Ennek az lehet az oka, hogy a vizsgálat kezdeti időpontjához képest, amikor a két gabonanövény közül Bihar vármegyében még az őszi rozs termésterülete volt nagyobb, az 1870-es évek végére az őszi búza vetésterülete került fölénybe, miközben az őszi rozs visszaszorulóban volt, vagyis az elemzésre kiválasztott periódus második felében már inkább az őszi búza jelentette a vármegye fő kenyérgabonáját, valószínűleg ezért mozoghatott annak hektáronkénti termés hozama együtt a demográfiai adatokkal.

2.4.3. Járványok és a demográfiai átmenet Nagylétán

Az 1871 és 1876 közötti időszakban hat járványhullám sújtotta a bihari Nagyléta község társadalmát. A különböző pandémiákkal kapcsolatos elemzésem során annak felvázolására teszek kísérletet, hogy azok hogyan érintették az egyes felekezeteket, illetve, hogy milyen területi differenciák fedezhetők fel, ha az elhunytak lakhelyét a Nagyléta belterületét ábrázoló térképre vetítem. Továbbá arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan ment végbe a demográfiai átmenet a településen a 19. század utolsó harmadában, illetve a 20. század első évtizedében.

A demográfiai vagy termékenységi átmenet az a demográfiai jelenség, melynek során végbement az áttérés „az ipari forradalom előtti agrártársadalmakra jellemző népesedési modellről a modern ipari és városi társadalmakra jellemző népesedési modellre.”⁴⁴⁷ A demográfiai átmenet kezdetén általában a születések száma még magas maradt, míg a halálozások száma csökkenésnek indult, s ennek hatására szétnyílt a demográfiai olló,⁴⁴⁸ majd a születések számának csökkenésével a születések és a halálozások görbéje közeledni kezdett egymáshoz. A halandósági viszonyok kedvezőbbre fordulása a csecsemő- és gyermekhalandóság javulásával vette kezdetét.⁴⁴⁹ A demográfiai átmenet országoként, illetve régióként sajátosan ment végbe,⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Katus 2021: 430.

⁴⁴⁸ Kamarás 1991: 179.

⁴⁴⁹ Kamarás 1991: 179.

⁴⁵⁰ Koloh 2021: 41.

emiatt nemzetközileg nehezen lehet összevetni a folyamatot.⁴⁵¹ A Kárpát-medencében a termékenységi átmenet általánosan az 1880-as években vette kezdetét,⁴⁵² de voltak olyan térségek, például a Délkelet-Dunántúl, ahol a születésszabályozás következtében a termékenység csökkenése már a 18. századtól érzékelhető volt.⁴⁵³

A vizsgálat fő forrásbázisát részben az 1870 és 1895 között Nagylétán keletkezett református és görögkatolikus egyházi halotti anyakönyvek másodpéldányai, illetve az 1895 és 1909 között vezetett polgári halotti anyakönyvek másodpéldányai jelentették (NATA 1870–1929). A református anyakönyvek magyar, a görögkatolikus matrikulák román nyelven íródtak, a bejegyzéseket mindkét felekezet tekintetében az egyházközség lelkésze vagy segédlelkésze vezette. A két felekezet halotti anyakönyveiben különböző adatokat vettek fel az elhunytól, ebből következően azok forrásértéke is eltér egymástól, a református anyakönyvek adatközlése részletgazdagabb. A református anyakönyvekben rögzítették a halál idejét, az elhunyt nevét, amennyiben házas volt a férj/feleség nevét, ha kiskorú volt az édesapa és édesanya nevét, házsám szerinti lakhelyét, nemét, életkorát, a halál okát, a temetés helyét és az eltemető nevét, valamint a megjegyzés rovatban általában rögzítésre került, hogy az adott személy házassága hány évig tartott. A görögkatolikus anyakönyvekben a halál ideje, az elhunyt neve, amennyiben házas volt a házastárs neve, amennyiben kiskorú volt az édesapa neve, az elhunyt neme, a halál oka, a temetés napja, valamint a bejegyző neve került feltüntetésre. Fontos megjegyezni, hogy a görögkatolikus halotti anyakönyvekben az elhunyt lakhelyét nem közölték, így annak lokalizálásához más forrás használata szükséges. A görögkatolikusoknál a házasságkötéskor sem került rögzítésre a vőlegény és a menyasszony házsám szerinti lakhelye, viszont a születési anyakönyvekben igen, így ez jelenthet támpontot a lakóhely pontos lokalizálásakor. Azokat az elhunytakat, akiknek halála csecsemő- vagy gyermekkorban következett be lokalizálni lehet a születési anyakönyv alapján. Azokat a fiatal felnőtt vagy középkorú személyeket, akiknek a haláluk előtti években született gyermeke a születési anyakönyv alapján szintén el lehet helyezni a település belterületi térképén. Az idős korban elhunyt személyeket az 1864-es telekkönyv alapján lehet lokalizálni, amennyiben családfőként ő került feltüntetésre az adott telek tulajdonosaként. A görögkatolikus lakosság esetében a lokalizálást tovább nehezíti, hogy a közösség egy jelentős része külterületen, a Cserekertben, az uradalmi major közelében lakott, ahol az egyes telkeket házsámmal nem jelölték, így pontos lokalizálásuk sem lehetséges. Az elhunytak lakhelyének térképen való megjelenítését egyelőre a reformátusokra vonatkozóan végeztem el.

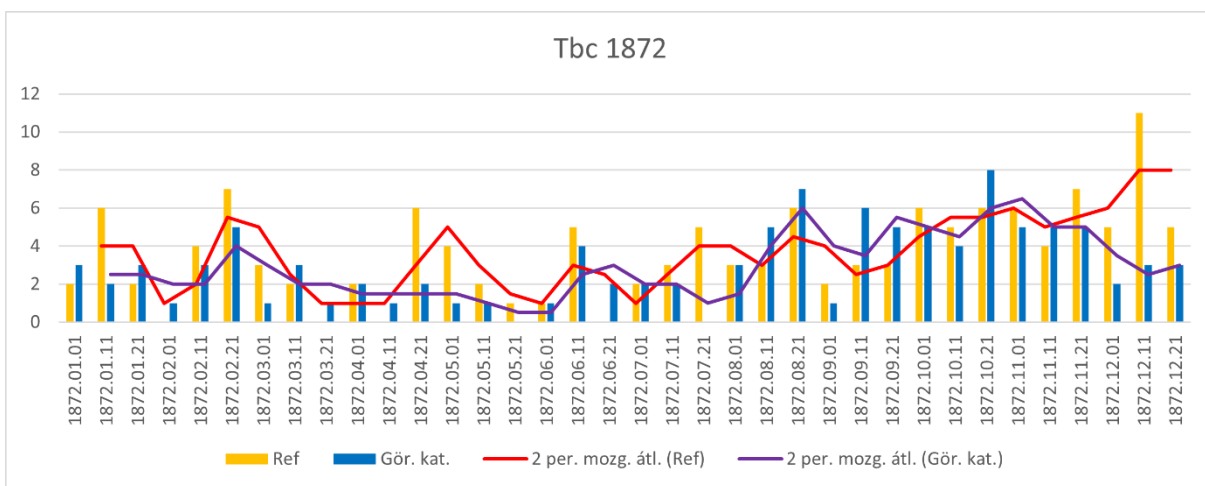
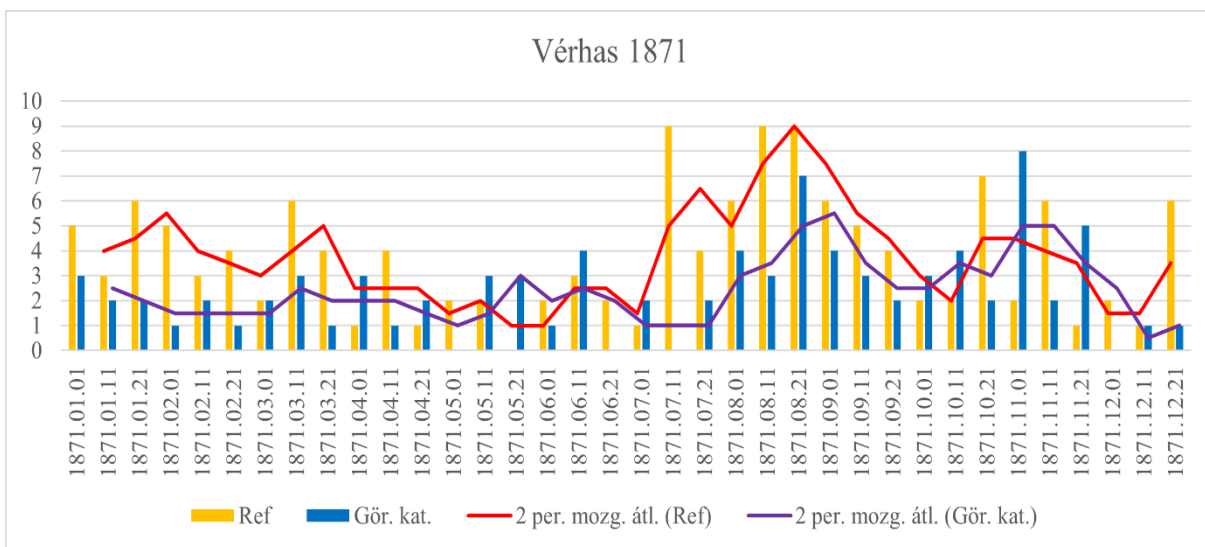
⁴⁵¹ Kamarás 1991: 179.

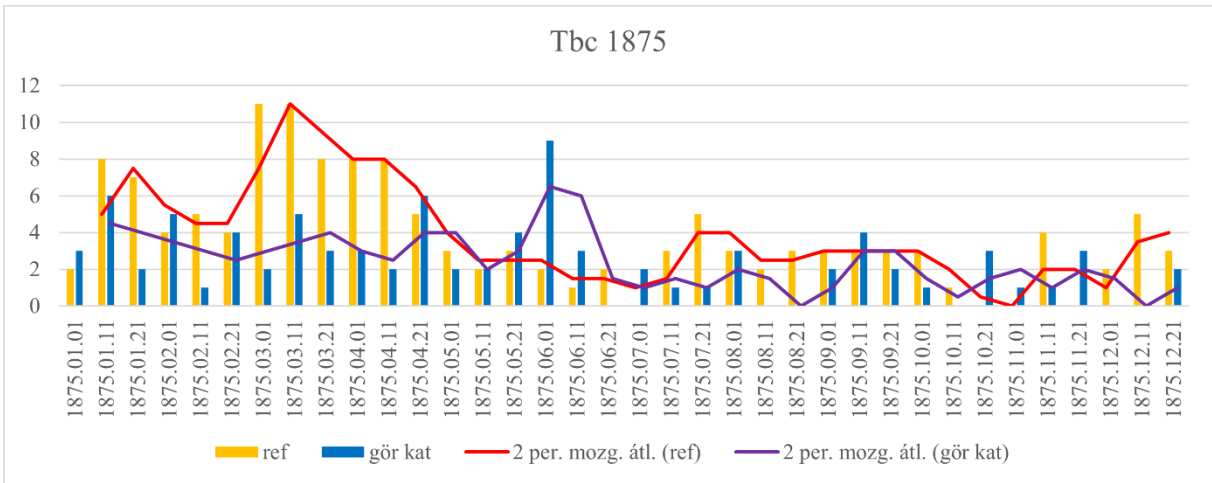
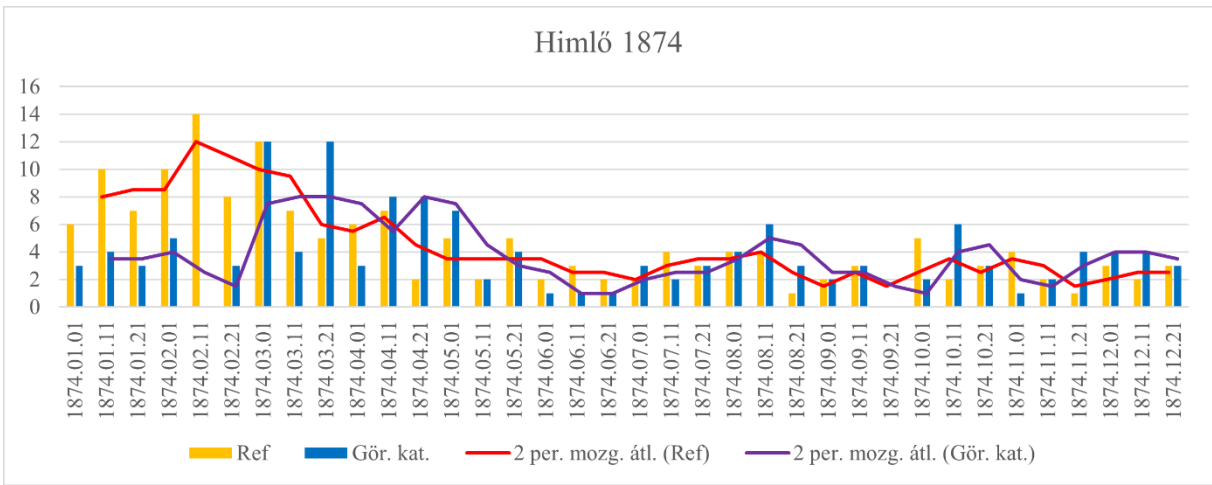
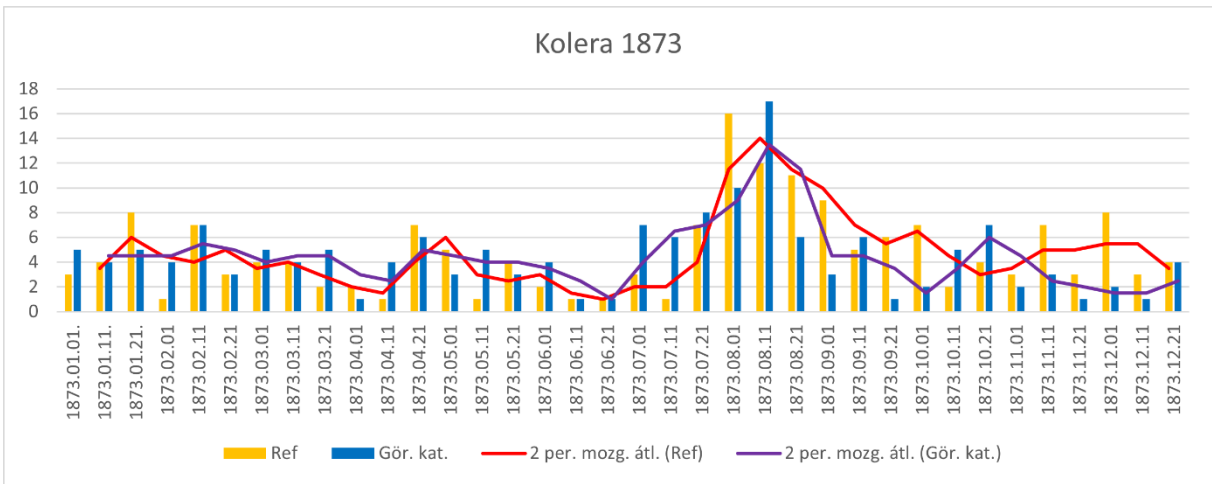
⁴⁵² Katus 2021: 430.

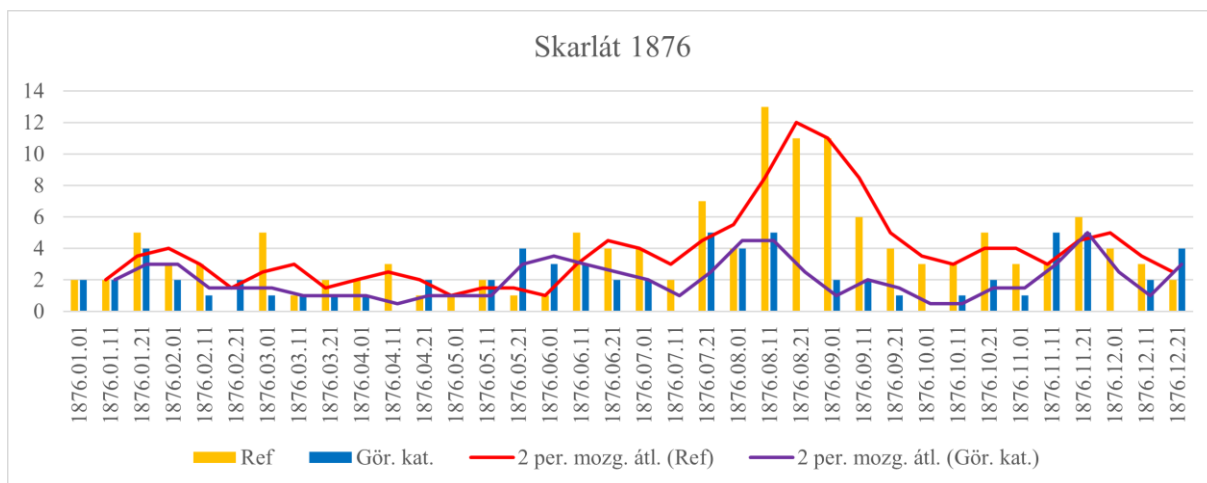
⁴⁵³ Katus 2021: 437; Koloh 2021: 336–337.

A különböző járványok esetében vizsgálat alá vonatom, hogy azok a református és görögkatolikus felekezetet egymáshoz képest milyen mértékben érintették. Ennek megállapításához segítségemre volt az adott években a halálozások számát, illetve azok 20 napos mozgóátlagját tartalmazó 47. ábra. Az ábrázoláshoz a hónapokat triádokra osztottam, egy évben 36 triád szerepelt. A mozgóátlag segítségével azonosítható, hogy a két felekezetben bekövetkezett halál esetek az év során milyen dinamikát írtak le, azok együtt mozogtak-e vagy sem.

47. ábra Halálozások számának megoszlása triádonként Nagylétán 1871 és 1876 között (abszolút számok)

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

Az ábráról leolvasható, hogy a járványok többsége nem egyszerre kezdte el szedni áldozatait a két felekezetben, néhány triádós csúszás érzékelhető az 1871-es vérhas, az 1873-as kolera, illetve az 1874-es himlőjárvány esetében, ami módszertani szempontból nehezíti a református és a görögkatolikus közösségekben a járványok alatt lejátszódó folyamatok összehasonlítását. Időbeli szempontból összehasonlítási alapként a járványidőszakokat tekintettem. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni azt a módszertani problémát, hogy a különböző járványokért felelős halálokok megjelenése a halotti anyakönyvekben nem biztos, hogy a járvány kezdetét jelenti, lehetséges, hogy az elején a még fel nem ismert pandémiát más halálokkal jegyezték be, de a halálesetek emelkedő számából már látszik annak jelenléte. Ezt a módszertani problémát figyelembe véve egyelőre nemcsak az egyes járványokat jellemző halálokokat, hanem a járványperiódus alatt történt összes halálozást bevontam a vizsgálatba a két felekezet összehasonlításánál, vagyis azokat a periódusokat tekintettem a járvány időszakának, amikor a halálozások száma látványosan növekedésnek, majd csökkenésnek indult. Ezt az indokolta, hogy a két felekezetenél így a teljes járványidőszak kerülhetett összevetésre.

A különböző járványok vizsgálatok további módszertani problémát jelent, hogy a református és a görögkatolikus halotti anyakönyvekben ugyanazt a járványt más halálokkal jellemezték, ami szintén nehezíti az összehasonlítást. Például az 1871 júliusában kitörő vérhasjárvány idején a református halotti anyakönyvekben a vérhas szerepelt halálorként, viszont a görögkatolikus anyakönyvben a vérhas halálorként említésre sem került, helyette a „debila” (gyengeség) és „friguri” (hideglelés) halálokok száma növekedett meg a korábbiakhoz képest.⁴⁵⁴ Hozzá kell tenni, hogy a halálozások emelkedésének kezdetén a református halotti anyakönyvekben sem szerepelt még a vérhas kifejezés, helyette a sinlődözés, sorvadás, forroláz és hasmenés halálokok kerültek feltüntetésre, utóbbi viszont már utalhat a vérhas jelenlétére. A

⁴⁵⁴ NATA 1870–1929.

halálozások kezdeti emelkedése idején különböző halálokokkal, valamint a vérhas halálokkal bejegyzettek korösszetételében nincs különbség, mindkét időszakban a csecsemő- és gyermekhalandóság növekedett drasztikusan, valószínűleg már a halálozások számának kezdeti emelkedését is a vérhasjárvány okozhatta, vagyis az valamivel korábban elkezdte szedni áldozatait, mint ahogyan a református halotti anyakönyvben halálokként megjelent. A görögkatolikus halotti anyakönyvekben a debila kifejezést az 1870-es években a csecsemő- és gyermekhalandóságra használták, a vérhas leginkább ezt a korosztályt érintette. Valószínűleg kézenfekvőnek tűnhetett ezt a halálokot bejegyezni, hiszen a járvány idején a csecsemő- és gyermekhalandóság emelkedését érzékelték.

22. táblázat Az 1871 július és szeptember között a vérhasjárvány idején elhunytak kormegoszlása

Életkor	Ref. halálozás (N)	Ref. halálozás (%)	Gör. kat. halálozás (N)	Gör. kat. halálozás (%)	Ref. vérhas halálok (N)	Ref. vérhas halálok (%)
<1 év	10	19,2	4	17,4	0	0,0
1 év	12	23,1	7	30,4	8	44,4
2-4 év	10	19,2	7	30,4	6	33,3
5-9 év	3	5,8	2	8,7	2	11,1
10-19 év	3	5,8	1	4,3	0	0,0
20-59 év	9	17,3	1	4,3	1	5,6
60 < év	5	9,6	1	4,3	1	5,6
Összesen	52	100	23	100	18	100

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A különböző halálokok bejegyzése részben az életkorhoz kötődhetett. Az idős korban, főként 60 év felett elhunytakra sem használtak cízellált haláloki kifejezéseket, egyszerűen aggkor halálokot írtak be, amelyet tovább nem részleteztek. Lehetséges, hogy orvos hiányában nem is tudtak egyéb halálokot megállapítani. Ugyanez jellemző a református halotti anyakönyvekre is, amelyekben a csecsemőkorban elhunyt halálokának többnyire a kelevényt adták meg, valószínűleg ez magyarázhatja azt a jelenséget, hogy a járványhullám alatt a halottak 19%-át csecsemők alkották, míg a vérhas halálokkal bejegyzettek között nem található egy év alatti személy. A halálokok eltérő megnevezése nemcsak az 1871-es vérhas, hanem az 1872-es és 1875-ös sinlődés és sorvadás, illetve az 1876-as skarlátjárvány esetében is problémát jelent. A reformátusoknál használt sinlődés és sorvadás, valamint a skarlát halálokok a görögkatolikus anyakönyvekben nem szerepeltek, holott a járvány jelenléte a halálesetek számát tartalmazó 28. ábra görbéin egyértelműen látható, illetve az adott időszakban az elhunytak korösszetétele is közel azonos. Mindez szintén arra sarkalt, hogy a reformátusok és a görögkatolikusok összehasonlításánál a járványperiódusokban az összes halálokot figyelembe vegyem.

Az 1869-es népszámlálás szerint Nagylétán 3205 református, illetve 1826 görögkatolikus élt, vagyis egymáshoz viszonyított arányuk 63:37 volt.⁴⁵⁵

23. táblázat Az 1871–1876 közötti időszakban járványban református és görögkatolikus felekezetű elhunytak száma és egymáshoz viszonyított %-os aránya

Év	Összesen (N)	Ref (N)	Gör. kat. (N)	Ref (%)	Gör. kat. (%)
1871	75	52	23	69,3	30,7
1872	97	55	42	56,7	43,3
1873	112	55	57	49,1	50,9
1874	140	86	54	61,4	38,6
1875	75	51	24	68	32
1876	66	52	14	78,8	21,2

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A 17. táblázat adatai szerint a hat járványhullámból négy (1871, 1872, 1874, 1875), a két felekezetet a település lakosságán belül elfoglalt arányukhoz viszonyítva közel azonos arányban érintette. Ezek közül kirívó esetet egyrészt az 1873-as kolera járvány jelentett, mely jóval nagyobb mértékben érintette a görögkatolikus lakosságot, mint a reformátusokat,⁴⁵⁶ másrészt az 1876-as skarlátjárvány, mely éppen ellenkezőleg, a reformátusoknál szedett több áldozatot. A görögkatolikus halotti anyakönyvben 1873-ban 161 bejegyzést rögzítettek, ez az 1869-es népszámlálás lakosságszámához viszonyítva 8,8%, mely rendkívül magas halálozási rátának tekinthető.⁴⁵⁷ Ebben az évben összesen 27 elhunynál szerepelt a kolera halálokként megnevezve, míg a kolera járványperiódusa alatt 57 bejegyzés került a halotti anyakönyvbe.⁴⁵⁸ Ha a halálozások számából kivonjuk a kolera áldozatainak számát a megelőző évekhez képest még akkor is magas a mortalitás aránya. A kolera kívül tehát valami más is befolyásolhatta a halálozások kiugró értékét. A görögkatolikusoknál 1873-ban talán a magas csecsemőhalandóság is hozzájárulhatott a kirívóan magas halandósághoz. A görögkatolikusoknál az 1870-es évtizedben 1873-ban volt a legnagyobb a csecsemőhalandóság⁴⁵⁹ 1000 élve születésre vetített értéke, mely 477 ezreléket tett ki.

A reformátusoknál lehetőség nyílt arra, hogy a járványokban elhunytak lakhelyét a település 1888-as kataszteri térképén elhelyezzem. A halálesetek térképre vetítésével láthatóvá vált, hogy

⁴⁵⁵ Sebők 2005: 48.

⁴⁵⁶ A kolera járványok Poznanban szintén a (római) katolikusok között szedtek több áldozatot. Liczbinska 2021: 37–53.

⁴⁵⁷ NATA 1870–1929; Sebők 2005: 48.

⁴⁵⁸ NATA 1870–1929.

⁴⁵⁹ A csecsemőhalandóság számát úgy kapjuk meg, hogy az adott évben egyéves kor előtt elhunytak számát elosztjuk az adott évben élve születettek számával, majd a kapott eredményt megszorozzuk 1000-rel.

az egyes betegségeknek volt-e területi differenciája, koncentrációja. A térképen csak azokat az eseteket jelöltem, amelyekhez az adott járvány (pl. vérhas, kolera) került halálokként feltüntetésre.

48. ábra Vérhas 1871

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

49. ábra Tbc 1872

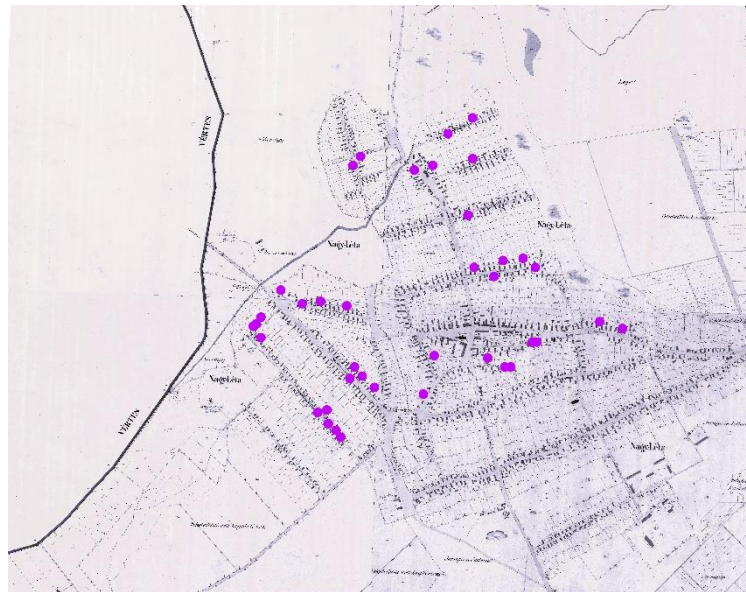
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

50. ábra Kolera 1873

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

51. ábra Himlő 1874

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

52. ábra Tbc 1875

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

53. ábra Skarlát 1876

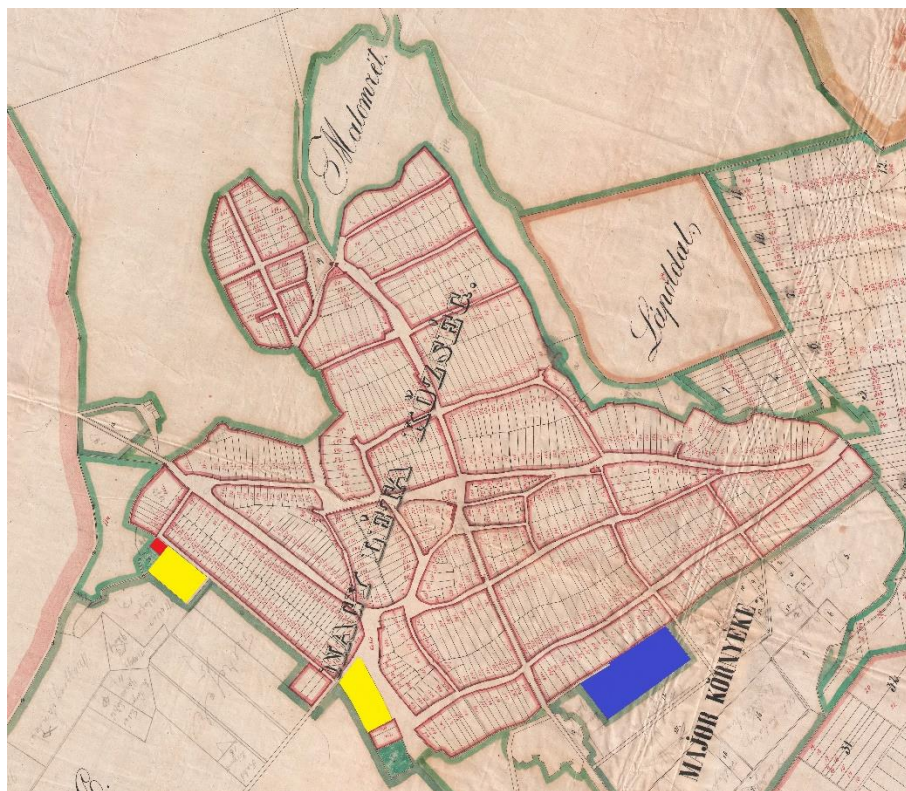

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A különböző járványokat ábrázoló tematikus térképekről leolvasható, hogy például a vérhasnak volt területi koncentrációja, a település délnyugati részében elterülő falurészt érintették jobban a halálozások. Az 1872-es és 1875-ös sinlődözés, sorvadás szintén ezt a településrészt érintette jobban. A kolera a falu központjához mértén délre eső területen szedte áldozatait a reformátusok között, melyhez hozzájárulhatott, hogy ez a terület érintkezett a görögkatolikusok által lakott falurésszel, akiket egyrészt jobban érintett a járvány, másrészt akiknél a protestánsokhoz képest kb. három héttel hamarabb kezdett emelkedni a halálozások száma. Miközben az is látható, hogy az északi településrészen három, egymással szomszédos telken is történetek

halálesetek a kolera miatt. Az előzőkhez képest az 1874-es himlő szórt eloszlást mutat, de a térképen felfedezhetők gócpontok, melyek inkább a délnyugati falurészben koncentrálnak. A vizsgált járványok közül az 1876-os skarlátjárvány mutatta a leginkább egyenletes eloszlást, a reformátusok által lakott mindkét falurészben voltak a skarláthoz köthető halálesetek. Az egyes járványokról az Excel 3D térkép funkciójában lehetőség nyílt hőtérképet készíteni a falu recens utcahálózatára, az így készült térképek a 5. számú mellékletben tekinthetők meg. A hőtérképek alapján szintén látható, hogy a különböző pandémiák a reformátusok által lakott falurészek közül leginkább a délnyugatiat érintették. Ehhez részben hozzájárulhatott, hogy a település reformátusok lakta északi és délnyugati falurészekben található belterületi telkek átlagos mérete eltért egymástól. Az északi falurészben 0,91 hold, míg a délnyugatiiban 0,67 hold volt az átlagos belterületi telekméret.⁴⁶⁰ A település délnyugati részében kialakult sűrűbb lakótervezet talán elősegíthette a járványok könnyebb terjedését.

34. ábra Temetők fekvése Nagylétán 1864-ben

Forrás: HU MNL HBVL XV. 1a BmT 144. Saját szerkesztés. Megjegyzés: sárga: református, kék: görögkatolikus, vörös: izraelita.

Mint ahogyan a térképen is látható, közegészségügyi szempontból további problémát jelenthetett, hogy a református és az izraelita temetők is ebben a falurészben helyezkedtek el, közel a lakóházakhoz, mely leginkább a fertőzött vízzel terjedő betegségek (kolera, vérhas) esetében

⁴⁶⁰ HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

okozhattak problémát. Nagyléta 1864-es úrbér szabályozási térképén a mezőgazdasági határban fekvő dűlők mellett a község belterületét is részletesen ábrázolták. Az 1864-es úrbér szabályozási térkép és az 1888-as kataszteri térkép összehasonlítható egymással (14. és 15. ábra). Ez alapján láthatóvá válik, hogy a település délnyugat és délkelet felé terjeszkedett a két időpont között, vagyis a délnyugati falurészben nyíltak új utcák, közvetlenül a temetők közelében. A délnyugati falurészben a Szúnyogvári utca másik oldala és az Új sor még 1876 előtt elkészülhetett, ugyanis a református halotti anyakönyvekben már az újonnan megnyitott utcákban elhelyezkedő telkek házszámai is szerepeltek az 1870-es években. A temetők közegészségügyi kockázatát a dualista kormányzat is felismerte, és igyekezett szabályozni a falvak temetőinek elhelyezését az 1876-ban kiadott közegészségügyi törvénnyel, illetve rendeletekkel.⁴⁶¹ A település délnyugat felé való terjeszkedését az indokolhatta, hogy az északi településrész peremén fekvő területek részben vagy egész évben vízjárta, mocsaras, ingoványos térszínek voltak, új településrész kialakítására nem voltak alkalmasak. Ezzel szemben délnyugati és délkeleti irányban ilyen problémával nem kellett megbirkózni, mert azok száraz területek voltak.

A falu térszerkezetében, a központtól kifelé haladva helyezkedtek el a módos gazdák telkei, majd a falu széléhez közeledve a kisbirtokosok és a házas zsellérek, napszámosok telkei területek el nagyobb számban (14. és 15. ábra). A falu központjából délkeleti irányban párhuzamosan elhelyezkedő utcákban, a Diós és Külső utcában, ahol a település görögkatolikus lakosságának túlnyomó része lakott, nagyrészt az utca közepén helyezkedtek el a módos gazdák telkei és az utca szélén a házas zsellérek belterületi ingatlanjai. Az 1871 és 1876 között kibontakozó járványokat tekintve ennek abból a szempontból van jelentősége, hogy a különböző járványhullámok a reformátusok által lakott falurészek közül azt a délnyugati falurészt érintették jobban, ahol a zsellérek nagyobb számban fordultak elő. A zsellérek által lakott falurészt azért is érinthették jobban a járványok, mert erre a rétegre kenyérkereseti szempontból nagyobb mozgás volt jellemző, így valószínűleg kitettebbek voltak a járványos betegségeknek is. A járványokban elhunytak foglalkozásszerkezeti megoszlásának vizsgálatának még tárgyát kell képeznie a további kutatásoknak, amelyek így hozzájárulhatnak a területi differenciák megértéséhez.

A Nagylétára 1870 és 1909 között jellemző demográfiai folyamatok, s a demográfiai átmenet feltárásához szükség volt az egyházi és a polgári anyakönyvek másodpéldányaiból előállítható alapvető demográfiai mutatók, mint például a nyers születési arányszám, a nyers halálozási arányszám, illetve a csecsemőhalandóság értékeinek meghatározására. A demográfiai mutatók meghatározásához ki kellett küszöbölni az egyházi- és a polgári anyakönyvek egymástól eltérő vezetéséből adódó módszertani problémákat. Az indexek előállításához az egyes években

⁴⁶¹ 1876. évi XIV. tc.

előforduló élveszületések és a halálozások számát kellett meghatározni, mellyel kapcsolatban módszertani problémát jelentett, hogy a halva születetteket eltérő módon regisztrálták. Az 1895 és 1906 közötti időszakban a halva születetteket bejegyezték a polgári halotti anyakönyvek másodpéldányaiba, 1907 és 1909 között viszont már nem. Annak érdekében, hogy az adatok összehasonlítható legyenek, az 1895 és 1906 közötti időszak halálozási adataiból kivontam a halva születettek számát, s ugyanezt a gyakorlatot követtem a református egyházi anyakönyvek esetében is az 1870 és 1895 közötti időszakra vonatkozóan. A görögkatolikusoknál 1870 és 1895 között a halva születettek számát nem tudtam levonni a születések számából, 1895 után viszont igen, így a görögkatolikusoknál 1895-ig az összes születés, után az élveszületések szerepelnek a demográfiai mutatókból szerkesztett diagramokon. A halva születetteknek a születési adatokban való szereplése nem befolyásolja a demográfiai trendeket. A demográfiai folyamatok főbb trendjeit a diagramokon látható 5 éves mozgóátlaggal szemléltettem.

A demográfiai mutatók közül először a csecsemőhalandósággal jellemzem a település demográfiai trendjeit. A csecsemőhalandóság az iparosodás előtt átlagosan 200 ezrelék felett alakult, mely érték magasnak számított.⁴⁶² A Kárpát-medencében az 1850-es években 253 ezrelék volt, majd 1895 után csökkenni kezdett, s az 1910-es évek első felében 198 ezrelék körül alakult a csecsemőhalandóság, azonban régióként jelentős különbségek lehettek.⁴⁶³ Az egy éves kort be nem töltő gyermekek halandóságában az egyes felekezetek, etnikai csoportok között kárpát-medencei kontextusban kimutathatók különbségek. A csecsemőhalandóság terén kiemelkedő volt a szerb, ruszin és román anyanyelvűek, illetve a görögkeletiek és görögkatolikusok magas értéke, ugyanakkor az átlagosnál alacsonyabb csecsemőhalandóság jellemezte a magyar és német anyanyelvűeket, valamint az izraelitákat és evangélikusokat.⁴⁶⁴ Faragó Tamás szerint a felekezetek és az etnikumok közötti eltérő csecsemőhalandósági mutatók „inkább a szokásrendszer, mint a vagyoni állapot különbségére utalnak.”⁴⁶⁵ Grazyna Liczbinskanak a lengyelországi Poznan városára, valamint lengyel vidéki falvakra az 1855 és 1874 közötti időszakra vonatkozó demográfiai vizsgálatai szerint a katolikus és a protestáns (evangélikus) felekezetek között a csecsemőhalandóságot tekintve városi körülmények között nem volt szignifikáns különbség, a magas népsűrűség és az infrastruktúra hiánya a jobb gazdasági helyzetben lévő, iskolázottabb és ezáltal feltehetően magasabb tudatossággal rendelkező evangélikusokat is a katolikusokhoz hasonló mértékben érintette.⁴⁶⁶ Ellenben az alacsonyabb népsűrűségű falvakban a felekezeti

⁴⁶² Faragó 2011: 134.

⁴⁶³ A csecsemő- és gyermekhalandóság aránya magasán alakult az Alföldön a kisparaszti- és a mezőgazdasági munkás családokban. Katus 2021: 435.

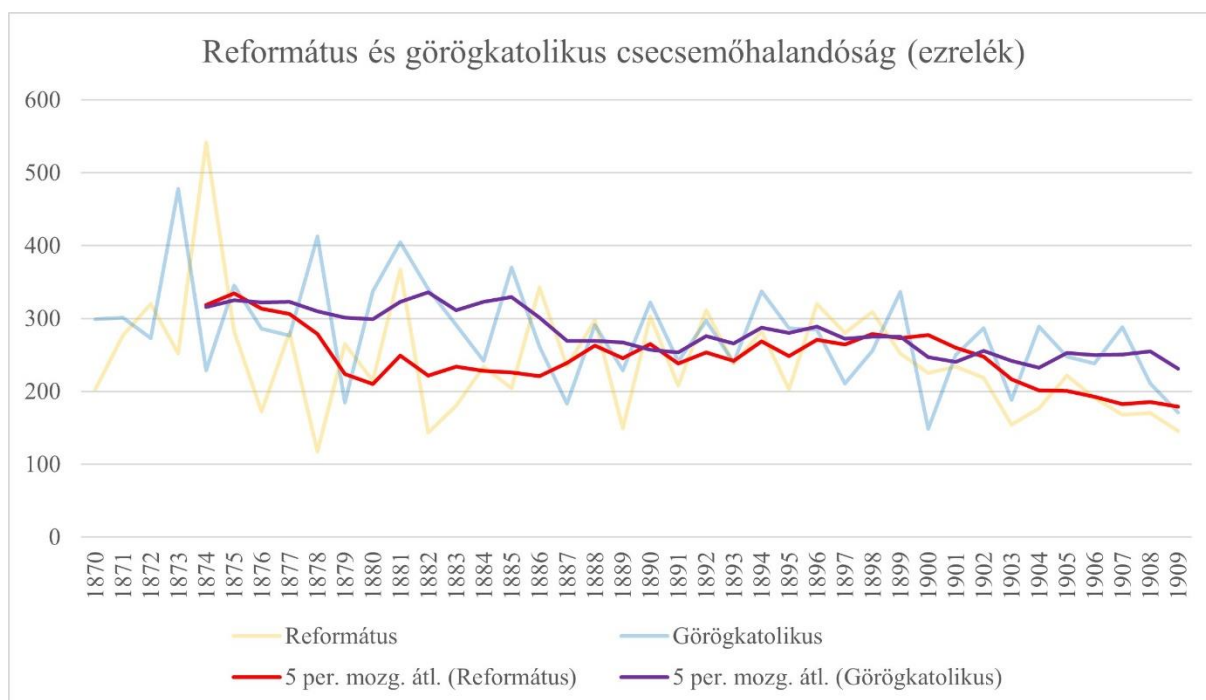
⁴⁶⁴ Faragó 2011: 137.

⁴⁶⁵ Faragó 2011: 137.

⁴⁶⁶ Liczbinska 2010: 21–36.

különbség kibontakozott, a falusi evangélikus közösségekben alacsonyabb volt a csecsemőhalandóság.⁴⁶⁷

55. ábra Csecsemőhalandóság Nagylétán 1870 és 1909 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A felekezeti és etnikai különbség Nagylétán is érzékelhető az 1870-es évekre vonatkozóan a református magyarok és a görögkatolikus románok között, előbbi csoportnál 1000 élveszületésre vetítve évente átlagosan 267, míg a görögkatolikusoknál 311 csecsemőhalálozás jutott.⁴⁶⁸ Az 1880-as évek második felében trendforduló érzékelhető a demográfiai folyamatokban, egészen addig a református közösség népszéleszaporodása volt a nagyobb, utána viszont a görögkatolikusoké. Az 1880-as években a reformátusok és a görögkatolikusok demográfiai viszonyaiban a különbséget a csecsemőhalandóság jelentette: a reformátusoknál a járványok elmúltával alacsonyabb értékek voltak jellemzők, míg a görögkatolikusoknál egészen az 1880-as évek végéig magasán, 300 ezrelék körül maradt a csecsemőhalandóság. Az 1890-es években a görögkatolikusok értéke a reformátusok szintjére süllyedt, s innentől kezdve a két közösségben azonos trend volt megfigyelhető, bár a görögkatolikusok így is valamivel magasabb értékeket mutattak. A csecsemőhalandóságot tekintve az 1900-as évek második felében a református és a görögkatolikus közösség értékei ismét szétváltak egymástól, a reformátusoknál 1906-tól tartósan 200 ezrelék alatt maradt a csecsemőhalandóság, ami kárpát-medencei kontextusban is

⁴⁶⁷ Liczbinska 2010: 32.

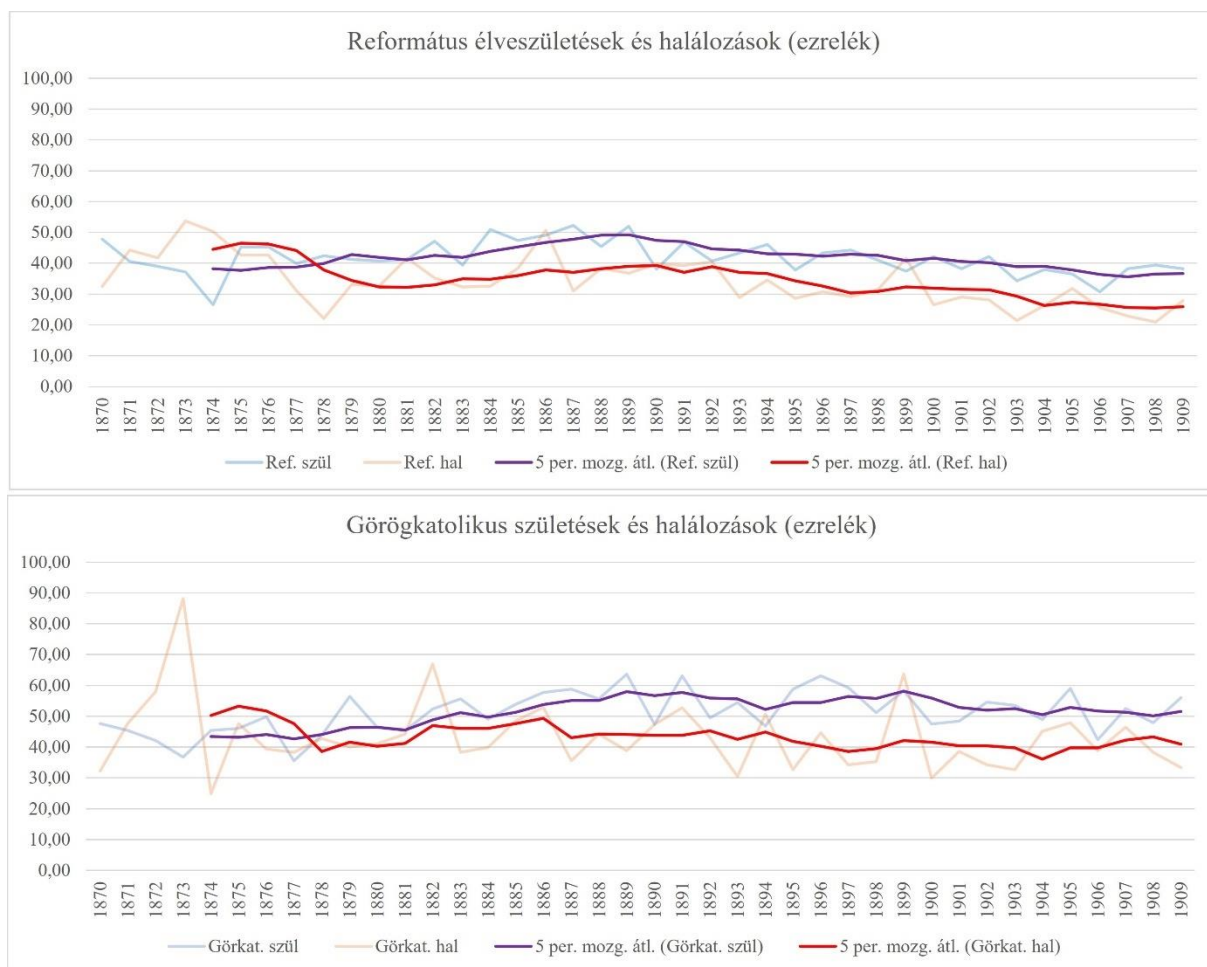
⁴⁶⁸ NATA 1870–1929.

kedvezőnek számított, s ezzel együtt a halandóság is javuló tendenciát mutatott, míg a görögkatolikusoknál maradtak a magas, 250 ezrelék fölötti értékek.

A csecsemőhalandóság szempontjából a település külterületén, a Cserekertben lakó görögkatolikusok helyzete rosszabb volt, mint a belterületen élőké. Az 1900 és 1904 közötti időszakban a 117 csecsemőkorban elhunyt görögkatolikus közül 7 esetében nem lehetett megállapítani a településen belüli lakhelyet, a további 110 elhunytból, akik lakhelye legalább utca szinten lokalizálható, 16-an a Cserekertben laktak. A Cserekertben lakó, csecsemőkorban elhunyt görögkatolikusok aránya az összes eset 14,7%-át tette ki, míg 1910-ben a település görögkatolikusainak csak 7,3%-a lakott a Cserekertben. A görögkatolikusok körében tehát a Cserekert különösen kitett volt a csecsemőhalandóságnak. A Cserekerthez képest a falu központja kb. 7 km-re feküdt, ebből a távolságból az orvosi ellátás nehezebben volt elérhető, ami azonban csak részben indokolhatja a jelenséget, mert a falunak a Liget elnevezésű, református többségű külterületi részén a csecsemőhalandóság nem haladta meg az ott lakók községbeli számarányát.

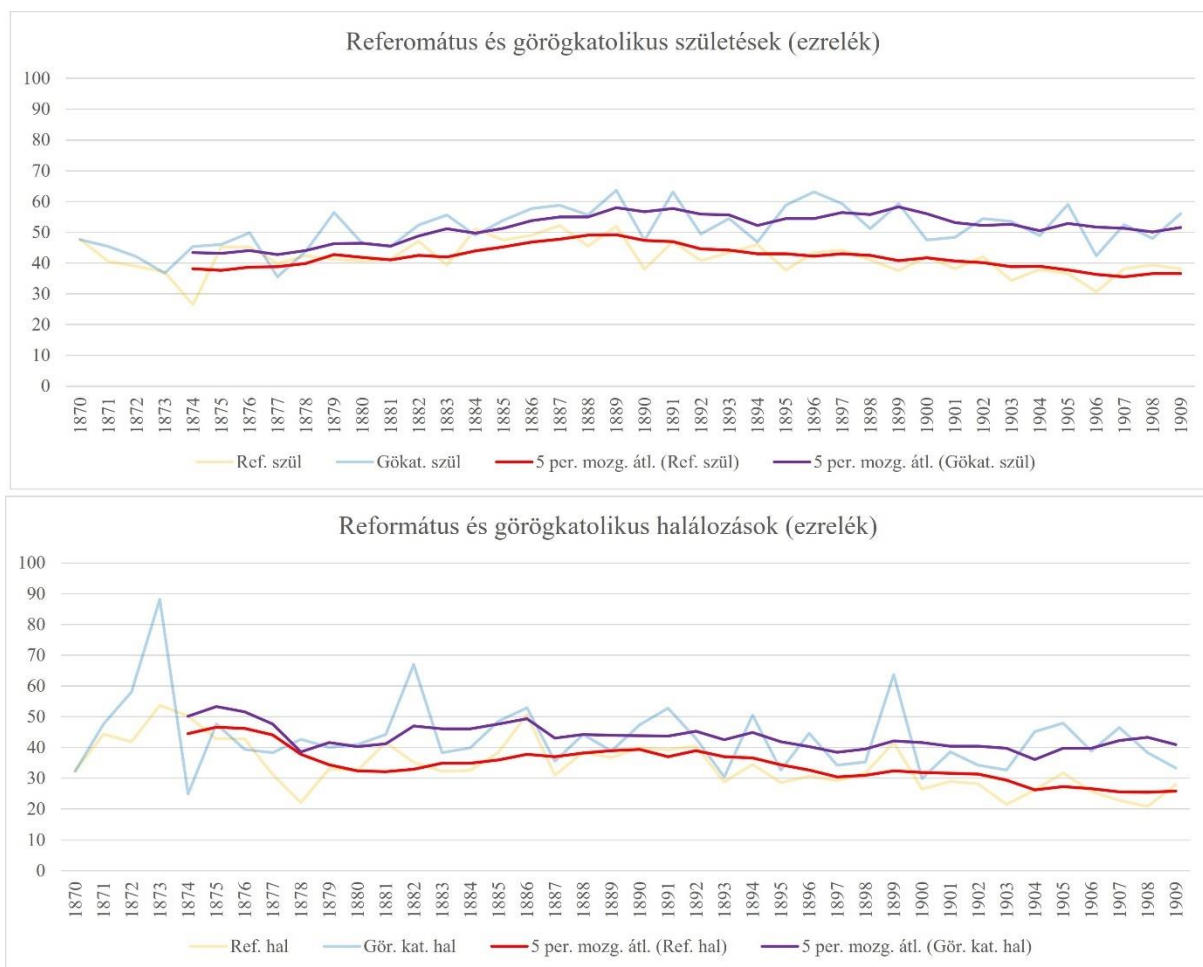
A református és a görögkatolikus közösség nemcsak a belterületi lakótérszerkezetben különbözött egymástól, hanem a demográfiai viszonyokat tekintve is más mintázatot mutatott, ez a különbség a csecsemőhalandóság mellett az 1000 főre vetített élveszületések és halálozások számában is kimutatható a 19. század utolsó harmadában, s a 20. század elején.

56. ábra A két felekezet fő demográfiai trendjei Nagylétán 1870–1894

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

57. ábra A két felekezet fő demográfiai trendjei egymáshoz viszonyítva Nagylétán 1870–1894

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A görögkatolikusokat végig magasabb születési és halálozási számok jellemezték a reformátusokhoz képest.⁴⁶⁹ A reformátusoknál megfigyelhető és részben a görögkatolikusoknál is, hogy az 1870-es és 1880-as években a termékenység növekedését a halálozások számának emelkedése is követte, ami arra utal, hogy a csecsemőhalandóság arányát nem sikerült leszorítani vagy időközben betelepülés történt a községbe, utóbbi azonban kizárható, hiszen Nagylétán a vándorlási egyenleg az 1870-es évektől negatívan alakult. Az 1885 és 1889 közötti időszak magas születésszám és magas természetes szaporodását az okozhatta, hogy a demográfiai depresszióból ekkor lábalt ki a község, az 1870 és 1874 közötti alacsony születésszám ekkor pótlódott. A reformátusoknál a demográfiai átmenetnek az a szakasza, amikor a születések száma még magas maradt, de a halálozások száma már csökkent, nem volt jelen. Az 1890-es évek elején a reformátusoknál megváltozott a fertilitás trendje, ettől kezdve csökkent a születések száma és az országos trendnek megfelelően alakult a születések száma, mint ahogyan a természetes szaporodás is. A születések számának csökkenésével a reformátusoknál megjelenhetett a

⁴⁶⁹ NATA 1870–1929.

születéskorlátozás gyakorlata is. A görögkatolikusoknál a demográfiai olló csak az 1880-as évek végén nyílt ki. Az eltérő demográfiai viselkedést általában a különböző kultúra, az életminőség, az életmódbeli körülmények jelentősen befolyásolták.⁴⁷⁰ Az életkörülményeket meghatározta, hogy a lakókörnyezet mennyire volt zsúfolt, illetve, hogy jó minőségű ivóvízzel volt-e ellátva. Nagyléta egyes falurészeinek zsúfoltságát a belterületi háztartások lélekszámának meghatározásával lehetne elemezni, azonban ehhez még további kutatásokra van szükség.⁴⁷¹

A Nagylétát az 1870-es években jellemző demográfiai depresszió mértéke, illetve a koleraé az ebben való szerepe megállapítható a természetes- és tényleges szaporodás/fogyás vizsgálatával. Továbbá az is vizsgálat tárgyát képezi, hogy az 1870-es évek demográfiai folyamatai hogyan hathattak a birtokaprózódásra, illetve az egy főre jutó földjövedelemre. A reformátusoknál 1870 és 1879 között volt természetes szaporodás, az élveszületések és a halálozások különbsége 41 fős természetes szaporodást mutatott, míg a görögkatolikusokat természetes fogyás jellemezte. A reformátusoknál az 1860 és 1869 közötti időszakban 291 fős, míg 1880 és 1889 között 334 fős természetes szaporodás ment végbe, melyekhez képest az 1870-es éveket demográfiai depresszió jellemezte. Az 1871 és 1876 között kialakult járványos, illetve az azokhoz hasonló lefolyású betegségekben összesen 186-an haltak meg a nagylétai református közösségből, ebből 39-et tett ki a kolera, ami 21%-os arányt jelent. Az 1870 és 1879 közötti demográfiai depresszióknak tehát nem a kolera volt az egyedüli oka, a további járványos időszakok együttesen több áldozatot szedtek, amelyek nélkül önmagában a kolera nem okozott volna demográfiai visszaesést. Az 1860-as évekhez képest az 1870-es években a halálozások száma 1033-ról 1257-re nőtt, ami 224 fős növekedést jelent, a járványokban elhunytak számát figyelembe véve a reformátusok többlethalálását nagyrészt az 1871 és 1876 között jelentkező hat járványhullám okozta. Ha a járványokban elhunytak számát levonjuk az 1870 és 1879 között elhunytak számából, akkor az 1870-es évekre kb. 1071 halálozás jutott volna 1320 születésre. A születéseket tekintve csak az 1874-es évben jelentkezett kiugróan alacsony érték, ennek torzító hatását szintén ki kellene szűrni. Abban az évben 85 gyermek született, míg az 1870 és 1879 közötti időszakban átlagosan 130 születés került be a református egyház anyakönyvébe. Az 1874-es évre az átlagos születésszámmal számolva az 1870 és 1879 közötti időszakban kb. 1343 születéssel lehetett volna számolni. Az élveszületések számából a halálozások számát kivonva kb. 272 fős természetes szaporodás kalkulálható, vagyis a járványok nélkül a természetes szaporodás abszolút számokban az 1860-as évekhez hasonlóan alakulhatott volna. A nagylétai reformátusok évi természetes szaporodása az 1870-es és az 1880-as években végül megegyezett az országos átlaggal: az előbbi évtizedben évente 1,3%, míg az utóbbiban 10,7% volt. Az

⁴⁷⁰ Liczbinska 2010: 31.

⁴⁷¹ Az 1869-es népszámlálás adattáblái Nagyléta esetében nem maradtak fenn.

országos népességszaporodás átlaga 1,2% és 10,9% volt.⁴⁷² A járványok nélkül valószínűleg nem növekedett volna az 1865 és 1883 közötti időszakban az egy főre jutó földjövedelem, illetve az 1870-es évek magas természetes szaporodása a birtokaprózódás folyamatát is erősítette, vagy legalábbis hamarabb megindíthatta volna vagy az elvándorlás mértéke lehetett volna erősebb.

Az 1869-es népszámlálás szerint Nagylétán 3205 református élt, 1880-ban viszont már csak 3099.⁴⁷³ A település lélekszáma 1869-ben 5414 főt tett ki, majd 1880-ra 5386-ra csökkent,⁴⁷⁴ ami a reformátusok tényleges fogyásának következménye. A reformátusoknál tehát az 1870 és 1879 közötti időszakban a természetes szaporodás mellett tényleges fogyás érzékelhető, melynek oka nem a demográfiai depresszió, hanem az elvándorlás lehetett. Az elvándorlást a gazdasági válság, a hosszú éveken át tartó rossz terméseredmények ösztönözhatték.

Konklúziók

Összegzésként elmondható, hogy az elemzés tárgyát képező Bihar vármegye, a mikrorégió, illetve Nagyléta demográfiai adatai szoros korrelációt mutatnak az országos és bihari őszi búza és őszi rozs terméseredményével a 19. század második felében. Regionálisan és mikroszinten kimutatható, hogy az 1870-es években Biharban, illetve a Nagylétát körülvevő falvakban az országoshoz képest eltérő, kedvezőtlen gazdasági és demográfiai folyamatok játszódtak le, hiszen a régió terméseredményei arra utalnak, hogy az éghajlati anomáliák következtében 1869-től egészen 1876-ig gyenge és rossz termésű évek váltották egymást, ami hatással lehetett arra, hogy a térségben demográfiai depresszió bontakozott ki. A leggyakrabban előforduló éghajlati anomália az aszály volt, emellett jelentős károkat okozott a fagy is. A demográfiai válság Biharban és a mikrotérség falvaiban szintén hosszabb ideig tartott (1871–1876) a kárpát-medenceihez képest (1872–1874). Nagylétán az 1870-es évek első felében több járványhullám érintette a református és a görögkatolikus közösséget, melyek között a kolera csak az egyiket jelentette. A járványokat okozó betegségek egy része (vérhas, skarlát, himlő) az 1860-as és az 1880-as években is jelen voltak a térségben, azonban az 1870-es évekhez hasonló demográfiai depressziót nem okoztak. Ennek oka az lehet, hogy az 1860-as és 1880-as években nem sorozatosan jelentkeztek a rossz termésű évek. A járványhullámokban elhunytak lakhelyének térképen való ábrázolásával láthatóvá vált, hogy a különböző betegségeknek volt területi differenciájuk, többnyire a település délnyugati, zsellérek lakta falurészén koncentrázódtak, aminek oka a sűrű

⁴⁷² Dobszay – Fónagy 2005: 398.

⁴⁷³ KSH 1870; KSH 1881.

⁴⁷⁴ KSH 1870; KSH 1881.

lakótérszerkezet, a közegészségügyi szempontból kockázatot jelentő temetők közelsége lehetett.

A reformátusoknál a járványok ellenére az 1870-es években volt természetes szaporodás, azonban az 1869-es és 1880-as népszámlálás lélekszámadatai alapján tényleges fogyás volt jellemző a közösségre. Ennek következtében a reformátusoknál a népességvesztést nem a kolera, s a többi járványos betegség okozta, hanem az elvándorlás, amelyet az elhúzó gazdasági válság ösztönözhetett. A különböző járványok vizsgálata alapján kimutatható volt, hogy a demográfiai depresszió kialakulásában a koleránál a többi járványnak együttesen nagyobb szerepe volt, vagyis helyi szinten nem érvényesül a szakirodalom azon állítása, mely szerint a demográfiai válságért a kolera a felelős. Az 1870-es évek járványok nélküli természetes szaporulata valószínűleg felerősíthette volna a birtokaprózódás mértékét, s az 1865 és 1883 közötti földjövedelem-növekedést is felemészthette volna. A nyers születési arányszám, a nyers halálozási arányszám és a csecsemőhalandóság mint demográfiai mutatók alapján kijelenthető, hogy a helyi társadalom az 1870 és 1909 közötti időszakban a demográfiai viszonyokat tekintve is egy változó társadalom képét mutatta. A református és a görögkatolikus felekezetet egymáshoz képest más demográfiai mintázat jellemezte, mely a lakóhelyi elkülönülés mellett szintén különbséget jelentett a két közösség között. A reformátusok demográfiai mutatói az 1890-es évektől igazodtak az országos trendekhez.

3. Rejtett hálózatok – Rokoni és műrokoni kapcsolatok

A birtokviszonyok vizsgálatán keresztül láthatóvá vált, hogy a földtulajdonlás tekintetében hogyan alakult a lokális társadalom struktúrája a 19. század végén és a 20. század elején. Az egyének között formálódó kapcsolatok, és a helyi konfliktusmezők feltárása egy másik útját jelentheti a lokális csoportképző stratégiák vizsgálatának, melyen keresztül árnyaltabb kép alkotható a csoportok mozgásáról, s tágabb értelemben a társadalom szerveződéséről. A disszertáció második felében Nagyléta község református közösségének házassági, keresztülői hálózatainak, illetve a násznagyok közötti kapcsolatok elemzésére törekszek a hálózatelmélet felhasználásával.

A helyi társadalmat jellemző kapcsolatháló elemzése előtt szeretném bemutatni a hálózat-tudomány néhány alapfogalmát és elemzési módszereit. Az egy-egy gráfon elvégzett centrális vizsgálatokban használt mérőszámok a hálóban szereplő csúcsok között fontossági sorrendet alakítanak ki, amely alapján felismerhetővé válnak a hálózat központi figurái, illetve a perifériára szorult csomópontok. Az ilyen típusú mérőszámok között említhető a csomópontok

fokszáma, illetve erőssége. A fokszám szemlélteti, hogy egy adott csomópontnak hány különböző személlyel van kapcsolata a hálózatban, míg az erősség megmutatja, hogy ezek a kapcsolatok milyen gyakran ismétlődtek. A háló központi elemei a magas fokszámmal és erősséggel bíró csúcsok.⁴⁷⁵ A fokszám alapján tehát feltérképezhetők a hálózat fontos csomópontjai, azonban egy hálózatban anélkül is jelentős pozíciót tölthet be egy csúcspont, hogy kirívóan magas fokszámmal rendelkezne.

A csomópontok hálózatban betöltött szerepének vizsgálatára a fokszám mellett alkalmas a legrövidebb utak vizsgálata is. A hálózattudományban a hatlépcsnyi távolságot kis világnak is nevezik, mely alatt a hálózatban véletlenszerűen kiválasztott két csomópont közötti legrövidebb utat értik.⁴⁷⁶ A hatlépcsnyi távolság jelenséget először Karinthy Frigyes író írta le *Láncszemek* című novellájában.⁴⁷⁷ Az útvizsgálat során két tetszőleges csomópontot kiválasztva megkereshetjük, hogy az egyik csomóponttól kiindulva mely más csomópontokon keresztül vezet el a legrövidebb út a másik csomópontig. Egy csomópont annál fontosabb szerepet tölt be a hálózatban minél több ilyen legrövidebb út halad át rajta.⁴⁷⁸ Az ilyen „híd” típusú személyeknek a kapcsolati erőssége lehet akár egészen gyenge is, de ettől függetlenül fontos hálózati pozícióval bírnak. „A különböző tudáshoz, erőforráshoz hozzáférő embereket ők hozzák egy platformra.”⁴⁷⁹ A Gephi szoftverben a legrövidebb utak a network diameter algoritmussal hívhatók elő.

A hálózatokban az egyének jellemzői mellett csoportszintű mintázatok is megragadhatók. A hálózatos közösségek „alatt olyan csomópontok együttesét értjük, amelyben a csomópontok sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak egymáshoz, mint a csoporton kívül eső csomópontokhoz.”⁴⁸⁰ A hálózatos csoportok segítenek megérteni a komplex rendszerek szerkezetét, információtartalmát.⁴⁸¹ A közösség egy lokális, sűrűn összekapcsolt részgráfot alkot a hálózatban.⁴⁸² Ha a hálózatban mindenki mindenkivel össze van kötve, akkor klikkekről beszélünk, az ilyen típusú kapcsolatminták „általában erősen zárt ismeretségi kört jelentenek.”⁴⁸³ A helyi társadalom hálózataival kapcsolatos kutatásaimban megpróbálom ezeket a módszertani szempontokat érvényesíteni.

A lokális kapcsolatok elemzésekor vizsgálatom alapegységének részben az egyént, részben a családot tekintettem. A kapcsolatok elemzéséhez a hálózattudomány módszertana mellett a

⁴⁷⁵ Janosov 2023: 94–97.

⁴⁷⁶ Barabási 2024: 106.

⁴⁷⁷ Karinthy 1929: 85–90.

⁴⁷⁸ Janosov 2023: 100.

⁴⁷⁹ Janosov 2023: 100.

⁴⁸⁰ Janosov 2023: 101.

⁴⁸¹ Janosov 2023: 102.

⁴⁸² Barabási 2024: 340.

⁴⁸³ Janosov 2023: 98.

statisztika, a családrekonstrukció adatelemző és adatvizualizációs eszköztárát hívtam segítségül, míg a vizsgálat forrásbázisát az anyakönyvi másodpéldányok jelentették.

3.1. Keresztszülők Nagylétán – a helyi társadalom „ikonikus” figurái

3.1.1. Forrás, adatbázis, módszer

A kapcsolathálókról készült eddigi történeti elemzésekben, például a keresztszülői hálózatokban is felismerhető az a jelenség, hogy néhány személy kirívóan sok kapcsolattal, több tíz vagy több száz keresztgyermekkel rendelkezett. A hazai kutatások közül erre szolgál példaként Benda Gyula Keszthelyre,⁴⁸⁴ s Koloh Gábor Vajszlóra⁴⁸⁵ vonatkozó vizsgálata is. A keresztszülői hálózatban sok kapcsolattal rendelkező személyek jól exponáltak voltak az anyakönyvekben, ami egyben rá is irányította a figyelmet az ilyen típusú kutatásokra. A néprajzi és a történeti szakirodalom eddigi eredményei szerint a keresztszülők nagy többségben nem a rokonságon belülről kerültek ki, hanem a komaság intézményén keresztül a keresztszülőket a műrokonokból, választott rokonokból, barátok közül választották ki.⁴⁸⁶ Ebben a fejezetben a bihari Nagyléta község keresztszülői hálózatának feltérképezésére törekszek az 1870 és 1895 közötti időszakra vonatkozóan. Az 1895 előtti református születési anyakönyveket áttekintve, megragadta a figyelmemet, hogy néhány házaspár feltűnően sokszor szerepelt keresztszülőként. Az egyén szellemi vagy fizikai tulajdonságait mérő mennyiségek haranggörbét leíró, normál eloszlást mutatnak, melyben a kirívó esetek nagyon ritkán fordulnak elő. Általában az esetek 68%-a az átlaghoz képest plusz vagy mínusz egy szórásnyi távolságra helyezkedik el, amennyiben az adatok normális eloszlást mutatnak a diagram Gauss-görbéhez hasonló futást ír le.⁴⁸⁷ Az egyénhez köthető kapcsolatok száma viszont általában hatványfüggvény-eloszlást mutat.⁴⁸⁸ A „vagyionhoz vagy hírnévhez köthető mennyiségek nem az egyén teljesítményéről, hanem a sikeréről szólnak, a siker pedig elsősorban a közönség válaszreakciója az egyén teljesítményére. [...] a korlátozott eloszlású egyéni teljesítmény, kijutva a közösségbe, annak hálózatos hatásai révén annyira felerősödhet, hogy voltaképpen korlátlaná válik.”⁴⁸⁹ A nagylétai református keresztszülői hálózaton keresztül azt próbáltam meg feltárni, hogy a helyi közösségben kik számítottak népszerű keresztszülőnek, kik voltak a hálózatok nyelvén „sikeresek”. A népszerű keresztszülők tekinthetők-e a helyi társadalom hálózattudományban megfogalmazott összekötő

⁴⁸⁴ Benda 2008: 294–311.

⁴⁸⁵ Koloh 2020: 51–67.

⁴⁸⁶ Benda 2008: 294–311; Koloh 2020. 51–67.

⁴⁸⁷ Nagy S. 2013.

⁴⁸⁸ Janosov 2023: 149–150.

⁴⁸⁹ Janosov 2023: 150.

elemeinek, illetve lehet-e a keresztszülőséget a közösségbe való befogadás jelének, integrációs csatornájának tekinteni? A vizsgálat során igyekeztem megállapítani az egyes keresztszülőpárok társadalmi-gazdasági státuszát és társadalmi presztízst. A társadalmi-gazdasági státuszt a foglalkozási adatokból és a földtulajdon kiterjedéséből, a társadalmi presztízstre a férfiak és nők keresztszülői népszerűségére vonatkozó adatokból próbáltam következtetni.⁴⁹⁰

Az elemzés forrásbázisát az 1870 és 1895 között keletkezett, a Family Search honlapon is megtalálható református születési anyakönyvekben szereplő felekezeti-, foglalkozási-, házsám szerinti lakhelyadatok jelentették. Az adatbázisnak a keresztszülői hálózat vizsgálatához felhasznált része 3714 rekordot tartalmaz, ennyi református születési anyakönyv keletkezett a községben 1870 és 1895 között.

A nagylétai református egyházközségben 1870-től összesen hét olyan személy tevékenykedett, aki hosszabb-rövidebb időre szerepet vállalt a születési anyakönyvek vezetésében, köztük található a két lelkész, Szűcs Károly (1870–1880) és Marjai Péter (1882–1911), valamint öt segédlelkész, Szőke Pál (1870–1872), Szathmári László (1872–1873), Hatvani Dániel (1873–1875), Beregszászi Albert (1875–1880) és Medgyesi Lajos (1880–1882). Az a tényező, hogy a vizsgált két évtized alatt hét különböző személy vezette a református születési anyakönyveket felveti annak a lehetőségét, hogy a forrásbázis változó forrásértékkel bír, hiszen lehetséges, hogy eltérő módszer alapján történt az adatok felvétele. Mindez leginkább a foglalkozásra vonatkozó adatok felvételében bírt jelentőséggel. A református születési anyakönyvekben a gyermek édesapájának foglalkozása már 1870-től feltüntetésre került. Szűcs Károly hivatalban töltött ideje alatt a mezőgazdasági foglalkozásúak esetében különbséget tett a földművesek és a zsellérek között, előbbiek rendelkeztek saját földparcellával, utóbbiak viszont nem. Fontos megjegyezni, hogy minden családfő esetében feltüntette a foglalkozást.⁴⁹¹ Ezt a gyakorlatot folytatták a hivatali ideje alatt Nagylétán szolgáló segédlelkészek, akiknek csak alkalmanként volt feladata a születési anyakönyv vezetése. Szűcs Károly 1880-as elhunytja után ideiglenes jelleggel Medgyesi Lajos segédlelkészként került a nagylétai egyházközség élére, a feladatai közé tartozott a presbiteri gyűlések vezetése és minden anyakönyvi bejegyzés felvétele.⁴⁹² Medgyesi Lajos munkája során hektikusan vezette a születési anyakönyvekben szereplő családfők foglalkozási adatait, ugyanis azokat csak néhány esetben tüntette fel, így az 1880 és 1882 közötti időszakban a családfő foglalkozását egyrészt úgy lehet megállapítani, ha esetleg az 1880 előtti és az 1882 utáni időszakban is született gyermek az adott családban, és az apa foglalkozása a két időpont között nem változott, akkor valószínűleg az 1880 és 1882 közötti periódusban

⁴⁹⁰ Fertig 2009: 499.

⁴⁹¹ NATA 1870–1929.

⁴⁹² NREI 2. kötet; NATA 1870–1929.

is hasonló lehetett. Emellett más forrásbázisból is lehet következtetni a foglalkozásra, ilyen például az 1864-es és az 1888-as telekkönyv, melyben a birtokméret alapján láthatóvá vált, hogy az adott család rendelkezett-e önálló földtulajdonnal vagy sem. Marjai Péter 1882-ben lett az egyházközség lelkésze, a születési anyakönyvekben ő minden családfőnél bejegyezte a foglalkozást, viszont nem tett különbséget a földművesek és a zsellérek/napszámosok között, ugyanis a mezőgazdasági keresőket egységesen földművesként rögzítette (kivéve a dohánykertészeket és a cselédeket), vagyis a birtokos és a nem birtokos közti különbséget itt is más forrásból kellett megállapítani.⁴⁹³ Ehhez az 1864-es telekkönyvet és az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvet használtam.⁴⁹⁴ Marjai Péter tevékenysége idején került folyamatos rögzítésre a keresztapák foglalkozása, Szűcs Károly még csak azoknak a keresztapáknak a foglalkozását rögzítette, akik nem Nagylétán laktak, illetve, akik valamilyen fontosabb szerepet tölthettek be a falu életében (községi jegyző) vagy nem mezőgazdasági keresők voltak (tanító, gyógyszerész). Amennyiben a keresztszülőpárnak született saját gyermeke a településen, akkor a családfői szerepben feljegyzett foglalkozásból lehet következtetni a keresztapa keresői tevékenységére. A foglalkozási adatok hiányából, illetve a feljegyzés eltérő módjából adódó módszertani problémák többségében áthidalhatók.

A kommunikációs hálózatok kétértelmű dimenzióban teljesebben ki, egyrészt a földrajzi térben, másrészt a szociális térben.⁴⁹⁵ Ahhoz, hogy a befogadást vagy térbeli elkülönülést vizsgálni lehessen el kellett helyezni az egyes családok házsám szerinti lakhelyét a település telekhatáros térképén, ehhez az 1888-ban keletkezett kataszteri térképet használtam.⁴⁹⁶ A keresztszülői hálózat elemzéséhez egyelőre minden esetben a családfő és a keresztapa közötti kapcsolatot jelöltem, mivel az egyes családok és keresztszülőpárok közötti kapcsolatok alakulására voltam kíváncsi, az anya és a keresztanya közötti kapcsolatok száma most feleslegesen növelte volna a gráfon szereplő csúcsok és élek számát, hiszen a kapcsolatok iránya ugyanaz maradt volna.

3.1.2. Népszerű keresztszülők Nagylétán

A keresztszülői kapcsolatok elemzéséhez mindenképp meg kellett állapítanom, hogy Nagylétán kik voltak a népszerű keresztszülők, milyen vagyoni-, foglalkozási háttérrel, illetve társadalmi státusszal rendelkeztek. A keresztszülői hálózatban a népszerű keresztszülőket meg lehet határozni az egyes csúcsokhoz beérkező és kiinduló élek száma, vagyis a fokszámeloszlás alapján. A történeti szakirodalomban a népszerű keresztszülők meghatározásának kétféle módszere

⁴⁹³ NATA 1870–1929.

⁴⁹⁴ HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet; HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁴⁹⁵ Kovács B. 2012: 194.

⁴⁹⁶ HBKT.

alakult ki, Benda Gyula például a keresztgyermek számát vette alapul,⁴⁹⁷ míg Tóth Árpád abból indult ki, hogy az adott keresztszülő hány másik családdal tartott fent keresztkomasági kapcsolatot.⁴⁹⁸ Utóbbi módszer igyekezett kiszűrni azokat az eseteket, amikor az adott keresztszülő ugyanannak a családnak a gyermekeit keresztelte több alkalommal, vagyis a keresztszülő és a család között éveken át ismétlődő kapcsolat alakult ki. A nagylétai keresztszülői hálózat feltárásakor mindkét módszert kipróbáltam. Az Excel adatbázisban rögzítettem az egyes keresztszülőpároknál, hogy hány gyermeket, illetve, hogy hány család gyermekét keresztelték meg. Az adatok rögzítése után korrelációt számoltam a két érték között, melynek eredménye szerint a keresztelt gyermekek és a családokkal fenntartott kapcsolatok száma között 0,97-es korreláció volt,⁴⁹⁹ vagyis a két adatsor rendkívül erősen együtt mozogott. Előzetesen tehát az várható, hogy a kétfajta módszertan eredménye között nem lesz számottevő eltérés, a népszerű keresztszülők valószínűleg hasonló személyi körből fognak kikerülni, és azok, akik több gyermeket kereszteltek, valószínűleg több családdal is kapcsolatban álltak. Annak megállapítására, hogy Nagylétán a református közösségben kik számítottak népszerű keresztszülőnek előbb átlagot vontam a keresztelt gyermekek és a családok számából, majd kiszámoltam a két adatsor szórását (átlagtól való távolság). A keresztelt gyermekek esetében az átlag 3,34, a szórás 7,42, míg a családi kapcsolatoknál az átlag 2,27, a szórás 3,58 volt.⁵⁰⁰ A kutatás jelen fázisában az 1870 és 1895 közötti időszakra vonatkozóan összesen 1037 keresztszülőpár 3462 kapcsolatát tudtam azonosítani és kóddal ellátni.⁵⁰¹ A keresztelt gyermekek száma 708 esetben nem érte el a 3-at, ami azt jelenti, hogy a népszerű keresztszülőpárok felfelé húzták az átlagot. Népszerű keresztszülőknek azokat a párokat tekintettem, akik az átlagtól minimum két szórásnyi távolságra helyezkedtek el. A keresztelt gyermekek esetében 20, a családi kapcsolatoknál 13 olyan keresztszülőpár fordult elő, akik az átlagtól pozitív irányú minimum két szórásnyi távolságra voltak. Bár a népszerű keresztszülők meghatározásának két módszere Nagyléta esetében egymáshoz hasonló eredményt hozott, a továbbiakban azokat tekintettem népszerű keresztszülőpárnak, akik a legtöbb családdal alakítottak ki keresztszülői kapcsolatot. A következő táblázatban foglaltam össze a népszerű keresztszülők vagyoni, társadalmi státusát szemléltető adatokat.

⁴⁹⁷ Benda 2008: 294–311.

⁴⁹⁸ Tóth Á. 2014: 81.

⁴⁹⁹ NATA 1870–1929.

⁵⁰⁰ NATA 1870–1929.

⁵⁰¹ NATA 1870–1929.

24. táblázat Népszerű keresztszülők adatai 1870 és 1895 között

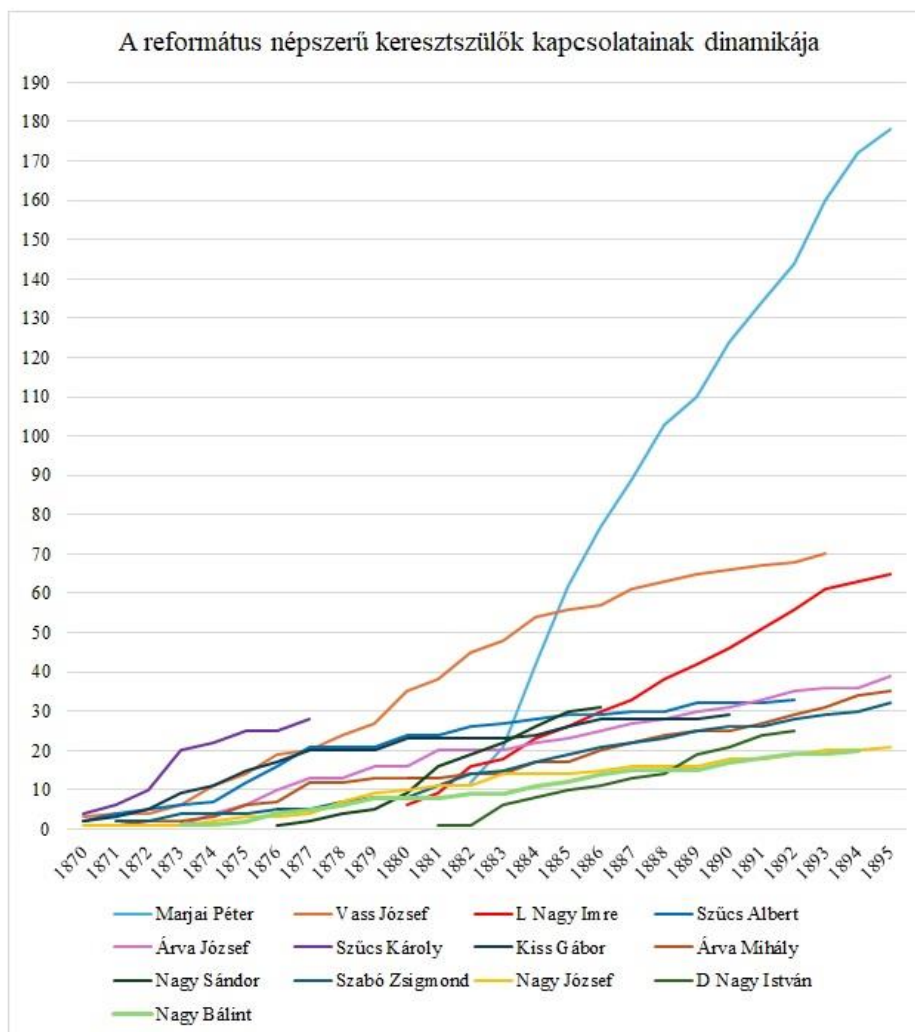
Sorszám	Keresztapa neve	Születési hely	Születési év	Kereszti anyja neve	Házszám	Férfi foglalkozása	Tel. mérete 1864	Szántó (hold) 1864	Kaszáló (hold) 1864	Birtokmért 1888-ban (kat. hold)	Gyermekek száma	Keresztelt gyermekek száma	Családi kapcsolatok száma
1.	Marjai Péter	Hajtatóöszörmény	1854	Nagy Ida	200	lelkész	-	-	-	-	3	178	78
2.	Vass József	Nagyléta	1840	Mikó Zsuzsanna	631	földműves	3,8	10,86	3,75	12,48	2	70	31
3.	L. Nagy Imre	Nagyléta	1854	Zsitos Julianna	641	földműves	3,8	10,4	3,75	24,93	0	65	30
4.	Szűcs Albert	Nagyléta	1844	Varga Eszter	204	földbirtokos	-	n.a.	n.a.	n.a.	2	33	25
5.	Árva József	Nagyléta	1850	Fehér Julianna	130	földműves	6,8	21,28	7,5	71,23	11	39	21
6.	Szűcs Károly	Tiszaderzs	1804	Varga Eszter	200	lelkész	-	-	-	-	3	28	20
7.	Kiss Gábor	n.a.	1831	Szamszó Ilona	113	községi jegyző	-	-	-	-	6	29	19
8.	Árva Mihály	Nagyléta	1850	Pongor Lúcia	294	földműves	1 és 5/8	45,21	16,25	82,47	9	35	18
9.	Nagy Sándor	Nagyléta	1847	Méhes Ágnes	127	földműves	2	55,6	20	60,17	2	31	18
10.	Szabó Zsigmond	Zilah	1840	Csonka Karolina	112	kereskedő	-	-	-	13,2	10	32	17
11.	Nagy József	Nagyléta	1851	Nagy Zsuzsanna	91	földműves	5/8	17,09	6,25	13,01	4	21	17
12.	D. Nagy István	Nagyléta	1853	Benesik Lúcia	205	heentes	3/8	10,17	3,75	0,94	0	25	13
13.	Nagy Bálint	Nagyléta	1843	Berz Julianna	541	földműves	1/2	13,64	5	11,09	7	20	13

Forrás: FSA NREHA; FSA NREKA; HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet; HU MNL OL S79. No. 253/1. Saját számítás és szerkesztés.

A családi kapcsolatok fokszáma alapján kirajzolódó legnépszerűbb keresztszülők között talá-
lunk négy módos gazdát, három kisbirtokost, két lelkészt, egy földbirtokost, egy jegyzőt, egy
kereskedőt és egy mészáros. A népszerű keresztszülők láthatóan differenciált gazdasági és

társadalmi környezetből kerültek ki. „A magas társadalmi-gazdasági státuszúak nagyobb eséllyel jelentkeztek keresztszülőnek. E szerep betöltése normatív elvárás lehetett a vidéki társadalomban.”⁵⁰² Nagylétán, bár nem feltétlenül a lokális társadalom leggazdagabb figurái közül kerültek ki a legnépszerűbb keresztszülők, a vagyon bizonyos szempontból mégis feltétel lehetett, hiszen a zsellérek és a napszámosok nem váltak népszerű keresztszülővé.

58. ábra A református népszerű keresztszülők kapcsolatainak dinamikája 1870 és 1895 között

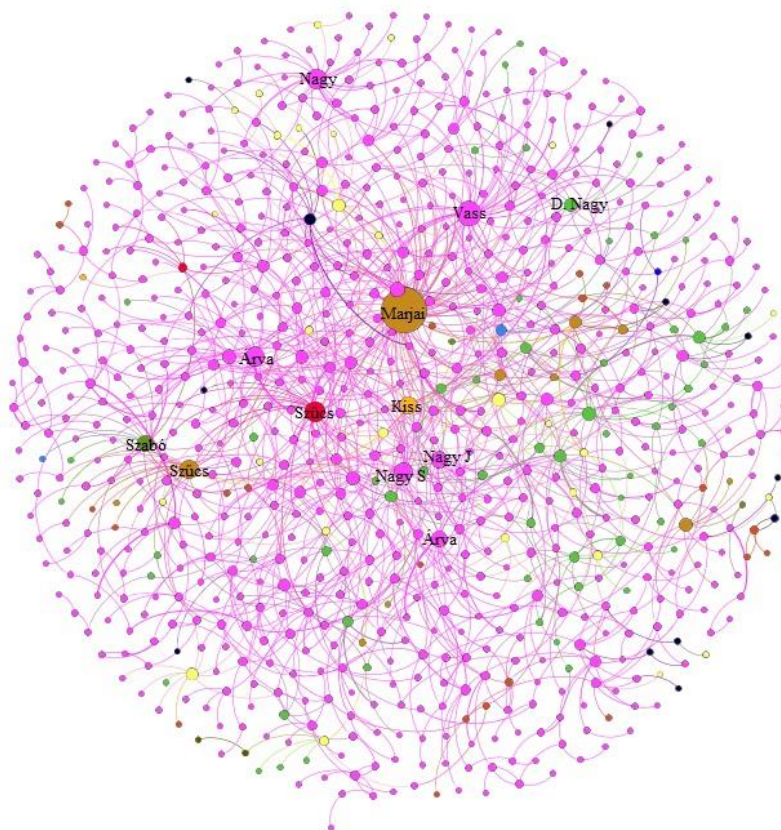
Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A népszerű keresztszülők a vizsgált periódus különböző szakaszaiban voltak a keresztszülői hálózat meghatározó alakjai. A kapcsolataik gyarapodásának dinamikáját szemléltető ábra értelmezésekor természetesen azt is figyelembe kellett venni, hogy voltak olyan keresztszülők, akiknek a kapcsolatai nem a vizsgált időszakban, hanem már 1870 előtt kezdtek el épülni. Ilyen volt például a lelkész, Szűcs Károly, akinek a keresztszülői kapcsolatainak formálódása már

⁵⁰² Fertig 2009: 512.

1870 előtt megkezdődött, s az 1870-es évekre már minden bizonynal túl volt a gyarapodás zenitjén, amely végül 1877-ben meg is szakadt. Az egyházi anyakönyvek másodpéldánya szerint az esketéseket 1877 áprilisától Beregszászi Albert segédlelkész vezette, lehetséges, hogy az akkor már 73 éves Szücs Károlynak az egészségügyi állapota már nem tette lehetővé, hogy újabb keresztszülőséget vállaljon. Az ábrán látható, hogy a másik lelkész, Marjai Péter keresztyermekének gyarapodása mutatta a legmeredekebb növekedést, mellette szinte a második és harmadik helyen szereplő Vass József és L Nagy Imre hálózatának bővülése is eltörpült. A keresztszülők többségénél a kapcsolatok bővülésének mintázata elnyújtott ívet mutatott, ami nek az volt az oka, hogy voltak olyan évek, amikor egyetlen keresztyermekkel sem bővült a hálózatuk. Ilyen módon épültek fel például az Árva-család két tagjának, Árva Józsefnek és Árva Mihálynak a keresztszülői kapcsolatai is.

59. ábra Keresztszülői hálózat Nagylétán

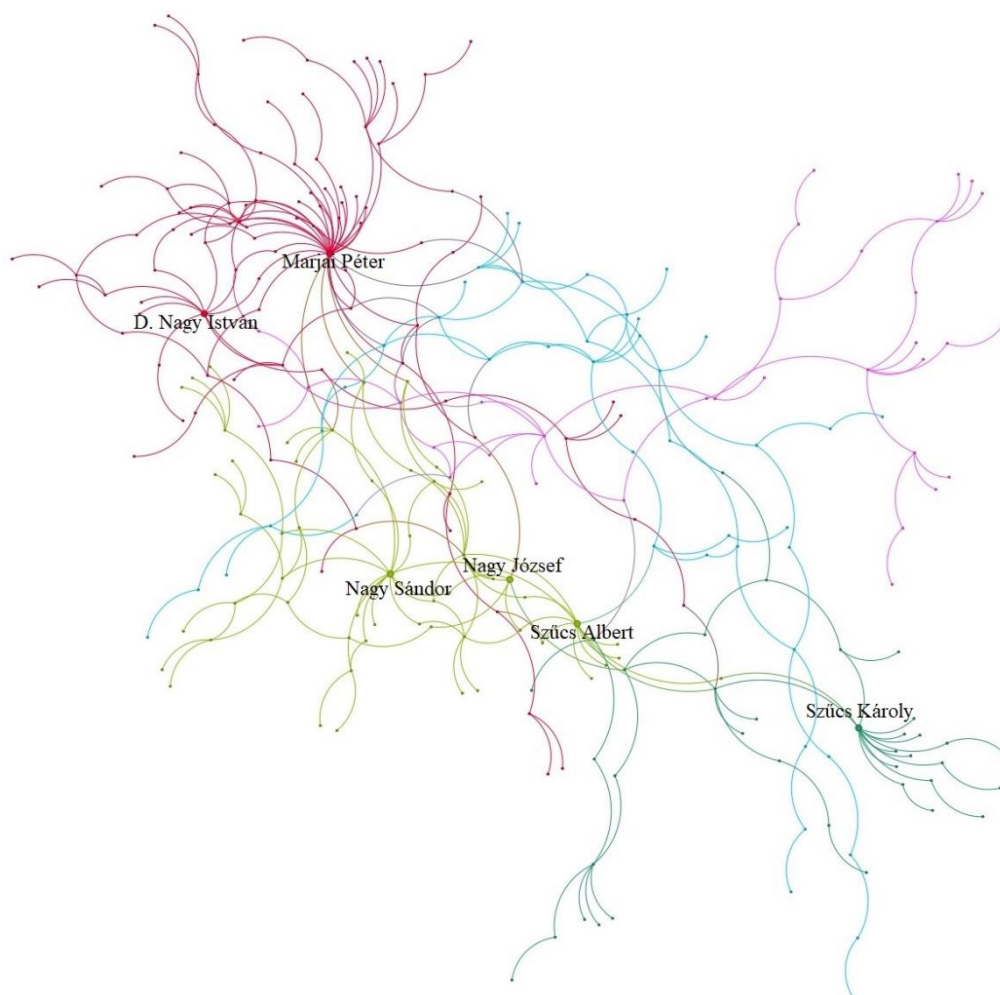
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés. Megjegyzés: A foglalkozások: vörös = földbirtokos; lila = földműves; zöld = iparos; barna = tanító, lelkész, orvos, mérnök, órás; citromsárga = ismeretlen.

Mint ahogyan a gráfon látható, a legfőbb csomópontok a földművesek közül kerültek ki, mindez annak fényében nem meglepő, hogy a helyi társadalomban a keresők több mint 70%-át még a

20. század elején is az őstermelők alkották.⁵⁰³ Közülük kerültek ki a református törzsökös családok, melyek mélyen beágyazódtak a helyi társadalomba. A második leggyakrabban előforduló foglalkozási csoport az iparosok, akik jobbra a gráf peremén foglaltak helyet. A gráf viszont nem mutat jelentős elkülönülést a földművesek és az iparosok között, ugyanis nincsenek élesen elkülönülő csoportok a hálózatban, melyben a kapcsolatok sűrű szövedéke jelenik meg. Az iparosok peremre szorulása valószínűleg nem a foglalkozási elkülönülésnek köszönhető, hanem annak, hogy nagy részük betelepült a községbe, így kevésbé lehettek beágyazódottak a lokális társadalomban, integrációjukra a keresztzülői hálózat nyújthatott lehetőséget.

A hálózatelemző szoftverek arra is alkalmat nyújtanak, hogy a kapcsolatok alapján hálózatos közösségeket, csoportokat keressünk a gráfban.

60. ábra Az öt legnagyobb hálózatos közösség a nagylétei református keresztzülői hálózatban

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

⁵⁰³ MSK Ús 2; 48. kötet.

A Gephi ebben a gráfban 39 különböző hálózatos közösséget azonosított, ezek közül a legnagyobbak egy-egy népszerű keresztszülő köré csoportosultak, szerveződtek. Az egyes csoportok nem különültek el élesen egymástól, inkább azok laza halmaza jellemző, ugyanis számos ponton összekapcsolódtak egymással. A fenti ábrán az öt legnagyobb közösség kapcsolatrendszerét láthatjuk, ezek között található a Marjai Péter, Nagy József, Nagy Sándor, Szűcs Károly, Szűcs Albert, D. Nagy István köré szerveződő csoportok.

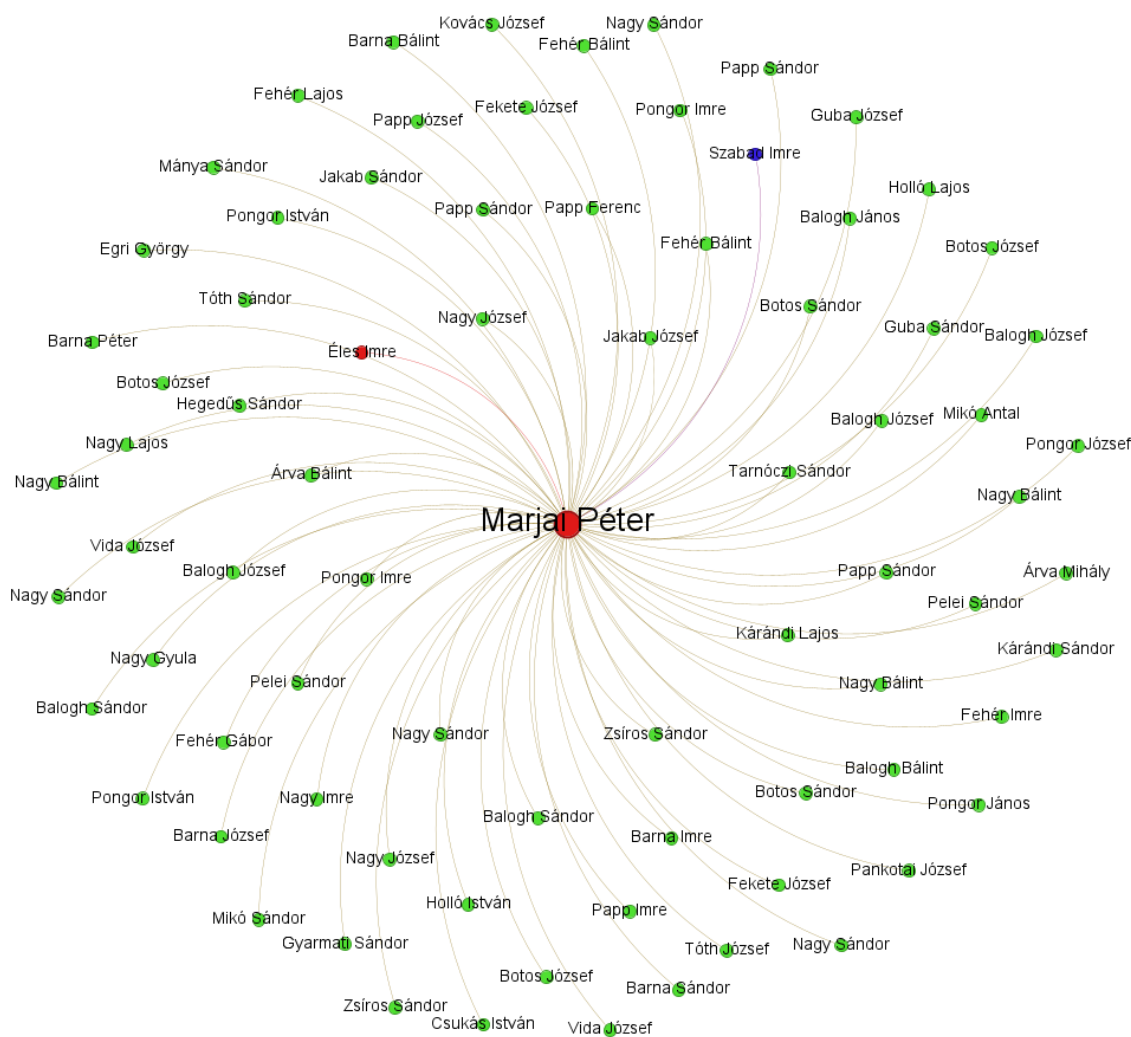
A 19. század második felében két lelkésze volt a helyi református közösségnek, mindketten népszerű keresztszülőnek számítottak, valószínűleg a lelkész keresztszülőnek választása hagyomány lehetett a lokális társadalomban, mely talán el is várhatta, illetve normának is tekinthette a tiszteletestől, hogy aktívan részt vegyen a közösség életében. Christine Fertignek a németországi Borgeln község 19. századi gazdaságára és társadalmára vonatkozó kutatásai szerint „a közepes és nagy gazdaságokkal rendelkezők keresztszülői többnyire vagy más falvakból származó parasztok, vagy magas státuszú, földtulajdonnal nem rendelkező emberek voltak. Közülük a legjelentősebbek a lelkészek és feleségeik voltak.”⁵⁰⁴ A lelkész keresztszülőségben betöltött szerepe a két település esetében hasonlóan alakult, lehetséges, hogy ez a fajta kapcsolat a tiszteletes és a közösség között a protestáns felekezetű falvakban gyakrabban előfordult. Azonban ennek némiképp ellentmond, hogy az evangélikus Aszódon például egyáltalán nem volt szokás felkérni a lelkészt keresztszülőnek.⁵⁰⁵

A legnépszerűbb keresztszülő, Marjai Péter 1882-ben kezdte meg lelkészi tevékenységét a nagylétai református közösségben, 1854-ben Hajdúböszörményben született, és 1882-ben a szintén hajdúböszörményi Nagy Idát vette feleségül, aki akkor már özvegyasszony volt. Marjai Péter és Nagy Ida tehát kívülről kerültek be a helyi társadalomba. Az 1895 előtti református születési anyakönyvek másodpéldányait áttekintve megragadta a figyelmemet, hogy a házaspár feltűnően sokszor szerepelt keresztszülőként. Először 1882 áprilisában tartották keresztvíz alá Nagy Sándor és Nagy Zsuzsanna Ágnes nevű leányát, s 1882 és 1895 között összesen 178 alkalommal vállaltak keresztszülőséget. Marjai Péter és Nagy Ida számára a keresztszülőség jelenthette a helyi társadalomba való beilleszkedés módját, amelyen keresztül mélyen beágyazódtak a református közösségbe.

⁵⁰⁴ Fertig 2009: 509.

⁵⁰⁵ Bozó-Szűcs 2023: 108.

61. ábra Marjai Péter keresztszülői kapcsolatai 1882 és 1895 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A keresztszülői kapcsolatok vizsgálata során világossá vált, hogy a lelkészt és feleségét csaknem teljes egészében – két kivételtől eltekintve – mezőgazdasági foglalkozású családok választották keresztszülőnek. Az egyik kivételt Éles Imre és Pelei Erzsébet családja jelentette, a férj foglalkozását tekintve tanító volt, és a helybeli református elemi iskola melletti tanítói lakban lakott, gyakorlatilag a lelkész és felesége szomszédságában. A házaspárnak 1877 és 1895 között 8 gyermeke született, akik közül az utolsó 5-öt keresztelte Marjai Péter és Nagy Ida.⁵⁰⁶ Éles Imre és Pelei Erzsébet első gyermekének, Máriának is magas presztízsű keresztszülőt választott, 1877-ben ugyanis Kiss Gábort és feleségét, Szaniszló Ilonát választották keresztszülőnek,

⁵⁰⁶ NATA 1870–1929.

a férj a falu jegyzője volt.⁵⁰⁷ A lelkész és a tanító tehát szomszédok voltak, illetve közöttük munkakörükből fakadóan is lehetett kapcsolat. A másik kivételt Szabad Imre és Sólyom Zsuzsanna alkotta, a férj kovács volt, s házasságukból egy gyermek született 1890-ben, akit Imrénnek hívtak. Az ő keresztszülei a lelkész és felesége lettek.

A 24. táblázatban szereplő népszerű keresztszülők között ott található a Marjai Pétert megelőzően Nagylétán lelkészi tevékenységet végző Szűcs Károly és felesége, Varga Eszter is, illetve a földbirtokosként feltüntetett Szűcs Albert, aki az ő gyermekük volt. A kutatás során érdekesnek tartottam vizsgálat alá vonni, hogy hogyan alakult a Marjai Péter előtt Nagylétán lelkészi szolgálatot teljesítő Szűcs Károly tevékenysége a helyi közösségben. Szűcs Károly már az 1830-as években Nagyléta prédikátora volt, feleségével a 200. házsámú belterületi telken, a lelkészlakban éltek. A lelkész 1804-ben Tiszaderzszen született, vagyis Marjai Péterhez hasonlóan Nagylétán nem számított helybelinek. Szűcs Károly feleségével 27 alkalommal vállalt keresztszülőséget 1870 és 1877 között, de a református születési anyakönyvek átvizsgálása során világossá vált, hogy 1870 előtt is kirívóan sokszor szerepeltek keresztszülőként. A gyakori keresztszülőség vállalása kezdetben talán a helyi társadalomba való befogadás elnyerését szolgálhatta, melyhez a lelkész a helyi közösségben széles hálózatot épített ki, s az így szerzett kapcsolatokból társadalmi tőkét kovácsolhatott magának.

Marjai Péter valószínűleg elődje kapcsolatépítési stratégiáját követte, azonban, ha összehasonlítjuk azt, hogy kettejük keresztgyermekai hol laktak és milyen vagyoni, foglalkozási helyzetből kerültek ki, tapasztalható némi különbség. Arra következtetni, hogy a két lelkészt és feleségét keresztszülőnek felkérő családok körülbelül mennyi földbirtokkal rendelkeztek az 1864-ből fennmaradt úrbéri telekkönyvből, s az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvből lehet következtetni. Marjai Péterhez a keresztszülőség által összesen 78 család köthető, közülük 1888-ban 63 rendelkezett negyed teleknek megfelelő földbirtokkal, kettő ugyan rendelkezett földdel, de annak mérete nem érte el a negyed telket, illetve volt közöttük még egy tanító, egy iparos, 6 béres, napszámos és 5 ismeretlen foglalkozású család. Ezzel szemben a Szűcs Károlyhoz kapcsolható 20 család között 1864-ben 9 telkes, 7 zsellér/napszámos, egy iparos, egy községi jegyző, egy bankbiztos és egy tanító található, míg fia, Szűcs Albert esetében a 25 családból 1888-ban 10 birtokos (ebből 9 negyed teleknek megfelelő birtokkal), 8 napszámos, kettő iparos, egy gazdatiszt, egy postamester, s kettő ismeretlen foglalkozású volt (illetve még egy törvénytelen születésű gyermek fordult elő, az ő édesanyjának foglalkozása és vagyona ismeretlen). Az adatokból látható, hogy Szűcs Károly és Szűcs Albert keresztszülői kapcsolatai foglalkozási, vagyoni szempontból differenciáltabbak voltak. A kutatás ezen pontján Szűcs

⁵⁰⁷ NATA 1870–1929.

Károlynak csak 1870 és 1877 közötti kapcsolatai képezték a vizsgálat tárgyát, azonban indokolt lenne elemzés tárgyává tenni, hogy a teljes szolgálat alatt hogyan alakultak keresztszülői kapcsolatai, ehhez azonban még további kutatásokra van szükség. Szűcs Albert esetében talán az látható, hogy igyekezett apja Nagylétán szerzett presztízsét megtartani családjának.

Marjai Péter kapcsolatai leginkább a földparcellával rendelkező családokra koncentráltak, s elődjéhez képest zártabb kapcsolatrendszert épített ki, a nagylétai birtokos parasztság körében számított népszerű keresztszülőnek. Az 1874-ben keresztülvitt választójogi reform szerint vidéken a választáson a negyed teleknek megfelelő vagyonnal rendelkező földművesek is részt vehettek.⁵⁰⁸ (Az új választójogi szabályozás a jogosultak körének szűkítését jelentette.)⁵⁰⁹ Marjai Pétert 1896-tól egészen 1910-ig a Függetlenségi- és 48-as Párt színeiben a Hosszúpályi központú választókerületből (melyhez Nagyléta is tartozott) választották meg zsinórban négyszer a képviselőház tagjának.⁵¹⁰ A lelkész politikai pályáját megalapozhatta a Nagylétán kiépített széles társadalmi kapcsolatrendszere. A Marjai Pétert és feleségét keresztszülőnek felkérő telkes családok között általában olyanokat találunk, amelyek legalább negyed vagy annál nagyobb kiterjedésű telekkel rendelkeztek, vagyis róluk nemcsak mint a helyi református gyülekezet tagjairól, hanem mint a lelkész későbbi potenciális szavazóbázisáról is beszélhetünk. A keresztszülői hálózat megalapozhatta a lelkész politikai sikerét.

Marjai nemcsak nagylétai lelkészként működött, hanem 1906 és 1912 között ő volt az Érmelléki Református Egyházmegye esperese is. A lelkésznek tehát szerteágazó kapcsolatrendszere lehetett, nemcsak a helyi társadalmon belül, hanem regionális és országos viszonylatban is, ennek a társadalmi tőkének köszönhetően a lelkész is „összekötőnek” tekinthető. A külső kapcsolatai által rajta keresztül juthattak el az információk a faluba. Marjai Péter példáján egy sikeres integráció képe bontakozott ki előttünk.

Annak ellenére, hogy Marjai Péter a keresztszülői kapcsolatai alapján „összekötőként” jelent meg a helyi társadalomban, mégsem lehet azt állítani, hogy rajta keresztül be lehetett volna kerülni a helyi társadalomba, ugyanis a felkérő családok köre igen zárt volt, gyakorlatilag a helyi törzsökös, birtokos családokból rekrutálódott. Ahogyan az a térképen is látható (6. számú melléklet), a lelkészt keresztszülőnek felkérő családok térbeli eloszlása a helyi birtokos parasztság által preferált utcákban sűrűsödött, ilyen volt például a Debrecen felé vezető Kicsűr utca, illetve a zsákutcás falurészben elhelyezkedő Méheskert, Sziget, Doktor és Új utcák.

Marjai Péter keresztgyermekai között két olyan gyermek volt, akinek a szülei a lelkész malomréti tanyáján laktak. Holló Lajosnak és Rácz Juliannának 1883 és 1895 között hét gyermeke

⁵⁰⁸ 1874. évi XXXIII. tc.

⁵⁰⁹ Csorba L. 2019: 367.

⁵¹⁰ Ballabás – Pap – Pál 2020: 143.

született, közülük az első ötnek a keresztszülője a lelkész és felesége lett.⁵¹¹ Az első három gyermek születésekor a család még a Szúnyogvár utcában lakott, ahol többségében földnélküli zsellérek, napszámosok laktak, s valószínűleg valamikor 1886 és 1888 között költözhettek ki a lelkész tanyájára.⁵¹² A férj foglalkozását ekkor még földművesként tüntették fel a református születési anyakönyvi bejegyzésekben, majd, amikor már a lelkész tanyáján laktak az béres megnevezésre változott. Szintén Marjai Péter alkalmazásában állhatott Egri György és Fodor Julianna, akiknek 1873 és 1895 között összesen 13 gyermeke született, közülük az utolsó háromnak a lelkész és a felesége voltak a keresztszülei.⁵¹³ A család az 1870-es években szintén a nagylétai zsellérsoron lakott, majd az 1882-es születési anyakönyv szerint Kőhalmi Ferenc tanyáján laktak és innen szegődhettek át Marjai Péter alkalmazásába.⁵¹⁴ Esetükben valószínűleg munkaadó-alkalmazott viszonyról beszélhetünk, mely kapcsolat egyenlő felek helyett inkább patrónus-kliens viszonyát jelölheti.

Marjai Péternek és Nagy Idának három gyermeke született, 1883-ban Ödön és Barnabás, valamint 1888-ban Anna. Az ikerpár közül Barnabásnak Tóbi István és Nagy Karolina, míg Annának Szabó Lajos és Tóbi Julianna lettek a keresztszülei.⁵¹⁵ Mindkét keresztszülőpár rokonságban állt Marjai Péterrel és feleségével. Nagy Karolina Marjai Péter feleségének, Nagy Idának volt a testvére, míg Tóbi Julianna Tóbi István és Nagy Karolina gyermeke volt, vagyis Nagy Ida unkahúga.⁵¹⁶ Szabó Lajos, s Tóbi Julianna testvére, Tóbi József az 1890-es években a Ligeti tagbirtokok dűlőben üzemeltetett sikeres homoki szőlőtelepet, viszont annak nincs nyoma, hogy ezek a személyek 1888 előtt is birtokoltak volna földet Nagylétán. Szabó Lajos és Tóbi József birtokszerzését elősegíthette a Marjai Péterrel való kapcsolatuk, aki információval rendelkezhetett a helyi birtokforgalom alakulásáról, aminek hatására a Szabó és a Tóbi család a filoxéra idején előnyös, homoki földhöz juthatott.

Az egyes csomópontokhoz tartozó fokszámok rangsorolása mellett a hálózattudományban „kis világnak” nevezett jelenség alapján is meghatározhatók a keresztszülői hálózat legfontosabb csomópontjai. A keresztszülői hálózatban az úthossz vizsgálatához a Gephi szoftvert használtam. Ebben a gráfban az átlagos úthossz, vagyis a csúcsok közötti átlagos távolság 5,4 lépés volt, mely közel áll a hatlépésnyi távolsághoz, míg a hálózat átmérője, a leghosszabb út 17 lépésből tevődött össze. Az alábbi gráfon azokat a csúcsokat jelöltem, amelyeken a legtöbb legrövidebb út ment keresztül, s az átlagtól való két szórásnyi távolságra helyezkedtek el. Erre

⁵¹¹ NATA 1870–1929.

⁵¹² NATA 1870–1929.

⁵¹³ NATA 1870–1929.

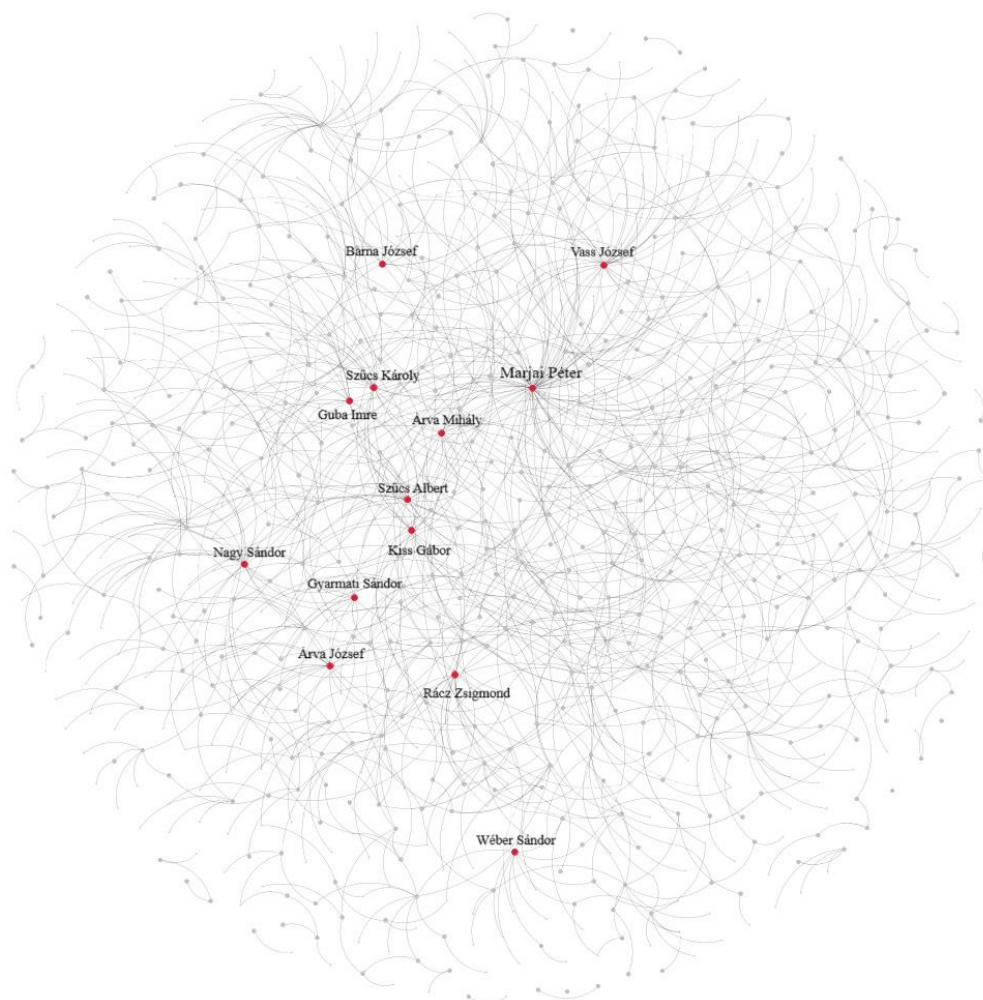
⁵¹⁴ NATA 1870–1929.

⁵¹⁵ NATA 1870–1929.

⁵¹⁶ FSA HRE. Marjai Péter családfa.

azért volt szükség, mert a népszerű násznagyok fokszám szerinti meghatározásánál is ezt a módszert alkalmaztam a kirívó esetek lehatárolására, így mindkét elemzésénél hasonló módszertant használhattam.

62. ábra A nagylétai református keresztszülői hálózatban a legtöbb legrövidebb úttal rendelkező csomópontok

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A fokszámeloszláshoz képest a legrövidebb utak alapján némileg módosult a hálózat fontos csomópontjainak összetétele. Mint ahogyan a fokszámeloszlást tekintve, úgy a legrövidebb utak esetében is meghatározó csomópont maradt Marjai Péter, Szűcs Károly, Árva Mihály, Árva József, Szűcs Albert, Kiss Gábor, Nagy Sándor, valamint Vass József, míg új szereplőként tűnt fel Rác Zsigmond, Wéber Sándor, Gyarmati Sándor és Barna József. A legtöbb legrövidebb út Marjai Péteren futott keresztül, összesen 115 473 ilyen utat talált a Gephi. A kiemelt személyek közül Rác Zsigmond foglalkozása kovács, Wéber Sándor gyógyszerész, míg Barna József és Gyarmati Sándor kisbirtokos volt.

A helyi birtokviszonyok vizsgálatakor már láthattuk, hogy az Árva és a Barna család sikeres volt a földfelhalmozásban, s most a keresztszülői hálózatban elfoglalt pozíciójuk alapján úgy tűnik, hogy a helyi közösségben is fontos szerepet töltöttek be. Talán a családi, műrokonkapcsolatokban rejlő tőkét is kihasználva 1864-hez képest 1910-re jelentősen tudta növelni földbirtokát a fokszámok és a legrövidebb utak alapján az Árva-családból kikerülő két népszerű keresztszülő, Árva József és Árva Mihály. Árva József és örökösei nevéen 1910-ben körülbelül 47 kat. hold,⁵¹⁷ míg Árva Mihály és gyermekei nevéen 120 kat. hold szerepelt,⁵¹⁸ és mindketten tanyával is rendelkező gazdák voltak. A család tehát sikeresen tudta növelni földvagyonát a 19. század második felében a Középpesy-birtokból, valamint a Csanády-birtokból való földszerzési lehetőség által. A hálózat nehezen megkerülhető figurái között tehát feltűnt a Barna-család neve is, mely már a Csanády-birtokot megszerző tulajdonsok hálózatában is fontos szerepet játszott, s a legrövidebb utakat tekintve a keresztszülői hálózatban is meghatározó hálózatos pozícióval rendelkezett Barna Józsefen keresztül.

A keresztszülői kapcsolatokat igyekeztem a fizikai térben is megjeleníteni, ezért a település 1888-as kataszteri térképén helyeztem el a népszerű keresztszülők kapcsolatait (6. számú melléklet). A népszerű keresztszülőpárok között voltak olyanok, akiknek kapcsolatrendszere a fizikai térben szórt mintázatot mutatott. Ilyen volt például a lelkészek, Szűcs Károly és Marjai Péter, valamint Szűcs Albert földbirtokos, Kiss Gábor jegyző, Szabó Zsigmond kereskedő és D. Nagy István hentes kapcsolatainak térbeli eloszlása is.⁵¹⁹ D. Nagy István kivételével közös ezekben a személyekben, hogy egyikük sem tartozott a helyi törzsökös családok közé, vagyis lehetséges, hogy azok, akik kívülről érkeztek Nagylétára igyekeztek a helyiekkel széles kapcsolathálót kialakítani annak érdekében, hogy befogadást nyerjenek, ennek eszköze lehetett a keresztszülői kapcsolatok kiépítése. Esetükben talán inkább a komasági, baráti kapcsolatok tükröződnek vissza, melyek nem feltétlenül a szomszédságban épültek ki. Egy másik lehetséges értelmezés, hogy ezek a személyek foglalkozási körükből fakadóan sok embert ismerhettek.

A többi népszerű keresztszülő, a földművesek térképeken megjelenített kapcsolatainak nagy része jól körülhatárolható falurészekhez, utcákhoz kapcsolódott, gyakorlatilag az adott személy lakhelyének szomszédságban valósult meg (6. számú melléklet). A népszerű keresztszülők egy részénél kibontakozik az a térbeli mintázat, mely szerint a lakóhely közelében sűrűsödtek a keresztszülői kapcsolatok. A térképen látható, hogy Nagy Imre, Nagy Sándor és Vass József keresztszülői kapcsolatai a lakóhelyük közvetlen közelében sűrűsödtek, szomszédjaik gyakran választották őket keresztszülőnek. A földművesekre inkább az volt jellemző, hogy presztízsük

⁵¹⁷ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3. kötet. 18. számú birtokív.

⁵¹⁸ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3. kötet. 19. számú birtokív.

⁵¹⁹ NATA 1870–1929.

jobbára lakóhelyük közelében érvényesült, a szomszédsági kapcsolatokban nyert kifejezést. Kapcsolataik értelmezéséhez megvizsgáltam, hogy az őket keresztszülőnek választó családok milyen foglalkozási, illetve vagyoni helyzetből kerültek ki, ezek feltárásához az anyakönyveket és az 1888-as telekkönyvet használtam. A három keresztapa közös vonása, hogy kapcsolataik foglalkozási, vagyoni szempontból differenciáltan épültek fel. Nagy Imrét és Zsíros Juliannát 30 család kérte fel, köztük 14 birtokos, 11 mezőgazdasági kereső, napszámos és 5 olyan család található, melynek foglalkozását egyelőre nem ismert.⁵²⁰ Nagy Sándort és Méhes Ágneszt 18 család kérte fel keresztszülőnek, köztük 10 birtokos, 4 napszámos, 1 kőműves, 1 cseléd, 1 béres és 1 ismeretlen foglalkozású családot találunk.⁵²¹ A Vass Józsefet és Mikó Zsuzsannát felkérő 31 család között előfordult 13 birtokos és 12 napszámos család, további 6 esetben a telekkönyvből nem lehetett megállapítani az adott család foglalkozását.⁵²² A kapcsolatok tehát jelentős részben egyenlőtlen vagyoni helyzetben lévő felek között alakultak ki. Ezek a keresztszülőpárok saját lakókörnyezetükben valószínűleg köztisztelőben álló személyek lehettek, a keresztszülői kapcsolattal nem feltétlenül ők szereztek társadalmi tőkét, hanem a kapcsolat által a felkérő családok nyerhettek mobilizálható tőkét. A 19. század második felében fokozódott a parasztság polarizálódása, ami összefüggésben állt a birtokaprózódással. Ennek megfelelően Hofer Tamás álláspontja szerint, a vagyon alapján szétváló rétegek között a személyes kapcsolatok megszakadtak vagy legalábbis gyengültek.⁵²³ A keresztszülői kapcsolatokat tekintve azonban az látható, hogy ezek a relációk differenciált vagyoni helyzetben lévő családok között is megvalósultak.

A fenti táblázatból látható, hogy a népszerű keresztszülőknél hány gyermeke született 1895-ig. A gyermekek számának vizsgálata egy újabb kontextust adhat a népszerű keresztszülőpárok kapcsolatainak értelmezéséhez. Nagy Imre és Zsíros Julianna 1878 márciusában kötött házasságot, a táblázatban látható, hogy a vizsgált időszak előtt, illetve közben a frigyből nem született gyermek. Nagy Sándornak és Méhes Ágnesnek ugyan született két gyermeke, 1877-ben a Sándor névre keresztelt fiú, illetve a szintén fiú, 1879-ben született József.⁵²⁴ Azonban József születése után pár nappal elhunyt,⁵²⁵ az elsőszülött Sándor pedig 1880-ban szintén elhalálozott, így a szántó és kaszáló földdel együtt több mint 70 holdat birtokló házaspár örökös nélkül maradt. A keresztszülőpár esetében a keresztszülőség feladatának átlagon felüli vállalását motiválhatta a saját gyermek hiánya. D. Nagy István és felesége, Bancsik Lídia 1879-ben kötöttek

⁵²⁰ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁵²¹ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁵²² HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁵²³ Hofer 1991: 149.

⁵²⁴ NATA 1870–1929.

⁵²⁵ NATA 1870–1929.

házasságot.⁵²⁶ A férj édesapjának az 1864-es telekkönyv szerint 3/8 telke volt,⁵²⁷ vagyis a család nem tartozott a legvagyonosabbak közé a településen. Bancsik Lídia Székelyhídról származott, édesapja, Bancsik József a helyi református gyülekezet egyházközségi gondnoka volt.⁵²⁸ Nagy Imre és Zsíros Julianna házasságához hasonlóan ezt a frigyét sem követte gyermekáldás, bár D. Nagy István 1912-es gyászjelentése szerint két nevelt gyermekük volt, Papp József és Márton Mária.⁵²⁹ (Vass József és Mikó Zsuzsanna házasságából két gyermek született, 1864-ben József és 1868-ban Ágnes, arra vonatkozóan viszont egyelőre nem találtam információt, hogy ők meddig éltek. Lehetséges, hogy időközben elhunytak és akkor Vass József és Mikó Zsuzsanna is azon keresztszülőpárok közé tartozna, akiknek már nem élt saját gyermeke, ennek feltárása azonban még további kutatást igényel.) A helyi szinten népszerű keresztszülőpároknál kirajzolódik a saját gyermek nélküli házaspárok stratégiája. A meddő párok és azok, akik gyermekeiket korán elvesztették függetlenül foglalkozási és vagyoni helyzetüktől, a keresztszülőség intézményén keresztül szélesíthették saját társadalmi hálójukat, s megtarthatták, illetve növelhették magas presztízsüket a helyi társadalomban.

A szakirodalomban a keresztszülői hálózatok kutatásának egyik fő kérdése, hogy az egyes családok között kialakuló kapcsolatok mennyire tekinthetők kölcsönösnek, két adott család között történik-e visszahívás vagy a kapcsolatok egyirányúak. A keresztszülőt nem a rokonságból, hanem a komák, barátok, esetleg a szomszédok közül kérték fel.⁵³⁰ A paraszti társadalomban a komaság a vérrokonsághoz hasonló szerepet játszott,⁵³¹ s a kölcsönös kapcsolatokra épült.⁵³² Ennek megfelelően a keresztkomák között előfordulhattak kétirányú kapcsolatok.

A sok kapcsolattal rendelkező keresztszülők közül két alkalommal nem született gyermek a házasságból, így náluk nem lehet vizsgálni a kölcsönösséget. A többi párnál viszont kijelenthető, hogy nagyrészt nem érvényesült a kölcsönösség, ugyanis csupán 8 alkalommal fordult elő, hogy a népszerű keresztszülőpár olyan házaspárt kért fel saját gyermekének, melynek korábban maga is keresztelte gyermekét.⁵³³ Ezek mindegyike a népszerű földműves keresztszülőknél valósult meg, vagyis ezek valóban komasági kapcsolatok lehettek. Ezekre a kapcsolatokra jellemző, hogy a kölcsönösség a népszerű keresztszülők részéről csak egy-egy szállal nyert viszonzást. Ennek oka lehetett, hogy többségében reformátusok lakta vidékeken a szülők általában minden gyermekükhöz másik párt kértek fel keresztszülőnek,⁵³⁴ vagyis saját

⁵²⁶ FSA NREHA 4/1879.

⁵²⁷ HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

⁵²⁸ FSA NREHA 4/1879.

⁵²⁹ DRKN Gyászjelentések. D. Nagy István.

⁵³⁰ Tárkány Szűcs 2003: 131.

⁵³¹ Tárkány Szűcs 2003: 497–498.

⁵³² Tárkány Szűcs 2003: 132.

⁵³³ NATA 1870–1929.

⁵³⁴ Tárkány Szűcs 2003: 131.

gyermekük tekintetében differenciált hálózat kiépítésére törekedhettek. Az Árva-családnak két tagja is szerepelt a legnépszerűbb keresztszülők között, Árva József és Árva Mihály unokatestvérek voltak. Az Árva-család mindkét tagjának voltak kölcsönös keresztszülői kapcsolatai. Árva Mihály és Pongor Julianna házasságából 1872 és 1895 között 9 gyermek született. Az 1881 augusztusában Zsuzsanna névre keresztelt lányukat az a Pokol József és Gyenge Zsuzsanna tartotta keresztvíz alá, akik 1875 és 1895 között mind a 9 gyermekük keresztszülőjének Árva Mihályt és Pongor Juliannát kérték fel. További három párral, Fekete Józseffel és Szász Lídiával, Gyarmati Sándorral és Pongor Juliannával, valamint Vida Istvánnal és Vida Erzsébettel szintén volt kölcsönös keresztszülői kapcsolat.⁵³⁵ Árva József és Fehér Julianna házasságából 11 gyermek született 1873 és 1895 között. Az 1889 márciusában született József, illetve az 1891-ben született Sándor keresztszülei Szabó József és Méhes Ágnes lettek. A gyermek keresztanyja az a Méhes Ágnes volt, aki Nagy Sándorral együtt maga is népszerű keresztszülőnek számított a vizsgált időszakban. Nagy Sándor időközben azonban elhunyt és felesége 1889-ben Szabó Józseffel kötötte meg második házasságát, melyből két gyermekük született, s Margit nevű leányuknak 1891-ben Árva József és Fehér Julianna lettek a keresztszülei. Árva Józsefnek és Fehér Juliannának Fekete Józseffel és Pető Juliannával szintén volt kölcsönös kapcsolata. A hálózatokban található kötések között megkülönböztethetők erősek és gyengék, előbbihez tartoznak a mikroléptékű családi, baráti, munkahelyi, utóbbihoz az ismerősi kapcsolatok, amelyek a társadalom különböző csoportjainak a makrointegrációját teszik lehetővé.⁵³⁶ Ezekben az esetekben lehetséges, hogy baráti, keresztkomasági kapcsolatokról beszélhetünk, melyek tehát inkább az erős kötések közé tartoztak.

A nem mezőgazdasági foglalkozású népszerű keresztszülőpároknál viszont a kölcsönösség egyáltalán nem érvényesült, gyermeküknek sosem választottak olyan keresztszülőpárt, akiknek korábban Nagylétán kereszteltek. A néprajzi kutatások szerint a köztisztelben álló személyekre nem volt kötelező a visszahívás.⁵³⁷ A lelkészek, valamint Kiss Gábor községi jegyző, Szabó Zsigmond kereskedő és Szűcs Albert földbirtokos „kifelé” építették keresztszülői kapcsolataikat, általában valamilyen megyei tisztségviselőt, hivatalnokot vagy saját rokonságukból testvéreiket kérték fel.⁵³⁸ Érzékelhető, hogy a nem mezőgazdasági foglalkozású népszerű keresztszülők máshogy választottak saját gyermeküknek keresztszülőt. „A falusi intelligencia, a pap, a jegyző és a tanító, nagyközségekben az orvossal kiegészülve a falusi társadalomban központi szerepet játszottak, közvetítő szerepkört tölthettek be, ők képviselték a közösséget az államhatalom előtt, illetve a külső elvárásokat nekik kellett érvényesíteni a zárt paraszti világban.

⁵³⁵ NATA 1870–1929.

⁵³⁶ Granovetter 1991: 371–372.

⁵³⁷ Nagy Varga 2000: 544.

⁵³⁸ NATA 1870–1929.

Egyéniségtől, ambíciótól függően kezdeményező szerepet tölthettek be a község gazdasági-kulturális életében. Kitüntetett státuszuk gyakran azáltal nyert kifejezést, hogy ők foglalták el a templomban az első padokat, ünnepségeken, lakodalmakban a fő helyekre ültették őket.⁵³⁹ A falusi értelmiség a parasztsággal többnyire hivatalos úton érintkezett, társadalmi kapcsolat egymás között ritkán jött létre.⁵⁴⁰ A szociológiában kialakult az a nézet miszerint, a gyenge kötések lehetővé teszik az információk elérését, s redukálják a tranzakciós költségeket.⁵⁴¹ „A gyenge kötések túlnőnek a bensőséges körökön, és létrehozzák azon csoportközi viszonyokat, melyen a társadalmi makro-integráció nyugszik.”⁵⁴² Az egyén a tőle különbözőkkel nagy valószínűséggel inkább gyenge kötéseken keresztül állt kapcsolatban.⁵⁴³ Ezek a keresztszülők foglalkozásukból fakadóan valószínűleg szélesebb, a falu határain túlnyúló társadalmi kapcsolatrendszerrel rendelkezettek, mely a benne rejlő lehetőségekkel együtt a lokális társadalom számára is vonzó lehetett. A helyi társadalom és a népszerű keresztszülők ezen csoportja között fennálló kapcsolatok inkább lehettek gyenge kötések, melyek elsősorban az ismerősi kapcsolatokat jelenthették, melyeken keresztül az információk jobban elérhetővé váltak.

3.1.3. A társadalmi integráció lehetséges útjai

A következőkben annak vizsgálatára koncentrálok, hogy a Nagylétára kívülről érkező betelepülők (iparosok, kereskedők) hogyan integrálódhattak, illetve különülhettek el ebben az alapvetően megosztott helyi társadalomban. A keresztszülőség alkalmas-e a társadalmi határátlépésre a helyi református és görögkatolikus családok között? A keresztszülői viszony „nem a születés függvénye, hanem tisztán társadalmi aktus, amelyet (mindkét fél részéről) választás szabályoz.”⁵⁴⁴ Ennek hatására „a keresztszülői kapcsolat nagy társadalmi távolságokat hidalhatott át, ellentétben a házasságokkal, amelyek többnyire hasonló társadalmi-gazdasági státuszú családokat kötöttek össze.”⁵⁴⁵ Az 1870 és 1895 között keletkezett református születési anyakönyvek vizsgálatával láthatóvá vált, hogy a keresztszülők esetében lehetett társadalmi határátlépés, ugyanis például a görögkatolikus Moldován György és felesége, Tokaji Julianna a vizsgált időszakban összesen 14 alkalommal vállalták református gyerekek keresztelését.⁵⁴⁶ A

⁵³⁹ Dobszay – Fónagy 2005: 443.

⁵⁴⁰ Balassa – Ortutay 1980.

⁵⁴¹ Granovetter 1991: 371–372.

⁵⁴² Granovetter 1991: 371–372.

⁵⁴³ Granovetter 1991: 371–372.

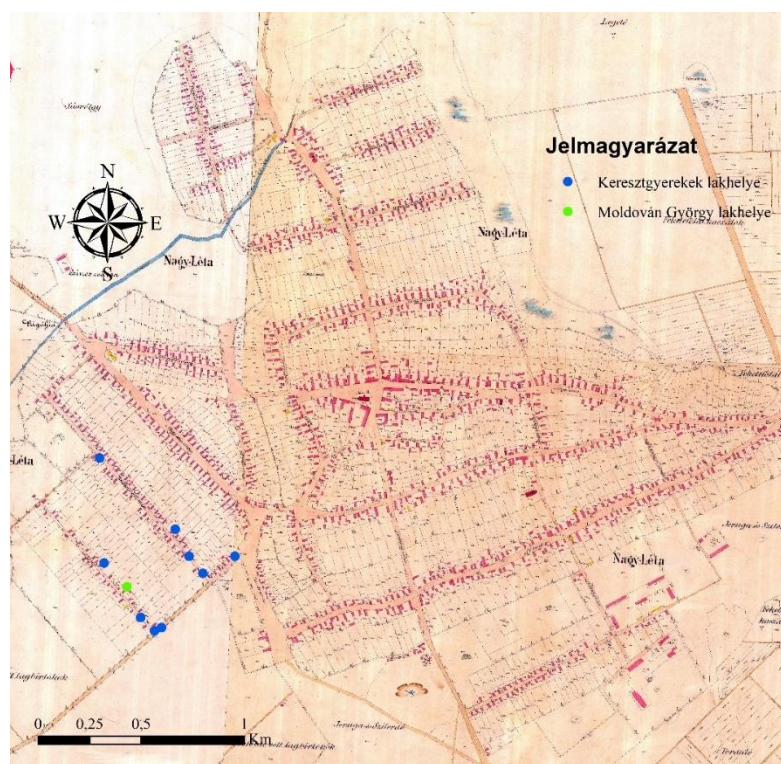
⁵⁴⁴ Fertig 2009: 508–509.

⁵⁴⁵ Fertig 2009: 508–509.

⁵⁴⁶ NATA 1870–1929.

keresztszülőség lehetett az a társadalmi intézmény, amelyen keresztül a társadalmi határátlépés megvalósulhatott.

63. ábra Moldován György és keresztgyermekai lakhelye

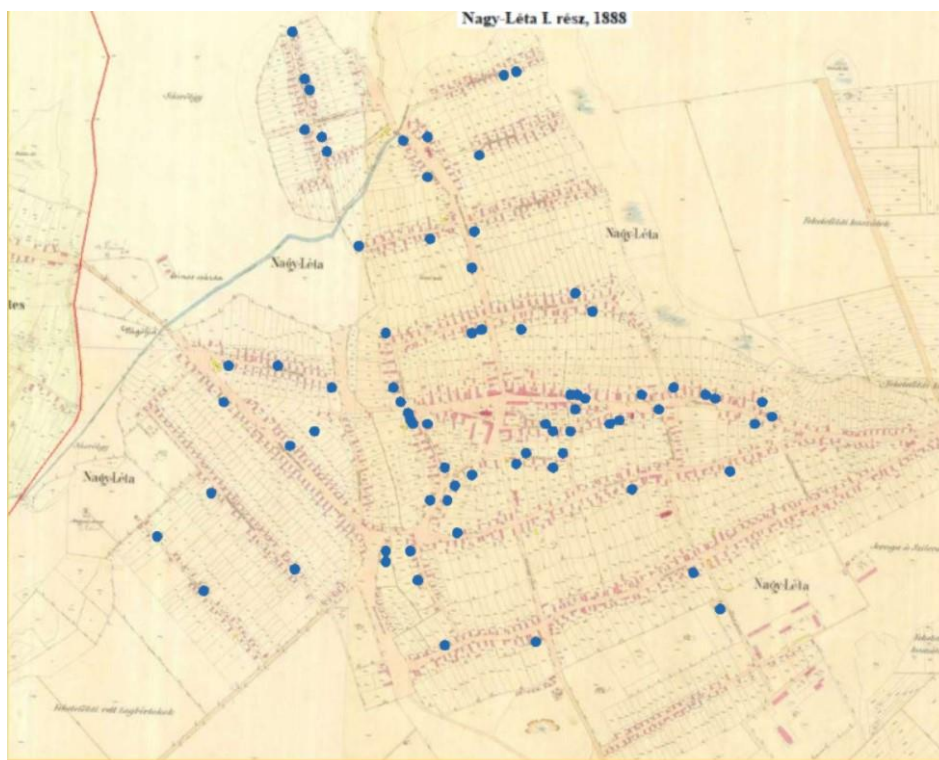

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Moldován György és családja a görögkatolikusok közül azon kevesek közé tartozott, akik jobbra a református zsellérek, napszámosok által lakott, még nem teljesen beépített Új sor utcán laktak, a falu belterületének délnyugati szélén. A kereszteltek között 9 különböző református család szerepelt, kettő esetében a gyermekek törvénytelen születésűek voltak. Ezek a családok a református közösség szegényebb tagjai közé tartoztak. Ahogyan az a térképen is látszik, a felkérő családok a keresztszülők közvetlen környezetében laktak, Moldován György és Tokaji Julianna ezekben az utcákban valószínűleg köztisztelőben álló személyek lehettek, a mikroközösségben jelentős presztízzsel rendelkezhettek, ezért kérhették fel őket gyakran keresztszülőnek.

A felekezeti csoportok lakhelyének elkülönülése mellett vizsgálat tárgyát képezheti, hogy a különböző foglalkozások mutatnak-e térbeli elkülönülést. Az iparosok között különösen sokan voltak azok, akik nem helyben születtek. Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy ők hogyan választottak lakóhelyet, valamint keresztszülőt. Ezt a vizsgálatot egyelőre a NATA adatbázisnak egy kisebb mintáján, az 1870 és 1889 közötti időintervallumra tudtam lefuttatni.

64. ábra Iparosok térbeli eloszlása Nagylétán 1870–1889

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Az iparosok eloszlása viszonylag egyenletes a fizikai térben, bár a falu központja természetesen ebben az esetben is felülreprezentált. Az iparosok helyi társadalomba való integrációja nemcsak a fizikai térben, hanem a társadalmi térben is vizsgálható. A társadalmi térben való befogadásukat szemléltetheti a keresztszülők személyének megválasztása, amennyiben helyi vagy más beköltözött egyént választottak keresztszülőnek. Az iparosok esetében különbséget tettem a törzsökös családokból származó és a nem helyben született személyek között. Az 1870 és 1889 közötti időszakban 79 iparoscsalád keresztszülői kapcsolatait tudtam feltárni a nagylétai református születési anyakönyvekben, s a szülők mintegy 47%-a választott gyermekének legalább egyszer helyben született keresztszülőt.⁵⁴⁷ A 79 iparoscsaládnak 203 alkalommal született gyermeke Nagylétán.⁵⁴⁸ Számításaim szerint az iparos családfők közül 16-an Nagylétán születtek, 60-an más településről érkezett, míg további 3 esetben egyelőre nem tudtam megállapítani a származás helyét. A nem helyben született iparos családfők közül 31-en választottak legalább egyszer helyi keresztszülőpárt, többnyire azonban csak egy-egy éllel kapcsolódtak a törzsökös családokhoz.⁵⁴⁹ Mindez azt mutathatja, hogy a keresztszülőség mint társadalmi intézmény legalább részben a lokális társadalomba való integráció egyik lehetséges csatornája lehetett.

⁵⁴⁷ NATA 1870–1929.

⁵⁴⁸ NATA 1870–1929.

⁵⁴⁹ NATA 1870–1929.

Ugyanakkor az iparos szülőktől származó gyermekek csupán kb. 30%-ának volt a keresztapja földműves,⁵⁵⁰ vagyis a baranyai Vajszlóval (ahol az iparosok és a kiskereskedők nagyrészt saját foglalkozási csoportjukon kívül, többségében földműveseket kértek fel keresztszülőnek)⁵⁵¹ ellentétben Nagylétán a helyi iparosok körében talán nem volt akkora presztízse a földnek mint gazdasági és társadalmi tőkének. A tiszafüredi születésű, kovács mesterséget űző Kovács Zsigmond és a nagylétai Holló Zsófia házasságából 1871 és 1883 között hét gyermek született, a házaspár egy alkalommal választott törzsökös keresztszülőpárt gyermekének, Holló József és Vida Julianna személyében, a keresztapa foglalkozását tekintve molnár volt a gyermek keresztelése idején.⁵⁵² Holló Józsefnek és Vida Juliannának három gyermeke született, az első 1869-ben a Károly nevet kapta,⁵⁵³ az apa foglalkozása ekkor még földműves volt a születési anyakönyv szerint, viszont az 1874-ben született Julianna, és az 1876-ban született, szintén Julianna névre keresztelt gyermekek esetében már molnárként szerepelt.⁵⁵⁴ Kovács Zsigmond már a feleségén, Holló Zsófián keresztül bekerült a Holló-családba, majd Holló József és Vida Julianna keresztszülői felkérése a kötelék megerősítése lehetett. A településre érkezők a református törzsökös családokhoz nem feltétlenül a földműveseken keresztül kapcsolódtak, kibontakozik az a stratégia is, mely szerint a törzsökös család azon tagjával vették fel a kapcsolatot, aki helyi szinten foglalkozást váltott, már iparos mesterséget űzött.

A községbe betelepülők között voltak olyan személyek, akiket a helyiek sokszor választottak keresztszülőnek. Ezért érdemes megvizsgálni, hogy hogyan alakult egy-egy beköltözött személy esetében a keresztszülők választása. Az egyéni életutak közül szeretném bemutatni Rác Zsigmond nagylétai kapcsolatait, aki foglalkozását tekintve kovácsmester volt, s mint ahogyan az korábban már kiderült, a keresztszülői hálózatban a legrövidebb utak tekintetében fontos hálózatos pozíciót töltött be. Rác Zsigmond Hajdúnánásról érkezett Nagylétára és 1865-ben a törzsökös családból származó Pelei Karolinát vette feleségül.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ NATA 1870–1929.

⁵⁵¹ Koloh 2021: 177–178.

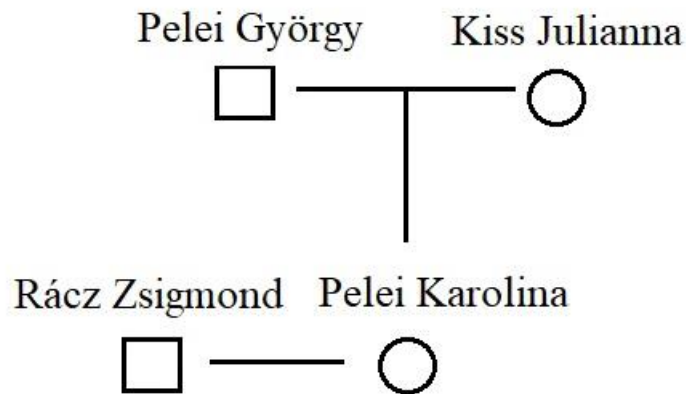
⁵⁵² NATA 1870–1929.

⁵⁵³ FSA NREKA 31/1869.

⁵⁵⁴ NATA 1870–1929.

⁵⁵⁵ FSA NREHA 4/1865.

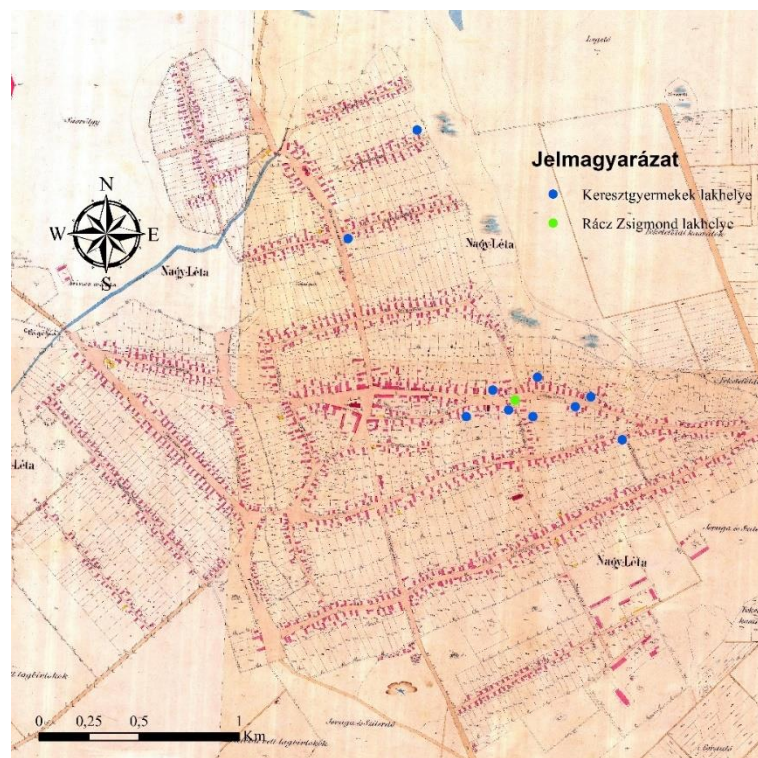
65. ábra Pelei-családfa 1

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A Pelei-család a falu 18. századi újra telepítése óta helyben lakó, református, földműves családjai közé tartozott. Pelei Karolina édesapja, Pelei György viszont már nem gazdálkodással foglalkozott, hanem kalaposmester volt.

66. ábra Rác Zsigmond és keresztgyermekai lakhelye

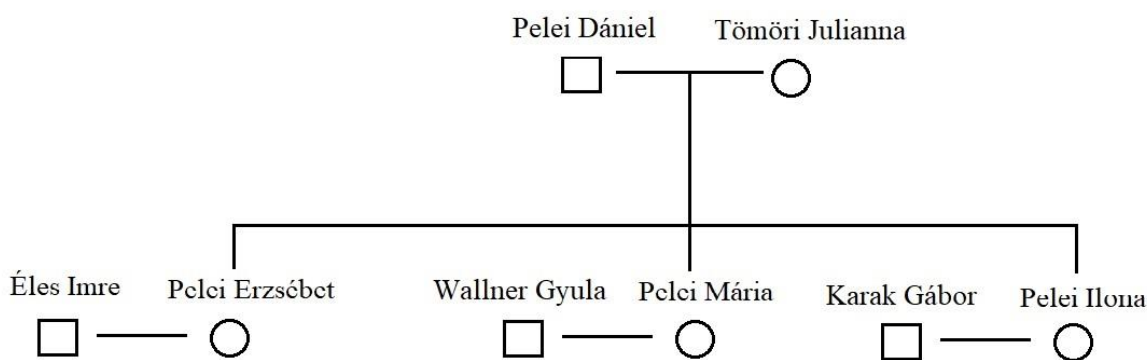
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Rác Zsigmondot és Pelei Karolinát összesen 21 alkalommal kérték fel keresztszülőnek az 1870 és 1895 közötti időszakban, ahogyan az a térképen is látható a felkérő családok a házaspár

közvetlen közelében laktak.⁵⁵⁶ Meglepő módon azonban a felkérők között nem találunk iparos családot, ugyanis azok mindegyike a helyi református földműves törzsökös családokból került ki. Különösen szoros kapcsolat figyelhető meg a falu egyik legvagyonosabb, köztisztelőben álló gazdálkodó családjával, az Árva-családdal. Rácz Zsigmond és Pelei Karolina ugyanis összesen négyszer vállalta Árva József és Fehér Julianna gyermekeinek keresztelését. Rácz Zsigmond a Pelei és az Árva családon keresztül beágyazottá válhatott a helyi társadalomban.⁵⁵⁷

A Pelei családot érdemes külön vizsgálat alá vonni, ugyanis gyakran házasodtak nem helyben született személyekkel.

67. ábra Pelei-családfa 2

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Pelei Dániel és Tömöri Julianna házasságából négy gyermek élte meg a felnőtt kort, közülük Pelei Erzsébet a Hajdúszoboszlórol származó Éles Imrével, a református tanítóval kötött házasságot,⁵⁵⁸ Pelei Ilona pedig a debreceni születésű, asztalos mesterséget folytató Karak Gáborral házasodott össze.⁵⁵⁹ Előbbiek lakhelye továbbra is Nagyléta maradt, utóbbiak viszont Debrecenben telepedtek le. A harmadik lánytestvér, Pelei Mária a kovács mesterséget űző Wallner Gyulával házasodott össze,⁵⁶⁰ aki bár már Nagylétán született, de édesapja beköltözőnek számított, ő a Békés megyei Gyuláról érkezett a településre.⁵⁶¹ Éles Imre tanítói állásánál fogva részt vehetett a helyi presbitérium ülésein,⁵⁶² illetve a Wallner-család a 20. század első

⁵⁵⁶ NATA 1870–1929.

⁵⁵⁷ NATA 1870–1929.

⁵⁵⁸ FSA NREHA 3/1876.

⁵⁵⁹ FSA NREHA 15/1889.

⁵⁶⁰ FSA NREHA 6/1886.

⁵⁶¹ FSA NREHA 43/1863.

⁵⁶² NREI 2. kötet.

harmadában tagja volt a helyi képviselő-testületnek.⁵⁶³ A Pelei-család nem tartozott a település legvagyonosabb családjai közé, talán ezért is igyekezett a helyi társadalomba frissen betelepülők felé nyitott lenni, vagy legalábbis differenciálni kapcsolatait. A kívülről érkezők a házasság által befogadást nyerhettek, míg a Pelei-család a helyi döntéshozatali testületekben erősíthette rajtuk keresztül a pozícióját. A Pelei-család stratégiája a 20. század elején is megmaradt, ekkor Pelei Julianna kötött házasságot Révász Imrével, aki előbb szíjgyártó, majd községi végrehajtó volt Nagylétán. A Pelei-család esetében tehát generációkon átívelő párválasztási stratégia bontakozott ki az anyakönyvekből.

Konklúziók

Összegzésként elmondható, hogy a népszerű keresztszülőket különböző motivációk bírhatták rá a keresztszülőség feladatának gyakori vállalására. Az 1870 és 1895 között keletkezett születési anyakönyvek vizsgálatakor kirajzolódott a református közösségen belül a családok közötti keresztszülői kapcsolati háló. Ebben a hálózatban a hisztogram segítségével 13 olyan keresztszülőpárt sikerült azonosítani, akiknek kirívóan sok kapcsolata alakult ki a helyi társadalomban. Ezek a párok az átlagtól több mint két szórásnyi távolságra helyezkedtek el, így őket tekintetem népszerű keresztszülőknek. Közöttük találjuk a vizsgált időszakban tevékenykedő két lelkészt, akiknek a felkérése helyi szokás lehetett. Szücs Károly és Marjai Péter kapcsolatai egymáshoz képest eltérő módon épültek fel, előbbi keresztszülők szülei differenciáltabb foglalkozási, vagyoni helyzetből kerültek ki, utóbbi viszont nagyrészt a telekkel rendelkezők gyermekeinek volt a keresztapja, mely hálózatra később politikai tevékenységét is alapozhatta. Nagy Sándor és Méhes Ágnes, Nagy Imre és Zsíros Julianna, valamint D. Nagy István és Bancsik Lídia esetében kibontakozott a meddő, illetve gyermek nélküli családok stratégiája, akik valószínűleg a keresztszülőségen keresztül igyekeztek szélesíteni társadalmi kapcsolathálójukat, s ez a szerepkör vagyoni helyzettől függetlenül valósult meg, ugyanis az előbbi két pár a kisbirtokosokhoz, utóbbi viszont a módos gazdákhöz tartozott. A népszerű keresztszülők kapcsolatai általában nem a kölcsönösségre épültek, inkább a földművesek között érzékelhető egy-egy viszonzott komasági kapcsolat. Az egyéb foglalkozást folytatóknál egyáltalán nem volt jellemző a kölcsönösség, ezek a kapcsolatok valószínűleg inkább „gyenge kötések” lehettek.

A lokális társadalomban a keresztszülőség intézménye talán az integráció egyik lehetséges módja volt a helyben születettek és a beköltözők számára egyaránt. A görögkatolikus Moldován György és Tokaji Julianna az Új sor utcában a reformátusok között is többször felkért

⁵⁶³ HU MNL HBVL V. 653/b. 1. kötet.

keresztszülőnek számított. Az anyakönyvek alapján úgy tűnik, hogy Rácz Zsigmond a kereszt-szülőség, illetve a házasság útján tudott kapcsolódni a református törzsökös családokhoz, az Árva és a Pelei családhoz. A Pelei-család párválasztási stratégiája differenciált kapcsolatrendszert hozott létre a helyi törzsökös családokból és a beköltöző, valószínűleg magas presztízzsel is bíró személyekből, mely még a 20. század elején is biztosította a család számára, hogy részt vegyen a település döntéshozói testületeiben.

3.2. Presztízs, rokonság, hálózat. Násznagyok Nagylétán

3.2.1. Forrás, módszertan, adatbázis

A nagylétai református születési anyakönyvekhez hasonlóan a házassági anyakönyvek vizsgálatakor szintén feltűnő volt, hogy voltak olyan személyek, akik különösen sokszor szerepeltek házassági tanúként. A házassági tanúk vizsgálata eddig a néprajztudomány tárgykörébe tartozott, a Nagy-kunsággal kapcsolatban Örsi Julianna végzett részletes kutatást, ám a történettudomány részéről a tanúk kiválasztásának vizsgálatára tudomásom szerint eddig nem történt kísérlet.⁵⁶⁴ Véleményem szerint a keresztszülői hálózatokhoz hasonló kutatást a násznagyokkal kapcsolatban is el lehet végezni.

A házassági tanúk vizsgálatához az 1870 és 1929 között keletkezett egyházi és polgári házassági anyakönyvek másodpéldányainak teljes adatkészletét tartalmazza a NATA adatbázis, vagyis a násznagyok szerepének alakulása, változása elviekben 60 éven keresztül nyomon követhető lenne, azonban a vizsgált időszak alatt az adatközlés minősége eltérő volt. Az adatközlés hiánya megnehezítette a személyek azonosítását. A násznagyokról a legtöbb adatot az 1895 és 1906 között keletkezett polgári anyakönyvekben rögzítették, ekkor megadták a házassági tanú nevét, foglalkozását, életkorát, házszám szerinti lakhelyét, mely adatok nagymértékben segítettek az egyes személyek azonosítását.⁵⁶⁵ Az 1870 és 1895 között keletkezett református egyházi anyakönyvekben a násznagyoknak általában a nevét, illetve 1870 és 1882 között néhányszor a falusi egyházi- és világ elöljáróság tagjainak tisztségét, majd 1882 és 1895 között, Marjai Péter lelkészsége alatt, a foglalkozást minden személynél rögzítették. Az 1907 és 1929 között keletkezett polgári anyakönyvek másodpéldányaiban is kevés adatot közöltek a házassági tanúkról, esetükben a név és a település szerinti lakhely került rögzítésre, emiatt a

⁵⁶⁴ Örsi 1974: 354–366.

⁵⁶⁵ A tanúknál valószínűleg korbevallás alapján vezették az életkori adatokat, amelyet esetleg befolyásolhatott a tudatos torzítás. Benda 2006: 513.

személyek azonosítása hasonló módszertani problémát jelentett, mint az 1870–1895 közötti református egyházi anyakönyvekben.

A házassági tanúkkal kapcsolatos vizsgálatom a helyi református közösségre terjedt ki, ennek az az oka, hogy az egyének közötti interakciók kutatásához gyakran családrekonstrukciós vizsgálat elvégzésére volt szükség, melyen keresztül az egyes családok, rokonsági csoportok generációkon át tartó nyomon követésére nyílt lehetőség. A görögkatolikus és az izraelita anyakönyvek feldolgozása csak részben történt meg, így a hosszú távú családrekonstrukciós vizsgálatok sem készülhettek el. Azonban a násznagyok életkorának vizsgálatánál a görögkatolikusokat is bevontam az elemzésbe. Célszerűnek tűnt a református endogám és exogám házasságokat külön választani,⁵⁶⁶ ugyanis a házassági tanúkkal kapcsolatos elemzéshez egy újabb értelmezési lehetőséget nyithat meg, ha a helyi társadalomban, illetve a kívülről érkezettek körében eltérő szempontok szerint került sor a násznagyok kiválasztására. Az exogám házasságok közül viszont csak azokat vontam be a kutatásba, amelyekben a házaspár legalább egyik tagja beköltözött Nagylétára, esetükben ugyanis az is vizsgálható, hogy mennyire tudtak beilleszkedni a helyi társadalomba, illetve bekapcsolódni az abban meglévő interakciós csatornába, hálózatokba.

A násznagyokról legtöbb adattal ellátott időszakban, 1895 és 1906 között összesen 584 házasság kötött Nagylétán, ezek közül 258 (44%) volt endogám. Az exogám házasságok közül 30-szor (9,2%) a férj, 237-szer (72,7) a menyasszony volt nagylétai születésű, s 59 (18,1%) esetben a házaspár egyik tagja sem Nagylétán született vagy lakott.⁵⁶⁷ A házassági tanúk életkori és foglalkozási viszonyainak elemzésekor az első házások násznagyválasztási szokásait állítottam a középpontba, mert esetükben lehet releváns kérdés, hogy a házassági tanú egyben a vőlegény vagy a menyasszony keresztapjának is számított-e. A polgári házassági anyakönyvekben (ellenben a református egyházi anyakönyvekkel) nem közölték a vőlegény és a menyasszony családi állapotát, így minden 1895 és 1906 között kötött házasságnál meg kellett vizsgálni, hogy a házaspár tagjai az első házasságukat kötötték-e vagy sem. Ennek ellenőrzéséhez az 1870 és 1895 közötti református házassági anyakönyveket használtam fel, melyekben nemcsak a Nagylétán, hanem a más településen, de nagylétai vőlegény vagy menyasszony részvételével kötött házasságokat is bejegyezték. Amennyiben a korábbi házassági anyakönyvekben a vőlegény és a menyasszony neve nem szerepelt, akkor a házaspárt az első házások közé soroltam. A 258 endogám házasság közül 145 esetben a házaspár mindkét tagja református volt, s az első házasságát kötötte.

⁵⁶⁶ Ebben a vizsgálatban azokat a házasságokat tekintettem exogám házasságnak, amelyben a vőlegény vagy a menyasszony nem helyben született.

⁵⁶⁷ NATA 1870–1929.

A házassági tanúk vizsgálatán keresztül szeretném feltárni, hogy a násznagyok szerepköréhez kapcsolódhatott-e hasonló presztízs, mint ami a történeti szakirodalomban már a keresztszülők esetében világossá vált. Ezen túlmenően szeretném vizsgálat alá vonni, hogy a házassági tanúk és a fiatal pár között milyen kapcsolat lehetett, például egy rokonsági csoportba tartoztak-e vagy sem és ez mutat-e területi mintázatot a fizikai térben. Esetleg a násznagy egyben a vőlegény/menyasszony keresztapja is volt-e, vagy a két funkció elvált egymástól. Az ugyanazon esküvőn részt vevő házassági tanúk között vajon megalkotható-e valamiféle hálózat, amelyben értelmezhetővé válnak a násznagyok közötti kapcsolatok?⁵⁶⁸ A násznagyok között formálódó hálózatot a – a keresztszülői hálózathoz hasonlóan – a foksám, a legrövidebb utak és a hálózati közösségek szemszögéből vizsgálom.

3.2.2. Tanúk a helyi társadalomban, presztízs, hálózat

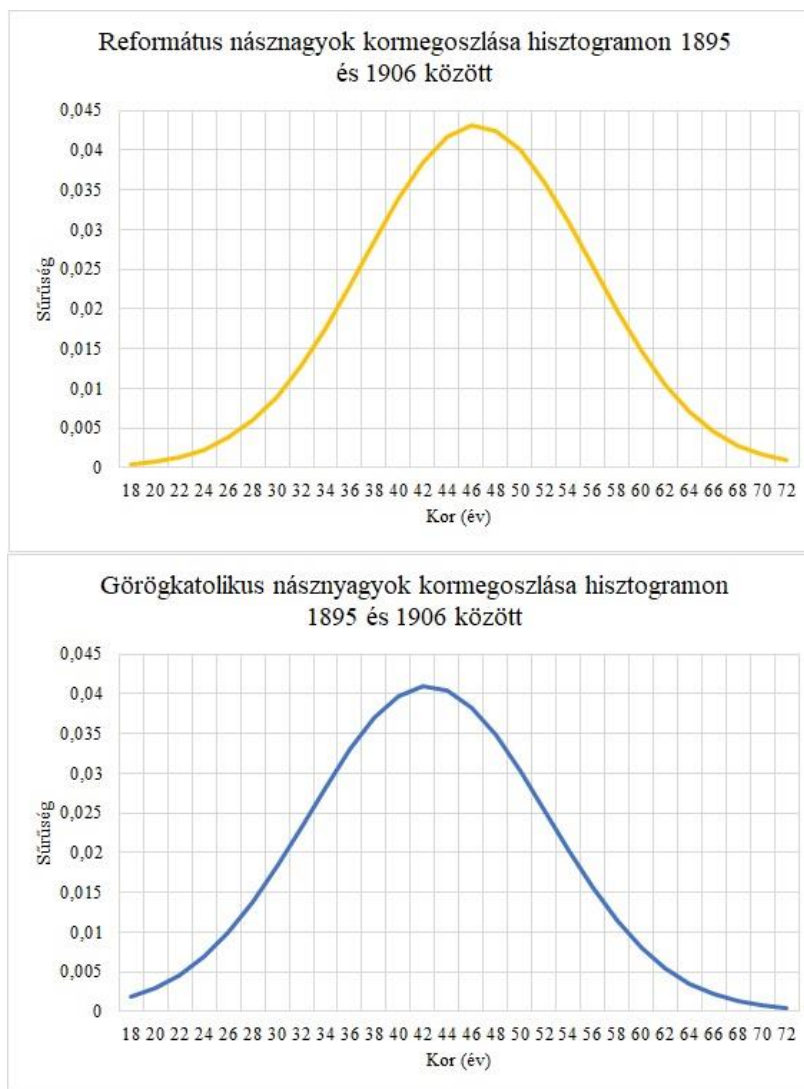
A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a házassági tanú, násznagy a házasságkötés szokáskörének egyik főszereplője. „Rendszerint műrokon vagy közeli rokon, esetleg a család közeli barátja, jó embere, társadalmilag rendszerint kiemelkedőbb, vagyonosabb személy. Differenciáltabb társadalomban olyan tekintélyes férfi, akivel a házasságra lépő függő helyzetben van. A házasságkötés szokáskörének szertartásmestere, aki részt vesz a házasság előkészítésében és megkötésében, a vagyoni kérdések rendezésében. Ő a megkérés, eljegyzés alkalmával a szóvivő, s az elhangzott házassági ígértek tanúja, a lakodalomban a fontosabb szertartásos cselekmények vezetője volt. [...] Kiválasztásánál vagyoni vagy társadalmi helyzete azért volt lényeges, mert értékes nászajándékot adott a vőlegénynek, illetve a menyasszonynak, sok helyen társadalmi támogatásra is számítottak tőle, szerepet játszott a fiatal házaspár későbbi problémáinak megoldásában is.”⁵⁶⁹ A keresztszülőkhöz hasonlóan tehát a násznagyok is lehettek műrokonok, és a néprajzi meghatározás szerint a tanúk hosszabb távon is szerepet játszhattak a fiatal házaspár életében, ennek ellenére a két kapcsolatrendszer nem biztos, hogy azonos módon épült fel.

⁵⁶⁸ Bourdieu szerint a kapcsolatháló fennállását egy szüntelen „intézményesítő tevékenység” eredményezi (ilyenek például a rokoni kapcsolatok). Bourdieu 2010: 161. „Erre az intézményesítő munkára az anyagi és szimbolikus profitot hozó, tartós és hasznos kapcsolatok létrehozása és újratermelése érdekében van szükség, a kapcsolatháló azoknak az egyéni vagy kollektív beruházási stratégiáknak a terméke, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul olyan társadalmi kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb-utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek. Ennek során különböző véletlen – például szomszédsági, munkahelyi vagy akár rokonok közötti kapcsolatok tartós kötelezettségekkel járó, különösen fontos és kiválasztott kapcsolatokká válnak.” Bourdieu 2010: 161.

⁵⁶⁹ MaNéLe 1980.

Nagylétán a házassági tanúk között egy kivételtől eltekintve nők egyik felekezetnél sem szerepeltek,⁵⁷⁰ emellett a fiatal házaspár és a násznagyok között gyakran nagy korkülönbség volt, az utóbbiak inkább az idősebb nemzedékhez tartoztak.

68. ábra Református és görögkatolikus házassági tanúk életkora hisztogramon 1895–1906

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A reformátusok által kötött 145 endogám házasság alkalmával a tanúk átlagéletkora 46 év volt, míg a 84 görögkatolikus endogám házasságnál ugyanez az érték 42 év körül alakult.⁵⁷¹ A református és a görögkatolikus házassági tanúk korösszetételében jelentkező különbség a fenti hisztogramon is látható, ugyanis a reformátusok haranggörbéjének csúcspontja a görögkatolikusokhoz képest későbbre tolódott. A helyi társadalomban normának számíthatott, hogy a fiatal, első házasságukat kötő párok nem saját korcsoportjukból, hanem az idősebb nemzedékből

⁵⁷⁰ A kivételt az egyik izraeliták által kötött házasság jelentette.

⁵⁷¹ NATA 1870–1929.

választottak násznagyot. A házaspár és a tanúk között tehát különböző generációk kapcsolatát láthatjuk, amelynek kialakításában a fiatalok szüleinek is szerepe lehetett. A reformátusok és a görögkatolikusok között azonban volt egy alapvető különbség, amelyet a tanúk életkorának hisztogramon való ábrázolása mutatott meg. A reformátusokhoz képest a görögkatolikusok többször választottak 35 éven aluli tanút, mindez azt mutathatja, hogy a násznagyok kiválasztása a kulturális háttértől függően is eltérő lehetett, ezáltal a tanúk és a házaspárok közötti kapcsolat is mást jelenthetett. Azt azonban hozzá kell tenni, hogy ha megvizsgáljuk azt is, hogy a 35 éven aluli tanúk kikkel álltak „párban” az esküvőkön, akkor azt láthatjuk, hogy az esetek többségében a másik tanú az idősebb nemzedékből került ki, bőven 40 év fölötti személy volt. A hisztogramokból kitűnik, hogy a násznagyok leginkább a 40–55 év közötti korosztályból kerültek ki, tehát ez a szerepvállalás inkább a középkorúak sajátossága volt, a 60 év felettek mind a reformátusoknál, mind a görögkatolikusoknál kisebb arányban fordultak elő. Mindez összefüggésben állhat az emberi életciklus alakulásával, ugyanis a kor előrehaladtával, a fizikai állapot romlásával az emberi kapcsolatok egyszerűsödtek, elsősorban a családtagokra és a szomszédságra korlátozódtak.⁵⁷² A násznagyok között a 60 év felettek csekély arányának egy részét az lehet az oka, hogy a századforduló demográfiai viszonyai között ezt az életkort eleve kevesen érték el, másrészt a fizikai munkától való visszavonulással, illetve a romló fizikai állapot beálltával csökkenhetett az adott személy környezetével való interakcióinak gyakorisága is. Csukás István a századfordulón gyakran szerepelt násznagyként az esküvőkön, a vizsgált időszakban az utolsó szereplésére 57 évesen került sor 1905-ben. Az 1920-as években a házassági tanúk között Csukás István neve már nem fordult elő, viszont 1928-ban még biztosan élt, hiszen fiaival együtt szerepelt a részlegesen tagosított dülők tulajdonosainak listáján.⁵⁷³ M. Papp József 1905-ben 47 éves volt, és az 1920-as években is még 7 alkalommal vállalt násznagyságot, annak ellenére, hogy ekkor már a 60-as éveiben járt.⁵⁷⁴ A falusi társadalmakra vonatkozó recens szociológiai elemzések szerint a leginkább kiterjedt gazdasági kapcsolatok a családos emberekre jellemzőek, a fiatalok és az idősek esetében ez a típusú kapcsolatrendszer kevésbé van jelen.⁵⁷⁵ Lehetséges, hogy a legtöbb násznagy kiválasztására azért a középkorúak korcsoportjából került sor, mert életkoruknál fogva ekkor rendelkeztek a legkiterjedtebb kapcsolati tőkével, melyen keresztül a házaspár családja is bővíthette kapcsolatrendszerét.

⁵⁷² Letenyei 1999: 133.

⁵⁷³ HU MNL HBVL VII. 4/b 136. doboz.

⁵⁷⁴ NATA 1870–1929.

⁵⁷⁵ Letenyei László az 1990-es években végzett kapcsolatháló kutatást szatmári falvakban, Ökörítőfülpösre vonatkozó kutatásai szerint összefüggés van az életciklus és a kapcsolatháló kiterjedtsége között, az idősek ismeretségi köre a legkisebb, amely leginkább az adott személy rokonságát és szomszédjait foglalja magába. „A háztartások kapcsolati tőkéje harang alakot ír le az életciklusnak megfelelően.” Letenyei 1999: 132.

Kérdésként felmerülhet, hogy a középkorú tanúk esetében vajon nem a házaspár keresztszüleit látjuk-e. A református közösségben a házaspárok keresztszülei és násznagyai összevethetők, ugyanis az 1870 és 1895 közötti református születési anyakönyvekből felépített adatbázisban a helyben született vőlegények és menyasszonyok keresztszüleinek neve is rögzítésre került. Az 1870 előtt születetteknél a Family Search honlapján az eredeti egyházi anyakönyvek másodpéldányaihoz visszanyúlva kerestem ki a keresztszülők nevét. A három legnépszerűbb násznagnak L. Nagy Imre, Csukás István és M. Papp József számított az 1900-as években. L. Nagy Imre 32 esküvőn működött közre tanúként, így összesen 64-szer szerepelhetett volna keresztszülőként. Azonban összesen csak 3 alkalommal volt valamelyik házasulandó fél keresztapja, holott láthattuk az előző fejezetben, hogy L. Nagy Imre népszerű keresztszülőnek is számított. Csukás István 27 házasságból 2-szer volt egyben keresztapa is, míg M. Papp József 15 esküvőn vett részt, és egyetlen egyszer sem volt a házaspár valamelyikének keresztapja.⁵⁷⁶ Ezek alapján meg lehet fogalmazni azt az állítást, hogy a népszerű násznagyok általában nem a házaspárok keresztapjai közül kerültek ki. A keresztszülők és a tanúk személyét érdemes megvizsgálni azok esetében is, akik csak egy vagy két alkalommal jelentek meg násznagyként. A 145 endogám házasságkötés során 55 olyan tanút találtam, aki csak egy vagy két alkalommal vállalt násznagyságot az 1895 és 1906 közötti időszakban. Az 55 tanúból összesen 4 számított a vőlegény vagy a menyasszony keresztapjának is.⁵⁷⁷ A keresztszülőség, illetve a násznagyság intézménye legalábbis a személyek terén valóban elvált egymástól. Ehhez hozzájárulhattak a korabeli demográfiai viszonyok, ugyanis a keresztszülők nem biztos, hogy még életben voltak a keresztgyermek házasságkötésekor. Az 1900-as években a születéskor várható átlagos élettartam országosan a férfiak esetében kb. 37, nőknél 38 év volt,⁵⁷⁸ azonban itt inkább a felnőtt korúak még várható élettartama nyújthat támpontot, 1900-ban a 40 éves férfiak és nők is átlagosan még 26, a 60 éves férfiak és nők átlagosan még 12 évvel számolhattak,⁵⁷⁹ vagyis elméletileg lehetett arra esély, hogy a keresztapa megérje keresztgyermek esküvőjét.

A vőlegények és a tanúk foglalkozásának összehasonlításával láthatóvá vált, hogy a házaspárok milyen foglalkozási körből választottak násznagyt.

⁵⁷⁶ NATA 1870–1929.

⁵⁷⁷ NATA 1870–1929.

⁵⁷⁸ KSH NN; Faragó 2011: 143.

⁵⁷⁹ Faragó 2011: 143.

25. táblázat A vőlegények és a tanúk foglalkozása 1895–1897

Vőlegény foglalkozása	Vőlegények száma	Értelmiségi	Földműves	Földműves-napszámos	Iparos	Kereskedő	Alkalmazott	Összesen
Értelmiségi	0	0	0	0	0	0	0	0
Földműves	24	4	38	5	1	0	0	48
Földműves-napszámos	3	0	6	0	0	0	0	6
Iparos	2	3	0	0	1	0	0	4
Kereskedő	0	0	0	0	0	0	0	0
Alkalmazott	1	0	2	0	0	0	0	2
Összesen	30	7	46	5	2	0	0	60

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

26. táblázat A vőlegények és a tanúk foglalkozása 1898–1906

Vőlegény foglalkozása	Vőlegények száma	Értelmiségi	Kisbirtokos	Napszámos	Iparos	Kereskedő	Alkalmazott	Összesen
Értelmiségi	1	1	1	0	0	0	0	2
Kisbirtokos	69	16	113	0	6	2	1	138
Napszámos	37	0	55	12	1	1	5	74
Iparos	5	0	7	0	2	0	1	10
Kereskedő	0	0	0	0	0	0	0	0
Alkalmazott	3	0	4	1	1	0	0	6
Összesen	115	17	180	13	10	3	7	230

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A polgári házassági anyakönyvek másodpéldányaiban a földműveléssel foglalkozók foglalkozásadatainak rögzítésénél az 1895 és 1906 közötti időszakban nem alkalmaztak egységes terminológiát, ezért a vőlegények és a házassági tanúk foglalkozásának összevetésekor a vizsgált időszakot két periódusra bontottam. Ennek oka, hogy az 1895–1897 közötti időszakban az ős-termesléből élőket földművesként vagy földműves-napszámosként jelölték, míg 1898 és 1906 között differenciáltan tüntették fel a foglalkozásokat, ugyanis a földműveseket kisbirtokosként, kisbirtokos segítő családtagjaként, földészként, birtokosként, illetve napszámosként rögzítették az anyakönyvekben, így erre az időszakra lehetővé vált a birtokosok és birtoktalanok megkülönböztetése, ezért a fenti táblázatban a birtokosokat kisbirtokosként, míg a birtok nélkülieket napszámosként jelöltem. A táblázatokban a vőlegények számához képest azért láthatunk kétszer annyi tanút, mert a házasságkötéshez két tanúra volt szükség. Nem lehet tudni pontosan, hogy az anyakönyvben a foglalkozási adatokat illetően a vőlegények saját magukról alkotott véleménye vagy az anyakönyvvezető megítélése tükröződik-e inkább. A népszámlálások foglalkozási adatai között szerepelt a kisbirtokos-napszámos kategória,⁵⁸⁰ amely valószínűleg azon személyek jelölésére szolgált, akik birtokoltak ugyan valamennyi földet, de annak

⁵⁸⁰ MSK Ús 2; 48. kötet.

jövedelméből nem tudták fenntartani családjukat.⁵⁸¹ Ezt a csoportot nem láthatjuk a nagylétai házassági anyakönyvekben, ugyanis ilyen foglalkozásmegjelölés nem volt abban, tagjai valószínűleg a kisbirtokosok vagy a napszámosok között megbújva helyezkedtek el.

A keszthelyi, illetve vajszlói keresztszülői hálózatokra fókuszáló vizsgálatok a népszerű keresztszülőkhöz társadalmi presztízst kapcsoltak, utóbbi esetében ez egyértelműen a földbirtok méretéhez kötődött.⁵⁸² A nagylétai násznagyok esetében is ehhez hasonló tendencia rajzolódott ki, ugyanis a vőlegények és a házassági tanúk foglalkozásának összevetéséhez készült második táblázat alapján láthatóvá vált, hogy a legtöbb násznagy a kisbirtokosok közül került ki,⁵⁸³ és ez nemcsak a kisbirtokos házaspárok esetében volt így, hanem a helybeli napszámosok és iparosok is ezt a csoportot preferálták. A kisbirtokos násznagyok felkérése valószínűleg a földbirtoknak járó presztízst tükrözte, ezt erősíti, hogy az iparosok, napszámosok és az alkalmazottak sem a saját foglalkozási csoportjukból választottak tanúkat.⁵⁸⁴ A kisbirtokos pároknál feltételezhető, hogy a családjuk és a násznagyok között kiegyenlített, azonos szinten megvalósuló kapcsolatok alakultak ki, míg a napszámosoknál mindez inkább hierarchikus, függőségi relációt jelenthetett.

Az 1895 és 1906 közötti időszakban összesen 87 személy jelent meg házassági tanúként a reformátusok által tartott 145 endogám esküvőn, amelyen egy tanú átlagosan 3,29 alkalommal vett részt, a szórás 4,83 volt.⁵⁸⁵ (A tanúkra vonatkozó adatokat lásd a 7. számú mellékletben.) Az alábbi táblázat adatai szerint voltak olyan násznagyok, akik a hozzájuk tartozó fokszám alapján különösen népszerű tanúnak számítottak a századfordulón. A népszerű házassági tanúk személyi összetételét két módszer szerint határoztam meg. Részben azokat a személyeket tekintettem népszerű házassági tanúnak, akik az átlagtól pozitív irányban legalább egy szórásnyi távolságra helyezkedtek el, vagyis legalább 8 alkalommal vállaltak násznagyságot. A másik módszertan szerint az esküvőkön való részvételek száma szerint rangsoroltam a násznagyokat, s a 87 személy közül azokat tekintettem népszerűnek, akik részvételeik száma alapján a felső tizedbe tartoztak. Az első módszer alapján 6, a második szerint 10 személy volt népszerű násznagnak tekinthető.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ A csekély földterületet birtokló parasztgazdák gyakran a mezőgazdasági munkásokhoz hasonló munkát végeztek. Gyáni 2006b: 11.

⁵⁸² Benda 2008: 294–311; Koloh 2020: 51–67.

⁵⁸³ A vőlegények és a házassági tanúk foglalkozását az 1895 és 1897 közötti időszakban összevető első táblázat adatai szerint a násznagyok foglalkozási csoportjai hasonló mintázatot mutatnak a második táblázatban közöltekhez, a földművesek valószínűleg megfeleltethetők a kisbirtokosok kategóriájának, bár ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni.

⁵⁸⁴ Koloh 2020: 62.

⁵⁸⁵ NATA 1870–1929.

⁵⁸⁶ A felső tizedbe tartozókhöz 9 személyt kellett volna sorolnom, azonban a 8., 9., 10. helyen szereplő személyek mindegyike 7 alkalommal vállalt násznagyságot 1895 és 1906 között, ezért a 10. Szűcs Bélát is a népszerűek közé soroltam.

27. táblázat Népszerű násznagyok Nagylétán 1895–1906

Sorszám	Kód	Név	Foglalkozás	Részvételek száma	Együtt szereplés más házassági tanúkkal	Lakhely	Utca	Házszám	Születési dátum	Házastárs	Édesapja	Édesanyja	Birtok 1888-ban kat. hold	Birtok 1910-ben kat. hold
1	125	L. Nagy Imre	kisbirtokos, adószedő	32	24	Nagyléta	Nagycsűr	473	1853.08.15.	Zsiros Julianna	Nagy József	Kovács Zsuzsanna	24	19
2	110	Csukás István	kisbirtokos	27	17	Nagyléta	Debreceeni	562	1848.12.26.	Barna Julianna	Csukás István	Szabad Erzsébet	15	17
3	127	M. Papp József	kisbirtokos	15	10	Nagyléta	Új	109	1857.12.24	Pokol Julianna	M. Papp Imre	Nagy Klára	26	27
4	107	Barna Péter	kisbirtokos	12	10	Nagyléta	Sziget	625	1867.10.07.	Nagy Ágnes	Barna Péter	Nagy Julianna	75	31
5	140	T. Pongor Sándor	kisbirtokos	11	11	Nagyléta	Kisbólt	59	1844.01.07.	Vass Klára	Pongor János	Karcza Julianna	22	22
6	116	Fekete József	kisbirtokos, terménykeskedő, dohánykereskedő	8	7	Nagyléta	Teleki	596	1859.12.22.	Nagy Erzsébet	Fekete János	Szabó Erzsébet	18	19
7	111	D. Nagy István	hentes, szódaüzvegáros, kisbirtokos	7	6	Nagyléta	Kis	205	1855.02.06.	Bancsik Lídia	Nagy István	Papp Sára	0,9	6
8	118	Guba József	kisbirtokos	7	5	Nagyléta	Olasz	49	1845.04.20.	Pongor Julianna	Guba Sándor	Balogh Zsuzsanna	74	72
9	129	Marjai Péter	lelkész	7	7	Nagyléta	Piac tér	200	1854.12.15.	Nagy Ida	Marjai István	Deák Sára	-	-
10	138	Szűcs Béla	segédlelkész	7	7	Nagyléta	Árpád	538	-	-	-	-	-	-

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A helyi református közösség három legnépszerűbb násznagya – L. Nagy Imre, Csukás István és M. Papp József – kisbirtokosként került be a házassági anyakönyvekbe. A három személy közül a református endogám esküvők 45%-ában legalább az egyik jelen volt az 1895 és 1906

közötti időszakban.⁵⁸⁷ A birtokra vonatkozó adatok alapján kijelenthető, hogy a legnépszerűbb násznagyok nem a falu leggazdagabb birtokosai közül kerültek ki. A gazdacímtárakban közölt 100 kat. holdon felüli nagylétai birtokosok nem szerepeltek gyakran a házassági tanúk között, úgy tűnik ők elzárkóztak ettől a lehetőségtől. Ez a jelenség a keszthelyi keresztszülők esetében is megfigyelhető, ugyanis rendszerint vagyonos személyekről volt szó, de nem ők voltak a leggazdagabbak.⁵⁸⁸

A népszerű násznagyok személyi összetételét érdemes lehet összevetni a helyi birtokviszonyokat feltáró fejezetben bemutatott, a földszerzési lehetőségeket kiaknázó családokkal. Az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint T. Pongor Sándor és Guba József birtokának egy része a Ligeti tagbirtokok dűlőben feküdt. Azt nem sikerült kideríteni, hogy ezek a birtokrészek pontosan mikor kerültek a tulajdonukba, annyi azonban bizonyos, hogy az 1910-es kataszteri birtokívek szerint azok továbbra is saját, illetve családjuk kezében maradtak. T. Pongor Sándor 1888-ban 23 kat. holdas gazda volt, melyből 7 kat. hold a Ligeti tagbirtokokban feküdt, míg Guba József ekkor 74 kat. holddal rendelkezett, melyből 16 kat. hold a Belga Bank által eladott homokföldekből származott. Az 1910-es kataszteri birtokívek szerint Guba József birtoka saját tulajdonában maradt, T. Pongor Sándor viszont ekkorra valószínűleg már elhunyt, mert a parcellái három gyermeke, Pongor Dániel, Pongor Julianna és Pongor Zsófia nevére megosztva szerepeltek. Az 1895 és 1906 között népszerű násznagyok egyikének sem volt az 1910-es kataszteri birtokívében a Középecssy-birtokból vagy a Csanády-birtokból származó földparcellája.

A Csanády-birtokból parcellát szerzők rokonsági hálózatában, melyben M. Papp Imre és családja központi szereppel bírt, egyaránt megtalálható volt Csukás István, M. Papp József és Barna Péter is, akiknek a kapcsolatait közelebbről áttekintve láthatóvá vált, hogy egymás rokonai voltak (29. ábra). M. Papp Imre fia, M. Papp József és Csukás István között az összekötő elemet Barna Péter jelentette. Barna Péter testvérei sikeresen szereztek parcellát a Csanády-birtokból, de ő az édesapja, Barna Péter birtokából örökölt a Volt úrbéres földekből lett tagbirtokok dűlőben. A népszerű násznagyok közül néhánynak tehát voltak a szűkebb családjában, illetve tágabb rokonságában olyan személyek, akik sikeresen tudták gyarapítani földvagyonukat ezekből a birtokokból. A három szereplő között erős kötéseket láthatunk. Csukás István 1870-ben Barna Juliannát vette feleségül, akinek a testvére Barna Péter volt, a két tanú között tehát sógorsági kapcsolat állt fent. Barna Juliannának volt még egy fiútestvére, akit Barna Imrénak hívtak. Barna Imre 1891-ben kötött házasságot Papp Juliannával, aki M. Papp József testvére volt.⁵⁸⁹ M. Papp József 1933-as végrendeletében megemlítette két nevelt gyermekét,

⁵⁸⁷ NATA 1870–1929.

⁵⁸⁸ Benda 2008: 300.

⁵⁸⁹ FSA NREHA 27/1891. Barna Imre és Papp Julianna házassági anyakönyve.

akiket Barna Imrének és Barna Juliannának hívtak, ők Barna Imre és Papp Julianna gyermekei voltak.⁵⁹⁰ Eddigi kutatásom alapján nem igazolható, hogy L. Nagy Imre is ehhez a rokoni körhöz tartozott volna, hiszen az anyakönyvekben nem találtam arra utaló bejegyzést, hogy családi kapcsolat fűzte volna Csukás Istvánhoz, M. Papp Józsefhez vagy Barna Péterhez, azonban az látható, hogy a tanúk hálózatában a belső kör, akikhez a legtöbb szereplés és legtöbb huzal kapcsolódott, rokoni szálakkal is egymáshoz fűződött. Csukás István, M. Papp József és Barna Péter között közvetetten, illetve lehetséges, hogy elhatározásuktól függetlenül, a testvérek házasága révén jött létre rokonsági kapcsolat, ennek ellenére a násznagyság átlagon felüli vállalása értelmezhető egy jól körülhatárolható rokoni csoport sajátosságának is.

Marjai Péter és M. Papp József között szintén szoros kapcsolat lehetett, bár nem rokonsági szál, hanem szomszédsági viszony által. Marjai Péter és felesége 1882-ben még a református templommal szemben található lelkészlakban lakott, az 1900-as években viszont már a 111/a házszám jelölte otthonukat. Ez a telek a Baross utca és az Új utca sarkán helyezkedett el, a 109. házszámú portán, a második szomszédban M. Papp József, és felesége Pokol Julianna lakott. Lakhelyük közelségének köszönhetően a két népszerű tanú jól ismerhette egymást.⁵⁹¹

L. Nagy Imre és M. Papp József 1910-es kataszteri birtokívében voltak olyan földrészletek, amelyek szüleiknek, L. Nagy Józsefnek és Nagy Klárának (M. Papp Imréné) 1888-ban még nem képezte a birtokát, vagyis az örökölt földeken túl sikerült új parcellákat is szerezniük. Mindez azonban nem jelentett látványos földbirtokgyarapodást számukra. L. Nagy Imre 1910-ben 19 kat. holddal rendelkezett, míg édesapja 1888-ban 24 kat. holddal, M. Papp Józsefnek 27 kat. holdja volt,⁵⁹² míg édesanyja nevéen korábban 26 kat. hold szerepelt. Az 1888-as és az 1910-es helyi birtokstruktúrát tekintve egyre inkább a paraszti társadalom differenciálódása érvényesült, ebben a helyzetben talán az is „sikernek” számított, kivált egy olyan társadalomban, melyben az érvényesülés tradicionális útját a földbirtok jelentette, ha az egyén a birtok méretét az előző generációkhoz képest szinten tudta tartani vagy akár néhány holddal tudta növelni. L. Nagy Imre és M. Papp József az időközben egyre vékonyodó kisbirtokos rétegben továbbra is a felmenőikhez hasonló gazdasági potenciált tudtak felmutatni. A népszerű násznagyok egy részénél saját, illetve családjuk, rokonságuk gazdasági „sikere” presztízst jelenthetett a helyi társadalomban.

⁵⁹⁰ HU MNL HBVL VII. 167. 1. doboz. 289/1933. M. Papp József végrendelete.

⁵⁹¹ NATA 1870–1929.

⁵⁹² Az 1927-es tagosítási jegyzőkönyv szerint M. Papp József szintén 27 kat. hold földbirtok tulajdonosa volt, emellett a legtöbb adót fizető nagylétszámú listáján is szerepelt a 45. helyen, 108 P földadót, 26 P házadót és 67 P községi pótagót fizetve. HU MNL HBVL VI. 181/eee. 10. kötet. 872. számú. birtokív; HU MNL HBVL V. 653/c. 1. csomó.

A népszerű násznagyok egy részénél a házassági anyakönyvek foglalkozási adatokat rögzítő rubrikáiban a kisbirtokos mellett más szakmát is feltüntettek, ilyen volt például L. Nagy Imre, akit 1899-ben Nagy Sándor és Kovács Zsuzsanna esküvőjén községi adószedőként is megjelöltek.⁵⁹³ Fekete Józsefnek szintén több foglalkozása is szerepelt a házassági anyakönyvekben, 1899 és 1903 között a kisbirtokos és a terménykereskedő mesterséget használta, amelyeket hol együtt, hol csak az egyiket megadva szerepeltetett, 1905-ben viszont Gulyás István és Ladányi Eszter esküvőjén már mint dohánykereskedő tűnt fel.⁵⁹⁴

A felső tizedbe sorolt személyek alapján szintén a népszerű násznagyok közé tartozott D. Nagy István, akit a népszerű keresztszülők között már láthattunk. A házassági anyakönyvekben legtöbbször hentesmesterként szerepelt, azonban olykor szódavízgyárosként és kisbirtokosként is feltüntetésre került. Szódavízgyáros és kisbirtokos minőségében viszont csak azokon az esküvőkön szerepelt, ahol a házaspár egyik tagja nem helybeli volt. Vida Miklós és Gyarmati Zsuzsanna 1899 februárjában kötött házasságot, mindketten Nagylétán születtek, kisbirtokos családból származtak, esküvőjükön D. Nagy István volt az egyik tanú, aki ekkor hentesként került be a házassági anyakönyvbe. Keresztúri Antal és Lauf Julianna 1899 márciusában házasodtak össze, a férj Tiszaújlakon, a feleség Berettyóújfaluban született, és mindketten esküvőjük előtt telepedtek le Nagylétán. Keresztúri Antal foglalkozását tekintve szabósegéd, míg Lauf Julianna édesapja kalaposmester volt. Az esküvőn D. Nagy István foglalkozását tekintve mint hentes, szódavízgyáros és kisbirtokos szerepelt.⁵⁹⁵ Lehetséges, hogy D. Nagy István számára a násznagyi szerepkör bírt valamifajta presztízzsel, amelynek kifejezését a helybeliek felé elegendő volt a hentes mesterséggel reprezentálni. A településre beköltözők és különösen a nem Nagylétán lakók irányába viszont a hentesmesterség mellett a szódavízgyárosi és kisbirtokosi minőség is kitüntetett szerepet kapott, mintha utóbbi kettő foglalkozás valamiféle többletjelenléssel bírt volna a násznagynak, már amennyiben ő határozta meg a foglalkozását.

A Központi Értesítő adatai szerint 1895 májusában alakult meg a Nagylétai Takarékpénztár részvénytársaság, amelynek igazgatóságában helyet foglalt Marjai Péter helyi lelkész,⁵⁹⁶ illetve ekkor még az igazgatósági pótagok között feltűnt D. Nagy István is, aki 1907-ben került be az igazgatósági tagok közé.⁵⁹⁷ D. Nagy István tagja volt a Nagylétai Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetnek is, annak igazgatói posztjáról végül 1910-ben mondott le.⁵⁹⁸ A takarékpénztár igazgatóságában szintén megfordult M. Papp József, akit 1910-ben választottak be a tagok közé.⁵⁹⁹

⁵⁹³ NATA 1870–1929.

⁵⁹⁴ NATA 1870–1929.

⁵⁹⁵ NATA 1870–1929.

⁵⁹⁶ Központi Értesítő 1895.07.30.

⁵⁹⁷ Központi Értesítő 1907.07.04.

⁵⁹⁸ Központi Értesítő 1910.07.03.

⁵⁹⁹ Központi Értesítő 1911.03.26.

Emellett M. Papp József és Barna Péter 1917-ben alapító, s igazgatósági tagja volt a Nagyléta és Vidéke Központi Szeszfőző Szövetkezetnek.⁶⁰⁰ Továbbá M. Papp József az 1920-as évek végén a képviselő-testület tagjai között is jelen volt.⁶⁰¹

Ha áttekintjük, hogy kik tartoztak a népszerű násznagyok közé, akkor azt láthatjuk, hogy olyan személyek jelentek meg ebben a pozícióban, akik szerteágazó gazdasági tevékenységgel rendelkeztek, nagy részük nemcsak egyszerű kisbirtokos volt, hanem helyi vállalkozó is, tisztségeikből fakadóan sok embert ismerhettek, jelentős társadalmi tőkével rendelkeztek, amely násznagy pozíciójukban nyert alakot, ennek köszönhetően mélyen beágyazottá váltak a helyi társadalomban. Ők alkothatták a helyi társadalom szövetében a hálózattudományban megfogalmazott összekötő elemeket, kérdés ugyan, hogy mennyire lehettek nyitott szemléletűek, azonban külső kapcsolataik révén rajtuk keresztül volt meg annak a lehetősége, hogy az információk és innovációk bekerüljenek a községbe.⁶⁰² Különböző vállalkozásokban vettek részt, ők közvetíthették a vállalkozói mentalitást lakókörnyezetükben.

A házassági tanúk vizsgálatakor az is elemzési szempontot jelentett, hogy az egyes személyek hány alkalommal vettek részt együtt násznagyként az esküvőkön. A hálózat kialakításához áttekintettem, hogy az egyes násznagyok mely más tanúkkal szerepeltek legalább egyszer közösen esküvőn, ezután a huzalokat behúзва láthatóvá vált, hogy tanúként kikkel volt meg a lehetősége annak, hogy életükben legalább egyszer találkozzanak. A huzalok nem feltétlenül az egyes személyek közötti tényleges kapcsolatokat mutatják, azonban azok esetében, akik többször is együtt jelentek meg tanúként a különböző lakodalmakban, feltételezhető, hogy valóban ismerték egymást. A kommunikációs hálózatok kétértelmű dimenzióban teljesednek ki, egyrészt a földrajzi térben, másrészt a szociális térben.⁶⁰³ A társadalmi térben a nagylétai házassági tanúk az alábbi ábrán látható hálózatot alkották.

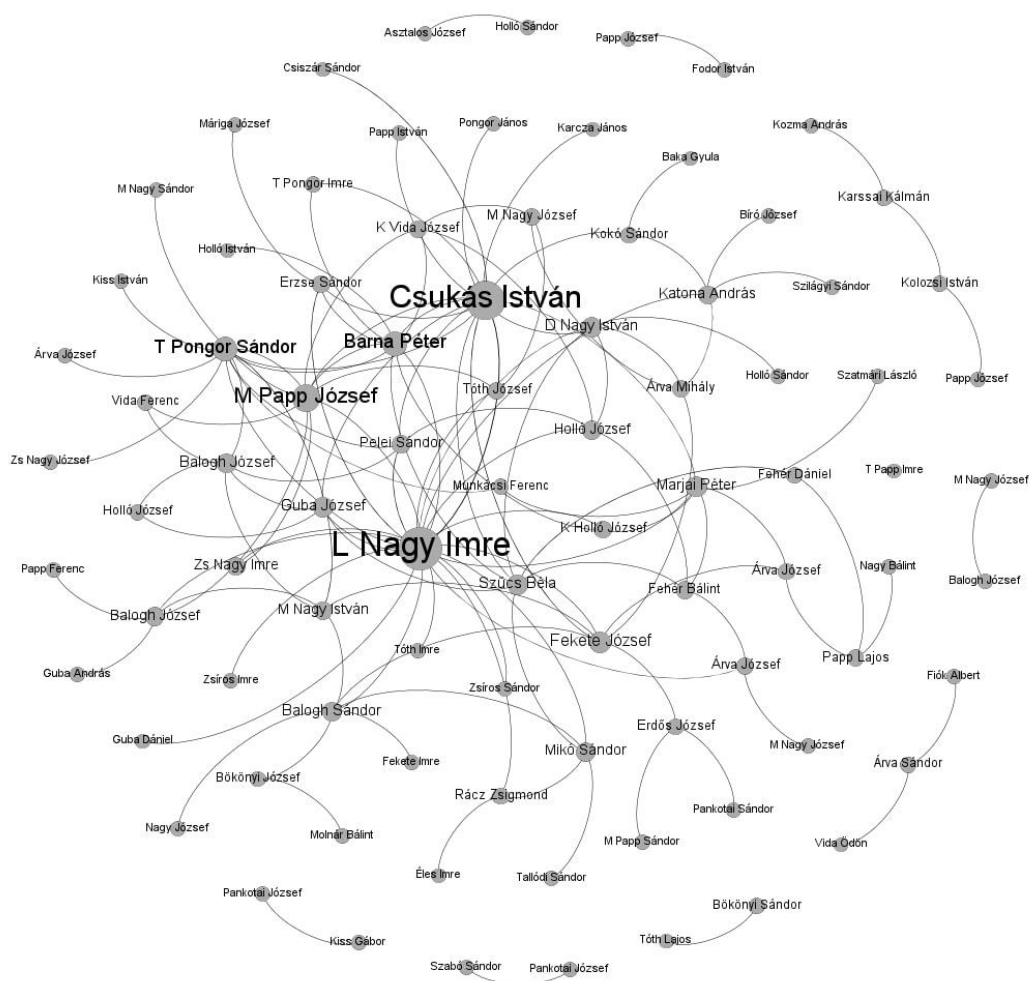
⁶⁰⁰ Központi Értesítő 1917.04.15.

⁶⁰¹ HU MNL HBVL V. 653/b. 1. kötet.

⁶⁰² Az információáramlás szempontjából Átányon a tanyakert számított fontos társadalmi intézménynek. A tanyakertben a helybeli felnőtt férfiak rendszeresen összegyűltek, s megtárgyalták a falut érintő kérdéseket, melynek szervezőelvét részben a szomszédság, részben a rokonság jelentette. Fél – Hofer 2001: 246–248.

⁶⁰³ Kovács B. 2012: 194.

69. ábra Református házassági tanúk szociális hálózata 1895 és 1906 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A fenti gráfon jól látszik, hogy L. Nagy Imre, Csukás István és M. Papp József ebben az összefüggésben is markáns összekötőként jelenik meg, ugyanis ők voltak azok, akik a legtöbbször alkottak „tanúpárt” különböző személyekkel. A tanúk hálózatában alig találhatunk olyat, aki ne ismerhette volna személyesen a három legnépszerűbb tanút, vagy ne ismert volna olyan személyt, aki találkozott ezekkel a násznagyokkal 1895 és 1906 között. Mindez a népszerű tanúk mély társadalmi beágyazottságára utalhat, akik násznagyi szerepkörükben is számos embert ismerhettek meg a lakodalmakban. A tanúk hálózata, akár csak a házaspárok kapcsolatrendszere, sűrűn behálózta a reformátusok által lakott falurészeket.

A gráf alapján az is megfogalmazható, hogy a tanúk kapcsolatrendszere egy skálafüggetlen hálózat, ugyanis az egyes tanúhoz kapcsolódó személyek száma hatványfüggvény szerinti eloszlást mutat. Mindez nem meglepő, ugyanis a szociális hálók skálafüggetlen hálózatban

épülnek fel. Ennek megfelelően a hatványeloszlás egy folyamatosan csökkenő görbére hasonlít.⁶⁰⁴ Ha a fenti gráfban szereplő huzalokat diagramon ábrázoljuk, akkor a következő ábrát kapjuk.

70. ábra A református násznagyok kapcsolatainak száma 1895–1906

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

Eszerint a házassági tanúk hálózatában is érvényesült az a megállapítás, mely szerint „a legtöbb pontnak csak kevés kapcsolata van, amelyet néhány, nagy összekötöttséggel rendelkező közép-pont tart össze.”⁶⁰⁵ A hálózat viszonylag akkor is stabil marad, ha egyes csomópontokat kivesszünk belőle. Például, ha a 70 személyt tömörítő, helyi szinten nagy hálózatból kikapcsoljuk az L. Nagy Imréhez befutó huzalokat, akkor 64-en még mindig kapcsolatban maradhatnak egymással, bár a népszerű tanú kiesésével jelentősen növekedne az egyes személyek közötti elérés távolsága. Ebben a hálózatban a három legnépszerűbb násznagyon kívül jelentős összekötő szerepe volt még például Barna Péternek, Marjai Péternek, Fekete Józsefnek, Holló Józsefnek és Pelei Sándornak is, ugyanis hozzájuk nagyrészt olyan személyek kapcsolódtak, akik egynél több huzallal rendelkeztek.

A fokszámok alapján kirajzolt hálózatot tekintve csak néhányszor fordult elő, hogy kisebb csoportok egyetlen huzallal sem kapcsolódtak a központi figurákhoz. Ilyen például az a kisebb háló, melyben Árva Sándort, Vida Ödönt és Fiók Albertet találhatjuk. Egyikük sem volt népszerű tanú, azonban azt nem lehet mondani, hogy a helyi társadalomban marginális szerepkörben lettek volna ebben az időszakban. Árva Sándor családja volt az egyik legnagyobb birtokos Nagylétán, sok száz kat. holdat, és ezzel helyi szinten jelentős gazdasági tőkét kezükben

⁶⁰⁴ Barabási 2020: 76.

⁶⁰⁵ Barabási 2020: 79.

tartva.⁶⁰⁶ A családtagok közül többen is szerepeltek az 1928-ban összeállított nagylétai legtöbb adót fizetők listáján.⁶⁰⁷ Az Árva család a 20. század első harmadában tevékenyen részt vett a község vezetésében, Árva Sándort például 1926-ban választották községi főbíróvá, amely pozíciót még az 1930-as években is sikerült megtartania. Emellett tagja volt a helyi református egyházközség presbitériumának, ő volt a helyi olvasókör pénztárnoka, majd elnöke, a Nagylétai Általános Nép kör elnöke, valamint tagja volt Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának is.⁶⁰⁸ Későbbi kitüntetett pozíciói ellenére a századfordulón mégsem számított népszerű házassági tanúnak. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy ekkor még csak 36 éves volt, a református közösségben viszont inkább az idősebb tanúkat preferálták.

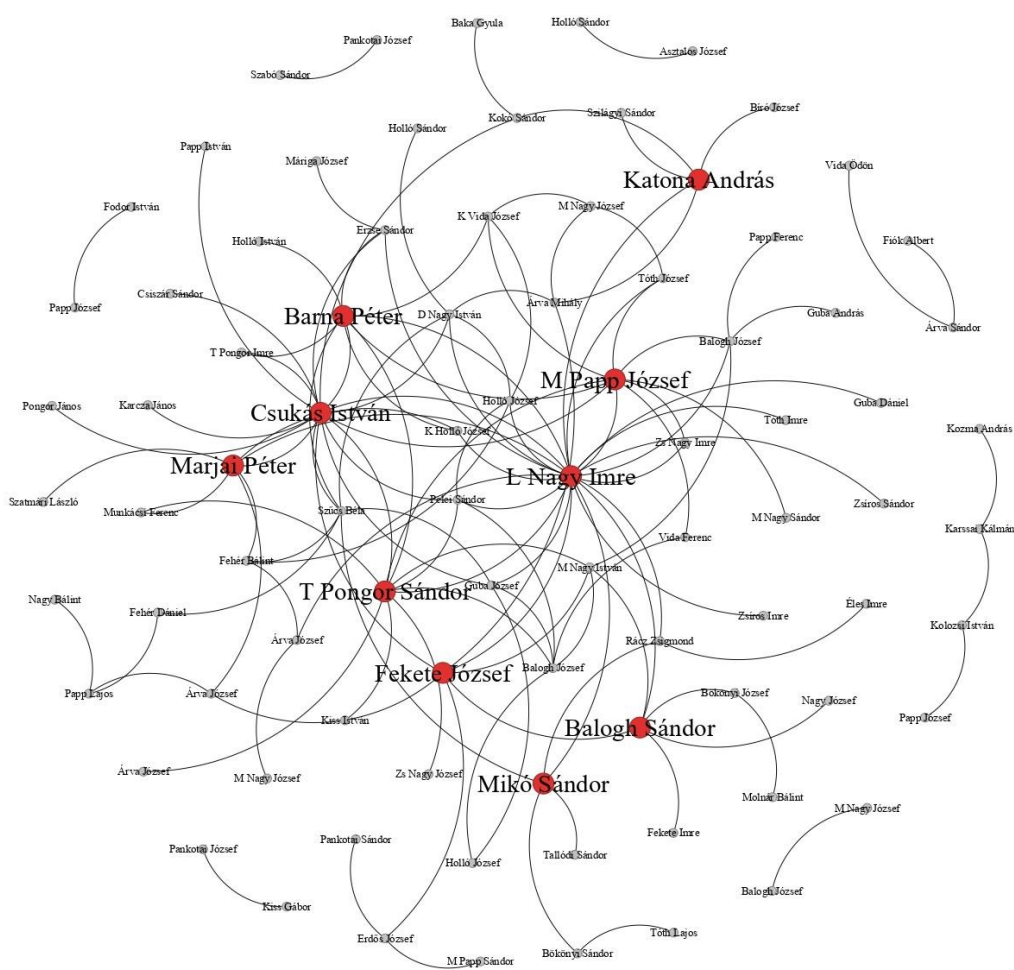
A fokszámeloszlás mellett a násznagyoknál is vizsgálat tárgyát képezte, hogy a hálózatban szereplő csúcspontok közül melyeken mentek keresztül a legrövidebb utak.

⁶⁰⁶ Gazdacímtár 1897. 348–349; Gazdacímtár 1911. 163; Gazdacímtár 1925. 58; Gazdacímtár 1937. 58.

⁶⁰⁷ HU MNL HBVL V. 653/c. 1. csomó.

⁶⁰⁸ Vermes 1930: 449.

71. ábra A református násznagyok közötti legrövidebb utak 1895–1906

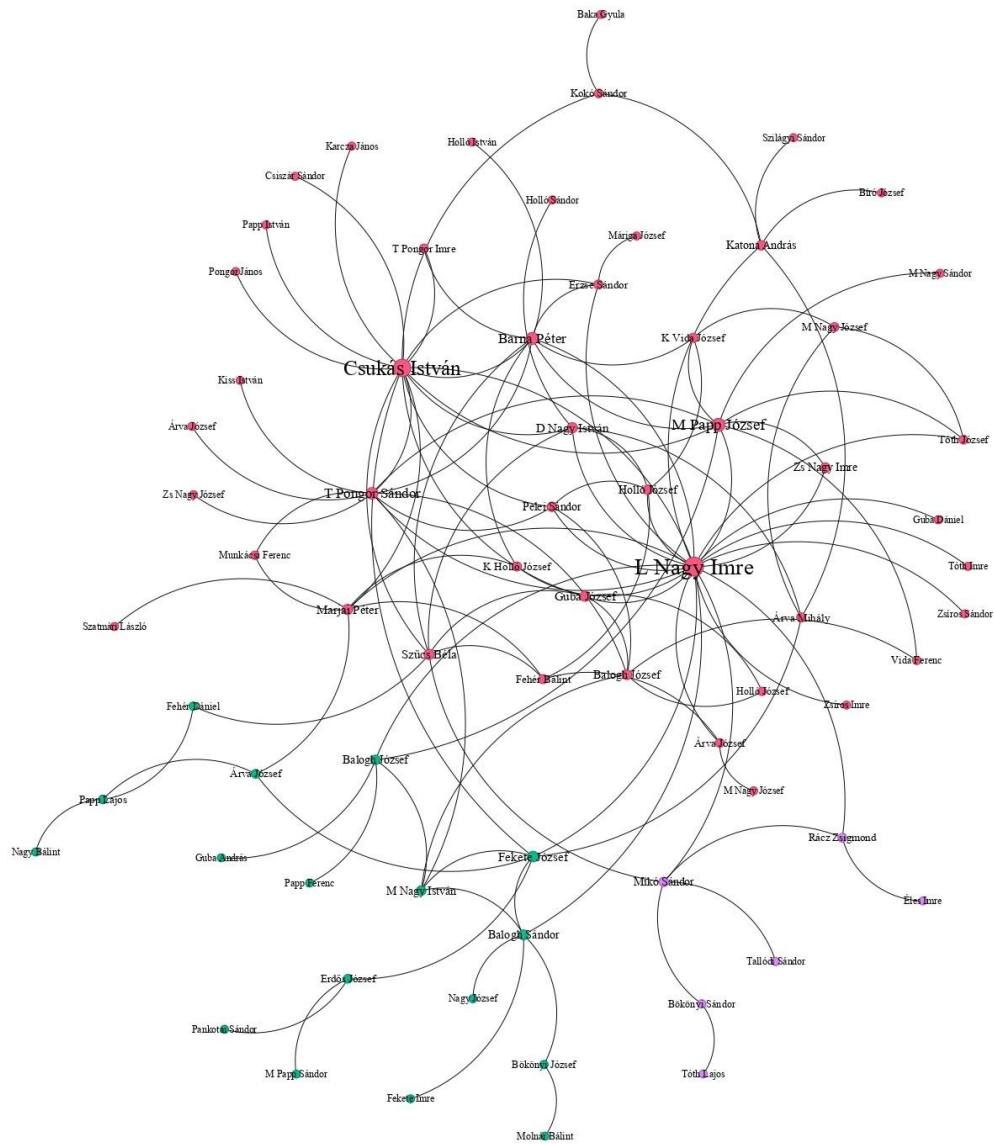

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Ebben a gráfban az átlagos úthossz 3,3 lépésből, míg a hálózat átmérője, vagyis a leghosszabb út mindössze 6 lépésből állt. Mindez azt mutatja, hogy a hálózat csúcspontjai között nem voltak nagy távolságok, aki a gráf központi részéhez kapcsolódott, annak szinte bármely csomópont könnyedén elérhető volt. A legrövidebb utak vizsgálatával kirajzolt fontos csomópontok között továbbra is megtalálható volt L. Nagy Imre, Csukás István, M. Papp József, T. Pongor Sándor, Fekete József, Barna Péter, s Marjai Péter, akik tehát a sok kapcsolat mellett hálózatos pozíciójuknál fogva is nehezen megkerülhető tagjai voltak ennek a gráfnak. A legrövidebb utak alapján tűnt fel újabb fontos csomópontként Katona András, Mikó Sándor és Balogh Sándor. Katona András foglalkozását tekintve ácsmester és napszámos, míg Mikó Sándor és Balogh Sándor kisbirtokosok volt. A násznagyok közötti kapcsolatok alapján szőtt hálózatban a kisbirtokosoknak különös jelentősége volt, amelyet a legrövidebb utak vizsgálata is megerősített.

A Gephi hálózatelemző szoftverrel a keresztszülői hálózathoz hasonlóan kísérletet tettem a hálózatos közösségek feltérképezésére is.

72. ábra Hálózatos közösségek a nagylétai református násznagyok hálózatában 1895–1906

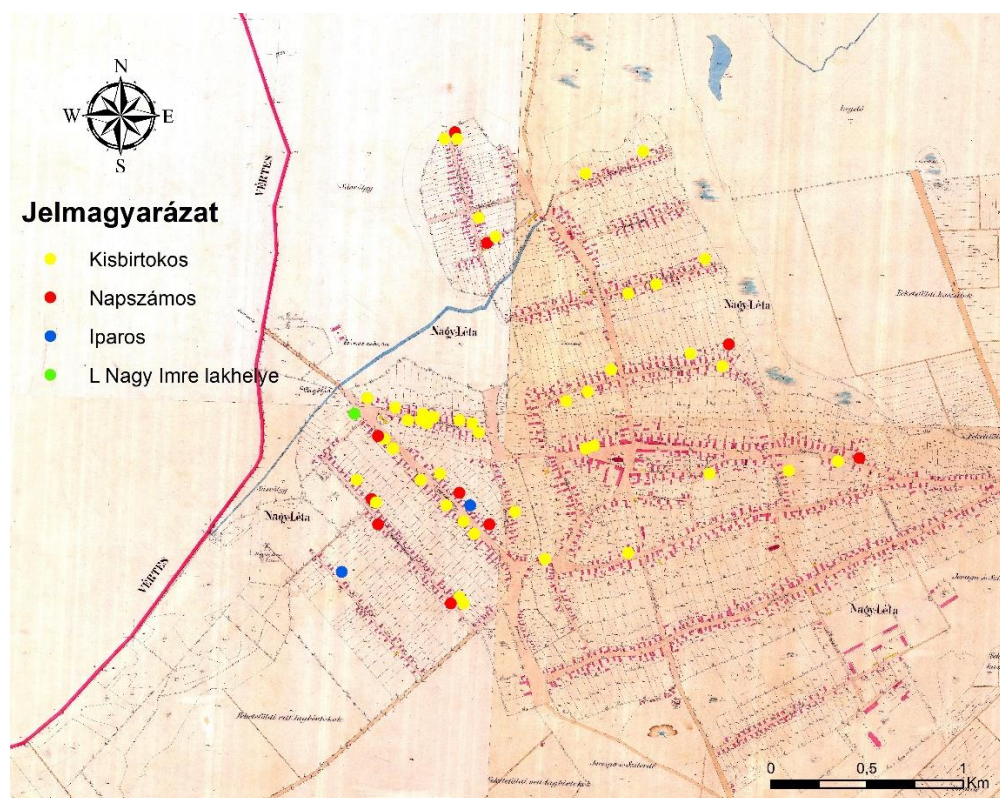
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A szoftver által kirajzolt közösségek alapján elmondható, hogy a hálózat nagy része egyetlen közösséget alkotott, amelyben a népszerű násznagyok is helyet foglaltak. A központi, 43 csomópontból álló közösség kialakulásához a legrövidebb utaknál már láthatóvá vált tényező, a csomópontok közötti rövid távolság is hozzájárulhatott. A szoftver különálló közösségeknek tekintette az egymáshoz csak néhány éllel kapcsolódó csomópontokat, amelyek az ábra peremére szorulva vették körbe a központi nagy hálózatot. Azonban annak szegélyén is érzékelt különböző közösségeket, az egyik ilyen csoportban például Rác Zsigmond is feltűnt, aki a legrövidebb utakat vizsgálva vált fontos csomóponttá a keresztszülők között.

A három legnépszerűbb nászagnak, L. Nagy Imrének, Csukás Istvánnak és M. Papp Józsefnek térképen is elhelyeztem a kapcsolatrendszerét. A házassági anyakönyvekben a tanúk utca és házszám szerinti lakhelyét szinte minden alkalommal feltüntették, így lakóhelyük könnyen lokalizálható volt. A vőlegény és a menyasszony lakhelye is elhelyezhető a kataszteri térképen, azonban esetükben nem minden alkalommal került közlésre az utca és házszám szerinti lakóhely. Utóbbi esetekben a születési anyakönyvben közölt házszám alapján lehetett megállapítani a lakhelyet. A születési anyakönyvekben mindig közlésre került a család lakhelyének házszáma, viszont számolni kell azzal, hogy ebben az esetben a lokalizálás nem biztos, hogy pontosan azt tükrözi, hogy az adott személy a házasságkötés idején hol lakott, hiszen a településen belül a születés és a házasságkötés között eltelt években a család költözhetett is.

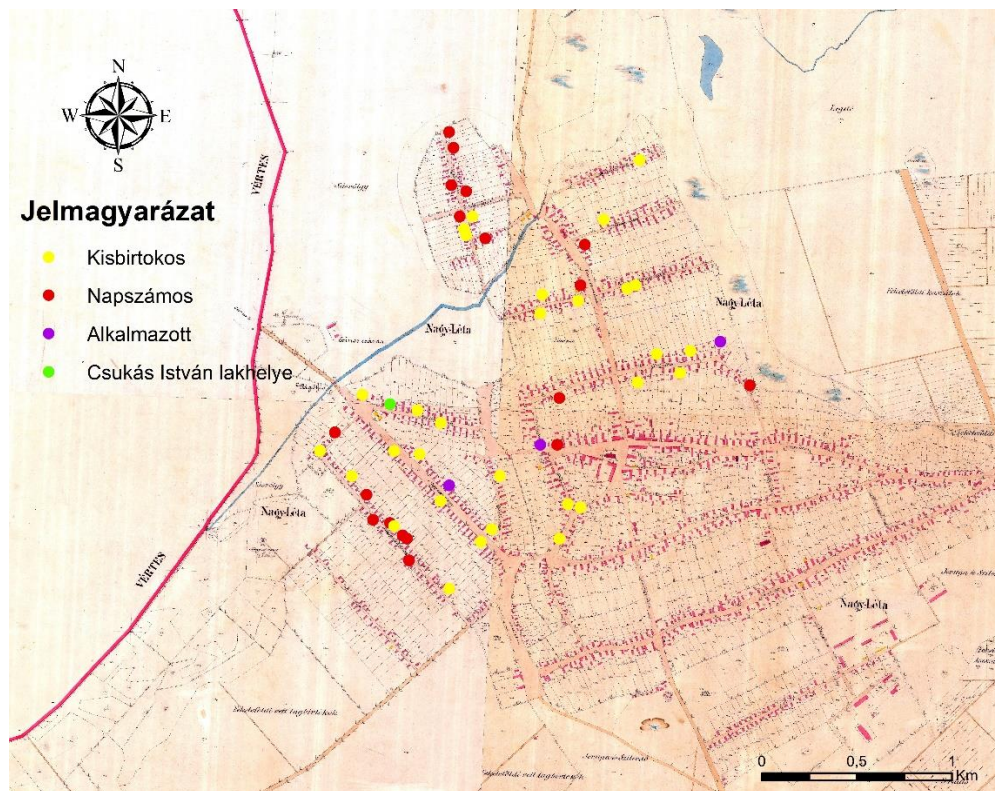
A három személy helyi társadalmon belüli kapcsolatai három különböző területi mintázatot mutattak.

73. ábra L. Nagy Imre hálózata 1895–1906

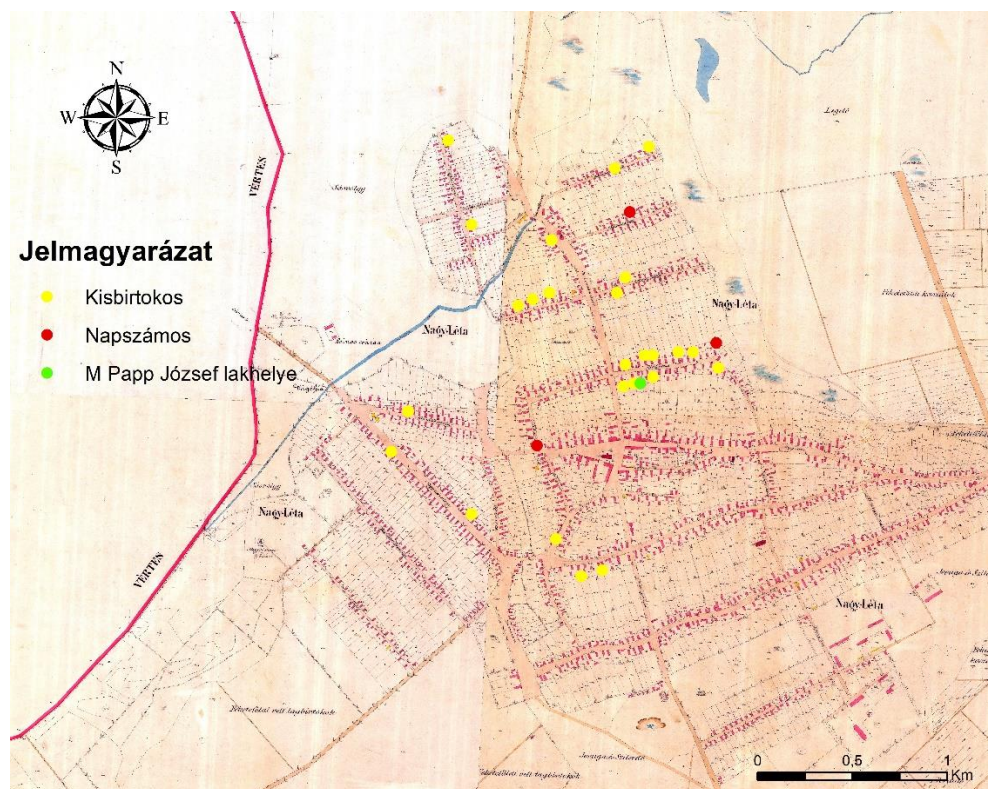
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

74. ábra Csukás István hálózata 1895–1906

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

75. ábra M. Papp József hálózata 1895–1906

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A három legnépszerűbb házassági tanú közül egyik sem a falu központjában lakott, kisbirtokosok voltak, ezért életformájuknak, életvitelüknek inkább megfelelő fizikai teret a gyér beépítésű lakóterek, utcák adhattak, ahol szélesebb telkek feküdtek, amelyeken helyet kaphattak például a gazdasági épületek.⁶⁰⁹ (Mezővárosi környezetben előfordult, hogy a birtokosok a belvárosba költöztek.⁶¹⁰) A századfordulón L. Nagy Imre a Debreceni utca és a Petőfi utca találkozásánál, a 473. számú telken, míg Csukás István a Debreceni utcán, az 562. számú portán lakott. A két népszerű tanú gyakorlatilag szemközti szomszédja volt egymásnak, kapcsolatrendszerük térbeli eloszlása mégis eltérően alakult. L. Nagy Imre hálózata a Debreceni, illetve a Petőfi utcában sűrűsödött, míg Csukás Istváné leginkább a zsákutcás falurészben koncentrált. A vőlegény vagy a menyasszony egyike általában azonos utcában lakott a tanúval, ezek inkább szomszéd-sági kapcsolatokat mutatnak,⁶¹¹ hiszen a tanú saját, szűkebb lakókörnyezetén belül építette fel kapcsolatait, ezekben az utcákban számított népszerű násznagynak. M. Papp József kapcsolatai L. Nagy Imrééhez hasonló területi mintázatot mutattak. A 109. házárszámú telek, ahol M. Papp József lakott az Új utca Baross utca felőli végén helyezkedett el, a násznagy kapcsolatai erősen a zsákutcás falurészben koncentráltak, a szintén reformátusok lakta délnyugati falurészre kevésbé terjedtek ki. A zsákutcás falurésszel kapcsolatban a foglalkozásszerkezet lakóhely szerinti elkülönülésének vizsgálata során a település más részeihez képest zártabb társadalom képe bontakozott ki, ami talán M. Papp József kapcsolatrendszerében is visszatükröződik. Ő ugyanis leginkább olyan házaspárok esküvőjén vett részt, akik lakóhelyüket tekintve vele azonos lakókörnyezetben éltek, illetve a három násznagy közül nála volt a leghomogénebb a vőlegények és a menyasszonyok foglalkozási, vagyoni háttere, akik döntő többségben kisbirtokosok voltak. A három legnépszerűbb násznagy közül kettő úgy tűnik, hogy saját lakókörnyezete közvetlen közelében bírt kiemelkedő presztízzsel, társadalmi tőkével, bár utóbbi általában nem redukálódott gazdasági és társadalmi közelségre.⁶¹² Csukás István hálózatában viszont pont a saját lakótere közvetlen közelében voltak ritkábbak a kapcsolatok, ő az előző két személyhez képest valószínűleg eltérő stratégia mentén építette fel kapcsolatait. Ebben szerepe lehetett annak, hogy a rokonai lakhelye hol helyezkedett el. A Barna család ugyanis a Csokonai utca Baross utca felőli végén birtokolt több telket is, ezek az utcák a református templomtól északra elhelyezkedő zsákutcás falurészben feküdtek. Ha násznagyként felesége, Barna Julianna családtagjainak esküvőjén vett részt, akkor világossá válik, hogy Csukás István kapcsolatai miért kötődtek az északi falurészben lévő utcákhoz. Barna Julianna édesapját Barna Péternek, édesanyját Nagy

⁶⁰⁹ Szilágyi Zs. 2017: 323.

⁶¹⁰ Gyáni 2016: 215.

⁶¹¹ Letenyei László a szomszéd-sági kapcsolatokat a hagyományos kapcsolatok közé kapcsolja, amely alatt azt érti, hogy azok nem terjednek túl a falu határán. Letenyei 1999: 148.

⁶¹² Bourdieu 2010: 161.

Juliannának hívták, apai ágon nagyszülei Barna Péter és Tóth Sára voltak, anyai ágon Nagy Sándor és Nagy Julianna,⁶¹³ egyenes ágon tehát a Tóth, illetve a Nagy családdal is rokonságban állt, amelyek az északi falurészt behálózták rokoni kapcsolataikkal. Azokon az esküvőkön, amelyeken 1895 és 1906 között Csukás István násznagyságot vállalt 10 alkalommal a vőlegénynek vagy a menyasszonynak Nagy volt a vezetékneve, vagyis lehetséges, hogy valóban felesége rokonsága révén került kapcsolatba az északi falurészben lakókkal.⁶¹⁴

A násznagyok és a vőlegény/menyasszony közötti rokoni kapcsolatok feltárásához ismét a családrekonstrukció módszere vihet közelebb, erre példaként szolgálhat M. Papp József családja. A református születési anyakönyvekből nyomon követhető, hogy M. Papp József 1857-ben született M. Papp Imre és Nagy Klára gyermekeként, nagyszülei apai ágon Papp József és Balogh Erzsébet, anyai ágon Nagy Sándor és Tóth Julianna voltak.⁶¹⁵ M. Papp József Pokol Juliannát vette feleségül, a házasságból egy gyermek született 1885-ben, akit Eszternek hívtak, s aki születése után pár nappal elhunyt. M. Papp Józsefnek három fiatalabb testvére volt, Sándor, Imre és Julianna.⁶¹⁶ Közülük a nagylétai anyakönyvekben M. Papp Sándor és Julianna családja követhető nyomon, a másik testvér valószínűleg elköltözött Nagylétáról vagy fiatalon elhunyt. M. Papp Sándor Vida Lídiával kötött házasságából öt gyermek született, sorrendben Ágnes, Sándor, Julianna, József és Imre.⁶¹⁷ Az öt testvér közül négyen biztosan Nagylétán kötöttek házasságot, Papp Ágnes előbb Szabad József, majd M. Nagy József felesége lett, M. Papp Sándor Fehér Juliannát, M. Papp József Pokol Juliannát, M. Papp Imre Vass Juliannát vette feleségül.⁶¹⁸ A népszerű násznagynak, M. Papp Józsefnek egyenesági felmenőin keresztül rokoni kapcsolatai lehettek a Papp családon kívül a Balogh, a Nagy, valamint a Tóth családdal, felesége révén a Pokol családdal, oldalági rokonain, testvérein keresztül a Vidákkal, az unokaöcsein keresztül a Fehér, a Pokol és a Vass családdal. Ezek a családnevek azokon az esküvőkön, amelyeken M. Papp József násznagyságot vállalt, gyakran megfordultak, vagyis ezen alkalmakon a tanú és a vőlegény/menyasszony között valóban lehetett rokoni kapcsolat. M. Papp József unokaöccse, akit szintén Józsefnek hívtak 1922 májusában házasodott össze Fehér Juliannával, az esküvőn az egyik násznagy a vőlegény nagybátyja volt.⁶¹⁹ Azonban egy-egy családon belül

⁶¹³ FSA NREKA 45/1853. Barna Julianna születési anyakönyve; FSA NREHA 23/1952. Barna Péter és Nagy Julianna házassági anyakönyve; FSA NREKA 9/18/1835. Nagy Julianna születési anyakönyve.

⁶¹⁴ NATA 1870–1929.

⁶¹⁵ FSA NREKA 147/1857. M. Papp József keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 14/1832. Papp Imre keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 11/1837. Nagy Klára keresztelési anyakönyve.

⁶¹⁶ FSA NREKA 68/1860. Papp Sándor keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 102/1864. Papp Imre keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 68/1873. Papp Julianna keresztelési anyakönyve.

⁶¹⁷ FSA NREKA 134/1884. Papp Ágnes keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 36/1887. Papp Sándor keresztelési anyakönyve; FSA NREKA 59/1894. Papp Julianna keresztelési anyakönyve; FSA NPSZA 78/1898. Papp Imre születési anyakönyve; FSA NPSZA 148/1902. Papp Imre születési anyakönyve.

⁶¹⁸ HU MNL HBVL VII. 167. 1. doboz. 289/1933. M. Papp József végrendelete.

⁶¹⁹ NATA 1870–1929.

sem mindig választottak a rokonok közül násznagyot. Papp Ágnes és Szabad József 1904-es esküvőjén az egyik tanú Marjai Péter református lelkész volt, aki nem állt rokonságban a Papp családdal.

M. Papp József hálózatában az Új utca különös jelentőséggel bírt, ezért érdemes megvizsgálni, hogy az itt kialakult huzalokat tekintve pontosan milyen kapcsolatokat láthatunk. Az 1888-as kataszteri térkép szerint a Papp, Vida, Balogh, Nagy, Fehér családok gyakorlatilag behálózták az Új utcát. Ebben az utcában 1888-ban 36 db házzal ellátott telek feküdt, ezek közül 24 db valamelyik fentebb említett család kezében volt. M. Papp József édesapja, M. Papp Imre a 77. számú telken, míg édesanyja a 86. számú portán lakott 1854-es házasságuk idején. A tanú születésekor, 1857-ben a család a 108. számú telken lakott, majd Eszter nevű lányának születésekor már a 109. házszám alatt találjuk, ezek a házszámok mind az Új utcán feküdtek, s 1933-ban bekövetkezett halálakor szintén ebben az utcában lakott. Testvére, Sándor, és annak családja a 104. számú portát birtokolta. A Papp családnak nemcsak a rokoni, hanem a szomszédsági kapcsolatai is a fent említett famíliákhoz fűződtek. Az 1895 és 1906 közötti időszakban összesen 16-an kötöttek házasságot az Új utcában, 13 esetben legalább az egyik násznagy szintén az Új utcában lakott. Ebben az utcában tehát a tanúk és a házaspárok közötti viszony egyrészt rokoni, másrészt szomszédsági kapcsolatként írható le, amelyek nem feltétlenül választhatók el egymástól.

A tanúk és a házaspárok között egyrészt bizonyíthatóan rokoni kapcsolatok voltak, ezekben az esetekben a násznagyság pozíciójában a család egyik tekintélyes tagját láthatjuk. Azonban nem volt egységes szokásrend a tanúk kiválasztását illetően, ugyanis többféle stratégia érvényesült. A Nagylétára beköltöző tanúknál nem beszélhetünk rokoni kapcsolatról, esetükben inkább a foglalkozásukból fakadó presztízs lehetett a mérvadó, illetve az, hogy szerettek volna beilleszkedni a helyi társadalomba, így kötések alakítottak ki annak tagjaival. A keresztszülők és a tanúk kiválasztása eltérő körből történt, ugyanis a keresztapa és a násznagy személye többségében nem fedte egymást. A keresztszülőket valószínűleg a komák, műrokonok közül választották, míg a násznagyokat a szélesebb értelemben vett rokonságból. A kiválasztás eltérő személyi körből történhetett, azonban a két intézmény hasonló szerepet tölthetett be a házaspár életében, amennyiben nem üres kapcsolatról volt szó. Egy-egy személy anélkül lehetett népszerű keresztapa és násznagy, hogy a keresztgyermekai és a vőlegények/menyasszonyok személye között átfedés lett volna. Erre jó példa L. Nagy Imre esete, aki az 1880-as évektől feleségével együtt népszerű keresztszülőnek számított (1882 és 1895 között 65 alkalommal voltak keresztszülők),⁶²⁰ emellett az 1895 és 1906 közötti időszakban a helyi református közösségben

⁶²⁰ NATA 1870–1929.

a legtöbb lakodalomban részt vevő tanú volt. Az 1895 és 1906 közötti időszakban L. Nagy Imre összesen háromszor volt egyben a vőlegény/menyasszony keresztapja is, ezek közül két alkalom egy családhoz kötődött. Szermerka Dánielnek és Tóth Juliannának 1882-ben született meg Róza nevű leánya, akit L. Nagy Imre és Zsíros Julianna tartott keresztvíz alá, majd a házaspárnak 1886-ban ismét született egy lánya, akit Juliannának neveztek el. Szermerka Juliannának szintén L. Nagy Imre és Zsíros Julianna voltak a keresztszülei.⁶²¹ A keresztapa és a násznagy szerepét mindkét lány esetében ugyanaz a személy töltötte be, ugyanis Róza és Julianna esküvőjén is L. Nagy Imre volt az egyik tanú.⁶²² Mindez talán élő kapcsolatra utal, hiszen a keresztapa a két lány életének hosszabb ideig része lehetett.

A nagylétai násznagyokról az 1895 és 1906 közötti időszakban keletkezett anyakönyvek másodpéldányai nyújtották a legtöbb személyi információt, azonban igyekeztem annak feltárására is kísérletet tenni, hogy hogyan alakultak 1870–1895, illetve 1907–1929 között a házassági tanúkhöz fűződő kapcsolatok. A két tágabb időmetszettel kapcsolatban a legnagyobb módszertani kihívást a gyakori névazonosság miatt az egyes személyek azonosítása jelentette. Az 1870 és 1895 között keletkezett református egyházi házassági anyakönyvekben is előfordultak olyan személyek, akik kirívóan sokszor szerepeltek házassági tanúként, kérdés, hogy esetükben vajon hány személyt láthatunk. A sokszor felkért, népszerűnek tűnő násznagyoknál megpróbáltam az összes hasonló névvel rendelkező egyént felderíteni. Ilyen volt például 1870 és 1883 között E. Pongor András, akit 99-szer, illetve 1870 és 1886 között Zsíros Bálint, akit 128-szor említettek násznagyként. Pongor András azonosításához az 1864-es úrbéri telekkönyvet, a születési, házassági és halotti anyakönyveket, illetve a presbiteri jegyzőkönyvek bejegyzéseit használtam. A telekkönyv összesen három Pongor Andrást említett, köztük Sz. Pongor Andrást, E. Pongor Andrást, illetve Pongor Andrást.⁶²³ Az 1870 és 1882 közötti házassági anyakönyvekben a násznagy neve Pongor Andrásnéként, illetve E. Pongor Andrásnéként került bejegyzésre, utóbbi alak valószínűleg a telekkönyvben szereplő E. Pongor Andrásal egyezett meg. Marjai Péter 1882-től a násznagyok foglalkozását is rögzítette, ettől kezdve Pongor András foglalkozásának az egyházi főgondnok, időnként a földműves lett beírva, viszont a vezetéknev előtti E betű egyszer sem szerepelt.⁶²⁴ A presbiteri jegyzőkönyv alapján tudható, hogy E Pongor András volt az egyházi főgondnok, így az E betűvel jelölt násznagy és a Marjai Péter által főgondnokként bejegyzett személy valószínűleg ugyanaz lehetett.⁶²⁵

⁶²¹ FSA NREKA.

⁶²² NATA 1870–1929.

⁶²³ HU MNL HBVL IV. 162/b. 67. kötet.

⁶²⁴ NATA 1870–1929.

⁶²⁵ NREI 2. kötet.

A házassági anyakönyveket áttekintve 1870 és 1895 között egy olyan személy volt, akit Pongor Andrásnak hívtak, ő 1876 áprilisában kötött házasságot Guba Juliannával, a feleség ekkor 24 éves, özvegy, bagaméri lakos volt.⁶²⁶ A vőlegény a telekönyvben említett E. Pongor András, s annak első felesége, Szilágyi Erzsébet gyermeke volt. A házaspár valószínűleg Bagamér községben folytatta életét, ugyanis a házasságkötés után már nem szerepeltek a nagylétai egyházi és polgári anyakönyvekben, vagyis Pongor András valószínűleg vőnek ment felesége családjának háztartásába, így kizárható, hogy ő lett volna a népszerű násznagy Nagylétán. A halotti anyakönyvben megtalálható Sz. Pongor András neve, aki 1870 novemberében, 69 évesen hunyt el, s a felesége Márkus Zsófia volt. A népszerű násznagyot E. Pongor Andrásnak hívták, vagyis az bizonyosan nem lehetett Sz. Pongor András. Utóbbi személy lehetőségét az is kizárta, hogy 1870-ben elhunyt. Szintén a halotti anyakönyvekben szerepelt még egy felnőttkorú Pongor András, aki 1876 februárjában hunyt el 35 évesen, s felesége Faragó Julianna volt. E. Pongor András és Pongor András tehát 1876 februárjáig párhuzamosan éltek, így mindketten lehettek násznagyok.

A halotti anyakönyvben 1895 májusában is szerepelt egy Pongor András, aki ekkor 80 éves özvegy volt, s a 685. házszám alatt lakott. Az ő feleségét Vida Sárának hívták, aki 1874 májusában hunyt el.⁶²⁷ Ez a Pongor András és E. Pongor András szintén párhuzamosan életek, így nem lehet megállapítani, hogy a házassági anyakönyv másodpéldányában Pongor Andrásnéként megjelölt násznagy pontosan melyikük. Az azonban bizonyos, hogy az 1895-ben elhunyt Pongor András nem lehetett E. Pongor András, mert a születési anyakönyvben 1873 márciusában feleségével, Vida Sárával vállalt keresztszülőséget, s ekkor K. Pongor Andrásnéként lett bejegyezve.⁶²⁸ A református halotti anyakönyvek egyik 1889 decemberi bejegyzésében ismét felbukkant egy Pongor András, akinek foglalkozása földműves volt, házastársa Ladányi Julianna, s 71 éves volt. E. Pongor András valószínűleg ez a személy lehetett, mert a halotti anyakönyv szerint a 106. házszám alatt lakott, s az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvben található E. Pongor Andrásnak is a 106. volt a házszáma. Fontos még megjegyezni, hogy 1883 után a násznagyok között a Pongor András név már nem fordult elő 1929-ig, vagyis az 1895-ig élt Pongor András sem volt már házassági tanú. E Pongor Andrásnak 1888-ban 15 kat. hold birtoka volt, míg az 1895-ben elhunyt Pongor András nevének nem szerepelt földbirtok.⁶²⁹ A helyi társadalomban inkább a földbirtokkal rendelkezőknek volt presztízse, ez alapján valószínűleg a Pongor Andrásnéként megnevezett személy inkább E. Pongor András lehetett, azonban azt nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy minden esetben ő lett házassági tanúként bejegyezve. Az

⁶²⁶ NATA 1870–1929.

⁶²⁷ NATA 1870–1929.

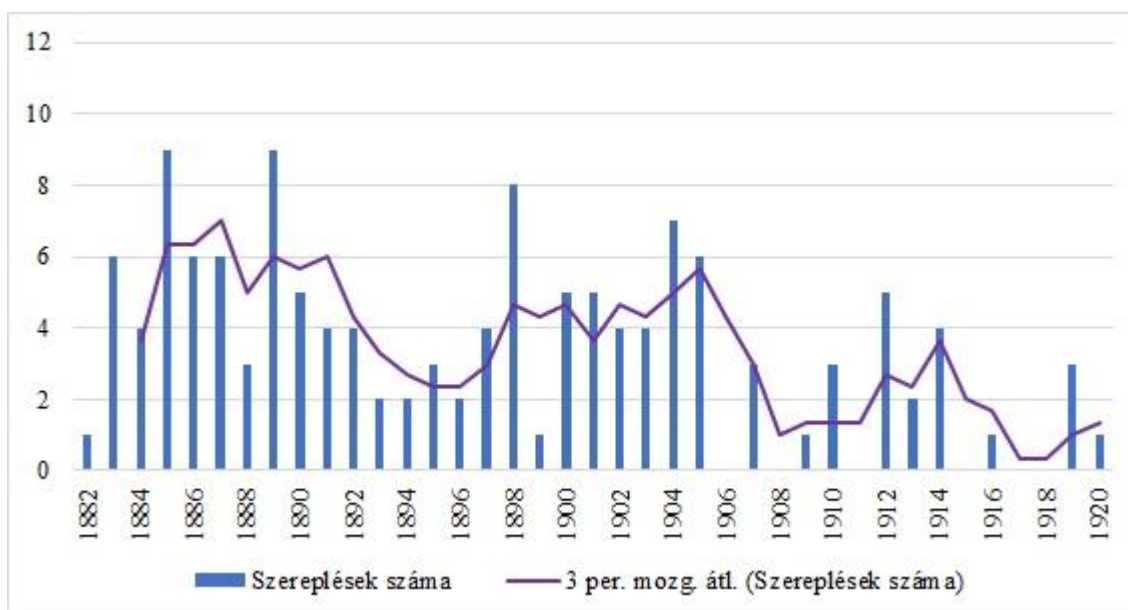
⁶²⁸ NATA 1870–1929.

⁶²⁹ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

E. Pongor András személyének azonosítására tett kísérlet megmutatta a források és a vizsgálat határait, korlátait. Az azonosítás a másik népszerű násznagy, Zsíros Bálint esetében is hasonló módszertani kihívást jelentett.

Voltak azonban olyan násznagyok, akiknek egyértelműen lehetett azonosítani a személyét, ilyen volt Csukás István és Marjai Péter, akik az 1895 és 1906 közötti vizsgálatban már népszerű násznagyként tűntek fel. L. Nagy Imre és M. Papp József esetében a gyakori névazonosság miatt az 1895 előtti házasságokat nem tudtam bevonni a vizsgálatba, de az 1895 és 1929 közötti polgári anyakönyveket igen. Esetükben dinamikájában vált láthatóvá a kapcsolatok számának alakulása. Csukás István első felesége, Barna Julianna 1881 májusában elhunyt, s a násznagy 1882 januárjában, 34 évesen újrَاهázasodott, Zsíros Sándor leányát, Zsíros Ágnest vette feleségül. Csukás István első násznagyságát 1882 februárjában vállalta Papp Bálint és Pelei Zsuzsanna esküvőjén, s az utolsó szerepléséig, 1920 májusáig összesen 133 alkalommal vett részt esküvőkön házassági tanúként.

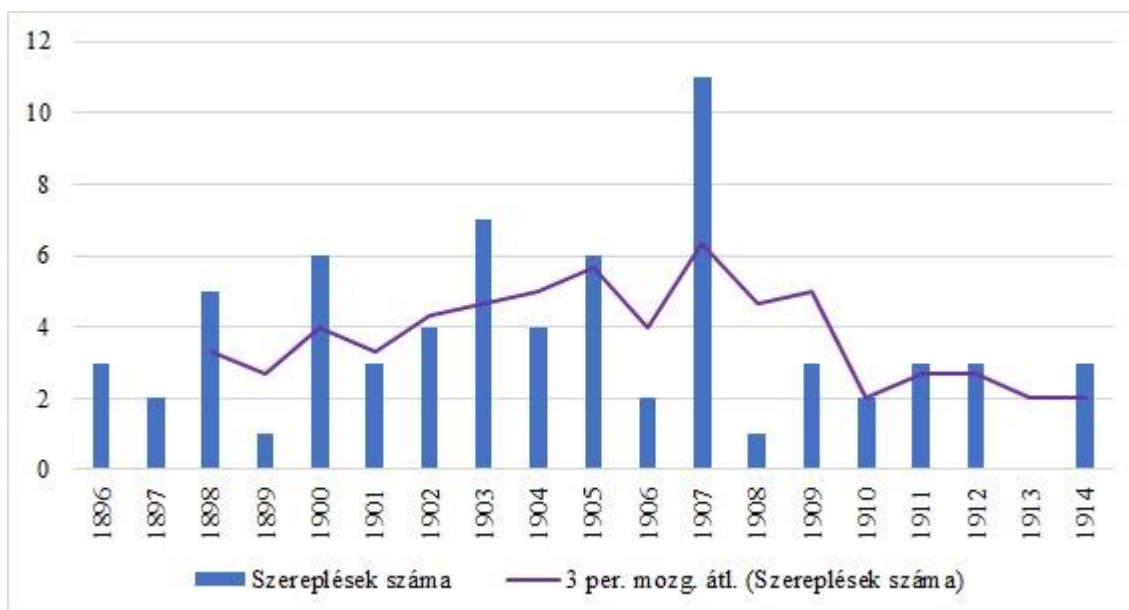
76. ábra Csukás István násznagyként való szereplései 1882 és 1920 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

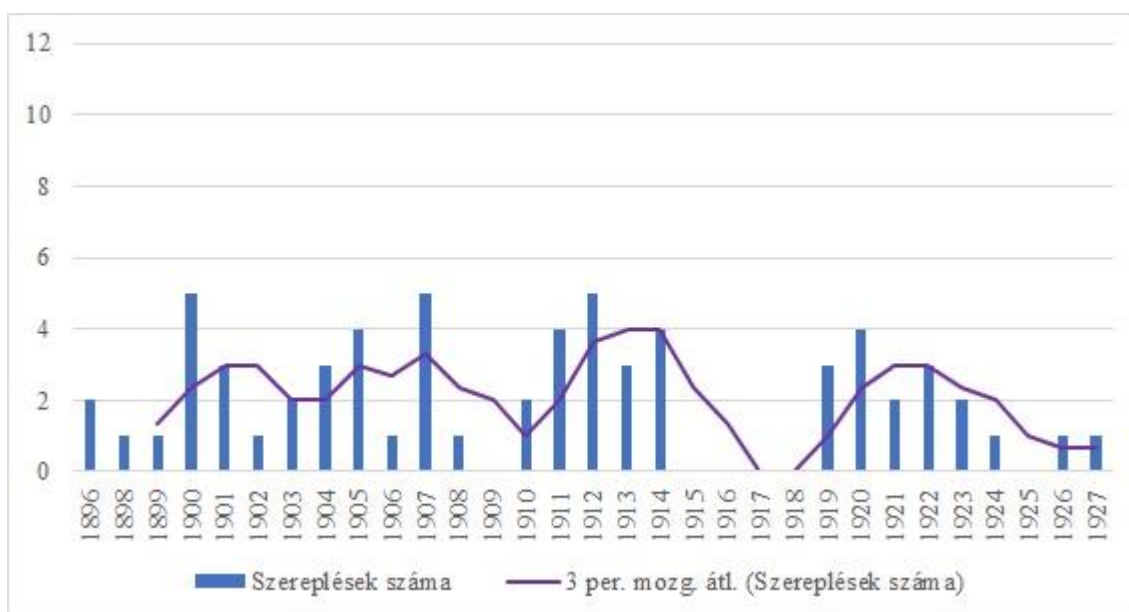
A szereplések időbeli eloszlását ábrázoló diagramon látható, hogy Csukás István részvételeinek száma két nagyobb hullámban volt intenzív, 1883 és 1892, valamint 1898 és 1905 között, melyek nagyrészt lefedték a násznagy aktív időszakát. 60 éves kora fölött már ritkult a szereplések száma, amihez hozzájárulhatott az első világháború alatti alacsony házassági hajlandóság.

77. ábra L. Nagy Imre násznagyként való szereplései 1896 és 1914 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

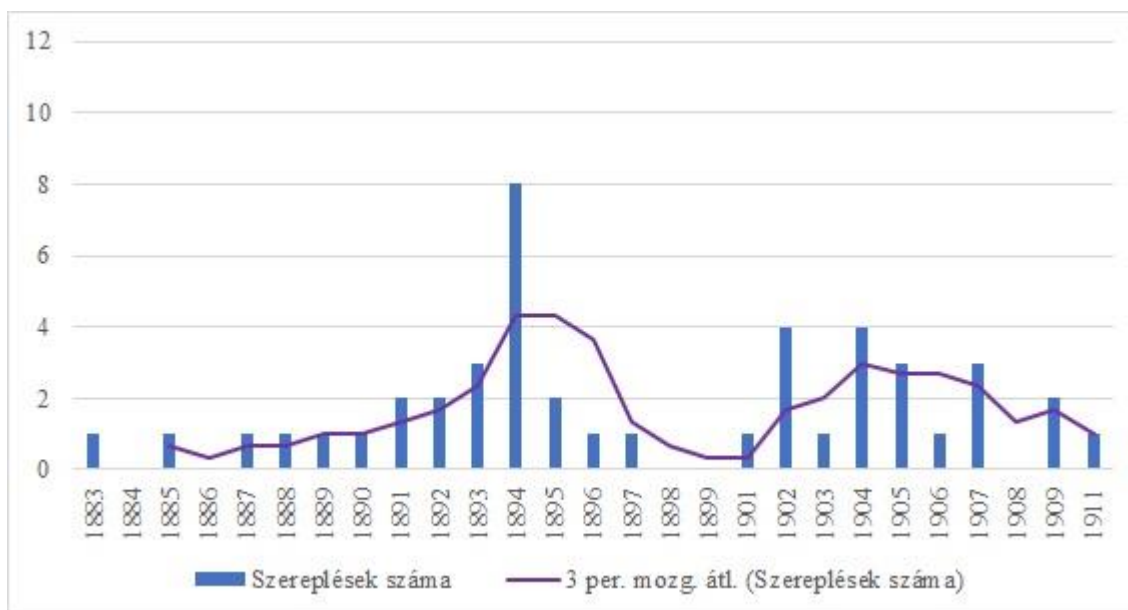
78. ábra M. Papp József násznagyként való szereplései 1896 és 1927 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

Az 1895 utáni időszakban L. Nagy Imre összesen 69, M. Papp József 64 alkalommal vállalt násznagyságot. M. Papp József kapcsolatainak trendvonala hasonló hullámzást mutatott, mint Csukás Istváné, az első világháború mindkettőjük szerepvállalására hatással volt. Mindhárom népszerű násznagy esetében elmondható, hogy változó intenzitással, de az 1895 és 1906 közötti időszakon kívül is hosszabb ideig vállaltak fontos szerepet a házasságkötések alkalmával, ami által építhették kapcsolataikat, elmélyíthették rokonsági kötelékeiket.

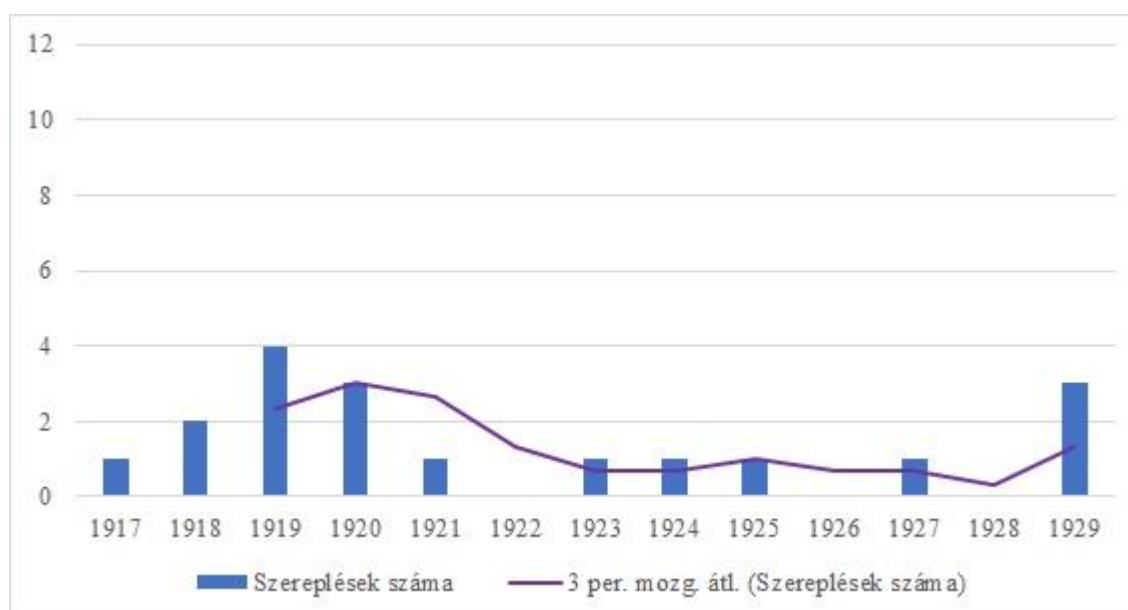
79. ábra Marjai Péter násznagyként való szereplései 1883 és 1911 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

Marjai Péter kapcsolatainak (összesen 45) hosszabb távú vizsgálatának a református lelkész helyi társadalomban betöltött szerepének feltárása szempontjából volt jelentősége. Marjai Péter elődje, Szűcs Károly mindössze kétszer volt násznagy az 1870-es években, vagyis Marjai Péter előtt – a keresztszülőséggel ellentétben – a lelkész nem tartozott a népszerű násznagyok közé. Eszerint Marjai Péter Szűcs Károlyhoz képest eltérően használta a társadalmi tér házasságok által alakuló részét, mely a keresztszülőséghez hasonlóan az új lelkész helyi kapcsolatépítését szolgálhatta. Marjai Pétert 1913-ban Radó József váltotta, aki a polgári házassági anyakönyvek szerint szintén vállalt násznagy pozíciót a református közösségben, 1929-ig összesen 18 alkalommal.

80. ábra Radó József násznagyként való szereplései 1917 és 1929 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

Érdekes az ábrán megfigyelni, hogy Radó József nem közvetlenül azután kezdett el násznagyként szerepelni, hogy 1913-ban beiktatták, ugyanis első szereplésére csak 1917 októberében került sor Orosz Endre hajdúbagosi néptanító és Árva Zsuzsanna esküvőjén. A szereplések hiányát itt csak részben indokolhatja az első világháború, ugyanis 1913-ban és 1914-ben még lett volna lehetősége násznagyságot vállalni. Radó Józsefnél a továbbiakban érdemes megvizsgálni, hogy milyen körülmények között zajlott le a lelkészválasztás, s Marjai Péter esetében, hogy hogyan távozott a református egyházközség lelkészi pozíciójából. Ezen kérdéseket a házassági kapcsolatokat vizsgáló fejezet fogja érinteni.

3.2.3. Tanúk és az exogám házasságok

Kutatásom során arra is kíváncsi voltam, hogy a településen lakó, de nem ott született személyek hogyan választottak maguknak násznagyot, s hogy ezekben az esetekben milyen szerep jutott az endogám házassági kapcsolatok alapján népszerű házassági tanúknak. Az elemzés időkeretét itt is az 1895 és 1906 közötti időszakban jelöltem meg. Az eddigiekhez képest a különbséget az jelentette, hogy ebben a vizsgálatban nemcsak az első házások kapcsolatait vizsgáltam, hanem az újránházasságokét is, amit az indokolt, hogy a nem Nagylétán születetteknél, a helyben kötött házasságok kivételével, nem tudtam megállapítani, hogy az egyén máshol korábban kötött-e már házasságot. Továbbá a vizsgálatba csak azokat a házasságokat vontam be, amelyekben a vőlegény és a menyasszony is 1870 és 1890 között született, így ugyanis az első házásokhoz hasonló korcsoportot kaptam. A református közösségben összesen 38 alkalommal fordult

elő, hogy a helyi születésű vőlegény vagy menyasszony nem helyben született párt választott magának, hanem olyat, aki a házasságkötés előtt települt a községbe. Ezeket a házasságokat exogám házasságoknak tekintettem. További 11 alkalommal a vőlegény és a menyasszony is máshol született. A 49 esetből összesen 6-szor fordult elő, hogy a házaspár legalább egy nem Nagylétán lakó tanút választott. A nagy többség tehát a helyi társadalomból választott tanút, ami egyrészt mutathatja a kapcsolatépítések irányát, másrészt azt, hogy ezeken a személyeken keresztül lehetett bekerülni a helyi társadalomba.

A Nagylétán születettek között népszerű tanúk a beköltözöttek között is feltűnnek, azonban nem olyan markánsan, mint ahogyan azt az endogám házasságoknál tapasztalhattuk. A 49 házasságból 19 alkalommal került ki a násznagyok legalább egyike a népszerű tanúk közül. A helyben születettek esetében a 145 házasságból 99 alkalommal esett a választás legalább egy népszerű násznagyra.⁶³⁰ Ennek az lehet az oka, hogy a beköltözők egy része nem a település belterületén telepedett le, hanem valamely külterületi majorban vagy tanyán lakott és dolgozott napszámosként, béresként vagy cselédként. A külterületi tanyák és majorok társadalma a település belterületéhez képest másként működhetett, mások lehettek a társadalom meghatározó figurái. A majorokban a napszámosok és a cselédek nagyobb fokú mozgása feltételezhető, nem biztos, hogy sokáig egy uradalom lakosai maradtak. A majorokban lakó személyeknek lehetett kapcsolata a belterületi lakossággal, hiszen annak egy részét szintén napszámosok lakták, azonban azok, akiknek lakhelye nyomon követhető mégis inkább valamely külterületi lakott helyről választottak maguknak párt. Ennek az lehet az oka, hogy személyes ismeretségi körük inkább a majorok társadalmára koncentrált.⁶³¹ A belterületi tanúk népszerűsége a külterületen kevésbé éreztette hatását.

1895 és 1906 között 49 olyan házasság kötöttetett, amelyben legalább az egyik fél betelepült Nagylétára. Ezekben az esetekben a beköltözött felek lakhelye legalább belterületi utca vagy külterületi lakott hely szerint 29 alkalommal volt megállapítható. Ezek közül esküvőjük idején a pár legalább egyik tagja 8 esetben lakott valamely uradalmi majorban vagy tanyán. Ebben az időszakban 6 betelepült vőlegény lakott külterületen, egyikük sem választott belterületen lakó párt magának, az esküvőkön részt vevő 12 tanú közül 4-en Újlétán, illetve két kivételtől eltekintve a többiek Nagyléta külterületén laktak. A kivételt Pankotai József és Guba József násznagysága jelentette, előbbi a Hunyadi utcán, utóbbi az Alkotmány utcán lakott. A Marjai Péter tagon lakó, Bihardiószegről bevándorolt, béresként dolgozó Szilágyi János Egri Zsuzsannát vette feleségül, aki Nagylétán született és az esküvő idején a település külterületén lakott. Az esküvőn az egyik tanú Guba József volt, akinek a tanyáján a menyasszony lakott, esetükben

⁶³⁰ NATA 1870–1929.

⁶³¹ NATA 1870–1929.

valószínűleg patrónus-kliens viszony állt fenn.⁶³² A másik tanú Pankotai József volt, aki viszont foglalkozását tekintve napszámosnak számított, vagyis itt inkább kiegyenlített kapcsolatról beszélhetünk. Azokon az esküvőkön, ahol külterületen lakó, beköltözött vőlegény kötött házasságot helyben született vagy szintén beköltözött menyasszonnal, a népszerű násznagyok egyáltalán nem jelentek meg tanúként.

A betelepültek közül 23-an a település belterületén laktak, ezeken az esküvőkön szintén feltűntek a népszerű tanúk, mint például, Csukás István (4), Szűcs Béla (3) L. Nagy Imre (2), D. Nagy István (1), Marjai Péter (1), T. Pongor Sándor (1).⁶³³ A beköltözőknél kérdés, hogy vajon ki kérte fel ezeket a személyeket tanúnak. A belterületre költöző vőlegény/menyasszony minden esetben helyben született és belterületen lakó párt választott magának. Az ismert tanúk valószínűleg inkább a helyben született vőlegény/menyasszony rokoni, ismeretségi körébe tarthattak. Azokon az esküvőkön, amelyeken a vőlegény és a menyasszony is betelepültnak számított (11 házasság) L. Nagy Imre, Marjai Péter és D. Nagy István szintén tanúként jelent meg, esetükben a násznagy és a házaspár között nem volt rokoni kapcsolat.⁶³⁴

Konklúziók

A nagylétai házassági tanúk társadalomtörténeti vizsgálatával a hazai történettudományban egy eddig kevésbé kutatott témakört világíthattam meg. Az 1895 és 1906 között keletkezett polgári házassági anyakönyvi kivonatok adatainak adatbázisba foglalásakor feltűnt, hogy egyes személyek gyakran szerepeltek házassági tanúként, majd a mélyebb vizsgálat után mindez újabb megerősítést nyert. Ezután vetődött fel annak lehetősége, hogy a korábban Benda Gyula és Koloh Gábor által kutatott keresztszülői kapcsolatokhoz hasonló elemzést a nagylétai református házassági tanúk esetében is érdemes lehet elvégezni. A vizsgálat által olyan társadalmi jelenségekre figyelhettem fel, amelyek hosszabb távon hozzájárulhatnak a helyi társadalom működésének megértéséhez. A házassági tanúk nagy része a helyi kisbirtokosok közül került ki, akik nemcsak a szintén birtokos házaspárok körében voltak népszerűek, hanem az iparosoknál, a napszámosoknál és az alkalmazottaknál is, utóbbiak ugyanis nem a saját foglalkozási csoportjukból választottak tanúkat. A kisbirtokos násznagyok népszerűsége valószínűleg összefüggésben állhatott a földbirtok megléte által kifejezett presztízzsel, amely egyben gazdasági és társadalmi tőkét is jelenthetett az egyénnek. Ebben az esetben valószínűleg patrónus-kliens viszonyt

⁶³² A falusi társadalmakban a patrónus-kliens, munkaadó-alkalmazott viszonyban lévő személyek összejövetele intézményesített formát is ölthetett. Átányon például részben erre szolgáltak a tanyakertek, amelyeket a jómódú gazdák működtettek. A tanyakertben a gazdának az alkalmazottai, részes aratói és napszámosai is jelen lehettek. Fél – Hofer 2001: 239–240.

⁶³³ NATA 1870–1929.

⁶³⁴ NATA 1870–1929.

láthatunk például a napszámos párok és a kisbirtokos tanúk között. Azonban a kisbirtokosok felülreprezentáltságát egy másik utólagos jelentéssel is fel lehet ruházni, lehetséges, hogy ez volt a befogadás egyik mobilitási csatornája. Kisebb részben, de a népszerű tanúk a faluba beköltöztek esküvőjén is feltűntek, akik lehetséges, hogy a felkért tanúk személyén keresztül válhattak a helyi közösség tagjává.

A hálózattudományban alkalmazott elemzési módszerek, mint például a gráfokon ábrázolt halók, az azokban elhelyezkedő csúcsok és élek segítettek annak megértésében, hogy a népszerű násznagyok között olyan személyekre bukkanhatunk, akik a lokális társadalom szövetében az összekötő kapcsot alkothatták. A különböző gazdasági és társadalmi szervezetekben betöltött pozícióik alapján világossá vált, hogy személyükben nemcsak kisbirtokosokat, hanem a helyi vállalkozók egy csoportját láthatjuk, akiknek a gazdasági tevékenységéből fakadóan kapcsolataik nem álltak meg a falu határánál, hanem átléphettek azt, ezáltal rajtuk keresztül érkezhettek be az információk és innovációk a helyi közösségbe. A népszerű násznagyok pozíciójuknak köszönhetően sok embert ismerhettek, jelentős társadalmi tőkével rendelkeztek, mélyen beágyazottá váltak a helyi társadalomban. A népszerű tanúk egy részét a gazdasági kapcsolatok mellett rokoni szálak is összefűzték, amelyben a Barna család játszott kulcsszerepet, hiszen rajtuk keresztül alakult ki családi kapcsolat Csukás István és M. Papp József között.

Az 1895 és 1906 között házasodó református vőlegények és menyasszonyok esetében a keresztapa és a házassági tanú személye többségében nem egyezett meg, ebből következően a két intézmény valószínűleg elvált egymástól, ez azonban nem jelentette azt, hogy valaki ne lehetett volna egyszerre népszerű keresztszülő és házassági tanú. Ezt a jelenséget például Marjai Péter és L. Nagy Imre esetében is tapasztalhattuk, akik mindkét szerepkörben gyakran vállaltak feladatot. Násznagynak általában középkorú személyt választottak, ami úgy látszik, hogy lokális norma volt Nagylétán. A Papp család példáján keresztül láthatóvá vált, hogy a vőlegény/menyasszony és a házassági tanú között lehetett rokoni kapcsolat, azonban még egy-egy családon belül sem feltétlen volt egységes metódus a tanúk kiválasztására, úgy tűnik, hogy többféle stratégia élt a helyi társadalomban.

3.3. Párválasztás Nagylétán – házassági kapcsolatok

A továbbiakban főként a helyi református közösség házassági kapcsolatrendszerét állítom a kutatás középpontjába. Az exogám és endogám házassági kapcsolatokon, illetve konfliktusmezőkön keresztül szeretném megérteni az egykori párválasztási stratégiákat. Az elemzéshez igyekeztem felhasználni a statisztika, a családrekonstrukció, és a hálózatelemzés módszertani eszköztárát. Ahhoz, hogy ezt megtehessem a NATA adatbázisnak a nagylétai református egyházi-

és a polgári házassági anyakönyvek másodpéldányaiból felépített Excel-tábláját használtam, mely jelenleg 3061 rekordot tartalmaz.⁶³⁵

Az exogám házassági kapcsolatok kétféle megközelítés szerint vizsgálhatók. Exogámnak tekinthetők egyrészt azok a házassági kapcsolatok, amelyekben a házas felek lakhelye, másrészt azok, amelyekben a születési helye különbözött. Örsi Julianna számításai szerint a kétféle módszer alkalmazásával az exogámiát tekintve 10–20%-os különbség is kialakulhat egy-egy településen. Ha a vizsgálat alapjának a születési helyet tekintjük, akkor az exogámia aránya rendszerint magasabb értéket mutat, mint a lakóhely szerinti elemzés.⁶³⁶ A nagylétai házassági kapcsolatok vizsgálatakor azokat a kapcsolatokat tekintetem exogámnak, amelyekben a házaspár egyik tagja nem Nagylétán született, amit az indokolt, hogy így differenciáltabb képet alkothattam a helyi társadalom külső kapcsolatrendszeréről. A falu külső kapcsolatainak feltárása lehetőséget kínált annak vizsgálatára is, hogy hogyan alakultak az 1920 utáni országhatáron belül maradt, illetve kívül rekedt településekkel a házassági kapcsolatok. Az exogám házassági kapcsolatok elemzésének fő kérdése, hogy a trianoni határváltozás hogyan hatott Nagyléta társadalmának kapcsolatrendszerére.

A paraszti társadalom párválasztási lehetőségeit tekintve jól ismert társadalomtörténeti tény a szülők és a vagyon befolyásoló szerepe. „Figyelembe kellett venni a vallás, a nemzetiség, a vagyon, a presztízs szempontjait.”⁶³⁷ Tárkány Szűcs Ernő szerint az endogám falu belső szabályainak alapja a „hasonló a hasonlóval.”⁶³⁸ A paraszti társadalomban az egyén társadalmi helyzete, a földbirtok mérete behatárolta a választás körét,⁶³⁹ azonban a párválasztás a társadalmi mobilitás egyik eszköze is lehetett.⁶⁴⁰ A közelmúltban a szülők befolyásoló szerepét Koloh Gábornak sikerült árnyalnia Vajszlóra és környékére vonatkozóan, illetve kutatása kiterjedt a ormánsági házassági szerződések vizsgálatára is, mely szerint a 19. században a házasulandó felek közel azonos vagyont vittek be a házasságba, illetve a nők munkaereje a férfiakéhoz hasonló értéket képviselhetett.⁶⁴¹ Csíki Tamás a 20. századi paraszti társadalmat vizsgálta az egyéni emlékezetek tükrében, munkája egyik lábjegyzetében megjegyezte, hogy „A történetírás és az etnográfia [...] a mai napig adós annak vizsgálatával, hogy a földet földdel elv minként érvényesült a mindennapok gyakorlatában.”⁶⁴² Nagyléta kapcsán a házasság útján létrejövő interakciók és a konfliktusmezőkön keresztül kirajzolódó stratégiák, csoportképző mintázatok feltárásával

⁶³⁵ NATA 1870–1929.

⁶³⁶ Örsi 1983: 581.

⁶³⁷ Tárkány Szűcs 2003: 292.

⁶³⁸ Tárkány Szűcs 2003: 292.

⁶³⁹ Dobszay – Fónagy 2005: 450.

⁶⁴⁰ Tárkány Szűcs 2003: 289.

⁶⁴¹ Koloh 2021: 257–258.

⁶⁴² Csíki 2018: 88.

reményeim szerint hozzájárulhatok a „hasonló a hasonlóval” és a „föld földdel” elvek árnyalásához is.

3.3.1. Kapcsolatok határon innen és túl

Az 1895 és 1906, valamint az 1921 és 1929 közötti időszakra vonatkozóan megvizsgáltam, hogy a nagylétai polgári házassági anyakönyvek másodpéldányaiban szereplő vőlegények születési helyüket tekintve honnan származtak. Az elemzés során arra voltam kíváncsi, hogy a századfordulón és az 1920-as években a vőlegények hány százaléka származott a trianoni határon túlról. A századforduló időszakában 583, az 1920-as éveket tekintve 533 elem alkotta az adatkészletet.⁶⁴³ A vizsgálatot lefuttattam az összes vőlegényre vonatkozóan, illetve felekezetek szerinti bontásban is.

28. táblázat Határon túl született vőlegények aránya (%)

Felekezet	Összes házasság	Más településről	Határon túli településről	1895-1906
ref	331	149	37	24,8
görkat	184	69	22	31,9
rkat, izr, ev, ort, ismeretlen	68	66	39	59,1
Összes	583	284	98	34,5
Felekezet	Összes házasság	Más településről	Határon túli településről	1921-1929
ref	303	140	19	13,6
görkat	178	57	11	19,3
rkat, izr, ev, ort, ismeretlen	52	37	11	29,7
Összes	533	234	41	17,2

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A fenti táblázatból látható, hogy hogyan alakult a trianoni határon túl született vőlegények aránya a nagylétai polgári házassági anyakönyvekben. Számításaim szerint a századfordulóhoz képest az 1920-as évekre jelentősen, mintegy felére esett vissza a határon túl született vőlegények aránya. A vőlegények vallás szerinti vizsgálata megmutatta, hogy az egyes felekezetek kapcsolatait eltérően érintette a határváltozás. A századfordulón Nagyléta két legnagyobb egyházi közössége, a református és a görögkatolikus közül utóbbinak voltak szorosabb házassági kapcsolatai a később határon túlivá vált településekkel, mely jelenség az 1920-as években is megmaradt. A településen egymáshoz képest hasonló méretű vallási közösséget alkottak a

⁶⁴³ Az 1895 és 1906 közötti időszakban 584 házasságot kötöttek Nagylétán, azonban az egyik vőlegény vallását nem jegyezték fel, így összesen 583 esküvőt elemeztem. Az 1921 júniusa és 1929 közötti időszakban összesen 534 bejegyzés keletkezett a polgári házassági anyakönyvek másodpéldányaiban, azonban egy esetben nem jegyezték le a házaspár születési helyét, ezért azt nem vontam be az elemzésbe.

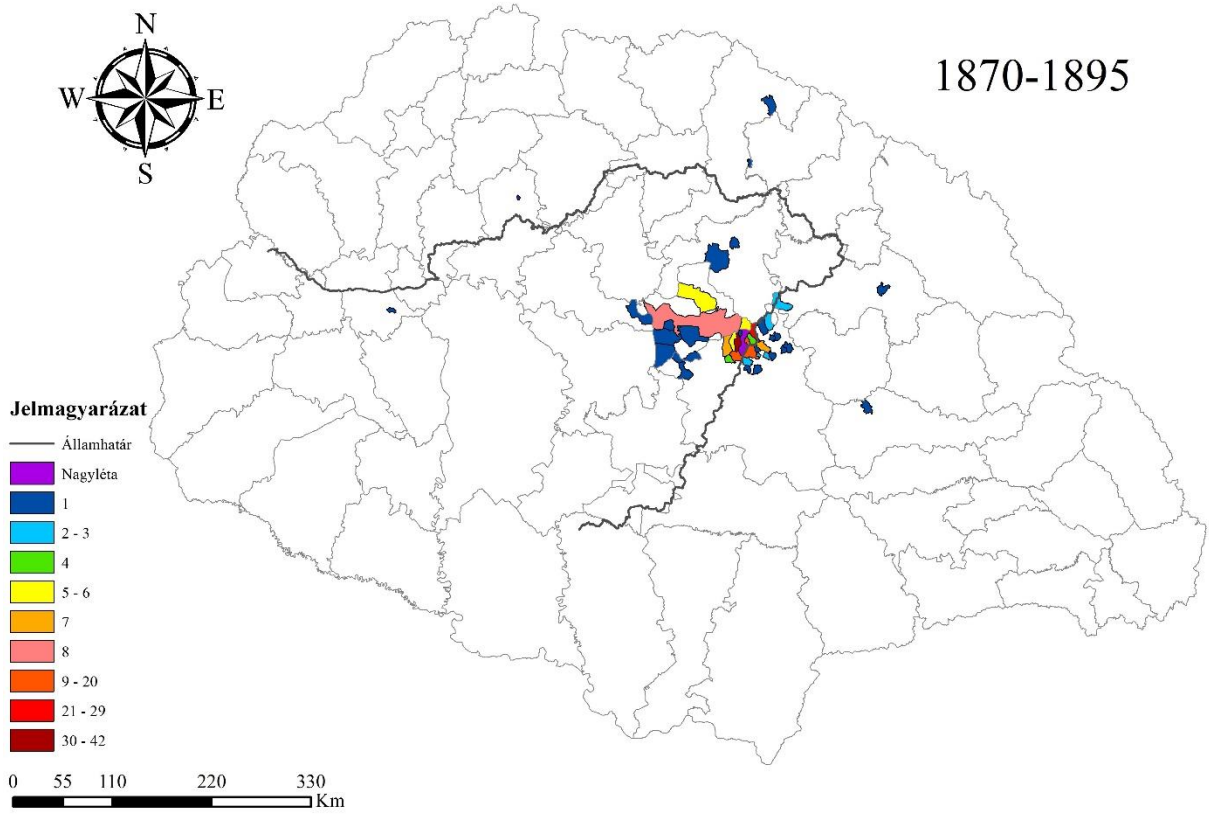
római katolikusok és az izraeliták, s a századfordulón mindkettőre igaz, hogy foglalkozásukat tekintve leggyakrabban iparosok és kereskedők voltak, s születési helyük nem Nagyléta volt. Ezzel szemben a református és a görögkatolikus vőlegények foglalkozása általában földműves volt, s többségében Nagylétán születtek. Örsi Julianna szerint az exogám házasságot kötők többségében az iparosok, kereskedők, hivatalnokok és cselédek közül kerültek ki.⁶⁴⁴ A református és a görögkatolikus közösségek esetében a falusi társadalmakra jellemző térbeli házassági mintázat rajzolódott ki, miszerint az exogám házasságok nagy része a település közvetlen közelében valósult meg. A néprajzi szakirodalom szerint a falvak exogám házasságait koncentrikus körökben lehet értelmezni. Minden településnek volt egy házassági köre, amelyen belül az exogám házasságok létrejöttek. Ezt a kört általában az azonos etnikumhoz tartozó szomszédos községek alkották. Ebben az összefüggésben a szomszédos falvakkal erősebb, majd távolodva jóval gyengébb kapcsolatok rajzolódtak ki.⁶⁴⁵ Ehhez képest a nagyétai római katolikus és az izraelita közösségre nagyobb mozgás volt jellemző, amely jelenség valószínűleg a foglalkozásuktól sem volt független. A századfordulón a római katolikus és az izraelita felekezetből kikerült vőlegények kb. 60%-a származott a későbbi trianoni határon túlról, míg az 1920-as években már csak alig 30%-a.⁶⁴⁶ Egyértelműen ennek a két felekezetnek a házassági kapcsolataira volt legnagyobb hatással a határváltozás, ami az összesített adatokban is megjelent. A vőlegények születési helyének vizsgálatával észlelhető változások azonban nem feltétlenül csak a nagylétaiak kapcsolatait tükrözik. Emiatt tartottam érdemesnek vizsgálni azt is, hogy a 19. század utolsó harmadában és az 1920-as években Nagylétán lakó és született vőlegények és menyasszonyok kapcsolatai hogyan alakultak a trianoni országterületen belül, illetve kívül született személyekkel.

⁶⁴⁴ Örsi 1983: 591.

⁶⁴⁵ Örsi 1983: 585–590.

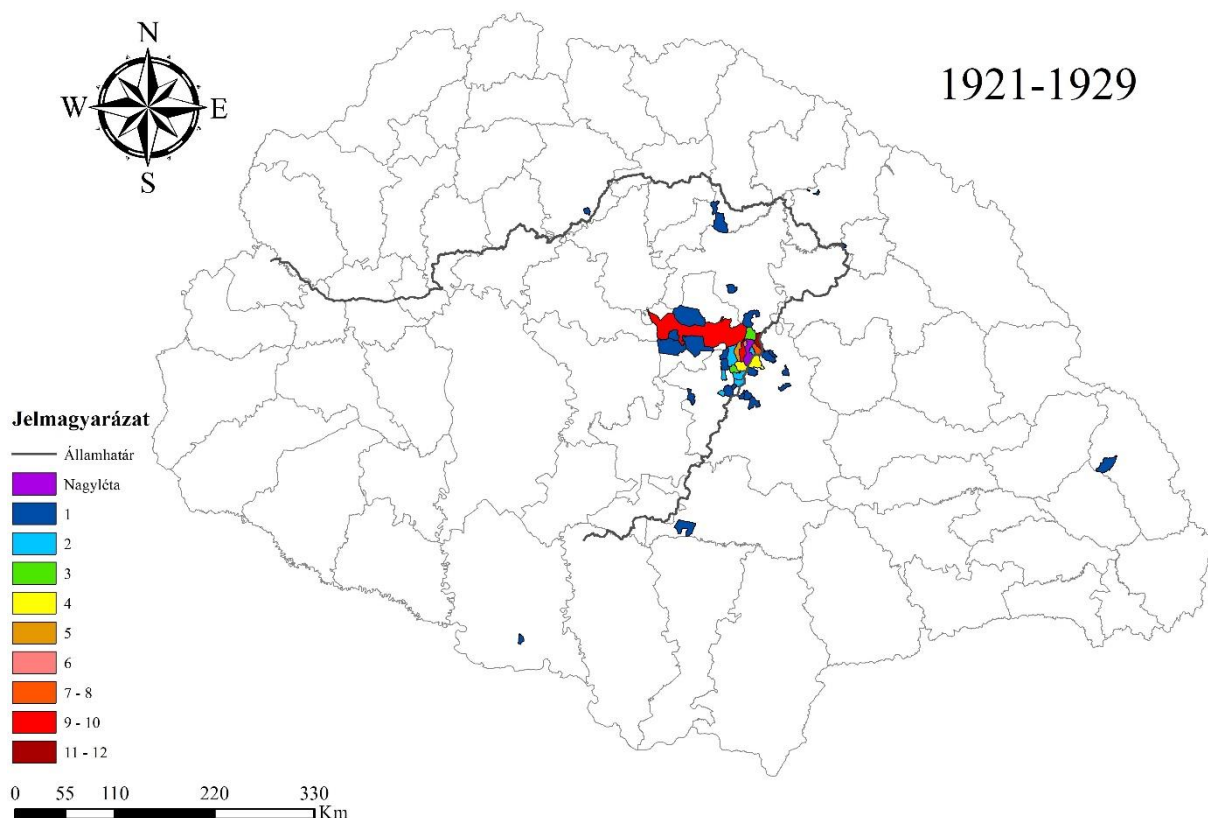
⁶⁴⁶ NATA 1870–1929.

81. ábra A nagylétai református első házaspárosok házassági kapcsolatai 1870 és 1895 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

82. ábra A nagylétai református első házasságok házassági kapcsolatai 1921 és 1929 között

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

A 19. század utolsó harmadára jellemző házassági mintázatokat a nagylétai református egyházközség házassági kapcsolatain keresztül próbáltam szemléltetni. A református egyházi anyakönyvek másodpéldányaiban 1870 és 1895 között 1156 bejegyzés került rögzítésre, ezekből leválogattam azokat a házasságokat, amelyekre Nagylétán került sor, így 895 házasság alkotta az adatkészletet. Az egyházi anyakönyvekben azonban nemcsak a nagylétaiak által kötött házasságok szerepeltek, mert 1870 és 1873 között az újlétaiak esketését is a nagylétai református lelkész végezte, vagyis az ő házasságkötésük helyszíne szintén Nagyléta volt. Ezeket az eseteket ki kellett szűrni az adatkészletből, így abban 876 házasság maradt. Azonban ezek közül csak azokra az esketésekre volt szükségem, amelyekben a vőlegény és a menyasszony is az első házasságát kötötte, ezért a továbbiakban csak a nőtleneket és hajadonokat vettem figyelembe, ennek a feltételnek 606 eset tett eleget. Ezután azokat az exogám házasságokat vettem figyelembe, amelyekben a házaspár egyik tagja nagylétai volt, mivel elsősorban az érdekelt, hogy nekik hogyan alakultak a határon túli kapcsolataik, aminek hatására végül 209 házasság alkotta az elemezhető adatkészletet. A 1870–1895 közötti időszakban a 209 esetből összesen 51 alkalommal fordult elő, hogy az első házasság helyben született, református vőlegények és menyasszonyok a későbbi trianoni államhatáron túlról származó személlyel házasodtak össze.

A református egyházi anyakönyvek másodpéldányaiban minden esetben rögzítésre került a vőlegény és a menyasszony családi állapota, s az 1920 utáni polgári anyakönyvekben is megjegyezték, ha az adott fél özvegy, illetve elvált volt. Az 1920-as években Nagylétán keletkezett polgári házassági anyakönyvek másodpéldányaiban összesen 671 bejegyzés került rögzítésre, ezek közül azokat a házasságokat vontam be az elemzésbe, amelyekben a vőlegény vagy a menyasszony első házasságát kötötte, református volt, s helyben lakott és helyben született. A vőlegény és a menyasszony születési helye 1921 júniusától került folyamatosan lejegyzésre a polgári házassági anyakönyvekben, ezért a vizsgálatba csak az 1921 júniusa és 1929 között keletkezett 533 esketést vontam be. A továbbiakban leválogattam azokat a rekordokat, amelyekben a helyben született református első házasság vőlegények és menyasszonyok nem helyben született személlyel házasodtak össze, s végül 101 eset alkotta az adatkészletet. Az 1921 és 1929 közötti időszakban a 101 házasságkötésből 18-szor fordult elő, hogy a nagylétai református első házasság vőlegénynek vagy menyasszonynak a trianoni határon túlról származott a házastársa.

Az 1870 és 1895 közötti időszakban a nagylétai református első házasságok 24%-a olyan személlyel kötött házasságot, aki később a trianoni határon kívüli területről származott, az 1920-as években ez 18%-ra változott, vagyis a két időmetszet házassági kapcsolataiban nincs komoly változás, az új államhatár rövid távon még kevésbé éreztette hatását az emberi kapcsolatok ezen szegmensében.⁶⁴⁷ A határmentivé válás folyamata valószínűleg generációkon keresztül mehetett végbe.

A házassági kapcsolatok térbeli vizsgálatakor számolni kell azzal a tényezővel, hogy a 20. század első harmadában készült népszámlálásokban egyre kevesebb olyan személyt írtak össze, aki helyben született, vagyis a társadalom mobilabbá vált. Az 1880-as, 1890-es években kárpát-medencei viszonylatban a lakosság 73–74%-a, a századfordulón 70%-a még helyben születettnek számított, amely 1920-ra 63%-ra, 1930-ra 60%-ra módosult.⁶⁴⁸ Az adatok szerint az 1920-as években már nagyobb mozgás jellemezte a társadalmat, mint a századfordulón, ami hatással lehetett a házassági kapcsolatokra is. Például a baranyai Vajszlón a századfordulótól egyre növekedett az első házasság lakhelye közti távolság.⁶⁴⁹

A Trianon utáni házassági kapcsolatok kontextualizálását a 20. századra jellemző intenzívebb mobilitás miatt célszerűbb lenne a 19. század utolsó harmada mellett a századforduló időszakával is elvégezni. Erre azonban az első házasságok esetében kevésbé nyílik lehetőség. Az 1895 és 1906 közötti időszakban a polgári házassági anyakönyvekben a házaspárok családi állapotára

⁶⁴⁷ NATA 1870–1929.

⁶⁴⁸ Kovács A. 1933: 376.

⁶⁴⁹ Koloh 2021: 85–89.

vonatkozóan csak szórványosan lehet adatokat találni. A családi állapokra utal például, ha a menyasszony nevéhez beírták az előző férje után viselt férjezett nevét. A vőlegényeknél viszont nem történt utalás az előző házasságra. Megoldást az jelenthetne, ha az anyakönyvek alapján minden vőlegény és menyasszony esetében ellenőrizném, hogy korábban volt-e már házas, ezt azonban csak a Nagylétán keletkezett anyakönyvi másodpéldányoknál tudnám megtenni, ha azonban az adott személy más településen kötött korábban házasságot, az szintén rejtve maradna előttem. További problémát jelent, hogy a polgári anyakönyvekben csak a Nagylétán kötött házasságok kerültek bejegyzésre, így a nagylétaiak más településen való házasodása nem látható.

A századforduló és a Trianon utáni időszak komparatív elemzésére mégis tettem egy kísérletet. Az 1895 és 1906, illetve az 1921 és 1929 közötti időszak házassági kapcsolatait tovább vizsgálva, a református, helyben lakó és helyben született, nem csak első házas vőlegényekre és menyasszonyokra vonatkozóan kiszámoltam, hogy a két időmetszetben az exogám kapcsolatokat milyen arányban alkották a trianoni határon belülről és kívülről érkező személyek. A mintában szereplő exogám kapcsolatoknak 1895 és 1906 között 26%-a, míg 1921 és 1929 között 16%-a a trianoni államhatáron túli településekről származó személyekkel alakult ki.⁶⁵⁰ A kapott értékek hasonló mintázatot mutatnak a református első házasok 1870 és 1895, valamint 1921 és 1929 közötti eredményeivel.

Az anyakönyvi másodpéldányokból az is vizsgálható, hogy a nagylétaiaknak hogyan alakult a kapcsolatok intenzitása az egyes határon túli településekkel, vagyis, hogy azok folyamatosak vagy inkább alkalmoszerűek voltak-e. Az első házas, illetve a nem csak első házas reformátusoknál a századfordulón és az 1920-as években is a határon túli településekkel kialakult házassági kapcsolatok többsége alkalmoszerű volt, ugyanis Bihardiószegen kívül nem volt olyan helység, ahonnan kettőnél több házaspár fordult meg a nagylétai házassági anyakönyvekben. Hasonló volt a helyzet a vőlegények vizsgálatánál is, a reformátusoknál szintén Bihardiószegről (19 eset) jöttek a legtöbben a századfordulón. A görögkatolikusoknál viszont Érkenézzel (4 eset), és Érsemjénnel (3 eset) volt a legintenzívebb a kapcsolat, míg a római katolikusoknál és az izraelitáknál szintén Bihardiószegről (9 eset), valamint Székelyhídról (4 eset) szerepeltek a legtöbben a századfordulón, s előbbi település az 1920-as években is többször előfordult (3 eset). Ezekből az adatokból levonható az a következtetés, hogy az 1920 után határon túlivá vált települések közül azokkal alakult ki intenzív házassági kapcsolata a nagylétaiaknak, amelyek a településhez földrajzilag a legközelebb feküdtek, azzal szomszédosak voltak, ezek közül is kiemelkedett a közvetlen szomszéd, Bihardiószeg. A távolabbi településekkel már csak

⁶⁵⁰ NATA 1870–1929.

alkalomszerű kapcsolatok álltak fent. Ennek oka az lehet, hogy a szomszédos települések még a nagylétaiak belső házassági köréhez tartoztak, míg a távolabbi községekkel a századfordulón, s a 19. század utolsó harmadában sem volt szoros a kapcsolat. Nagyléta példáján az látható, hogy az új államhatárnak csak szűk térben, leginkább a szomszédos települések között lehetett a házasságon keresztül formálódó rokoni kapcsolatokra hatása. A lokális társadalom házassági kapcsolataival elvégzett mélyfúrás kérdéses, hogy mennyire lehet reprezentatív, ennek eldöntéséhez valószínűleg más határmenti települések házassági anyakönyvein is le kellene futtatni ugyanezeket a vizsgálatokat, így összetettebb képet lehetne alkotni a trianoni államhatár emberi kapcsolatokban betöltött szerepéről. Az exogám kapcsolatok alakulása a néprajzi szakirodalom szerint több tényezőtől (etnikai viszonyok, foglalkozásszerkezet) függött, a Nagylétához hasonló társadalmi, gazdasági jellemzőkkel bíró településeken az új államhatár hatása is hasonló lehetett, azonban a kapcsolatok elemzése nélkül ezt egyelőre nem lehet biztosan kijelenteni.

3.3.2. Házasság, párválasztás és földbirtok 1883–1893

A kutatás fókuszpontját az exogámról az endogám kapcsolatokra fordítva, a falu belső kapcsolatrendszerének feltárására törekszek. Az egyes családokhoz tartozó földbirtokméret alapján eldönthető volt, hogy a házaspár a földvagyonot tekintve egyenlő vagy aszimmetrikus kapcsolatban állt egymással. Ebben a vizsgálatban aszimmetrikusnak azokat a kapcsolatokat tekintetem, amelyekben az adott személy családjának saját földbirtokának felénél kisebb vagy nagyobb földbirtokkal rendelkező családból házassodott. Az 1888-ban kötött református házasságoknál közvetlenül összevethető egymással, hogy a vőlegény és a menyasszony családjának mekkora volt a birtokmérete, ehhez az 1888-as kataszteri telekkönyvet használtam forrásként. A családok birtokméretének összehasonlítása azonban csak abban az esetben végezhető el, ha a vőlegény és a menyasszony is helybeli családból származott, hiszen a más településről érkező személyeknél a birtok mérete a nagylétai kataszteri telekkönyvben nem szerepelt. Fontos megemlíteni még, hogy a vizsgálatba csak azokat a házasságokat vontam be, amelyekben mindkét fél az első házasságát kötötte. 1888-ban összesen 45 bejegyzés keletkezett a nagylétai református egyház házassági anyakönyvében, ezek közül 17-et nem Nagylétán, hanem más környékbéli településen kötöttek.⁶⁵¹ A házasság jellemzően a menyasszony lakhelyén kötött, ennek megfelelően ebben a 17 esetben a férj volt nagylétai és a feleség származott más lakóhelyről. További 4 esetben a házaspár egyik tagja sem a községben született, illetve 5 alkalommal a pár tagjai nem az első házasságukat kötötték. Nagylétán 1888-ban 19 olyan református házasságot

⁶⁵¹ NATA 1870–1929.

kötettek, amelyben mind a férj, mind a menyasszony Nagylétán született, és mindketten az első házasságukat kötötték.⁶⁵² Köztük leginkább a törzsökös református családokat láthatjuk. A menyasszony családjának 3 esetben földbirtok mérete nem volt megállapítható, így ezek a házasságok nem kerültek be az elemzésbe. A 16 házasságkötésből 6 alkalommal (kb. 38%) a felek földbirtokának megoszlása egyenlőtlenül alakult, ugyanis a vőlegény vagy a menyasszony családja a másik fél földbirtokának kevesebb mint felével rendelkezett.⁶⁵³

Az elemzés időkeretét érdemesnek tartottam kiszélesíteni, hogy összetettebb képet alkothassak az egyenlő és aszimmetrikus házassági kapcsolatokról. Ennek érdekében az 1888-as évet megelőző és azt követő 5 évet is bevontam a vizsgálatba, így egy olyan évtizedet vizsgálhattam, amikor a leginkább esély mutatkozott arra, hogy a kataszteri telekkönyvben feltüntetett földbirtok már/még az adott család kezében volt. Elemzési időkeretnek így az 1883 és 1893 közötti időszakot választottam, vagyis még éppen a Debrecen–Derecske–Nagyléta helyi érdekű vasút 1894-es megnyitása előtti évtizedet. Az elemzéshez ugyanazt a módszertant követtem, amelyet már az 1888-as évnél is alkalmaztam. A vizsgált időszakban 514 bejegyzés került felvezetésre a helyi református házassági anyakönyvbe, ebből 117 házasságot nem Nagylétán kötöttek.⁶⁵⁴ A nem helyben születetteket, illetve a nem első házasságukat kötőket szintén leválogattam az adatkészletből, így az elemzésbe 165 eset került be. További 30 esetben a vőlegény (3), a menyasszony (26) vagy egyikük (1) birtokméretét sem lehetett pontosan meghatározni, ezért végül 135 házasságot elemezve folytattam le a vizsgálatot. A református házassági anyakönyvben a vőlegény és a menyasszony nevének kívül a rubrikák között helyett kapott a szülők neve és polgári állása is, itt azonban a gyakorlatban a pár édesapjának nevét közölték, de a vőlegényeknél azt sem minden alkalommal. A vőlegény édesapjának nevét legtöbbször valószínűleg akkor nem jegyezték be az anyakönyvi másodpéldányba, ha az már önálló kereső volt, s nem apja háztartásában élt. A vizsgálatba bevont 135 esetből 34-ben a vőlegény édesapjának neve nem került be a házassági anyakönyvbe, ami megnehezítette a személyek azonosítását.⁶⁵⁵ A 270 személyből összesen 50 esetében fordult elő, hogy a házassági anyakönyvben közölt házszám alatt a kataszteri telekkönyvben más személyt találtam.⁶⁵⁶ Ennek egyrészt oka lehet, hogy az adott vőlegény vagy menyasszony családja vagyontalan volt, és mint lakó élt az adott házszám alatt, másrészt előfordulhatott, hogy az 1888-as kataszteri telekkönyvben közölt házszámhoz képest a házasságkötés idején a községben más házszám alatt lakott. Ezekben az esetekben megpróbáltam azonosítani, hogy a vőlegény vagy menyasszony a házasságkötés után a falun belül hol

⁶⁵² NATA 1870–1929.

⁶⁵³ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁶⁵⁴ NATA 1870–1929.

⁶⁵⁵ NATA 1870–1929.

⁶⁵⁶ NATA 1870–1929; HU MNL OL S 79. No. 253/1.

lakott. Ehhez segítségemre voltak az egyes családokhoz elkészített családlapok, melyekben a házassági anyakönyvekhez hozzárendeltem a születési anyakönyveket. A születési anyakönyvekben közölték a család házszám szerinti lakhelyét, így nyomon követhetővé vált, ha a család időközben a falun belül lakhelyet váltott. Ha az új lakhely alatt az 1888-as kataszteri telekkönyvben is megtaláltam a család nevét, akkor ahhoz hozzárendeltem a birtokméretet, ha nem akkor viszont a családnak bizonyosan nem lehetett földbirtoka. Hangsúlyozni kell, hogy ez a módszer leginkább a völegények földbirtokának meghatározásánál működött, ennek oka, hogy a házasság után az ifjú pár általában a férj családjának háztartásában folytatta életét, így a házasságból született gyermekek születési anyakönyvében szereplő házszámok inkább a férjhez kapcsolhatók. A nők házszámának megtalálásban leginkább a saját születési anyakönyvük segített, az abban szereplő házszámot megkerestem a kataszteri telekkönyvben, és amennyiben a menyasszony szülei még 1888-ban is az adott házszám alatt laktak, akkor megállapítható volt az adott családhoz tartozó földbirtok mérete is. Az 50 esetből 33-ban a pár egyik tagjának családja nem rendelkezett földbirtokkal 1888-ban.

29. táblázat Az endogám házasságot kötők és a település birtokviszonyai 1888-ban

Birtokméret (kh)	Endogám házasság 1883-1893	%	Birtokosok 1888-ban	%
0-1	86	31,9	310	33,4
1-5	20	7,4	148	15,9
5-10	58	21,5	198	21,3
10-20	66	24,4	183	19,7
20-50	33	12,2	73	7,9
50-100	7	2,6	12	1,3
100-	0	0	4	0,4
Összesen	270	100	928	100

Forrás: HU MNL OL S 79. No. 253/1; NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés.

A vizsgálat adatkészletét 135 házasság és 270 személy képezte, akik birtokméretének eloszlása az 1888-as kataszteri telekkönyvhöz hasonló képet mutatott. Eltérés az 1–5 és a 20–50 közötti birtokmérettel rendelkezők között tapasztalható, előbbiek alul, utóbbiak felülreprezentáltak az 1883 és 1893 között helyben született, első házasságban élő személyek között. Az elemzés további részében azokat a házasságokat, amelyekben a pár mindkét tagjának családja kevesebb mint 1 kat. hold földbirtokkal rendelkezett egyenlőnek tekintetem, amit az indokolt, hogy legtöbbször mindkét félnek belterületi lakótelke volt, melynek területi kiterjedése nem jelentett nagy differenciát a családok között. Ha a teljes adatkészletet nézzük, akkor a 135 házasságnak 53%-a volt aszimmetrikus kapcsolat. Ha a 10 kat. hold feletti völegényeket külön is vizsgáljuk, akkor az

55 házasságnak 58%-a sorolható az aszimmetrikus kapcsolatok közé.⁶⁵⁷ A nagylétai helyben született, első házasságát kötő párok tehát a földbirtok méretét tekintve jelentős részben egyenlőtlen kapcsolatokat alakítottak ki egymással.

Az 1883 és 1893 között házasságot kötött párok közül külön elemzés alá vontam azokat, akik családjának 1888-ban a Ligeti tagbirtokokban volt birtoka. A 135 esetből 34 alkalommal fordult elő, hogy a pár legalább egyik tagjának a családja a Ligeti tagbirtokokban földparcellát birtokolt.⁶⁵⁸ Esetükben átlagosan a földbirtok 43%-a feküdt homoktalajon, ami felveti annak lehetőségét, hogy hiába volt például egy családnak 20 kat. hold birtoka, azon a rossz talaj miatt nem lehetett annyi jövedelmet elérni, mintha ugyanez a földterület teljes egészében jó minőségű talajon feküdt volna. A 34 házasságkötés 56%-ában fordult elő, hogy a párok családjának földbirtokmérete egymással egyenlőtlen arányban oszlott meg, vagyis a teljes mintára elvégzett elemzéshez (53%) hasonlóan alakult. Azonban szembeűnő, hogy a 19 aszimmetrikus kapcsolatból 17-szer a Ligeti tagbirtokokban parcellával bíró család gyermeke számított a házasságban a vagyonosabb félnek. A dűlőben parcellával rendelkező családoknak jóval nagyobb földbirtoka volt a házastárs családjánál, akik átlagosan annak 29%-ával rendelkeztek.⁶⁵⁹ Azok, akiknek az északi határ azon részén volt homokföldje, ahol a Belga Bank parcellázta fel a dűlőt, az 1883 és 1893 közötti időszakban magukra nézve nem tudtak előnyösebb házasságot kötni.

3.3.3. Házasság és földbirtok 1899–1929

A belső házassági kapcsolatok elemzésének következő szakaszában a vizsgálat fókuszpontjába a helyi agrártársadalom református törzsökös családjai kerültek, amit az indokolt, hogy ezek a famíliák régtől fogva a településen laktak, így már szövevényes kapcsolathálót építhettek ki. Ezekkel a családokkal kapcsolatban elsősorban azt vizsgáltam, hogy hány másik törzsökös családdal álltak házasság útján rokoni kapcsolatban. A családokhoz tartozó endogám kapcsolatok számát átlagoltam, majd kiszámoltam a szórást, ezáltal lehetőség nyílt annak meghatározására, hogy a református törzsökös családokon belül melyek kapcsolatai mutattak extrém eltérést az átlagtól, vagyis melyek tekinthetők szélső értéknek. Az 1899 és 1929 közötti időszakra vonatkozóan összesen 554 törzsökös református családot sikerült elkülöníteni egymástól (8. számú melléklet 2. munkafüzet).⁶⁶⁰

Az elemzés további részébe egyelőre kisebb mintát tudtam bevonni, ennek oka, hogy a kapcsolatok számát szerettem volna összevetni az egyes családok tulajdonában lévő földbirtok

⁶⁵⁷ NATA 1870–1929; HU MNL OL S 79. No. 253/1.

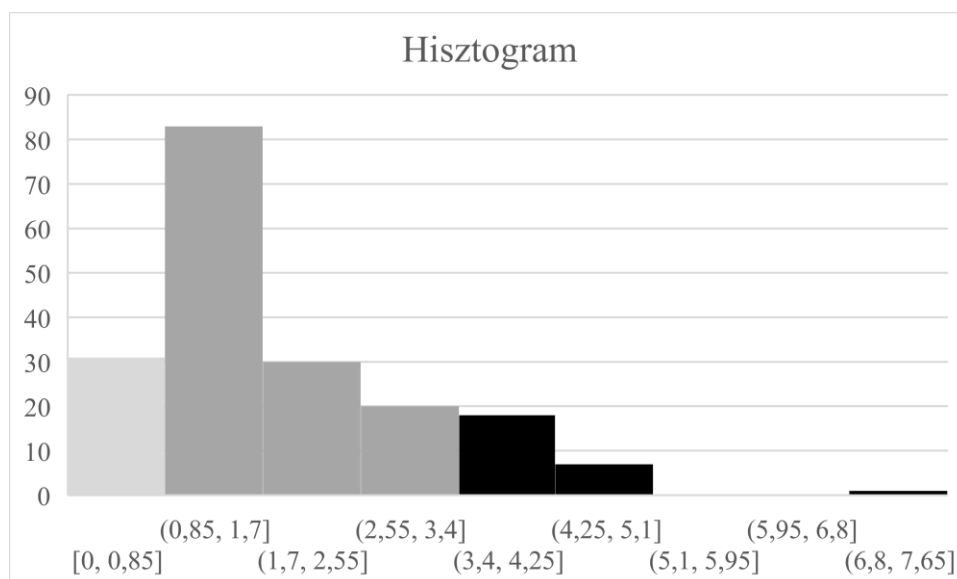
⁶⁵⁸ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁶⁵⁹ HU MNL OL S 79. No. 253/1.

⁶⁶⁰ NATA 1870–1929.

kiterjedésével. Emiatt azokat a családokat vontam be a vizsgálatba, melyeknél ismert a belső kapcsolatok száma és a kataszteri birtokívek alapján a földbirtok kiterjedése is. Azoknál a családoknál, amelyeknél ismert a földbirtok mérete, hisztogramon ábrázoltam a kapcsolatok számát. A vizsgálat ezen szakaszába 190 családot tudtam bevonni (8. számú melléklet 3. munkafüzet).⁶⁶¹ A családok átlagos kapcsolatainak száma 1,66, míg a szórás 1,39 volt.⁶⁶² Ezen adatok segítségével felrajzolható egy hisztogram, melyen elhelyezhető a törzsökös családokhoz tartozó kapcsolatok száma (8. számú melléklet 4. munkafüzet).

83. ábra A mintában szereplő református törzsökös családok belső kapcsolatainak száma hisztogramon 1899–1929

Forrás: NATA 1870–1929. Saját számítás és szerkesztés. Jelmagyarázat: sötét szürke = egy szórásnyi távolságon belül; világos szürke = negatív irányú két szórásnyi távolságban; fekete = pozitív irányú legalább két szórásnyi távolságban.

A hisztogramon azok számítottak extrém, szélső értéknek, melyek pozitív vagy negatív irányban két szórásnyi távolságon kívül estek. Ebben a mintában a családok 70%-a az átlagtól való pozitív vagy negatív irányú egy szórásnyi távolságon belül helyezkedett el, ennek ellenére a diagram kevésbé hasonlít Gauss-görbére. A „nagy átlagba” az 1, 2, illetve 3 kapcsolattal rendelkező családok kerültek. Ebben az esetben az átlagtól legalább két szórásnyi távolságban lévő eseteket tekintettem extrémeknek. Negatív irányban a családok 16%-a (0 kapcsolat), pozitív irányban 14%-a (4 vagy több kapcsolat) került az extrém esetek közé. Előbbiek valószínűleg a környékbeli falvakból vagy a Nagylétára beköltözötték között találták meg házas társukat.⁶⁶³ Az egyes családokhoz köthető kapcsolatok számát befolyásolta az elemzésre kiválasztott

⁶⁶¹ NATA 1870–1929.

⁶⁶² NATA 1870–1929.

⁶⁶³ NATA 1870–1929.

időintervallum, hiszen előfordulhatott, hogy attól hamarabb vagy később házasodtak az adott család gyermekei. Az 1920-as évek vizsgálata esetén több a lezáratlan családlap, így erre az évtizedre bizonyosan torzítanak valamelyest az adatok. További torzítást jelenthet, ha a család termékenységi időszaka a férj vagy a feleség halála miatt hamar lezárult.

A családok átlagos földbirtoka 11 kat. holdat tett ki, viszont a 190-ből csak 66 családnak volt körülbelül ennyi vagy nagyobb földterülete, vagyis a nagyobb kiterjedésű mezőgazdasági üzemmel rendelkező gazdacsaládok valószínűleg feljebb húzták az átlagot, ezért érdemesnek tartottam kiszámítani a fókuszcsoporthoz tartozóknál a mediánt is (8. számú melléklet 4. munkafüzet). A medián 6,5 kat. holdat mutatott, mely érték valószínűleg a helyi keretek között közelebb állhatott az átlagos parcellamérethez.⁶⁶⁴

Ezután következhetett az egyes családokhoz tartozó kapcsolatok és a földbirtok méretének összevetése. A teljes mintát tekintve a két érték között +0,29-es korrelációs együttható állt fent, ami gyenge korrelációra utal. Az elemzés során másfajta összevetést is végeztem a kapcsolatok száma és a földparcella mérete között. A kapcsolatok ábrázolásához készült hisztogram alapján külön válogattam az átlagtól egy, illetve a legalább két szórásnyi távolságban lévő elemeket, és ezeken a csoportokon belül átlagoltam a földbirtok méretét. Az adatok ebben a csoportosítási formában azt mutatták, hogy a kapcsolatok számának emelkedésével párhuzamosan nőtt a családok átlagos földbirtokmérete is. Egy szórásnyi távolságon belül a földbirtok átlagos mérete 10,9 kat. hold, negatív irányú kétszórásnyi távolságban 5,4 kat. hold, míg pozitív irányú legalább kétszórásnyi távolságban 24,8 kat. hold volt.⁶⁶⁵ Mindez azt mutathatja, hogy a kisebb földbirtokkal rendelkezők inkább hajlamosak voltak arra, hogy ne a lokális társadalmon belülről válasszanak párt maguknak.

Azokat a családokat, melyek a kapcsolatok számát tekintve pozitív irányú legalább kétszórásnyi távolságban helyezkedtek el, külön elemzés alá vontam. Ebben a mintában összesen 26 család 114 darab kapcsolata szerepelt. Azt a kérdést vizsgáltam, hogy azok a családok melyek a lokális társadalom vagyonosabb rétegéhez tartoztak (átlag 24,8 kat. hold), illetve 4, 5 vagy 7 kapcsolatot tartottak fent más református törzsökös családokkal, milyen jövedelmi háttérrel rendelkező családokból választottak párt maguknak az 1899 és 1929 közötti időszakban. A 114 kapcsolat 29%-a olyan családhoz fűződött, melynek a kataszteri birtokívek alapján egyelőre nem tudtam azonosítani a földbirtokának kiterjedését, így a további elemzés alapját összesen 81 kapcsolat alkotta.

Amennyiben a fókuszpontban lévő családok esetében a „föld házasodik földdel” elv érvényesült, úgy valószínűleg más hasonló vagyonnal rendelkező famíliákból választottak párt

⁶⁶⁴ NATA 1870–1929.

⁶⁶⁵ NATA 1870–1929.

maguknak. Sok esetben azonban inkább ennek az ellenkezőjét tapasztaltam, ezért három módszert alkalmaztam annak felmérésére, hogy kik tudtak a saját családjuk vagyonához képest jóval nagyobb vagy kisebb földbirtokkal rendelkező famíliába beházasodni. Az egyes családok esetében vizsgálat alá vonatam, melyek házasodtak az övéknél legalább plusz vagy mínusz 5 és 10 kat. holddal, illetve a saját földvagyonuk felénél kisebb vagy nagyobb földbirtokkal rendelkező családból (ezt a módszert már az 1883 és 1893 közötti endogám kapcsolatok elemzéséhez is alkalmaztam). Az 5 kat. hold különbségnél a 26 család 81 kapcsolatának 70%-a számított aszimmetrikusnak, 10 kat. holdnál ugyanez 42%, a harmadik módszernél közel 54%.⁶⁶⁶ Utóbbi esetben a 19. század utolsó harmadának endogám házassági kapcsolataira végzett vizsgálatához hasonló eredmény született, vagyis a földbirtok méretének szempontjából az aszimmetrikus kapcsolatok kialakítása még a 20. század első harmadában is jellemző volt a lokális társadalomra.⁶⁶⁷ Az 5 kat. hold különbség valószínűleg nem szemlélteti eléggé a családok közti vagyoni differenciát, ezért a kapott érték lehetséges, hogy torzított lehet, az több esetben inkább közelebb állhat még a „hasonló” vagyoni helyzethez. Azonban a 10 kat. holdnál nagyobb különbség, illetve az adott család földbirtokának felénél kisebb vagy nagyobb vagyoni különbség már inkább lehetett valós differenciáló tényező. Az esetek nagy részében az elemzésben szereplő családok gyermekei a sajátjuknál kisebb földbirtokkal rendelkező törzsökös famíliából házasodtak, csak a vizsgálható esetek körülbelül 10%-ában hozhatott számukra a házasság anyagi értelemben is kifejezhető pozícionyereséget a helyi társadalomban. Az átlagon felüli kapcsolattal rendelkező családok kapcsolatainak körülbelül 32–44%-a olyan házasságot jelentett, melyben sajátjának felével vagy legalább 10 kat. holddal kevesebb földbirtokkal rendelkezett a választott pár családja.⁶⁶⁸ Mindez azt mutatja, hogy éppen a sok belső kapcsolattal rendelkező családok jelenthettek társadalmi emelkedést azok számára, akik kevesebb vagyont vittek be a házasságba. Nagylétán tehát a sok belső kapcsolattal rendelkező családoknál kevésbé érvényesült az az elmélet, miszerint a földbirtokos családok hasonló vagyont vittek be a házasságba. Valószínűleg a demográfiai véletlenektől, illetve a házassági piacon éppen elérhető személyek számától is függött, hogy a házasulandók mely családokból tudtak párt választani. Természetesen abban az értelemben érvényesült a „föld házasodik földdel” elv, hogy földparcellával rendelkező családból választottak maguknak párt, azonban ezek a házasságok vagyoni szempontból egyenlőtlen kapcsolatok voltak.

⁶⁶⁶ NATA 1870–1929.

⁶⁶⁷ A házassági kapcsolatok viszonylatában a németországi Neckarhausen társadalmának kapcsolatait vizsgálva David W. Sabeau is érzékelt aszimmetrikus relációkat a 18. századra vonatkozóan, azonban a 19. században az egyenrangú kapcsolatok kerültek többségbe. Sabeau 1998: 365. A Nagyléta társadalmának házassági kapcsolataiból levont következtetések európai kontextusban való elhelyezése a kutatás következő szakaszának egyik lépése lehet.

⁶⁶⁸ NATA 1870–1929.

A családok házassági kapcsolatainak áttekintésekor láthatóvá vált, hogy egyes személyek újraházasodtak, mindez pedig megemelte a mintán belül a kapcsolatok számát is. Az újraházasodás 11 családban fordult elő, így az a teljes minta 42%-át érintette, azonban a kapcsolatok számát ez a jelenség már kevésbé befolyásolta, ugyanis a 81-ből csupán 12 darab kapcsolat keletkezett mozaikcsaládban.⁶⁶⁹ A mozaikcsaládok kialakulásának legfőbb oka a megözvegyülés volt (10 eset), míg további kettő alkalommal az előző házasság felbomlását válás okozta. Vagyoni szempontból az újraházasodás alkalmával a legtöbben az előző házassághoz hasonló vagy attól előnytelenebb kapcsolatot tudtak kialakítani. A mintában szereplő családoknak tehát vagyoni emelkedéssel általában nem járt együtt az új házasság, bár lehetséges, hogy nem is ez volt a céljuk, hanem az elveszett munkaerő pótlása, a háztartás fenntartása, kiskorú gyermekek nevelésének biztosítása.⁶⁷⁰

30. táblázat Az újraházasodók és házastársuk családjának földvagyona 1899–1929

Kód	Név	Kat.		Kat.		Kat.		Kat.
		hold	1. házasság	hold	2. házasság	hold	3. házasság	hold
Árva1	Árva Imre	20	Erdős Zsófia	17	Erdős Róza	17	Bíró Eszter	6
Árva9	Árva Sándor	28	Barna Rozália	20	Tóth Ilona	0	-	-
Botos2	Botos Imre	23	Balogh Julianna	17	Berzi Róza	6	-	-
Guba10	Guba Julianna	6	Nagy Imre	0	Bún Imre	3	-	-
Nagy47	Nagy Ágnes	7	Guba József	8	Oláh Imre	5	-	-
Pankotai5	Pankotai Eszter	0	B. Vida József	0	Bökönyi Sándor	n.a.	-	-
Papp3	Papp Lídia	20	Papp Péter	9	Zsíros Sándor	11	-	-
Pongor8	Pongor Lídia	8	Pongor Sándor	6	Nagy Sándor	6	-	-
Pongor13	Pongor Ilona	33	Vida József	130	Balogh Bálint	21	-	-
Vida21	Vida Sándor	130	Pokol Erzsébet	55	Zsíros Rozália	n.a.	-	-
Zsíros11	Zsíros Sándor	11	Z. Nagy Lídia	0	Papp Julianna	0	-	-
	Zsíros Imre	11	Papp Lídia	20	Vida Zsófia	6		

Forrás: NATA 1870–1929; MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet. Saját számítás és szerkesztés.

A mintában szereplő személyek közül Árva Imre házasodott a legtöbbször, az adatbázisban három házassága vált láthatóvá. Árva Imre, Árva Bálint és Szabad Julianna gyermekeként 20 kat. holdat birtokló családból került ki, első házasságát 1905 januárjában Erdős Zsófiával kötötte,⁶⁷¹ akinek az édesapja, Erdős András 17 kat. holdon gazdálkodott.⁶⁷² A házaspár tehát hasonló vagyoni-jövedelmi környezetből érkezett, így valószínűleg hasonló nagyságú vagyont

⁶⁶⁹ NATA 1870–1929.

⁶⁷⁰ Koloh 2021: 246.

⁶⁷¹ NATA 1870–1929.

⁶⁷² HU MNL HBVL VI. 181/eee. 4. kötet. 221. számú birtokív.

tudtak bevinni a házasságba. Erdős Zsófia maga is mozaikcsaládból származott, édesanyja, Balogh Zsuzsanna Erdős András második felesége volt (első feleségét Balogh Juliannának hívták). Árva Imre időközben megözvegyült, majd 27 évesen újraházasodott, 1908 augusztusában Erdős Zsófia mostoha nővérét, Erdős Rózát vette feleségül,⁶⁷³ akinek szintén nem ez volt az első házassága, ugyanis a házassági anyakönyvben elváltként szerepelt. Első férjétől, Zs. Nagy Józseftől valamikor 1903 és 1908 között vált el. Vagyoni szempontból az első feleséghez hasonló környezetből érkezett Erdős Róza is. Talán a házasságot is a vagyon összetartása motiválhatta, amire már korábban is volt példa a családban, hiszen a menyasszony édesapja a volt sógornójét vette feleségül, amikor újraházasodott, ez esetben feltételezhető a családi mintakövetés is. Árva Imre és Erdős Róza házassága azonban nem lehetett felhőtlen, ugyanis 1908 és 1914 között elváltak. Árva Imre 1914 januárjában harmadszorra is megházasodott, ekkor a szintén elvált Bíró Esztert vette feleségül.⁶⁷⁴ Bíró Eszter szülei, Bíró Sándor és Tóth Lília 6 kat. holdon gazdálkodtak,⁶⁷⁵ vagyis ebben az esetben már egyenlőtlen felek között jött létre kapcsolat, a házasságot már kevésbé motiválhatta a vagyon.

Ha összevetjük a mintában szereplő azon eseteket, amelyekben a család vagyonához képest a házaspár másik tagja kisebb földparcellával rendelkező családból került ki, illetve a második házasságok számát, akkor látható, hogy csak hat alkalommal fordult elő, hogy a második házasság hozott jóval kevesebb vagyont az új háztartásba. Az újraházasodás tehát csak részben magyarázza a jelenséget. További 29 esetben azonban már az első házasság alkalmával is kevesebb vagyon került be a háztartásba a házaspár másik tagjától.

A 26 családból összesen 21-et érintett valamilyen formában az a jelenség, mely szerint a gyermekek egy része a család vagyonának felénél kisebb földbirtokkal rendelkező, más református törzsökös családból választott házaspárt.

⁶⁷³ NATA 1870–1929.

⁶⁷⁴ Bíró Eszter első férje Zs. Nagy József volt, aki szintén mozaikcsaládból származott, édesanyja megözvegyülése után Hegedűs Sándorhoz ment feleségül, akitől született is egy lány, akit Hegedűs Juliannának hívtak. A család 8 kat. hold birtokolt, vagyis amikor Zs. Nagy József és Bíró Eszter házasságára sor került közel azonos földbirtokkal rendelkezett a két család. NATA 1870–1929.

⁶⁷⁵ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3. kötet. 116. számú birtokív.

31. táblázat A négyenél több belső kapcsolattal rendelkező családok és a házastárs családjának földbirtoka 1899–1929

Család	Kat. hold	Házastárs családja	Kat. hold
Papp3	20	Balogh11	14
	20	Vida3	-
	20	Papp31	9
	20	Papp19	15
	20	Erdős3	5
	20	Pokol2	39
	20	Zsíros11	11
Pongor13	33	Balogh12	21
	33	Nagy6	5
	33	Nagy25	-
	33	Pongor1	20
	33	Vida21	130
Árva1	20	Erdős1	17
	20	Bíró6	5
	20	Bíró5	15
	20	Bökönyi9	-
	20	Fehér23	21
Balogh11	14	Papp3	20
	14	Erzse2	2
	14	Nagy34	12
	14	Vida17	-
	14	Vida43	79
Zsíros11	11	Papp3	20
	11	Vida9	6
	11	Zsíros8	-
	11	Nagy86	0
	11	Papp22	0
Guba10	6	Nagy72	-
	6	Nagy52	0
	6	Bún3	3
	6	Tóth33	-
	6	Vida31	0
Pankotai5	0	Bökönyi5	-
	0	Karcza5	-
	0	Karcza13	-
	0	Vida16	0
	0	Vida32	0
Papp19	15	Papp3	20
	15	Árva5	47
	15	Pelei16	10
	15	Holló9	7

	15	Tarnóczil	0
Vida21	130	Pongor13	33
	130	Pokol1	56
	130	Mikó2	-
	130	Zsíros3	-
Fehér22	66	Holló5	21
	66	Berzi1	21
	66	Árva9	28
	66	Buzgó4	-
Fekete4	45	Nagy52	0
	45	Szatmári1	-
	45	Zsíros7	7
	45	Pongor5	13
Árva9	29	Fehér22	66
	29	Barna3	20
	29	Fehér2	-
	29	Tóth25	0
Pongor10	25	Tallódi4	-
	25	Oláh8	-
	25	Orvos4	5
	25	Barna7	-
Botos2	23	Berzi3	6
	23	Balogh6	17
	23	Bíró1	1
	23	Mikó17	14
Papp38	22	Poko1	56
	22	Fehér5	-
	22	Szabad1	14
	22	Vass4	11
Barna3	20	Pokol1	56
	20	Pongor3	7
	20	Árva9	28
	20	Tóth23	-
Balogh6	18	Botos2	23
	18	Zsíros1	11
	18	Nagy53	-
	18	Vass7	0
Bíró4	17	Vida20	-
	17	Papp24	17
	17	Karcza3	4
	17	Papp24	17
Papp24	17	Bíró4	17
	17	Bíró5	15
	17	Tóth36	-
	17	Bíró4	17
Bíró5	15	Papp24	17

	15	Árva1	20
	15	Guba6	11
	15	Oláh8	-
Papp2	9	Nagy4	0
	9	Nagy60	0
	9	Nagy81	-
	9	Mikó12	-
Papp31	9	Papp3	20
	9	Guba15	18
	9	Szabad3	2
	9	Nagy98	2
Pongor8	8	Papp1	-
	8	Pongor29	6
	8	Nagy14	6
	8	Vida36	2
Nagy47	7	Vida1	-
	7	Guba8	8
	7	Oláh5	5
	7	Nagy13	1
Kárándi9	3	Papp34	3
	3	Nagy61	-
	3	Nagy16	-
	3	Fehér7	-
Papp34	3	Kárándi9	3
	3	Fehér30	4
	3	Nagy72	-
	3	Nagy38	-

Forrás: MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet. Saját szerkesztés.

A 21 családból azonban csupán három volt olyan, amelyben a párválasztás valódi anyagi visszaesést jelenthetett, ugyanis minden gyermek kisebb vagyonúval házasodott. További 14 alkalommal a család kapcsolatrendszere differenciáltan alakult, volt a gyermekek között legalább egy, akinek a házastársa a család vagyonához mérten hasonló körből került ki, sőt közülük 9 esetben jóval nagyobb földbirtokkal rendelkező famíliából származott a másik fél.⁶⁷⁶ Jónéhány esetben tehát a visszaesés és előrelépés egyaránt jelen volt a családok életében. A vagyont tekintve komolyabb előrelépést viszont általában csak egy gyermeknek sikerült elérni, az ő ágán biztosíthatták be azt, hogy a család anyagi színvonala hosszú távon stabilan magas maradjon. A sok belső kapcsolattal rendelkező családok tehát a legtöbbször arra törekedtek, hogy gyermekeik közül egyet kiemeljenek, a többit lehetőleg hasonló vagyoni helyzetben lévő családhoz adták hozzá, illetve időnként talán a háztartásból kiesett munkaerő pótlására kisebb vagyonú

⁶⁷⁶ NATA 1870–1929.

családból is házasodtak. A vizsgálatba bevont családok többségénél tehát a hasonló és egyenlőtlen kapcsolatok dinamikusan változtak, sokszor választottak hasonló vagyoni csoportból házastársat, azonban a személyek szintjén ez nem érvényesült minden alkalommal. Ha csak a kapcsolatok számát vesszük figyelembe, akkor látható, hogy a 81-ből összesen 35-ször (43%) jóval kisebb földbirtokkal rendelkező családból került ki a házastárs. Mindez legalább részben árnyalhatja a „föld földdel” és a „hasonló a hasonlóval” elvét, hiszen bár Nagylétán is volt ennek lecsapódása a református közösségben, mégsem lehet azt mondani, hogy az kizárólagos lett volna akár a gazdacsaládok szintjén is: csak egy-egy gyermek esetében érvényesült és inkább differenciáltan oszlottak meg a hasonló és egyenlőtlen kapcsolatok.

Két alkalommal a kisebb vagyonnal rendelkező családból történő házasodás nem feltétlenül jelentett hátrányt, ugyanis a Fehér-család (Fehér22) 66,⁶⁷⁷ míg a Vida-család (Vida21) 130 kat. holddal rendelkezett,⁶⁷⁸ és mindegyik ismert kapcsolatuk 20–50 kat. holdat birtokló családdal alakult ki, más hasonló vagyoni helyzetben lévő családot aligha találhattak a községben, így ezek a famíliák már kevésbé számolhattak azzal a lehetőséggel, hogy házasság útján biztosítsák gyermekeik vagyoni gyarapodását.

Egy további esetben a gazdálkodás folytatásához szükséges munkaerő biztosításának stratégiája érhető tetten. Fekete József és Szász Lídia (Fekete4) házasságából öt gyermek érte meg a felnőtt kort, két fiú, József és Imre, valamint három lány, Zsuzsanna, Eszter és Róza. Fekete József kataszteri birtokíve szerint a család 45 kat. holdon gazdálkodott,⁶⁷⁹ majd a családfő 1910 és 1914 között elhunyt. Fekete Eszter 1918-ban a vagyontalan Z. Nagy Bálinthoz ment hozzá, majd 1920-ban hűgát, Rózát is férjhez adták, ő a 13 kat. holdat birtokló Zs. Pongor Sándor felesége lett.⁶⁸⁰ Utóbbinál talán kisebb a két család közötti vagyoni kontraszt, azonban a Fekete-család így is több mint háromszor annyi földet birtokolt, mint Nagyék.

A legtöbb belső kapcsolattal, szám szerint héttel Papp Ferenc és Nagy Zsuzsanna (Papp3) családjára rendelkezett, akiknek mind a hat felnőtt gyermekük Nagylétán házasodott. A házaspárnak két fia, Antal és Ferenc, valamint négy lánya, Eszter, Rózsa, Ágnes és Lídia született.⁶⁸¹ Papp Ferenc kataszteri birtokíve szerint a család 20 holdon gazdálkodott.⁶⁸² A család három alkalommal kötött egyenlőtlen anyagi helyzetben lévő családdal házasságot, ebből kétszer jóval kisebb vagyonnal rendelkezővel, míg egyszer a tőlük dupla annyi földet birtokló Pokol családdal (Pokol2). Papp Rózsa 1909-ben házasodott össze a 9 holdas famíliából származó Papp

⁶⁷⁷ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 258. számú birtokív.

⁶⁷⁸ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 13. kötet. 1315. számú birtokív.

⁶⁷⁹ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 268. számú birtokív.

⁶⁸⁰ NATA 1870–1929.

⁶⁸¹ NATA 1870–1929.

⁶⁸² HU MNL HBVL VI. 181/eee. 9. kötet. 845. számú birtokív.

Józseffel, majd 1910-ben Papp Ágnes kötött házasságot Erdős Józseffel, utóbbi családja 5 kat. holdat birtokolt.⁶⁸³ Az emelkedést Papp Ferenc 1914-es házassága jelentette, mikor elvette Pokol Rózát (39 kat. hold).⁶⁸⁴ Papp Antal, Lídia és Rózsa párja a családéhoz mérten hasonló vagyoni csoportból került ki, míg Papp Eszter férjének vagyona egyelőre ismeretlen. A hat gyermek által kötött első házasságok közül az utolsó volt Papp Ferenc esküvője, tehát 1914 előtt a gyermekek csak hasonló vagy a saját földbirtok felénél kisebb vagyonnal rendelkező törzsökös családból tudtak házasodni. Papp Ferenc apósa, Pokol József nem sokkal a házasság megkötése után, 1914 és 1916 között elhunyt, anyósa, Gyenge Zsuzsanna már az esküvő idején sem élt, bár a Pokol-családban volt két fiú, Lajos és Antal, nem kizárt, hogy sógoruknak is jutott valamilyen szerep a gazdálkodásban.⁶⁸⁵ A Papp-család parcellái háromnegyed részben a falu belterületétől északra, illetve keletre, homoktalajon fekvő, belvízre érzékenyebb Ligeti kaszáló, illetve Feketeföldi kaszáló elnevezésű dűlőkben helyezkedtek el, minőség szerint a 3. és 6. osztályozási csoportba tartoztak, művelési ágat tekintve az egész birtok szántóföldekből állt. A Papp-család tehát homogén gazdasági profillal rendelkezett.⁶⁸⁶ A Pokol-családnak is voltak parcellái az északi határrészben (nem is voltak azok messze Pappék földjeitől), azonban a birtok kétharmada a falu belterületétől délre elhelyezkedő, jó minőségű löszös talajon feküdt, illetve a gazdasághoz tartozott még másfél hold szőlő, illetve kert is.⁶⁸⁷ Utóbbit figyelembe véve Pokol József gazdasága valamivel differenciáltabb szerkezetű volt. A földbirtok kétharmada a Papp-család esetében kb. 9 korona, míg a Pokol-családnál 12 korona tiszta jövedelmet hozott holdanként.⁶⁸⁸ A gazdaság szerkezetét és a jövedelmet tekintve Papp Ferenc és Pokol Róza házassága egyértelműen a Papp-családra nézve tűnik előnyösebbnek. A földbirtok kiterjedésén és jövedelmén kívül természetesen számos tényező, egyéni tulajdonság, élethelyzet befolyásolhatta a párválasztást, amelyet azonban leginkább személyes forrásokból lehetne vizsgálni. Az általam használt kvantitatív forrásokból leginkább a trendek elemzésére nyílt lehetőség. Mindez rámutat az alkalmazott elemzési módszerek korlátjaira.

A különböző minőségű földek eltérő jövedelme felveti annak lehetőségét, hogy a házastárs kiválasztásában nem elsősorban a földbirtok mérete, hanem annak jövedelmezősége lehetett döntő szempont, ennek megfelelően a sajátjuknál fele akkora földbirtokkal bíró családból történő házasodás nem is jelentett akkora visszalépést a két család hasonló kataszteri tiszta

⁶⁸³ NATA 1870–1929.

⁶⁸⁴ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 10. kötet. 955. számú birtokív.

⁶⁸⁵ NATA 1870–1929.

⁶⁸⁶ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 9. kötet. 845. számú birtokív.

⁶⁸⁷ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 10. kötet. 955. számú birtokív.

⁶⁸⁸ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 9. kötet. 845. számú birtokív; HU MNL HBVL VI. 181/eee. 10. kötet. 955. számú birtokív.

jövedelme esetén.⁶⁸⁹ Ezért a legalább négy belső kapcsolattal rendelkező családok körében vizsgálat alá vontam, hogy vajon a földbirtok kiterjedésében tapasztalható családok közti vagyoni különbség változik-e akkor, ha a vizsgálat alapjának a kataszteri tiszta jövedelmet tekintem. Azon esetekben, amelyekben a család földbirtokának felénél kevesebb földdel rendelkező családból került ki a házastárs a kataszteri tiszta jövedelem nem változtatott a családok közötti vagyoni különbségen, az eleve jóval kisebb parcella jobb minősége sem tudta eltüntetni a kisebb vagyonnal rendelkező család hátrányát. Mindez annak fényében nem meglepő, hogy Nagylétán a földparcella mérete (kat. hold) és annak kataszteri tiszta jövedelme (korona) között +0,95-ös korrelációs együttható van, ami az adatok rendkívül erős együtt mozgását jelenti.⁶⁹⁰ A mintában szereplő családoknál tehát a földbirtokok északi vagy déli határban való elhelyezkedése nem okoz nagy aránytalanságot a kataszteri tiszta jövedelem terén.

Visszatérve a Papp-családra, a földbirtok területe és annak jövedelmezősége egy-egy család vagy egyén szintjén mégis érvényesült. Például Papp Antal és Balogh Zsófia 1906-os házassága idején, a Papp-család 20 kat. holdat, a Balogh-család 14 kat. holdat birtokot, előbbinek tehát 30%-kal nagyobb földbirtoka volt, azonban a két család között a kataszteri tiszta jövedelmet tekintve már csak 5% volt a különbség Pappék javára, vagyis a Balogh-parcellák jövedelmezősége eltűntette a földterület tekintetében érzékelhető különbséget.⁶⁹¹ A Papp-család kapcsolataiban még kétszer alakult ki hasonló helyzet, illetve további egy alkalommal, a Pokol-családdal való házasodás során a másik család dupla akkora földbirtoka mellé, még 129%-os jövedelmi különbség is párosult, mely még inkább szemléletessé tette a két család közti vagyoni különbséget.

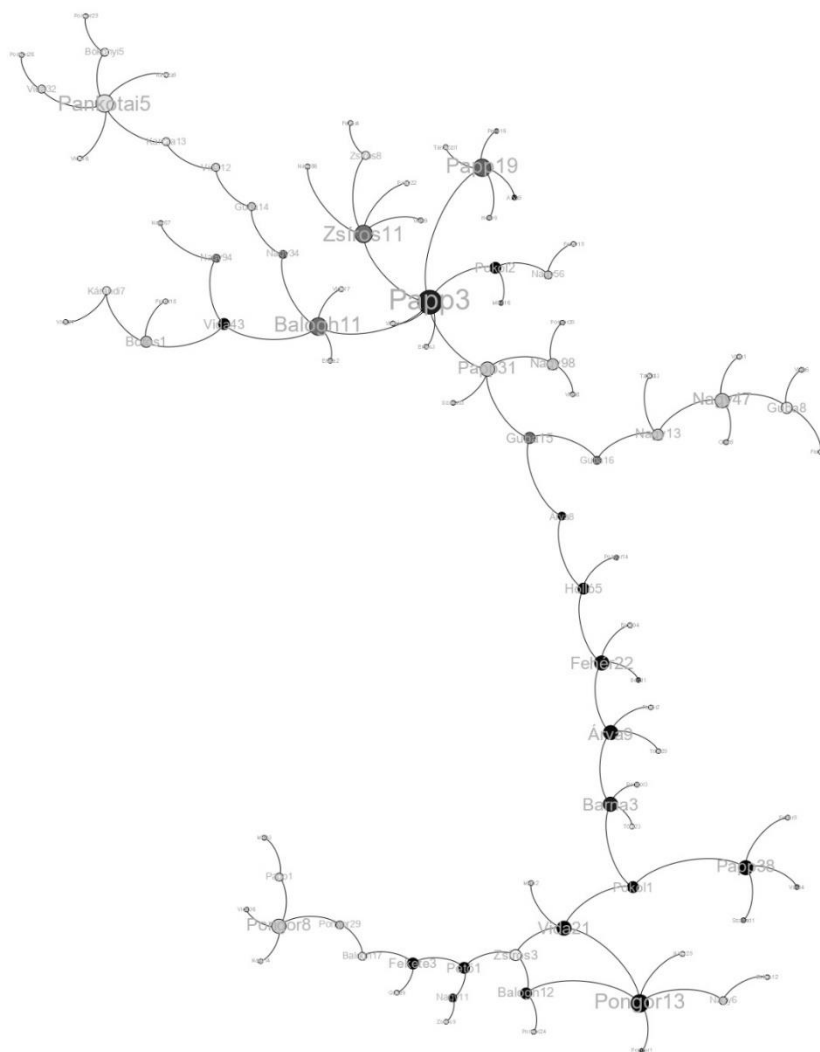
A vizsgált családok közül 14 közvetlenül vagy közvetetten összekapcsolható egy 93 csúcsból álló gráfban (8. számú melléklet 5. munkafüzet). Az alábbi gráfban azokat a nagylétai református törzsökös családokat láthatjuk, amelyek az 1899 és 1929 közötti időszakban kötött házassági kapcsolatok alapján láncszerűen összeköthetők egymással. A gráf nemcsak az átlagtól két szórásnyi távolságban lévő családokat, hanem a „nagy átlag” kapcsolatszámúval rendelkezőket is tartalmazza.

⁶⁸⁹ „A földbirtok materiális értéke függ mennyiségétől, minőségétől, a művelési ágak szerinti megoszlástól, tagosítottaságától, földrajzi fekvésétől és ezzel összefüggésben megközelíthetőségétől.” Molnár 2000: 490–491.

⁶⁹⁰ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet.

⁶⁹¹ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 9. kötet. 845. számú birtokív; HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3. kötet. 60. számú birtokív.

84. ábra Házassági hálózat 1899–1929

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés. Jelmagyarázat: fehér = nincs adat, világos szürke = 1. kat. hold alatt, szürke = 1–9 kat. hold, sötét szürke = 10–19 kat. hold, fekete = 20 kat. hold felett.

Kérdésként felmerülhet, hogy mi lehetett az összetartó erő ebben a széles kapcsolatrendszer mutató hálózatban. A gráf csúcsainak nagy részét a földműves családok alkották, azonban közöttük differenciáltan oszlott el a földbirtok mérete, ugyanis a földnélkülektől a 130 holdat birtokló gazdáig széles palettán változott a földterület mérete.⁶⁹² Szembetűnő, hogy a gráf számos helyen igen sérülékeny, hiszen egy-egy csúcspont kiesésével hamar két nagyobb részre szakadhatna. Például Árv8-tól Pokol11-ig, ha bármely láncszemet kivennénk máris két nagyobb részgráfra oszlana a hálózat.

⁶⁹² NATA 1870–1929.

A hálózat egy részét összekapcsolhatta a földterület kiterjedése, közöttük a „föld házasodik földdel” startégiája érvényesülhetett. Azonban a gráf központi figuráinak csak egy része tartozott ehhez a csoporthoz. Ebben a gráfban a központi csúcspontokat a legalább négy belső kapcsolattal rendelkező családok alkották, ők lehettek a helyi református közösség központi figurái, illetve összekötő elemei. Talán ezzel összefüggésben választhatták azt a stratégiát, mely szerint kapcsolataikat leginkább a közösségen belül építették. Az összekötők között megtalálhatók a földnélküliektől a kisbirtokosokon át a jómódú gazdacsaládok is, vagyis ez a szerepkör nem biztos, hogy a vagyonhoz kötődött. Sokkal inkább a helyi társadalom bizonyos körön belül köztiszteletben álló, magas presztízzsel bíró családait láthatjuk közöttük. „A nagy rokonság, a sok „jó ember”, egyáltalán a társadalmi kapcsolatok kiterjedtsége növelte a tekintélyt. A háznál megforduló látogatók száma, a kapcsolatok intenzitása is a család népszerűségének mércéje.”⁶⁹³ A presztízst mint szimbolikus tőkét jól választott egyéni vagy családi startégiával gazdasági tőkére is lehetett váltani, mint ahogyan fordítva is, egymásra való átváltásuk a mindennapi gyakorlat szintjén is érvényesülhetett.⁶⁹⁴ A helyi társadalomnak tehát számos kisebb-nagyobb központi eleme lehetett, a családfők mint ikonikus figurák állhattak egy-egy mikrocsoport élén, melyek a rokonságon keresztül fűződtek egymáshoz. Esetükben a sok belső kapcsolat kialakításának stratégiája a saját mikrocsoportjukon belüli presztízis fenntartását célozhatta meg.

A föld jelentette az érvényesülés tradicionális útját, ami gyakran a mobilitásnak is teret engedhetett.⁶⁹⁵ A hálózat azt az érzetet kelti, hogy belülről kifelé haladva egyre inkább csökkent a földbirtok mérete. A gráf szélére szorult csúcspontokban elhelyezkedő családoknál a földbirtok mérete a központi szereplőkhöz képest jelentősen csökkent, a földnélküliektől az 5 holdas kisbirtokosokig található itt családok, akik csak egy-egy szállal kapcsolódtak a nagy hálózat-hoz. Esetükben lehetséges, hogy a házasságkötés jelentette kapcsolatteremtés stratégiája a felfelé törekvés lehetett, mely alapján nem közvetlenül, de mégis csatlakozni tudtak a református közösség anyagi értelemben vett vezető csoportjához, és így talán pozíciót is tudtak nyerni. A helyi társadalom két végpontja, a földnélküli és a jómódú gazdacsaládok között az 5–19 holdas famíliák képeztek hidat, így közvetett módon ugyan, de a két csoport mégis rokonsági kapcsolatba kerülhetett egymással. Mindez megteremthette az alkalmat arra, hogy a földnélküliek és törpebirtokosok egy része, akik az adott rokonsági csoport tagjai voltak kapcsolati tőkére tegyenek szert, melyet felhasználhattak a helyi társadalomban való boldogulásuk, érvényesülésük során. Azonban az valószínűleg már az egyén habitusán és tehetségén múlt, hogy a rokoni szálakban rejlő lehetőségeket hogyan tudta mozgósítani és kamatoztatni.

⁶⁹³ Jávor 2000: 645.

⁶⁹⁴ Jávor 2000: 646; Molnár 2000: 496.

⁶⁹⁵ Szilágyi Zs. 2017: 326.

A gráfon kirajzolódó rokonsági csoport⁶⁹⁶ nem egy generáció alatt alakult ki, hanem nemzedékek sokaságának egymásra épülő házassági kapcsolatain keresztül jött léte. Számos esetben ugyanis a házaspárok szülei szintén rokonságban álltak egymással. A föld birtoklására mint anyagi tőkére épülő kapcsolatok alapján létrejött rokonságon belül is dinamikusan változhatott az, hogy az egyes családok kezén generációnként mennyi föld maradt, ami azt is befolyásolhatta, hogy a csoportban az adott család felfelé vagy lefelé mozgott. A demográfiai véletlenek is beleszólhattak abba, hogy a rokonságon belül éppen melyik családhoz került a földbirtok és ezzel az anyagi tőke nagyobb része. A társadalomban betöltött pozíciók így néhány helyi család között dinamikusan ingázhattak. A társadalmi pozíció megtartásának, elvesztésének vagy elnyerésének a saját rokonsági csoporton belül is lehetett jelentősége. A házassági kapcsolatok alapján kirajzolódó hálózat arra szolgáltat példát, hogy két fontos tényező, a nemzetség (törzsközség) és a vagyon együttesen határozta meg a család pozícióját a helyi társadalomban és hozott létre endogámiát.⁶⁹⁷

A jómódú birtokosok csoportjánál a földbirtok egyben tartása mellett más motiváció is arra sarkallhatta ezeket a családokat, hogy egymással házasodjanak. Anyagi jóllétük valószínűleg lehetővé tette számukra, hogy a község vezetésében részt vegyenek. A község képviselő-testületi jegyzőkönyveinek vizsgálatával láthatóvá válna, hogy kik tartották kezükben a helyi szintű döntéshozatalt. Nagyléta képviselő-testületi jegyzőkönyve az 1927 és 1943 közötti időszakra vonatkozóan maradt fent a levéltári iratanyagok között.⁶⁹⁸ A fennmaradt iratanyag jelentős része tehát kívül esik az anyakönyvekből felépített adatbázis időkeretén, csak az utolsó három évre lehet összehasonlítani a kapcsolatok alapján feltérképezett hálózat és a helyi döntéshozatal szereplőit. Azonban a református közösségre vonatkozóan más forrásbázis alapján is kísérletet lehet tenni a döntéshozók meghatározására. Ebben elsősorban az egyházközség presbitériumában keletkezett jegyzőkönyvek segíthetnek, melyek az 1842 és 1930 közötti időszakból maradtak fent.

A presbiteri jegyzőkönyvek a közelmúltban számos történeti munkának kerültek a középpontjába, amelyek között említhető Koloh Gábor Vajszlóra, illetve Tötös Áron Kémerre vonatkozó vizsgálata.⁶⁹⁹ Minkettőjük kutatásában a családi viszályok feltárása során képezték vizsgálat tárgyát az egyházközség jegyzőkönyvei. A presbiteri jegyzőkönyvekből „képet kaphatunk

⁶⁹⁶ „Rokoni csoporton olyan, egymással rokoni kapcsolatban álló egyének együttesét értjük, amely mint csoport környezetével kölcsönhatásban önmaga folytonos fenntartására és újratermelésére képes, megszabja tagjai számára az együttélés és kapcsolattartás szervezetét és normáit, a lakóhelyválasztás, a szexualitás és házasodás, a jogok, státusok, és javak bírásának és örökítésének formáit, s bizonyos gazdasági, politikai és rituális feladatokat lát el, illetve funkciókat tölt be.” Faragó 2000: 449–450.

⁶⁹⁷ Csíki 2018: 85; Pápay 1989: 15–39.

⁶⁹⁸ HU MNL HBVL V. 653/b. 1–5. kötet.

⁶⁹⁹ Koloh 2021; Tötös 2020.

a presbitériumoknak az egyes falvakban végzett fegyelmező-, büntető munkájáról, erkölcsi fel-fogásáról, s ennek révén a felvakban előforduló kihágásokról, büntetésekről is.”⁷⁰⁰ Vajszlón hivatalból a presbitérium tagja volt időnként a tanító, a bíró és számos esetben a jegyzők is, de azok túlnyomórészt a törzsökös gazdák közül kerültek ki. A presbitérium tagjai saját maguk választották meg az új presbitereket, ebben az eljárásban szerepe lehetett a személyes kapcsolatrendszernek.⁷⁰¹ Az egyházi és világi előjáróságok között szoros együttműködés lehetett, személyi állományuk gyakran átfedésben volt egymással, majd fokozatosan elkülönült. Vajszlón viszont a szoros összefonódás a 19. században szüntelenül fennmaradt.⁷⁰² Kérdés azonban, hogy Nagylétán a 20. század első harmadában volt-e még összefonódás az egyházi és a világi előjáróság között. Bár 1927-et megelőzően nem maradt fent a település képviselő-testületi jegyzőkönyve, Bihar vármegye alispáni iratainak levéltári anyagában találtam olyan dokumentumokat, melyek megőrizték két nagylétai képviselőtestületi ülés jegyzőkönyvét.

4. kép Klotz Lajos főjegyző 1930 körül

Forrás: Vermes 1930: 452.

Az egyik ilyen irat 1921 áprilisában keletkezett és az új jegyző, Klotz Lajos megválasztását rögzítette, ezen az ülésen összesen 46-an vettek részt, valószínűleg a képviselő-testület teljes

⁷⁰⁰ Balázs Kovács 1994: 67.

⁷⁰¹ Koloh 2021: 268.

⁷⁰² Koloh 2021: 272.

vagy ahhoz közeli létszámban megjelent.⁷⁰³ A másik dokumentum 1923 júniusában keletkezett, és a tompahegyi föld eladása ügyében született. Ezen az ülésen 36-an vettek részt.⁷⁰⁴

32. táblázat Az előljáráóság és a presbitérium tagjainak összefonódása

Név	Előljáráóság tagja 1921-ben	Presbitérium tagja 1900 és 1921 között	Presbitérium tagja 1921-ben
Árva Imre	igen	nem	nem
Árva József	igen	igen	nem
Barna József	igen	igen	nem
Barna Péter	igen	igen	nem
Fekete József	igen	igen	igen
Guba József	igen	igen	nem
ifj. Papp Sándor	igen	igen	nem
ifj. Pongor István	igen	nem	nem
K. Holló József	igen	igen	igen
K. Vida József	igen	igen	igen
Kárándi Sándor	igen	igen	igen
Karcza Sándor	igen	igen	nem
L. Nagy Lajos	igen	igen	igen
M. Nagy Bálint	igen	igen	igen
M. Nagy József	igen	igen	igen
M. Papp József	igen	igen	nem
Mikó Bálint	igen	nem	nem
Nagy P. József	igen	igen	igen
Papp Imre	igen	nem	nem
Pető Lajos	igen	nem	nem
Pokol József	igen	nem	nem
Szabad József	igen	nem	nem
Tóth József	igen	igen	igen
Vida Imre	igen	nem	nem

Forrás: HU MNL HBVL IV. 406/b. 81. doboz. 2329/1922; NREI 3–4. kötet. Saját szerkesztés.

A református családoknál az 1921-es évre vonatkozóan összevettem az előljáráóság és a presbitérium tagjait. Előbbinek ekkor 24 református tagja volt, közülük 9-en voltak presbiterek is, vagyis a két testület tagjai között ekkor már mérsékelt (37%) volt az összefonódás. Azok, akik 1921-ben előljáráósági tagok voltak, 1900 és 1921 között 66%-ban a presbitériumnak is tagjai voltak hosszabb-rövidebb ideig. Az a tényező, mely szerint ezek a személyek az 1900-as és az

⁷⁰³ HU MNL HBVL IV. 406/b. 81. doboz. 2329/1922.

⁷⁰⁴ HU MNL HBVL IV. 406/b. 100. doboz. 7923/1923. Nagyléta község a tompahegyi föld eladása.

1910-es években a presbitérium tagjai voltak, nem jelenti azt, hogy a képviselő-testületben is meg volt már ekkor a helyük, azonban a helyi előjárósági tagság alapja, vagyis a földbirtok már ekkor is bizonyíthatóan a kezükben volt.

A falusi képviselő-testületeknek is voltak választott és virilis tagjai a 20. század első harmadában, az 1929-es rendezés eredménye szerint Nagylétán 20 választott és 20 virilis tag alkotta az előjáróságot. 1928-ból fennmaradt egy helyi virilis jegyzék, melynek tehát az első 20 helye számított befutónak. Az első 20 helyből 9-et foglaltak el (8 református és 1 görögkatolikus) a helyi törzsökös családok, a többi nem Nagylétán lakó földbirtokosok vagy beköltözött vállalkozók töltötték fel.⁷⁰⁵ A képet tovább árnyalhatja, hogy a listán szereplő első 10 személyből csupán 2 került ki törzsökös családból. A református törzsökös családok szoros házassági kapcsolatai biztosíthaták, hogy az 1920-as években sem hagyták „kicsavarni” a kezükből a helyi formális döntéshozói pozíciókat. Ennek a csoportnak tehát a földbirtok mellett még egy fontos adottsága volt, a helyi döntéshozatal, a lokális hatalom kézben tartása, melynek birtoklása jelentős motivációt jelenthetett az azonos körből való párválasztás szempontjából, mely zárt csoporttá tette őket.

A földbirtok egyben tartása mint stratégia jelent meg Árva Sándor és Árva Julianna házassága kapcsán (Árva9). A férj Árva Sándor és Bíró Mária gyermekeként született 1871-ben, a református anyakönyvek átvizsgálása után három testvérét találtam meg, akik mind jóval idősebbek voltak nála, József 1850-ben, Julianna 1854-ben, Zsuzsanna 1858-ban született, Árva Sándor tehát kései gyermek volt.⁷⁰⁶ Árva Julianna 1874-ben jött világra, szülei a népszerű keresztszülőpárok egyike, Árva Mihály és Pongor Lídia voltak (Árva8). A szülők 1871-ben házasodtak össze, és összesen kilenc gyermekük született, akik közül Mihály 1886-ban, Sándor 1888-ban született. Később mindketten fontos szerepet játszottak a falu előjáróságában. Árva Sándor és Árva Julianna közös őse Árva István és Borsodi Zsuzsanna voltak, ők a férjnek a nagyszülei, míg a feleségnek dédszülei voltak.⁷⁰⁷ Árva Sándor tehát unokatestvére lányát vette feleségül. A nagylétai kataszteri birtokívekben szereplő adatok alapján Árva Sándor nevén megközelítőleg 8 kat. hold, míg Árva Julianna birtokívében 20 kat. hold szerepelt, ez alapján úgy tűnik, hogy a férj számára volt előnyösebb a házasság, hiszen felesége több vagyont vitt be abba. Azonban Árva Sándornak az 1937-es gazdacímtár szerint Vértesen is volt 86 kat. hold birtoka.⁷⁰⁸ Az Árva család ezen ága egyértelműen a falu gazdasági elitjébe tartozott, amely lehetővé tette Árva Sándor számára, hogy 1926-ban, 55 évesen a község főbírójaként kerüljön a

⁷⁰⁵ HU MNL HBVL V. 653/c. 1. csomó. Névjegyzék Nagyléta legtöbb adófizetőiről.

⁷⁰⁶ FSA NREKA.

⁷⁰⁷ FSA NREKA; FSA NREHA.

⁷⁰⁸ Gazdacímtár 1937. 58–59.

nagylétai előjáróság élére, és ezzel a helyi döntéshozatalban is formális pozíciót birtokoljon.⁷⁰⁹ Árva Sándor községi bíróként tagja volt a református presbitériumnak is, így a társadalmi elit-pozícióban is szerepelt.⁷¹⁰ Árva Sándor személyében a falu társadalmának egy olyan alakját láthatjuk, aki a multifunkcionális elit helyi példáját testesítette meg. A helyi előjáróságban betöltött szerepkör azonban nem Árva Sándor bírói tisztségével indult a család életében, hiszen édesapja 1871-ben a közgyám pozícióját töltötte be a faluban.⁷¹¹ Mindez arra utalhat, hogy a helyi elitben betöltött funkció a család esetében „apáról fiúra szállt.” A férj unokatestvére, Árva Mihály is hasonló vagyoni színvonalat képviselt, kataszteri birtokíve szerint összesen 120 kat. hold tulajdonosa volt,⁷¹² viszont ő még 1900 szeptemberében elhunyt, s a község vezetésében helyette fiai, Mihály és Sándor foglaltak helyet a két világháború közötti időszakban. Árva Sándor és Árva Julianna házasságát illetően a földbirtok egyben tartása mellett további motivációt jelenthetett a község vezetésében betöltött szerep megőrzése is. Mindezt tovább erősíthette, hogy a család két ága az 1899 és 1929 közötti időszakban majdnem minden gyermekét, aki Nagylétán házasodott törzsökös református család sarjaival eskette össze. Árva Sándornak és Árva Juliannának négy gyermeke élte meg a felnőtt kort, Julianna (1896), Zsuzsanna (1898), Sándor (1899) és Mihály (1907).⁷¹³ Közülük Árva Julianna 1915-ben Fehér Dánielhez ment feleségül, Árva Sándor Barna Rozáliát, míg Árva Mihály Fehér Esztert vette feleségül, a gyermekek házastársai mind törzsökös, jómódú családból származtak.⁷¹⁴ Fehér Dániel családjának 66 kat. holdja, Barna Rozália szüleinek 20 kat. holdja volt. Közülük csak Árva Zsuzsanna házassága jelentett kivételt, ugyanis ő egy hajdúbagosi néptanítóhoz, Orosz Zoltánhoz ment férjhez 1917-ben.⁷¹⁵ Árva Sándor kétszer házasodott, Barna Rozália halála után megözvegyült, majd feleségül vette Tóth Ilonát 1924-ben, akinek a családja szintén törzsökösnek számított, viszont ebben az esetben a „föld földdel elv” már nem érvényesült, ugyanis a Tóth család ezen ága vagyontalan volt.⁷¹⁶ Árva Mihály két fia, Mihály és Sándor szintén törzsökös családból választott párt, előbbi Guba Rózával, utóbbi Holló Juliannával kötött házasságot.⁷¹⁷ Az Árva-család mindkét ága inkább a helyi társadalmon belül építette kapcsolatait, amit főként a helyi gazdasági, valamint a községi előjáróságban betöltött pozíciók megtartása motiválhatott,

⁷⁰⁹ Vermes 1930: 449.

⁷¹⁰ „Évek hosszú sora óta a református egyház presbytere, a régi 48-as polgári olvasókör pénztárnoka, majd elnöke volt, a Népkör elnöke. A vármegye törvényhatósági bizottságának és a község képviselőtestületének tagja. A Hanga Szövetkezet helyi érdekeltségének volt elnöke, valamint az Egyesült Nagylétai Takarékpénztár volt igazgató-sági tagja.” Vermes 1930: 449.

⁷¹¹ FSA NREKA.

⁷¹² HU MNL HBVL VI. 181/eee. 3. kötet. 19. számú birtokív.

⁷¹³ FSA NREKA; FSA NPSZA.

⁷¹⁴ NATA 1870–1929.

⁷¹⁵ NATA 1870–1929.

⁷¹⁶ NATA 1870–1929.

⁷¹⁷ NATA 1870–1929.

mindez nem egy-egy nemzedék, hanem generációkon keresztül átívelő mintakövetésnek, házassági stratégiának tűnik.

3.3.4. Egy lelkészválasztás viszontagságai

A helyi társadalomban imaginárius szinten húzódo határvonalak feltárásához, megértéséhez a konfliktusmezők vizsgálatán keresztül is közelebb kerülhetünk. A hazai és nemzetközi társadalomtörténeti kutatásokban számos olyan értékes munka született, mely a belső csoportképzés megértésére a lokális konfliktusmezők vizsgálatán keresztül tett kísérletet. Ezek között említendő például Kövér György Tiszaeszlárra vonatkozó elemzése,⁷¹⁸ illetve Paul Boyer és Stephen Nissenbaum szerzőpáros által írt *Boszorkányok Salemben* című kötete.⁷¹⁹ A helyi konfliktusok, az eltérő viselkedésformák vizsgálatakor kibontakozhatnak a lokális társadalomban elkülönülő csoportok, melyek azonban nem feltétlenül tartósak. Egy-egy újabb konfliktus alkalmával a mentális/társadalmi téreben létező csoportok jelentősen átalakulhatnak, ezáltal a történész szüntelen változásában mutathatja meg a helyi társadalmat. Természetesen a forrásadottságoktól is függ, hogy ez az út mennyire járható. A nagylétai református közösség esetében a presbiteri jegyzőkönyvek jelentették azt a forrásbázist, mely alapján a belső erővonalak valamelyest láthatóvá váltak.

A közösség életében az 1911 és 1913 közötti időszak konfliktusok sokaságát hozta a felszínre, amelyekben a helyi társadalom ikonikus figurái, a népszerű keresztszülők, násznagyok is érintettek voltak. A problémahalmaz eredőjét látszólag Marjai Péter lelkész 1912 februárjában történt lemondása jelentette, aki 1882-től 30 éven keresztül teljesített szolgálatot a nagylétai egyházközség kötelékében. A presbiteri jegyzőkönyvből nem derült ki pontosan, hogy Marjai Péter miért távozott a községből, lemondó beszédében csak annyit említett, hogy „30 év nagy idő, s ennek történetéből nagyon sok kedves és szomorú emléket viszek magammal.”⁷²⁰ Mindez homályosan azt sejteti, hogy nem felhőtlen viszonyok között vált el egymástól a lelkész és gyülekezete, valamint a presbitérium. Marjai Péter nem visszavonulás miatt távozott, hanem szülővárosában, Hajdúböszörményben választották meg lelkésznek.⁷²¹

A közösségen belüli feszültséget nem biztos, hogy konkrétan a lelkészválasztás váltotta ki, Marjai Péter lemondása a problémáknak nem oka, hanem inkább következménye lehetett. Már a lelkész lemondása előtt is történetek olyan események, melyek gerjeszthették a feszültséget. Az 1911. szeptember 3-án tartott presbiteri gyűlésen az új temető helyének szánt földterület

⁷¹⁸ Kövér 2011: 169–249.

⁷¹⁹ Boyer – Nissenbaum 2002.

⁷²⁰ NREI 3. kötet 1912.02.11.

⁷²¹ NREI 3. kötet 1912.02.11.

megvásárlása volt a fő téma. A gyűlés kezdetén Marjai Péter lelkész előadta D. Nagy István és Árva József indítványát, „D. Nagy István és Árva József megjelenvén előtte[m] azt indítványozták, hogy a Fisch-birtok eladása alkalmával jó volna az egyház részére a jövőre való tekintettel a régi temető mellett néhány hold földet temető használatra megvenni, mert az új temető néhány évtized múlva betelik, a Sándor utcai temető helyiséget a közegészségügyi törvények tilalma miatt – házsorok közt esvén a helyiség – megnyitni nem lehet.”⁷²² A parcella megvételét láthatóan nem az akkor használt temető szűkössége indokolta, hiszen az az indítvány szerint is „évtizedek múlva” telt volna csak be. A település egyik nagybirtokosa Fisch Ignác volt, aki először bérlőként, majd tulajdonosként 1587 kat. holdat birtokolt a falu határából,⁷²³ mely eladásának hátterében a földet terhelő tetemes adósság,⁷²⁴ valamint a tulajdonos betegsége állhatott.⁷²⁵ A földbirtok kisebbik része a település belterületétől délre fekvő, jó minőségű löszös talajon helyezkedett el. Ebből a birtokrészből szeretett volna a presbitérium 50 kat. holdat vásárolni, az egyházközség kisebb birtokainak eladásával, illetve hosszúlejáratú kölcsön felvételével. A parcella kat. holdanként 1000 koronába került, így összesen 50000 korona előteremtésére volt szükség, melyet az egyházközség úgy próbált fedezni, hogy a tulajdonában lévő kisebb birtokrészeket eladásra kínálta.⁷²⁶ Ezek között szerepelt egy 12 és egy 2 kat. hold méretű birtoktest, előbbiből Tallódi Sándor is vásárolt, utóbbit Árva Bálint vette meg, mindketten presbiterek voltak. Árva Bálintnak családja vagyona révén nagy befolyása lehetett a helyi közösségre.⁷²⁷ Árva Bálint és Tallódi Sándor a parcella megvásárlásával kiaknázhatta helyzeti előnyét, az egyházi föld eladásáról informális úton másoknál hamarabb szerezhettek tudomást. Az 50 kat. hold temető helyiségnek véleményem szerint túlságosan irreális, ugyanis a régi (6,5 kat. hold) és az akkor használt (3,5 kat. hold) református temető együttesen is csak a töredékét alkotta ennek a területnek. A vásárlás mögött tehát más szándék is meghúzódhatott. Az már az indítványban is felmerült, hogy az 50 kat. hold területet haszonbérletként szeretnék bérbe adni, „50 hold haszonbérbe adatván a helyi viszonyok mérlegelése szerint 45–50 K haszonbérrel jövedelmez, a törl. kölcsön a jövedelemből kényelmesen törleszhető lesz, s az egyház jövedelme nem csökken, sőt tetemesen emelkedni fog.”⁷²⁸ A presbiteri gyűlés végül arról is döntött, hogy a megvásárolt parcella „árverésen adassék ki a többet ígérőknek, mely árverésen megjelenni és a haszonbérlők hitelképességét megállapítani a két gondnok, Zsíros József és Barna Imre

⁷²² NREI 3. kötet 1911.09.03.

⁷²³ HU MNL HBVL VI. 181/eee. 5. kötet. 274. számú birtokív.

⁷²⁴ HU MNL OL K 184. 2272. csomó. 66895/1920.

⁷²⁵ Fisch Ignác nem sokkal később el is hunyt 1914 áprilisában. Egyenlőség 1914.04.26.

⁷²⁶ NREI 3. kötet 1911.09.03.

⁷²⁷ NREI 3. kötet 1911.09.28.

⁷²⁸ NREI 3. kötet 1911.09.03.

küldettek ki.”⁷²⁹ A haszonbérlok személyéről nem maradt fent adat, így az sem derült ki, hogy esetleg a presbiterek közül hányan béreltek földet az egyházközségtől, azonban a birtok versenyárverésen való bérbe adásán a testület tagjai ismét helyzetbe kerülhettek, hiszen a társadalom vagyonosabb rétegéből kerültek ki. A földvásárlás kiélezte az ellentéteket, a gyűlésen ugyanis kétféle álláspont alakult ki, egyesek 40 kat. hold, mások 50 kat. hold megvásárlása mellett érveltek, végül név szerinti szavazáson 12:5 arányban az a terv valósult meg, mely szerint 50 kat. hold földet vásároljanak meg a Fisch-birtokból. A földvétel megerősítéséhez még 1911 szeptemberében összehívták az egyházközségi közgyűlést, mely támogatta a presbitérium tervezetét.⁷³⁰ Az egyházi földek eladása után végül még 24 ezer korona kölcsön felvétele vált szükségessé, melyet a Debreceni Főiskola pénztára folyósított, a futamidő 50 évre szólt.⁷³¹ A presbitériumban a földvásárlás kapcsán láthatóan nem volt egység. Ennek feszítő hatása érvényesülhetett a következő évben esedékes lelkészválasztás alkalmával is.

A presbitériumon belüli nyílt konfliktus az új lelkész megválasztása körül bontakozott ki. A testület 1912 májusi gyűlésén tartott beszámolót a lelkész hallgatásra kiküldött bizottság, mely két jelöltet nevezett meg. A presbiterek közül Fias Kálmán karcagi segédlelkészt 15-en, Tarnóczi Lajos mezőtúri segédlelkészt 3-an támogatták.⁷³² A lelkészválasztáson mégis Tarnóczi Lajos győzött, emiatt 17 választópolgár fellebbezést nyújtott be a választás eredményének megsemmisítése céljából, közülük 11-en voltak presbiterek.⁷³³

⁷²⁹ NREI 3. kötet 1911.09.10.

⁷³⁰ NREI 3. kötet 1911.09.10.

⁷³¹ NREI 3. kötet 1911.12.10.

⁷³² NREI 3. kötet 1912.06.05.

⁷³³ NREI 3. kötet 1912.06.05.

33. táblázat A lelkészválasztás eredménye ellen fellebbezők névsora 1912

Sorszám	Név	Házszám	Presbiter-e?	Földbirtok mérete (kat. hold)
1	Alföldi János	229	nem	n.a.
2	Árva Bálint	253	igen	20
3	Árva József	216	igen	47
4	Barna Imre	709	igen	58
5	Barna József	736	igen	56
6	Barna Péter	726	nem	31
7	Bökönyi Sándor	682	igen	2
8	D. Nagy József	183	nem	3
9	Dutka László	529	nem	n.a.
10	Guba Dániel	52	igen	28
11	Guba József	52	igen	72
12	M. Papp József	118	igen	20
13	Papp Sándor	135	igen	21
14	Szmerka Dániel	783	igen	n.a.
15	V. Nagy József	245	nem	n.a.
16	Zsíros József	720	igen	18
17	Zsíros Sándor	771	nem	14

Forrás: NREI 3. kötet. 1912.06.05. Saját szerkesztés.

„Marjay Péter lelkész úr a hajdúböszörményi lelkészi állást 1912. évi január 30-án postára tett levelével, tehát hivatalos nyilatkozatával elfogadta, s ezáltal a nagylétai ref. lelkészi állás megüresedett, s bár Tarnóczi úr ezt biztosan tudta, 1912. évi január 31-én Nagylétára érkezett és 1912. évi február hó 1-én a nagylétai ref. templomban mégis lelkészi szolgálatot teljesített. Tanúkul kérjük erre nézve kihallgatni Marjay Péter hajdúböszörményi lelkészt és Jakucs Sándor nagylétai s. lelkészt [...] visszaélést követett el azáltal, hogy Fekete Imre és M. Nagy Bálint nagylétai ref. egyháztagok házánál járt, utóbbi helyen pedig 1912. évi január 31-én éjfélig tartó disznótoros vacsorán vett részt több szavazó egyháztaggal, hogy megválasztását minél inkább biztosítsa. [...] 1912. január 31-én délután pedig a Függetlenségi körben is megjelent és az ott összegyűlt egyháztagok jelenlétében maga-magát ajánlgató beszédet tartott.”⁷³⁴ A fellebbezők között tehát visszatetszést keltett Tarnóczi Lajos viselkedése, valamint az a tényező, hogy Marjai Péter döntően befolyásolni próbálta a választás végkimenetelét.

Lehetséges, hogy a fellebbezők haragja nem is elsősorban Tarnóczi Lajos, hanem Marjai Péter ellen irányult, a lelkész és a fellebbezők közötti feszültség lehetett oka a távozásnak is. A fellebbezők közül az az M. Papp József fogalmazta meg a nagylétai egyházközség

⁷³⁴ NREI 3. kötet 1912.06.05.

presbitériuma előtt a Tarnóczi Lajossal szemben felhozott vádakat, aki Marjai Péter szomszédja volt. Marjai Péter és M. Papp József azonban nemcsak szomszédok voltak, hanem többször együtt szerepeltek násznagyként, valamint a Nagylétai Takarékpénztár igazgatóságában, egyben üzlettársak is voltak. A helyi takarékpénztár igen hektikusan működött az 1900-as években, a *Központi Értesítőben* szereplő adatok szerint a cégvezetés többször átalakult, gyakran évente cserélődött, ami önmagában is feszültségforrás lehetett. A cégvezetésben beállt egyik ilyen személyi változás éppen Marjai Péter és M. Papp József között zajlott le. A *Központi Értesítő* szerint „Az 1910. évi február hó 8-ik napján tartott rendes évi közgyűlésen igazgatókká választottak Árva József és M. Papp József nagylétai lakosok, kiknek igazgatói minősége és cégjegyzési jogosultsága bejegyeztetik, míg Dr. Halász Áron és Marjay Péter lemondott igazgatóknak ebbéli minőségük és cégjegyzési jogosultságuk töröltetik.”⁷³⁵ Marjai Péter és M. Papp József kapcsolata valószínűleg nem volt konfliktusoktól mentes a lelkész 1912 februárjában bekövetkezett lemondásakor, ugyanis az, hogy M. Papp József állt a fellebbezők élére azt mutatja, hogy ő semmiképpen sem akarta elfogadni Marjai jelöltjét. Kapcsolatuk megromlásához hozzájárulhatott a takarékpénztár cégvezetésében bekövetkezett változás.

A fellebbezésben tehát M. Papp Józsefnek komoly szerepe volt, melyet az is alátámaszt, hogy a 17 fellebbező személy közül 8-an közvetlenül vagy közvetve rokonságba hozhatók vele. M. Papp József sógorsági kapcsolatban állt a fellebbezők névsorában megtalálható Barna Imrével, Barna Péterrel és Barna Józseffel, akik egymás testvérei voltak. Barna Imrén keresztül távoli rokonságba került Guba Dániellel és Guba Józseffel, illetve Barna Bálint (szintén sógor) jóvoltából Árva Józseffel és Árva Bálinttal, két utóbbi személy szintén fellebbezett Tarnóczi Lajos ellen. Árva Bálinton keresztül Bökönyi Sándor is kapcsolatba hozható M. Papp Józseffel. Zsíros József a szomszédság által hozható összefüggésbe Barna Imrével és Barna Péterrel, akikkel egy utcában, a Sziget utcában lakott.

⁷³⁵ *Központi Értesítő* 1911.03.26.

85. ábra A fellebbezők és Marjai Péter lakhelye

Forrás: NREI 3. kötet. 1912.06.05.; MNL HBVL VI. 181/eee. 3–18. kötet. Saját szerkesztés. Megjegyzés: Az egyes személyekhez tartozó sorsszámok a 33. táblázatban tekinthetők meg.

Azok, akik Tarnóczi Lajos és közvetve Marjai Péter cselekedetei ellen fellebbezést nyújtottak be, a lelkéssel és M. Papp Józseffel azonos falurészben laktak. Az ügy kapcsán arra láthatunk példát, hogy a közösségen belüli egy-egy nagyobb konfliktus hogyan hozta mozgásba a falu jómódú gazdacsaládjai között a rokoni szálakat, illetve a szomszédsági kapcsolatokat, és azok egy része hogyan alkotott az azonos cselekvés által látható csoportot a pillanatnyi erőviszonyok függvényében. Az egy-egy konfliktus kapcsán kialakuló csoportok azonban nem biztos, hogy hosszú távon tartósak maradtak, inkább a pillanatnyi érdekek, erővonalak fényében folyamatosan újra és újra alakulhattak.

Tarnóczi Lajos végül nem lett a nagylétai egyházközség lelkésze, későbbi életéről annyit tudok, hogy Bihar község lelkészévé választották meg, az 1920-as években az erdélyi politikai életben vállalt szerepet, és emiatt lelkészi állása többször is ingatag lábakon állt.⁷³⁶ Fias Kálmán szintén nem lett nagylétai lelkész, végül Bihardiószegre került és ott tevékenykedett a két világháború közötti időszakban is.⁷³⁷ A gyülekezetnek tehát ismételten új lelkészt kellett keresnie. A presbiteri jegyzőkönyv szerint a következő lelkészválasztásra 1913 áprilisában került sor,

⁷³⁶ Erdélyi Futár 1927.05.08.

⁷³⁷ Magyar Lapok 1940.10.22.

azonban a jelöltek neve ebben az esetben homályban maradt, ugyanis az egyházközségi jegyzőkönyvben azok nem szerepeltek. A jelöltek nevének kiderítéséhez még további levéltári kutatásokra van szükség. Annyi bizonyos, hogy ez a lelkészválasztás sem zajlott le konfliktusoktól mentesen, ugyanis annak eredményét az egyháztagok egy része ismét megtámadta és élt fellebbezési jogával, ennek indoklására azonban már nem került sor. A választás eredménye ellen egyesek fellebbeztek, mások azonban végleg kenyértörésre vitték a dolgot a presbitériummal, ugyanis kilenc presbiter kilépett a testületből. „Olvastatott U.K. Papp Sándor, Barna József, Árva Bálint, Barna Imre, Zsíros József, Zs. Nagy Imre, Fehér Bálint, M. Papp József és Guba József presbyterek írásban beadott lemondási kérvénye. Egyháztanács lemondásukat megilletődve, sajnálattal tudomásul veszi, szolgálataikat köszönetük kifejezése mellett jegyzőkönyvben megörökíteni rendeli. – mivel a lemondott presbyterek működéséért törvény értelmében is felelősök az idejök alatt történt ténykedésükért a lemondásuk napjáig felelősökké teszi.”⁷³⁸ A kilenc lemondott presbiterből heten már az első lelkészválasztás eredményét megtámadó fellebbezők között is megtalálhatók voltak. Gyakorlatilag azok a presbiterek léptek ki a testületből, akik között az első fellebbezés alkalmával szorosabb rokonsági vagy szomszédsági kapcsolatot⁷³⁹ lehetett feltárni,⁷⁴⁰ ők a kilépés alkalmával is csoportot alkottak, így lehetséges, hogy közöttük valóban közeli kapcsolat állt fent hosszabb távon is. Esetükben a rokonság szimbolikus tőkeként való működtetésre láthatunk példát.⁷⁴¹ A presbitériumban támadt feszültségek azt mutatják, hogy a közösség 1912 és 1913 között válságos helyzetbe került, a távozó presbitereknek pedig rövid távon presztízsveszteséggel is járhatott a kilépés. „A falusi kommunikáció, közvélemény alkotta meg újra és újra a különböző csoportokat.”⁷⁴² A lokális társadalomban érzékenyen érintette az egyént, illetve a családot a becületet aláásó sértés, torzsalkodás, pereskedés, mert azok a szimbolikus tőke alapját, a bizalmat kezdték ki.⁷⁴³ Ez a tényező kényszerítette a kilépők csoportját az új lelkész, Radó József békülékeny hangvétellő fogadására.

A lelkész személyének kérdésében nyugvópontot Radó József 1913 szeptemberi beiktatása hozhatott, amelyen azonban felsejlett a közelmúlt emléke. Az egyik presbiter, Szabó Zsigmond beszédeben a következő szavakat intézte Radó Józsefhez: „s kívánja Istentől, hogy működése valóban apostoli működés legyen, hogy általa és vezetése mellett anyaszentegyházunk sokat

⁷³⁸ NREI 3. kötet. 1913.05.18.

⁷³⁹ A rokonsági csoporthoz a vérrokonok és a távolabbi, „műrokonok” tartoztak, míg a szomszédság inkább területi csoportosulást jelentett. Hoppál 1970: 14.

⁷⁴⁰ Fél Edit és Jávor Kata megfigyelték a paraszti rétegek közötti azon különbséget, mely szerint a vagyonosabb csoportok inkább a rokonsági hálózatra, míg a szegényebbek a szomszédsági kapcsolatrendszerre támaszkodtak. Nagy Varga 2000: 556.

⁷⁴¹ Molnár 2000: 497.

⁷⁴² Csíki 2018: 86.

⁷⁴³ Jávor 2000: 646.

hányattatott hajója végre csendes és biztos kikötőbe juthasson.”⁷⁴⁴ A beiktatáson megjelent a 48-as függetlenségi kör elnökeként az a Barna Péter is, aki a fellebbező és kilépő presbiterek közül Barna Imrének és Barna Józsefnek testvére, M. Papp Józsefnek sógora volt. A kilépett presbiterek csoportja a hosszú távú presztízsveszteséget valószínűleg Barna Péteren keresztül próbálta elkerülni, aki a beiktatáson az új lelkész felé békéltető hangvételű beszédet intézett. „S bár saját álláspontunkat elfogadtatni nem tudtuk, de félre álltunk azonnal, míhelyt a gyülekezet nagyobb része a Tiszteletes Úr mellett foglalt állást, mert kellő utánajárással meggyőződünk, hogy a bizalom helyes irányba terelődött, s az elsorolt aggodalmakra tovább okunk nincs. A küzdelemnek vége! De a mi lelkünkben nem él a legyőzöttek keserősége, hanem él az a jól eső tudat, hogy kötelességünket teljesítettük. Ne keressük többé, ami szétválaszt, hanem keressük, ami egyesít! Tiszteletes úrtól, a Tiszteletes Úr működésétől várjuk, s az Isten házában elmondott beszédére támaszkodva bizton reméljük annak a szeretetnek a kiteljesedését, mely az utóbbi időben soraink között [...] ellentéteket kiegyenlíti, mely bennünket ismét egy táborban egyesít, hogy is közös erővel munkálkodhassunk egyházunk, közösségünk, s így közvetve hazánk javára.”⁷⁴⁵ A beiktatás egy hosszabb távú konfliktusmező lezárását jelenthette. A fellebbezők, majd kilépők csoportja később is távol tartotta magát a presbitériumtól, azonban a helyi gazdasági szerepkörét, valamint az előjáróságban betöltött pozícióját továbbra is megtartotta. Az új lelkész és a távozó presbiterek közötti javuló viszonyra utalhat, hogy több esetben is Radó József volt az egykori egyháztanácsi tagok gyermekeinek házassági tanúja az 1910-es évek végén, illetve az 1920-as években. Barna Imre Julianna nevű leánya 1918 decemberében házasodott össze Fekete Lajossal, illetve Árva Bálint testvérének, Árva Sándornak Sándor nevű fia 1919 márciusában vette feleségül Barna Rozáliát, ezeken az esküvőkön Radó József házassági tanúként jelent meg.⁷⁴⁶

Konklúziók

A falu külső kapcsolatrendszerét, az exogám házassági kapcsolatokat jelentős mértékben befolyásolta a trianoni államhatár, bár a településen élő különböző felekezeti csoportok kapcsolatrendszerét az nem egyformán érintette. A református törzsökös családok belső kapcsolatainak vizsgálatával láthatóvá vált, hogy jónéhány família erősen a falu közösségén belül építette ki kapcsolatait. A jelenséggel kapcsolatban többféle családi stratégia is kibontakozott. Ezek között említhető, hogy a rokonság nagyságának lehetett presztízsnövelő szerepe, emellett lehetséges,

⁷⁴⁴ NREI 3. kötet. 1913.09.28.

⁷⁴⁵ NREI 3. kötet. 1913.09.28.

⁷⁴⁶ NATA 1870–1929.

hogy a sok belső kapcsolattal rendelkező családoknál a közösség központi szereplőit láthatjuk, akik között a földnélküliektől a kisbirtokosokon át a jómódú gazdáig sokan megfordultak. Utóbbiak esetében kibontakozik a földbirtok egyben tartásának stratégiája, mely esettanulmányként például az Árva-családnál is megmutatkozott. További motivációt jelenthetett az eljáróságban betöltött szerepkör (beköltözöttekkel és idegenekkel szembeni), valamint a formális társadalmi, gazdasági elitpozíciók megtartása, a döntéshozatal lehetősége. A sok helyi kapcsolattal rendelkező családoknál azonban úgy tűnik nem volt kizárólagos szempont a „hasonló a hasonlóval” elv a gyermekek párválasztása esetén, ugyanis legtöbb esetben a kapcsolatok differenciáltan oszlottak meg a hasonló és egyenlőtlen vagyonnal rendelkező családok között. A törzsökös családok belső kapcsolatainak alakulására a demográfiai véletlenek is hatással lehettek. A jómódú gazdák és a földnélküliek egy része a rokonságot tekintve nem állt messze egymástól, utóbbiak a „hidat” képző kisbirtokosokon keresztül a házassággal társadalmi mobilitást érhettek el vagy legalábbis kapcsolati tőkére tehettek szert. Úgy gondolom, hogy a különböző házassági stratégiák alapján nem jöttek létre élesen elkülönülő csoportok a református közösségben, a 93 csúcsból álló gráf alapján inkább a mikrocsoportok laza halmaza jellemző, melyek egymásba fűződése hozott létre összefüggő rokonsági csoportot.

A lelkészválasztás egy jól körül határolható rokonsági, szomszédsági csoport cselekvőként való mozgásba lendülését tette láthatóvá a pillanatnyi, illetve hosszú távú érdekek mentén. A konfliktus többféle kontextusban értelmezhető. Szerepet játszhattak abban a hosszú távon ható és összetett gazdasági-társadalmi problémák, a lelkész lemondását megelőző földvásárlás, illetve a személyes ellentétek is.

4. Összegzés

Dolgozatom zárásaként a kutatásom főbb eredményeinek összegzése maradt határa. A közel egy évtizede elkezdett munka során sok remek történész egyéniséget ismertem meg, akik formálták szemléletemet, amelyet a bihari Nagylétával kapcsolatos vizsgálataimban próbáltam hasznosítani. Igyekeztem nyitott lenni a más tudományterületek felől érkező módszertani megközelítések iránt, amelyek a GIS és a hálózattudomány elemzési módszereinek alkalmazásával nyomot is hagytak a disszertáción, ezzel érvényesítve a különböző tudományterületek közötti tudástranszfert. Nagyléta társadalmi- gazdasági folyamatainak vizsgálatával egy 19–20. századfordulós falu történeti mélyfúrása valósult meg, bár a kutatási eredményeket igyekeztem szélesebb környezetben, az Érmellék, az Alföld és olykor tágabb értelemben a Kárpát-medence kontextusában is elhelyezni. Az értekezés első felében a 19. század második felében, s a 20.

század első harmadában jelentkező, Nagylétát és az Érmelléket érintő gazdasági-, társadalmi strukturális változások, illetve az ember környezetéhez fűződő viszonyának feltárására törekedtem, míg a második felében a falusi társadalmat a középpontba állítva, annak kapcsolatrendszerét vizsgáltam közelebbről. A lokális társadalom „ikonikus” figurái természetesen már a strukturális változásokat feltáró fejezetekben is feltűntek, így végül részben ők jelentették az egyes szövegrészek közötti kohéziót.

Az értekezésben elsősorban kvantitatív elemzéseket végeztem, amelyekhez különböző adatbázisok felépítésére volt szükség. Ezek között említhető az egyházi- és polgári anyakönyvek másodpéldányaiból épített NATA 1870–1929 adatbázis, amelyből elsősorban a demográfiai viszonyokra, illetve a lokális társadalom kapcsolatrendszerére tudtam következtetéseket levonni, míg az 1888-as birtokrészleti jegyzőkönyvből, s az 1910-es kataszteri birtokívekből létrehozott adattáblák a birtokviszonyok, illetve a táj átalakulásának nyomon követésénél voltak segítségemre. A történeti térinformatikai rendszer (hGIS) és a hálózatelemzés történeti kutatásba való beemelése elsősorban az adatvizualizációban tudott újítást hozni. A hGIS alkalmazásával lehetőségem nyílt Nagyléta, valamint az Érmellék térbeli folyamatait, illetve a határhasználat változásán keresztül a lokális társadalomnak a környezetéhez fűződő kapcsolatát megragadni. A hGIS-ben rejlő lehetőségeket ugyan más lokális történeti vizsgálatok is használták már, viszont a népszerű keresztszülők és násznagyok kapcsolatrendszerének térbeli elhelyezésére ismereteim szerint még nem született kísérlet a hazai kutatásokban. A hálózatelemzéssel készült gráfok használata hozzájárult a központi szereplők, „összekötők”, hidak, illetve a hozzájuk köthető hálózatos csoportok meghatározásához. Ezzel a személyek közötti kapcsolatokon keresztül a csoportalkotás egy újfajta módja valósulhatott meg.

Az Érmellék kelet-nyugati irányú településtengelyén elhelyezkedő falvakban közös pontként ragadható meg az azonos természetföldrajzi környezet, a községek tájhatáron való fekvése. A vizsgált térség az érmelléki löszös hát és a Nyírség találkozásánál, tájhatáron helyezkedik el, ebből adódóan a települések mezőgazdasági határának talajösszetétele is hasonló, jellemzően a belterülettől délre fekvő löszös talajt az északi határban humuszos homoktalaj, futóhomok váltja. Nagyléta tehát a természetföldrajzi környezetet tekintve a környező településekhez hasonló adottságokkal rendelkezett. A mikrorégió települései közül 1910-ben alföldi kontextusban Nagyléta, Kokad és Hosszúpályi átlagos fejlettségűnek, míg a többi település átlag alattinak számított. A községek közül 1919 előtt és után, valamint 1925-ben Nagyléta piacközpont volt, mely egyedi vonásnak tekinthető a környező településekhez képest, ráadásul 1920 után járásközpont lett a település, vagyis közigazgatási funkciót is kapott. A nem mezőgazdasági keresők aránya Vértesen és Nagylétán volt a legmagasabb 1910-ben. A környezetéből kiemelte még Nagylétát, hogy a településen dohánybeváltó működött, melynek hatására a szomszédos

településekhez képest valamivel előnyösebb helyzetbe került. Nagyléta tehát sok tekintetben árnyalatnyi különbséget mutatott a tájhatáron fekvő más településekhez képest, amelyek viszont jelentőségtöbbletet adtak a községnek, mely tényező hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgálat fókuszpontjába ez a falu került. A két legközelebbi nagyváros, Debrecen és Nagyvárad közül a térség és benne Nagyléta gazdaságilag Debrecen felé gravitált, s az 1894-ben átadott vasútvonal is elsősorban a Debrecen felé való áruszállítást könnyítette meg.

A vizsgált településre és az Érmellékre elvégzett strukturális vizsgálatokon keresztül három „nagy” történeti kérdéshez tudtam kapcsolódni, a trianoni államhatár gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatásához, a 19. század második felében lezajló vízrendezések, mocsárlecsapolások, illetve a demográfiai depresszió, s a demográfiai átmenet kérdéséhez. További vizsgálati szempont volt a népszerű keresztiszülők, illetve násznagyok személyi összetételének elemzése, s rajtuk keresztül a helyi társadalom szerveződésének, csoportjainak feltárása.

A birtokviszonyok alapján kirajzolódó nagylétai (agrár)társadalom szerkezete az 1864-es, 1888-as és 1910-es időmetszetekre vonatkozóan rámutatott arra a hazai társadalomtörténet-írásban jól ismert jelenségre, mely szerint a paraszti társadalmat a 19. század második felében, s a 20. század elején a differenciálódás, s ezzel párhuzamosan a birtokaprózódás jellemezte. A helybeli földszerzési lehetőségek elemzése azonban egy, az átlagostól eltérő folyamatra is fényt derített, ugyanis a Mandel-uradalom, majd a Középegy- és a Családy-, végül a Fisch-birtok felaprózódásával a lokális társadalom egyes csoportjainak, főként a református közösség tagjainak lehetősége nyílt a földfelhalmozásra. Ennek hatására a nagylétai mezőgazdasági határ nagy része a paraszti, kisbirtokos társadalom kezébe került, ez a település egyedi vonása. A Belga Bankkal kötött szerződésben szereplők egy része a családrekonstrukció módszerével összeköthető volt egymással, köztük leginkább oldalági rokonsági kapcsolatok rajzolódtak ki, akik egymáshoz képest hasonló vagyoni helyzetben voltak. Ez alapján úgy tűnik, hogy a földvásárlás nem egyéni, hanem csoportos, kollektív döntés lehetett, melynek keretében a családtagok közösen vállaltak pénzügyi kockázatot és vettek fel hitelt. Az idő előrehaladtával a földvásárlási lehetőségeket egyre inkább a helybeliek tudták kiaknázni. A birtokviszonyok alakulására számottevően hatott a település északi határában a Belga Bank által megvásárolt uradalmi területen folytatott antropogén tájátalakítás, melynek keretében az erdőségek szántófölddé alakítása valósult meg. A nagy gabonakonjunktúra idején a frissen feltört szántóföldek vonzóvá tették Nagylétát nemcsak a helyiek, hanem a Balmazújvárosból érkező telepesek számára is. Ennek hatására vált a település az 1860-as években vándorlási célterületté, majd alakult ki az északi szegletében Újléta néven új település. Ezt követően a térség már nem tudta fenntartani a népességvonzó hatását, azonban az elvándorlás mértéke sem volt kirívó.

Nagylétán a Ligeti tagbirtokok dűlőben a táj antropogén átalakítása az erdőségek kitermelésével és szántófölddé alakításával már a vízrendezés előtt megkezdődött, s ezzel a tájhasználat részben elszakadt a termőhelyi adottságoktól. Az Alföldön, kivált a Tiszántúlon általában a rét és legelő rovására terjedtek ki a szántóföldek, a vizsgált tájban tehát az általánostól eltérő folyamat érvényesült. Az erdők kitermelésével megváltoztak a táj hidrológiai viszonyai, melynek hatására a magaslatokról leszivárgó víz a lapályokban gyűlhetett össze. A Debrecenben mért csapadékösszeg adatok szerint az 1870-es, 1880-as évek fordulóján csapadékosabbá vált az éghajlat, vagyis a táj arculatának megváltozásához egy természetes folyamat is hozzájárult. Az antropogén és a természetes tájatalakulás együttes hatásának eredménye lehetett, hogy a nagylétai legelő és a kokadi erdő között elterülő lapályos területen a II. katonai térképhez képest a III. katonai térkép vizenyősebb térszint mutatott. Részben a csapadékosabb éghajlat, részben a nyírségi birtokosok szakszerűtlen vízlevezetési kísérlete miatt az Érmelléken is szükségessé vált a belvízlevezető csatornák kiépítése, ami magával vonta a szántóföldek újabb expanzióját az 1890-es években. A szántóföldek kiterjedése nagyrészt rossz minőségű homoktalajon valósult meg, a tájhasználat újfent elvált a termőhelyi adottságoktól, mely nem biztosított kiemelkedő bevételnövekedést a mikrorégió lakossága számára. A belvízlevezető csatornák kiépítésével párhuzamosan azonban egy másik tájatalakító folyamat is kibontakozott az 1890-es években, a filoxéravészre reagálva Nagylétán és Újlétán, valamint az Érmellék egy részén megkezdődött a homoktalaj szőlőskertekként való hasznosítása. A szőlők telepítése elősegíthetett a nyílt homokfelületek megfogását, így a korábban végbement (1860-as évek) antropogén tájatalakításhoz (erdők helyét átvevő szántóföldek) jobban alkalmazkodó területhasznosítás, szőlőművelés alakult ki. A vasúthálózatba való bekapcsolódás és a szőlőművelés kiterjesztése kedvező hatással lehetett a térség gazdaságára, ami utat nyithatott a vagyonosodás előtt, elősegítve a paraszti társadalom átalakulását, a polgárosodás felgyorsulását.

A dolgozatban az is vizsgálat tárgyát képezte, hogy a táj átalakulása hogyan hatott vissza a helyi társadalomra, annak mely csoportjai próbáltak meg abból profitálni, és válaszokat találni a földrajzi eredetű kihívásokra. A rossz minőségű talajon kialakított szántóföldek gyenge terméshozama hosszú távon mind az újlétai, mind a nagylétai birtokosokra negatívan hatott. Egy ideig a gabonakonjunktúra miatti magas gabonaár ugyan kompenzálhatta a gyenge termést, azonban az 1870-es évek közepétől, a gabonaáresést követően erre már nem volt lehetőség. Nagylétán a homokföldek döntő többségben a helybeli református családok kezébe kerültek, amelyek a teljes nagylétai földbirtokukat tekintve a helyi birtokstruktúrához képest jobb anyagi körülményekkel rendelkeztek. Az 1888-as kataszteri telekkönyv adatainak és a házassági kapcsolatok alakulásának összevetéséből az volt megállapítható, hogy ezeknek a családoknak gyermekei vagyoni szempontból általában előnytelen házasságot tudtak kötni. A birtoksok további

sorsát igyekeztem nyomon követni az 1910-es kataszteri birtokívekben, akiknél ez lehetséges volt, láthatóvá vált, hogy a Ligeti tagbirtokokban fekvő parcelláktól saját maguk vagy leszármazottjaik időközben megváltak, ami azt jelezheti, hogy a mezőgazdasági határ ezen része a szántóföldi növénytermesztés szempontjából továbbra is gyenge gazdasági potenciállal rendelkezhetett. A filoxéravéssel a Ligeti tagbirtokok helyzete is megváltozott, immunis homoktalaja, melyen szőlőskertek alakultak, felértékelődött. Az Újlétán telepített szőlők viszont nem a helyi társadalom, hanem az elpusztult hegyvidéki borvidékekről érkező, az újratelepítéshez tökével rendelkező szőlőgazdák kezébe kerültek. A helybeli tőkeszegény lakosság Újlétán a filoxéra miatt kínálkozó lehetőséget nem tudta kihasználni.

A 19. század utolsó harmadát jellemző demográfiai folyamatok, illetve az 1870-es évek gazdasági válságának vizsgálata három léptékben, Nagyléta, az Érmellék és Bihar vármegye szintjén valósult meg. Az 1870-es évek elején kibontakozó gazdasági válság Biharban hamarabb kezdődött, illetve később ért véget, mint országos viszonylatban. Ehhez az 1873-as gabonarozs-dán kívül a sorozatosan rossz termésű évek is hozzájárulhattak. Az időjárási anomáliákból fakadó rossz termésű évek demográfiára gyakorolt hatása a 18. századtól egyre csökkent Európában a mezőgazdaság modernizációjával, illetve a közlekedési infrastruktúra fejlődésével, azonban a sorozatosan jelentkező gyenge termésű éveknek regionálisan még a 19. század második felében is negatív hatása lehetett elsősorban a halandóságra. Erre enged következtetni az a tényező, hogy Biharban és a vizsgált mikrorégióban a rossz termésű évek és a hosszan elnyúló demográfiai válság párhuzamosan jelentkezett. A demográfiai válság tekintetében arra a megállapításra jutottam, hogy Katus László országos demográfiai vizsgálatával szemben, Biharban és az Érmelléken, valamint Nagylétán, nemhogy növekedni kezdett a halálozások száma már 1873 előtt – amely ekkor még nem fordult át természetes fogyásba –, hanem ellenkezőleg, ebben a térségben már 1871-ben is természetes fogyás bizonyítható. A járványos betegségekben elhunytak lakhelyének térszerkezeti elemzéséből láthatóvá vált, hogy Nagyléta délnyugati falurésze nagyobb egészségügyi kockázatot jelentett más településrészekhez képest. Ez részben azzal állhatott összefüggésben, hogy ebben a falurészben koncentráálódtak a zsellérek, napszámosok, akik foglalkozásukból fakadóan mozgékonyabbak voltak. A járványoknak való kitettségben szerepe lehetett a közeli temetőknél is. A demográfiai folyamatoknak helyi szinten valószínűleg a birtokviszonyokra is hatása volt. Nagylétán a demográfiai válság okozta többlet-halandóság nélkül felgyorsulhatott volna a birtokaprózódás mértéke, illetve a népességnövekedés felemészthette volna az 1865 és 1883 között jelentkező egy főre jutó földjövedelem-növekedést.

A különböző járványok vizsgálata alapján kimutatható volt, hogy a demográfiai depresszió kialakulásában a koleránál a többi járványnak együttesen nagyobb szerepe volt, vagyis helyi

szinten nem érvényesült a szakirodalom azon állítása, mely szerint a demográfiai válságért a kolera a felelős. Nagylétán a járványos betegségek az egyes felekezeti csoportokra eltérően hatottak, különösen a görögkatolikusokat érintették negatívan. A reformátusoknál a többlethalandóság ellenére az 1870-es években pozitívan alakult a természetes szaporodás, de az 1869-es és az 1880-as népszámlálás között a közösséget mégis tényleges fogyás jellemezte, ami elvándorlásra utal, amelyet az egymást követő rossz termésű évek ösztönözhetnek. A nagylétai reformátusok példáján felmerül a kérdés, hogy az 1869 és 1880 között a Kárpát-medence keleti részére jellemző tényleges fogyás vajon valóban a kolera, esetleg más járványos betegségek okozta természetes fogyásból vagy inkább az elvándorlásból fakadt-e, s ennek milyen táji, regionális differenciái lehettek. A kérdés elemzéséhez azonban más településeknél is hasonló vizsgálatok elvégzésre lenne szükség, ez talán a jövő egyik feladata lehet.

Az alapvető demográfiai mutatók, a csecsemőhalandóság, a nyers születési- és halálozási arányszám alapján elmondható, hogy Nagylétán a demográfiai átmenet a kárpát-medencei viszonyokhoz képest sok tekintetben eltérően alakult. A falu két legnagyobb felekezete a demográfiai viselkedést tekintve eltérő mintázatot mutatott. A reformátusok demográfiai mutatói az 1890-es évektől igazodtak az országos trendekhez, vagyis mind a születések, mind a halálozások száma tartós csökkenésnek indult, s alapvetően kedvezően alakult, ami egy változó társadalom képét mutatja. Ehhez képest a görögkatolikusoknál hosszabb ideig megmaradt a magas termékenység és magas halandóság, s esetükben a csecsemőhalandóság a századforduló után sem csökkent az országos szintre. Ez a jelenség körükben továbbra is magasan tartotta a halandóságot.

A gazdasági kapcsolatok vizsgálata alapján Nagylétának a 20. század elején érzékelhető piacközponti funkcióját részben megalapozhatta, hogy a település már a 19. század elején is két postaút metszéspontjában feküdt. Ez a kedvező helyzet viszont a vasútvonalak kiépülésével eltűnt, ugyanis azok kezdetben elkerülték a kelet-nyugati településtengelyt. A Debrecen–Devecske–Nagyléta vasútvonal 1894-es megnyitásával, Nagyléta és térsége a megelőző időszakhoz képest, újra kedvező forgalmi helyzetben találta magát. A település piacközponti szerepköre a trianoni határváltozás után is megmaradt, s az új államhatár valószínűleg dinamizálhatta is a település gazdaságát és társadalmát. Az 1920-as határváltozás azért nem érintette mélyen a térség gazdaságát, mert az eleve Debrecen felé gravitált. A határváltozás egy gazdasági tekintetben mégis negatívan hathatott. A 19. század végén az Érmellék hagyományos szőlőtermő vidékén és Nagyvárad környékén a filoxéra hatására csökkent a szőlőművelés volumene. Ez a térség felvevőpiacot jelenthetett a táj átalakításával új funkciót kapott létai homoktalajon termelt szőlő számára. Ezt a piacot Trianon után elveszthette Nagyléta, részben ez indokolhatja a szőlőtermelés bővülésének elmaradását az 1920 utáni időszakban. Trianon gazdasági hatása

mellett annak feltárására is kísérletet tettem, hogy az hogyan hatott a helyi társadalom házassági kapcsolataira. A számításokat több időmetszetre is elvégeztem, az 1920 utáni időszakra kapott eredményeket a 19. század utolsó harmadával, illetve a századforduló időszakával igyekeztem összehasonlítani. A vizsgálati eredmények szerint a településen jelen lévő különböző felekezettek házassági kapcsolatrendszerére eltérően hatott a határváltozás, legkevésbé a református első házasságok, míg legmélyebben a római katolikus és izraelita közösséget érintette, bár azt hozzá kell tenni, hogy ebben a felekezeti helyett a foglalkozásnak lehetett nagyobb szerepe. Ugyanis míg a reformátusok jellemzően földművesek, addig a római katolikusok és az izraeliták többségében iparosok és kereskedők voltak, s mivel az utóbbiak mozgékonyabbak voltak, őket más házassági mintázat jellemezte. A házassági kapcsolatok alapján elmondható, hogy az államhatár a kapcsolatokra csak szűk térben hathatott, hiszen Nagylétának az 1920 után határon túlivá vált települések közül már Trianon előtt is csak a szomszédos Bihardiószeggel volt szorosabb kapcsolata, a távolabbi községekkel ez inkább csak alkalomszerű volt.

Az értekezés második felében készültek el a lokális társadalom református közösségének rejtett hálózatait feltáró elemzések. Az elmúlt években olyan hálózattudományi történeti társadalomrekonstrukció végrehajtására törekedtem, amely alkalmas az egyéneket összekapcsoló rokoni, műrokoni vagy gazdasági szálak vizsgálatára, s amelyben megjelennek az egyéni érdekek és a lokális konfliktusok is. A hálózatelemzés során rég letűnt csoportképző stratégiák kerültek felszínre. A lokális skálafüggetlen hálózatokat három különböző kontextusban, a keresztszülők, a násznagyok és a házassági kapcsolatok összefüggésében értelmeztem. A hálózati megközelítésre épülő fejezetekkel elsősorban a hazai társadalomtörténet-írásban született hasonló vizsgálatokban eddig alkalmazott módszerekhez, az adatok vizualizációjához tudtam új építőköveket hozzátenni. A fokszámeloszlás mellett ugyanis kísérletet tettem a legrövidebb utak, „kis világok” és a hálózatos csoportok vizsgálatára is. A kutatási eredményekkel a népszerű keresztszülők és násznagyok személyi összetételének témájához, a csoportképződés, illetve a társadalmi mobilitás, integráció kérdéséhez kapcsolódhattam.

A népszerű keresztszülők és násznagyok a hálózatokat elemző fejezeteken kívül a dolgozat más részeiben is felbukkantak, egy részük a 19. század második felében jelentkező földszerzési lehetőségeket használta ki sikeresen, ott voltak a dohánytermesztők között, a helyi döntéshozó testületekben, a község elöljáróságában, a presbitériumban, s voltak közöttük vállalkozók is. A vizsgált időszakot jellemző, folyamatban lévő átalakulások (a határhasználat megváltozása, a mezőgazdasági határ domborzati viszonyainak adottsága és a mikrorégió gazdasági potenciáljának differenciái) mind számottevően befolyásolták a lokális társadalom belső gazdasági-társadalmi kapcsolatait, így a népszerű keresztszülőket és násznagyokat is. Ezek a személyek döntéshozóként rendelkeztek a falu erőforrásaival, s hálózati pozíciójuknál fogva az

információáramlás fontos csatornái voltak. Cselekvőként aktív alakítói lehettek a helyi folyamatoknak. Mindez az 1912-es lelkészválasztás okozta konfliktusban nyilvánult meg, amelyben a népszerű keresztszülők és násznagyok egy részének főszerep jutott. A konfliktusban a központi figurák az aktuális erővonalak alapján rendeződtek csoportokba. A legrövidebb utak vizsgálata a keresztszülők és a násznagyok esetében is megmutatta, hogy a fokszámoszlás alapján népszerűnek tekintett személyek mellett voltak mások is, akik hálózati pozíciójuknál fogva fontos szerepet játszhattak például az információáramlásban.

A népszerű keresztszülők között foglalt helyet a vizsgált időszakban tevékenykedő két lelkész, akiknek a felkérése helyi szokás lehetett. Szűcs Károly és Marjai Péter kapcsolatai egymáshoz képest eltérő módon épültek fel, előbbi keresztgyermekének szülei differenciáltabb vagyoni helyzetből kerültek ki, utóbbi viszont nagyrészt a legalább negyed telekkel rendelkezők gyermekeit keresztelte, erre a hálózatra később politikai tevékenységét is alapozhatta. A népszerű keresztszülők kapcsolatai alapján kirajzolt hálózatos csoportok megmutatták, hogy a lokális társadalom egyes csoportjai az „ikonikus” figurák köré szerveződtek. E vizsgálat által a helyi társadalmak csoportképzésének egy újfajta formája vált lehetségessé. Egy részüknél kibontakozott a meddő, illetve gyermek nélküli családok stratégiája, akik valószínűleg a keresztszülőségen keresztül igyekeztek szélesíteni társadalmi kapcsolathálójukat. A lokális társadalomban a keresztszülőség intézménye talán az integráció egyik lehetséges módja is lehetett a helyben születettek és a beköltözők számára egyaránt. A keresztszülőségen keresztül nyílt mód a reformátusok és görögkatolikusok között a társadalmi határátlépésre.

A jegyespárok násznagyokhoz (házassági tanúkhöz) fűződő viszonyainak feltárására a hazai társadalomtörténet-írásban ismereteim szerint még nem volt példa. A kutatás lehetőséget kínált a népszerű keresztszülők és násznagyok személyi összetételének komparatív elemzésére. A vizsgálat szerint voltak olyan egyének, akik egyszerre voltak népszerű keresztszülők és násznagyok, azonban a keresztgyermek és a jegyespárok személye néhány kivételt leszámítva többségében eltért, így a két intézmény is elvált egymástól. A népszerű keresztszülők és násznagyok kapcsolatainak a falu belterületi térszerkezetében való elhelyezésével többféle mintázat rajzolódott ki. A törzsökös családból származó, földműves foglalkozású népszerű keresztszülőknél és násznagyoknál a kapcsolatok térbeli elrendeződése a lakóhely közelében mutatott sűrűsödést, ezek szomszédsági, rokonsági relációk lehetnek, ebben a térben számíthattak köztisztviselőknél álló személyeknek. A foglalkozásszerkezeti, vagyoni és térbeli elemzések arra világítottak rá, hogy a kisbirtokos násznagyok népszerűségének alapja lehetett a földbirtok pusztaság megléte, illetve annak mérete, de a településre beköltözött párok számára a köztisztviselőknél álló személyek felkérése szintén a helyi közösségbe való befogadás egyik lehetséges módja, mobilitási csatornája lehetett.

A paraszti társadalom házassági stratégiájával kapcsolatban a hazai társadalomtörténet és a néprajzi szakirodalom azt hangsúlyozta, hogy az azonos vagyoni, jövedelmi helyzetben lévő családok más hasonló anyagi helyzetben lévő családokkal házasodtak. Nagyléta református közössége esetében ezt a tézist az elvégzett kvantitatív vizsgálatok alapján az 1883 és 1893 közötti időszakra, a századfordulóra és a két világháború közti időszakra sem lehetett bizonyítani, mert a házasságokat jelentős részben aszimmetrikus kapcsolatok jellemezték. A párválasztásban a vagyon mellett más pozíciók is fontos szerepet játszottak. A belső (endogám) kapcsolatokkal rendelkező családoknál megállapítható volt, hogy azok, akik kevesebb vagyont vittek be a házasságba általánosan nagyobb belső kapcsolatrendszerrel rendelkeztek a helyi társadalomban, vagyis a föld mellett a házastárs kiválasztásában a társadalmi beágyazottság is ugyanolyan fontos lehetett. A házassági kapcsolatok alapján kirajzolódó hálózatban a központi figuráknak, a családfőknek csak egy része tartozott a nagygazdák közé. Esetükben a mikrocsoportokon belüli több belső kapcsolat kialakítása presztízskérdés is lehetett.

Bibliográfia

Források

Levéltári, múzeumgyűjteményi források

Déri Múzeum Néprajzi Adattár (DMNA)

1842/80. Tanyasi élet a századfordulón, Pál István adatközlése.

Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára (DRKN)

Gyászjelentések. D. Nagy István. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_NAGYD_NAGYM/?pg=182&layout=1&query=D.%20Nagy%20Istv%C3%A1n; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM)

B IX c 45. Postkarte der Österreichischen-Monarchie. 1824. (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/2377/view/?bbox=-5546%2C-9143%2C16176%2C370>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár (MMgMK)

AI 6838. Bodor Antal kérdőívek 1921. Agrártörténeti Iratok Gyűjteménye. Bodor Antal kérdőívek 1921.

PA 6332. Plakát és Aprónyomtatvány Gyűjtemény. Zichy Ferenc bihardiószegei uradalmának árjegyzéke 1875–1876.

PA 2021. Plakát és Aprónyomtatvány Gyűjtemény. Szücs Sándor Fia Szőlőoltványtelep és Bortermelő Részvénytársaság szőlőoltvány, vessző, bor név- és árjegyzéke.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU MNL OL)

K 51 B g-h-i dosszié. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Miniszterelnökségi levéltár. Magyar–Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációjának iratai. Egyes határszakszokra vonatkozó iratok.

K 184. 2335. csomó. 69522/1920. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Földművelésügyi Minisztérium Levéltára. Általános iratok. Lovas Sándor helyszíni szemléje.

K 184. 2272. csomó. 66895/1920. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Földművelésügyi Minisztérium Levéltára. Általános iratok. Birtokleírás.

- K 255. 957. csomó. 2143/1922. Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Pénzügyminisztériumi Levéltár. Elnöki Iratok. Az oláh lakosság magyar ellenes viselkedése miatt súrlódás.
- S 43. No. 10/8. Térképtár. Családi fondokból kiemelt térképek. Lónyay-család (18–20. sz.). *Tabula generalis Regni Hungariae Croatiae et Slavoniae, nec non Magni Principatus Transylvaniae conspectum mappae generalis in IX. sectiones moduli majoris distributae civitates, oppida, stationes et et vias postales singillatim accurateque exhibens.*
- S 79. No. 253/1. Térképtár. Kataszteri gyűjtemény. Bihar megye. Nagy-Léta (1. rész) adóközség, birtokrészleti jegyzőkönyv.
- S 79. No. 253/2. Térképtár. Kataszteri gyűjtemény. Bihar megye. Nagy Léta nagy község, ház és földbirtokosainak névjegyzéke.
- S 79. No. 253/8. Térképtár. Kataszteri gyűjtemény. Bihar megye. Nagyléta (I-ső rész) nagyközség felvételi előrajzai.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (HU MNL HBVL)

- IV. 162/b. 67. kötet. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok. Debreceni és Nagyvárad Úrbéri Törvényszékek iratainak gyűjteménye. A Bihar megyei községekre vonatkozó iratok. Nagyléta úrbéri telekkönyv 1864.
- IV. 406/b. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok. Bihar vármegye alispánjának iratai.
25. doboz. 5184/1887. Bihar vármegye főszámvevőjének jelentése Nagyléta 1887. évi rendes- és pótköltségvetéséről.
81. doboz. 2329/1922. Klotz Lajos jelentkezése. Nagyléta képviselő-testületi jegyzőkönyve 1921. április 30.
100. doboz. 7923/1923. Nagyléta község a tompahegyi föld eladása.
- IV. 469/l. 1. kötet. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok. Bihar vármegye izraelita egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye. Kismarja, Kokad.
- V. 653/b. 1–5. kötet. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek. Nagyléta nagyközség irata. Önkormányzati iratok. Képviselőtestületi jegyzőkönyv 1927–1943.
- V. 653/c. 1. csomó. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek. Nagyléta nagyközség irata. Önkormányzati iratok. Közigazgatási iratok. Névjegyzék Nagyléta legtöbb adófizetőiről.
- VI. 181/eee. 1. kötet. Az államigazgatás területi szervei. A Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőség iratainak gyűjteménye. Nagyléta. Határleírás 1887–1940.

- VI. 181/eee. 3–18. kötet. Az államigazgatás területi szervei. A Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőség iratainak gyűjteménye. Nagyléta. Kataszteri birtokívek.
- VII. 4/b 136. doboz. A jogszolgáltatás területi szervei. Debreceni Királyi Törvényszék. Polgári perek. Tagosítási iratok, Nagyléta.
- VII. 167. 1. doboz. 289/1933. A jogszolgáltatás területi szervei. Derecskei királyi közjegyző iratai. Végrendeletek. M. Papp József végrendelete.
- VIII. 249. Intézetek, intézmények. Alsófokú iskolák. A Nagylétai Római Katolikus Elemi Népiskola iratai.
- IX. 571.b. 39. csomó. Testületek. Az Alsó-Nyírvízszabályozó Társulat iratai. Ügyviteli iratok. Márton Béla pályamunkája.
- XV. 1. a. BmT. 144. Gyűjtemények. Térképtár. Kéziratos térképek. Bihar megye térképei. Nagyléta község határának úrbér szabályozási térképe 1864.
- XV. 1. a. BmT. 147. Gyűjtemények. Térképtár. Kéziratos térképek. Bihar megye térképei. N.létai Liget Kaszáló területének térrajza.

Nagylétai Református Egyházközség Irattára (NREI) (Létavértes)
Presbiteri jegyzőkönyvek. 2–4. kötet. 1846–1921.

Néprajzi Múzeum. (NM)

EADS KTL. 1925. Etnológiai Archívum. Dokumentációs Gyűjtemény. Statisztikai Gyűjtemény. Közigazgatási tájékoztató lapok.

Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK)

Képeslapok. N 597. Üdvözlét Nagylétáról. Vasútállomás.

TK 3018. Térképtár. Önálló kéziratos térképek. Lipszky János: Magyarország és tágabb környéke. Pest, 1799–1803.

Nyomtatott források

BVATKTMÁO 1913. *Bihar vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövedelme. Művelési áganként és osztályonként.* Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.

DKKÖB 1883. *A debreczeni kataszteri kerület összes becslőjárásainak osztályozási vidékenkénti előleges tisztajövedelmi fokozatai és sommás osztálykivonatainak összeállítása.* Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.

- EMN. *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára – Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.
- Gazdacímtár 1897. *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet. Gazdacímtár*. Szerk. nélkül. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Gazdacímtár 1911. *Magyarországi gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavónországok 100. kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke. Az egyes megyék részletes monográfiájával*. Szerk. Rubinek Gyula. Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Budapest.
- Gazdacímtár 1925. *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár a 100. kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. évi adatai alapján*. Szerk. nélkül. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Gazdacímtár 1937. *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár a 100. kat. holdas és ennél nagyobb birtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján*. Szerk. nélkül. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Gönczy Pál 1891. *Bihar megye térképe*. Posner Károly Lajos és fia, Budapest.
- HSK 4. *Hivatalos Statisztikai Közlemények*. 4. évfolyam. 1. füzet. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Pest, 1871.
- HSK 5. *Hivatalos Statisztikai Közlemények*. 5. évfolyam. 1. füzet. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Pest, 1872.
- HSK 6. *Hivatalos Statisztikai Közlemények*. 6. évfolyam. 3. füzet. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1873.
- HSK 7. *Hivatalos Statisztikai Közlemények*. 7. évfolyam. 1. füzet. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1874.
- KEA 1945. *Közép-Európa atlasz*. Szerk. Rónai András. Államtudományi Intézet, Budapest–Balatonfüred, 1945.
- KDMR. *Kisatlasz a dualizmus kori Magyarország regionális társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozásához (1869–1910)*. Főszerk. Demeter Gábor. K.n., Budapest–Debrecen, 2020.
- KSH 1870. *A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Országos Magyar Központi Statisztikai Hivatal, Pest, 1871.
- KSH 1881. *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet*. Országos Magyar Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.
- MÁKT 1914. Magyar Állam közigazgatási térkép 1914. (<https://maps.arcnum.com/hu/map/hungary1914/?bbox=2355068.300656671%2C5980820.93733708%2C25>)

- [00527.9654833614%2C6033944.671995277&map-list=1&layers=127](#); utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- MaNéLe 1980. *Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. kötet. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest. (<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-2056.html>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- MF 1893. *Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek miveltési ágak szerinti feltüntetésével*. K. n., Budapest.
- MKOH 1892. *A Magyar Korona Országainak helységnévtára 1892*. Szerk. Jekelfalussy József. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.
- MKOMS 1897. *A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. Első kötet. A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése az 1895. évi VIII. törvénycikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként*. Országos Magyar Statisztikai Hivatal, Budapest.
- MMÁSZTF 1865. *Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme*. Pest.
- MSÉ 1. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Pest, 1872.
- MSÉ 2. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 2. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1874.
- MSÉ 3. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 3. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1875.
- MSÉ 4. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 4. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1876.
- MSÉ 5. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 5. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1878.
- MSÉ 6. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 6. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1879.
- MSÉ 7. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 7. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1879.
- MSÉ 8. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 8. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1881.
- MSÉ 9. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 9. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.
- MSÉ 10. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 10. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.

- MSÉ 11. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 11. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1883.
- MSÉ 12. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 12. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1886.
- MSÉ 13. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 13. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1885.
- MSÉ 14. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 14. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1886.
- MSÉ 15. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 15. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1887.
- MSÉ 16. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 16. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1890.
- MSÉ 17. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 17. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1890.
- MSÉ 18. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 18. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1891.
- MSÉ 19. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 19. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1891.
- MSÉ 20. *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 20. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892.
- MSÉ Úf. 1. *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam.* 1. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1894.
- MSÉ Úf. 2. *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam.* 2. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1895.
- MSÉ Úf. 3. *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam.* 3. évfolyam. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1896.
- MSK Ús 1. kötet. *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség általános leírása községenként.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1.)
- MSK Ús 2. kötet. *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása községenként.* Bp., 1904. (Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat. 2.)
- MSK Ús 42. kötet. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42.)

- MSK Ús 48. kötet. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községeinkint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48.)
- MSK Ús 69. kötet. *Az 1920. évi népszámlálás. I. kötet. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1923. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69.)
- MSK Ús 83. kötet. *Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83.)
- MSK Ús 105. kötet. *Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1938. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 105.)
- NFAK 1969. *A népmozgalom főbb adatai községeként 1901–1968.* Szerk. Klinger András. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- NFAK 1980. *A népmozgalom főbb adatai községeként 1828–1900.* 7. kötet. Szerk. Klinger András. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Digitális források

1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87400033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D29>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600014.TV&targetdate=&print-Title=1876.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- APNL. A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. Pallas, Budapest. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- EKF. Első katonai felmérés. (<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?bbox=2415188.442390935%2C6000648.942270419%2C2451553.358597608%2C6013929.875934968&map-list=1&layers=147>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

- FSA HRE. Marjai Péter családja. Family Search Adatbázis Hajdúböszörményi Refomátus Egyházközség. Marjai Péter családja. (<https://www.familysearch.org/tree/pedigree/portrait/GXG7-HYM>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NPSZA. Family Search Adatbázis Nagylétai Polgári Születési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/search/image/index?owc=92QM-6TR%3A40680301%2C47024301%3Fcc%3D1452460>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NPHAL. Family Search Adatbázis Nagylétai Polgári Halotti Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TFW-JSH?wc=92Q9-RMS%3A40680301%2C47024301%2C40976801&cc=1452460>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NGRoEHAL. Family Search Adatbázis Nagylétai Görögkatolikus Román Egyházi Halotti Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33W-M9CF-H?mode=g&cat=415487>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NGRoEKA. Family Search Adatbázis Nagylétai Görögkatolikus Román Egyházi Keresztelési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33W-M9CF-H?mode=g&cat=415487>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NGRuEHAL. Family Search Adatbázis Nagylétai Görögkatolikus Rutén Egyházi Keresztelési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33W-MSS7-9?mode=g&cat=415487>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NGRuEKA. Family Search Adatbázis Nagylétai Görögkatolikus Rutén Egyházi Keresztelési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33W-MSS7-9?mode=g&cat=415487>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NREHA. Family Search Adatbázis Nagylétai Református Egyházi Házassági Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/search/record/results?q.birthLikePlace=Nagyl%C3%A9ta&f.collection>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NREHAL. Family Search Adatbázis Nagylétai Református Egyházi Halotti Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/search/record/results?q.birthLikePlace=Nagyl%C3%A9ta&f.collection>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA NREKA. Family Search Adatbázis Nagylétai Református Egyházi Keresztelési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/search/record/results?q.birthLikePlace=Nagyl%C3%A9ta&f.collection>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA ÚPSZA. Family Search Adatbázis Újlétai Polgári Születési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTX1-5L2?wc=92Q9-SPF%3A40680301%2C50149001%2C40679003&cc=1452460>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

- FSA ÚPHAL. Family Search Adatbázis Újlétei Polgári Halotti Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GYWX-XL5?wc=92QH-3TR%3A40680301%2C50149001%2C40749901&cc=1452460>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA ÚREKA. Family Search Adatbázis Újlétei Református Egyházi Keresztelési Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CYQ-W?mode=g&cat=175022>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- FSA ÚREHAL. Family Search Adatbázis Újlétei Református Egyházi Házassági Anyakönyvek. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9CYQ-W?mode=g&cat=175022>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- HBHKF. Habsburg Birodalom Harmadik Katonai Felmérés. (<https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000/?bbox=2424273.562984191%2C6000741.763015903%2C2450051.9507733667%2C6009704.004582339&map-list=1&layers=129>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- HBKT. Habsburg Birodalom Kataszteri Térképek Nagyléte I. rész, 1888. (<https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2431315.4638335365%2C6002886.643298962%2C2444204.657728124%2C6007367.764082181>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- KSH NN. Központi Statisztikai Hivatal. Néesség, népmozgalom. (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- MACSEHT. Magyar Családtörténet-Kutató Egyesület halálloki táblázat. (<https://macse.hu/society/betegsegek.php>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- MFA. Magyarország földtani atlasza. (<https://map.hugeo.hu/atlasz200/>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- MKMKF. Magyar Királyság. Második Katonai Felmérés. (<https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?bbox=2424273.562984191%2C6000741.763015903%2C2450051.9507733667%2C6009704.004582339&map-list=1&layers=5>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- MKF. Magyarország Katonai Felmérése 1941. (<https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941/?bbox=2428789.833632143%2C6002622.612422001%2C2443303.3143777912%2C6007323.489661539&map-list=1&layers=29>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Interjúk

Suta Barnáné-interjú 2020. Suta Barnáné Moldován Mária: Személyes interjú. (Született 1928-ban.) Készítette: Buzgó Gábor, Létavértes, 2020.

Portörő-interjú 2020. Portörő János: Személyes interjú. (Született 1937-ben.) Készítette: Buzgó Gábor, Létavértes, 2020.

Sajtó források

A Hon

Borászati Lapok

Brassói Lapok

Budapesti Közlöny

Debreczen Nagy-Váradi Értesítő

Egyenlőség

Egyetértés

Erdélyi Futár

Friss Újság

Földművelési Érdekeink

Fővárosi Lapok

Gazdasági Lapok

Központi Értesítő

Köztelek

Magyar Czipész Újság

Magyar Dohányújság

Magyar Lapok

Magyar Újság

Nemzetgazdasági Szemle

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Politikai Újdonságok

Vasúti és Közlekedési Közlöny

Adatbázisok

Nagyléai Anyakönyvek Történeti Adatbázisa (NATA 1870–1929). https://www.academia.edu/45005737/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_Nagyl%C3%A9tai_Anyak%C3%B6nyvek_T%C3%B6rt%C3%A9neti_Adatb%C3%A1zisa_1899_1929; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Magyarország településszintű adatbázis (MO. 1865–1910.). (<http://gistory.hu/docs/8/>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Adatbázisok Online (AO.). (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-hajdu-bihar-megyeyei-leveltar-egyhazi-anyakonyvei/?search=Nagyl%C3%A9ta&term=eyJxIjoiTmFneWzDqXRhIiwiznEiOnsiZGJfaWQiOnsiODlmMGZkNWm5MjdkNDY2ZDZlYzlhMjFiOWFjMzRmZmEiOiIz-MjUifX0sInNvcnQiOiJzY29yZSIsImFxiIjoiIiwieYXUeXBIiIjoiIn0%3D>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Magángyűjteményben

Nagyléa piactere az 1930-as években. Magángyűjteményben, Kovács Ilona tulajdona.

Felhasznált irodalom

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta – Kőrösi Zsuzsanna 2000: Kísérlet életútinterjúk kapcsolathálózati elemzésére. In: Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv VIII.* 1956-os Intézet, Budapest. 323–338.
- Albert, Réka – Jeong, Hawoong – Barabási, Albert–László 1999: Diameter of the World-Wide Web. *Nature* (401) 6749. 130–131.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1991: Előszó. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Völgyi Zsuzsa (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata.* Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest. 5–19.
- Bácskai Vera 1979: Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735–1830). In: Horváth Miklós (főszerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XXI.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest. 49–104.
- Balassa Iván – Ortutay Gyula 1980: *Magyar néprajz.* 2. kiadás. Corvina, Budapest. (<https://mek.oszk.hu/02700/02789/html/index.html>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Balázs Kovács Sándor 1994: A presbitérium szerepe a sárközi parasztság életében. *Dunatáj* (17) 2–3. 65–74.
- Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.) 2021: *Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába.* ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.) 2022: *Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak – Zöldtörténelem. Tanulmányok a környezettörténet irodalmából.* ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Ballabás Dániel 2018: *A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai.* PhD-értekezés kéziratban. Eszterházy Károly Egyetem, Eger. (<https://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/66/>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Ballabás Dániel 2019: Családfákon innen és túl. Genealógiai kapcsolatok detektálása a hálózatok segítségével. In: Uő. (szerk.): *Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban.* Líceum Kiadó, Eger. 33–67.
- Ballabás Dániel 2020: Az 1911. évi gazdacímtár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.)

- Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020. Hálózat & hierarchia.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest. 23–49.
- Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon. 2. Az országgyűlés tagjainak archontológiája.* Liceum Kiadó, Eger.
- Barabási Albert-László 2020: *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* 3. kiadás. Fordította: Vicssek Mária. Libri, h.n. [Budapest].
- Barabási Albert-László 2024: *A hálózatok tudománya.* Fordította: Kirchner Edina. Open Books, Budapest.
- Barabási Albert-László – Szántó András 2021: Ahol véget ér a véletlen és elkezdődik a rend. Barabási Albert-László és Szántó András beszélgetése. In: Stang, Alanna (szerk.): *Rejtett mintázatok. A hálózati gondolkodás nyelve.* BarabásiLab. Fordította: Kepes János. Open Books, h.n. [Budapest]. 41–54.
- Bartha Elek 2001: Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán. *Ethnographia* (112) 3–4. 299–340.
- Beck Tibor 2005: A filoxéravész Magyarországon. A kártevő elleni küzdelem az első központi intézkedésektől az államilag támogatott szőlőrekonstrukciós hitelek lejártáig (1872–1910). Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- Beluszky Pál 2001: A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Benda Gyula 1973: *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Benda Gyula 2006: Az átlagtól a mikrotörténelemig, avagy a léptékváltás problémája. Házasságok Keszthelyen (1750–1849). In: Bácskai Vera – Gyurgyák János – Kövér György (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok.* Osiris, Budapest. 510–518.
- Benda Gyula 2008: *Zsellérből polgár. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849.* L'Harmattan, Budapest.
- Berecz Anita 2019: *Választók és választottak. Eger polgársága a 19. században.* PhD-értekezés kéziratban. Eszterházy Károly Egyetem, Eger. (https://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/75/1/Berecz_disszert%c3%a1ci%c3%b3.pdf; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Berend T. Iván – Ránki György 1966: *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berend T. Iván – Szuhay Miklós 1978: *A tőkés gazdaság története Magyarországon, 1848–1944.* 3. kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Bihari-Horváth László (szerk.) 2010a: *Észak-Bihar szőlő- és borkultúrája. Újabb eredmények Észak-Bihar homoki szőlőskert-vidékének néprajzi kutatásában.* Konyár Község Önkormányzata, Konyár.

- Bihari-Horváth László (szerk.) 2010b: *A pályi parasztság hagyományos kultúrája. Néprajzi gyűjtések és kutatási eredmények Hosszúpályiból*. Hosszúpályi Kultúrájáért Alapítvány, Hosszúpályi.
- Bihari-Horváth László 2014: *Legelőpuszták – szőlőskertek – tanyavilágok. Környezetátalakító hasznosítási formák Biharban a 18–20. században*. PhD-értekezés kéziratban. Debreceni Egyetem, Debrecen. (file:///H:/Downloads/1.2. Bihari_Horvath_Laszlo_ertekezes_t.pdf; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Blondel, Vincent – Guillaume, Jean-Loup – Lambiotte, Renaud – Lefebvre, Etienne 2008: Fast unfolding of communities in large networks. *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment* (5) 10. 2–11.
- Bodovics Éva 2020: *Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai*. PhD-értekezés kéziratban. ELTE, Budapest. (https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/51739/dissz_Bodovics_Eva_Judit_tortelemtud-min.pdf?sequence=1&isAllowed=y; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Borsos Balázs 2000: *Három folyó között. A bodrogi közti gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után (1840–1910)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Néprajzi tanulmányok)
- Borsy Zoltán 1961: *A Nyírség természeti földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Borsy Zoltán 1964: A Nyírség geomorfológiai kutatásának gyakorlati vonatkozású eredményei. *Földrajzi Közlemények* (88) 4. 293–308.
- Bourdieu, Pierre 2010: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. K.n., h.n. 156–165.
- Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen 2002: *Boszorkányok Salemben. A boszorkányság társadalmi gyökerei*. Osiris, Budapest.
- Bozó-Szücs Diána 2023: *Az aszódi skandalum. Egy lelkészválasztási per társadalomtörténeti szemszögből 1847–1862*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Buzgó Gábor 2019: Az életút végén. Idős emberek sorsa a Bihar vármegyei Nagylétán az 1930-as években. *Korall* (20) 77. 91–116.
- Buzgó Gábor 2021: A határmentiség kérdése és Nagyléta. Társadalmi és gazdasági változások egy bihari faluban Trianon után. *Századok* (155) 1. 69–98.
- Christian Pfister – Heinz Wanner 2024: *Klíma és társadalom Európában. Az utolsó ezer év*. Ford. Rácz Lajos. Osiris, Budapest.

- Cunfer, Geoff 2016: Adaptation on an agricultural frontier. Socio-ecological profiles of Great Plains. *The Journal of Interdisciplinary History* (46) 3. 355–392.
- Csíki Tamás 2018: *Eltűnt falusi világok. A 20. századi paraszti társadalom az egyéni emlékezetekben*. L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Budapest.
- Csorba László 2019: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka (1867–1890) In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Budapest. 360–384.
- Csorba Péter 2021: *Magyarország kistájai*. Meridián Táj és Környezetföldrajzi Alapítvány, Debrecen.
- DeBats, Donald A. – Gregory, Ian N. 2011: Introduction to Historical GIS and the Study of Urban History. *Social Science History* (35) 4. 455–463.
- Demeter Gábor 2018: Kiegyensúlyozott fejlődés? Az agrárjövödelmek és adóterhek területi mintázata és változása a dualizmuskori Magyarország területén. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen. 15–46.
- Demeter, Gábor 2020: Trends in regional inequalities between 1910 and 1930 in Hungary and the successor states. *Wschodnioznawstwo* (14) 95–115.
- Demeter Gábor 2022: Az agrárfejlettség területi differenciái a dualizmuskori Magyarország területén. In: Szulovszky János – Demeter Gábor (szerk.): *Holdfogyatkozás. Agrár- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest–Debrecen. 7–31.
- Demeter Gábor 2024: *Területi egyenlőtlenségek nyomában a 18. századi Magyarországon*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. (A vidék vonzásában 7.)
- Demeter Gábor – Bagdi Róbert 2016: *A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátoraljaújhelyen 1870-ben A GIS lehetőségei történeti kutatásokban*. K.n., Debrecen–Budapest.
- Demeter Gábor – Koloh Gábor 2020: Birtokstruktúra és jövedelmezőség az Ormánságban és környékén. A siklósi és szentlőrinci járás gazdálkodása (1893–1935). *Agrártörténeti Szemle* (51) 1–4. 25–76.
- Demeter Gábor – Magyarosi Ádám – Bagdi Róbert 2021: *Beteg társadalom. Higiéniai, egészségi és lakhatási viszonyok Debrecenben a két világháború között*.

- Bölcészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. (Történeti térinformatikai tanulmányok 11.)
- Demeter Gábor – Pinke Zsolt – F. Romhányi Beatrix – Vadas András – Bíró László (szerk.) 2021: *Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Bölcészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Demeter Gábor – Pogány Ágnes – Kövér György – Weisz Boglárka (szerk.) 2021: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv. Környezettörténet – Historiográfia*. Bölcészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest.
- Demeter Gábor – Radics Zsolt – Péntes János 2018: Fejlettségi és formális (hasonlósági) régiók és törésvonalak Köztes-Európában 1910–1930. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcészettudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen. 219–254.
- Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt 2024: Területi egyenlőtlenségek Magyarországon Trianon előtt és után. In: Lehmann Kristóf – Solti Ágnes – Spéder Balázs (szerk.): *Függetlenség, hitelesség, stabilitás: Popovics Sándor kora és a Magyar Nemzeti Bank alapítása*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. 168–176.
- Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt – Pinke Zsolt 2022: Sártenger és búzatenger. Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások regionális következményei (1720–2020). *Századok* (156) 5. 963–999.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán 2005: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Budapest. 397–459.
- Dóka Klára 1987: *A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében, 1772–1918*. Mezőgazdasági Ügyvitelszervezési Iroda, Budapest.
- Dóka Klára 1997: *A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században. (Egy táj átalakulása.)* K. n., Gyula.
- Dóka Klára 2006: *A Körös- és Berettyó-völgy gazdálkodása az ármentesítés előtt és után*. Békés Megyei Levéltár, Gyula.
- Dunka Sándor – Fejér László – Vágás István 1996: *A veritékes honfoglalás. A Tisza-szabályozás története*. K. n., Budapest.
- Edvi Illés Sándor 1896: *A magyar királyi államvasutak és az üzemükben lévő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai*. 2. kötet. Magyar Királyi Államvasutak, Budapest.

- Érkövy Adolf 1863: *Az 1863. évi aszályosság a magyar Alföldön. (Közgazdászati tanulmány).* Pest, Kozma Vazul.
- Erős Vilmos 2015: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története.* Ráció Kiadó, Budapest.
- Flatt Károly – Streba Szabolcs – Vende Aladár 1901: Bihar vármegye mezőgazdasága, állattenyésztése és erdőgazdasága. In: Borovszky Samu (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad.* „Apollo” Irodalmi Társaság, Budapest. 317–335.
- Faragó Tamás 1995: A szentendrei kézművesek társadalmi mobilitása a 19. század közepén a házasságkötések tükrében. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére.* Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Debrecen. 125–158.
- Faragó Tamás 1999: A falusi társadalom rétegződéséről (Töprengések egy történeti rétegződésmodell megalkotása közben.) In: Uő. (szerk.): *Tér és idő – Család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976–1992).* Bíbor Kiadó, Miskolc. 63–88.
- Faragó Tamás 2000: Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 393–483.
- Faragó Tamás 2011: *Bevezetés a történeti demográfiába. I. kötet.* Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Fegyő János 1966: Gelej az 1889. és az 1910. évi kataszteri felmérések tükrében. *Agrártörténeti Szemle* (8) 1–2. 46-73.
- Fél Edit – Hofer Tamás 2001: Tanyakertek, patrónus-kliens kapcsolatok és politikai frakciók Átányon. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Kalligram, Pozsony. 237–255.
- Fényes Elek 1839: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* 4. K. n., Pest.
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára.* Pest, Kozma Vazul.
- Fényes Elek 1857: *Ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása.* Pest, Heckenast.
- Fertig, Christine 2009: Rural society and social networks in nineteenth-century Westphalia. The role of godparenting in social mobility. *The Journal of Interdisciplinary History* (39) 4. 497–522.
- Fülöp Imre 1973: A létavértesi „Aranykalász” Termelőszövetkezet története. In: Donáth Ferenc (szerk.): *Termelőszövetkezet-történeti tanulmányok II.* K. n., Budapest. 3–75.
- Für Lajos 2000: *A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására.* Osiris, Budapest.
- Gaál László 1978: *A magyar növénytermesztés múltja.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Galgóczy Károly 1855: *Magyarország, a Szerbvajdaság s a Temesi bánság mezőgazdasági statiszticája. Hivatalos és magán úton gyűjtött legújabb adatok nyomán.* K. n., Pest.
- Galgóczy Károly 1879: A telepítések mai fontossága s vizsgálódás sikerülésök feltételei körül. *Nemzetgazdasági Szemle* (3) 1. 1–36.
- Gallacz János 1896: *Monográfia a Körös-Berettyó-völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról. I. rész. A Körös és a Berettyó völgye.* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad.
- Gladwell, Malcolm 2000: *The Tipping Point.* Little–Brown, Boston–New York–London. 30–88.
- Glósz József 2014: *Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében.* L’Harmattan, Budapest.
- Granovetter, Mark 1991: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Völgyi Zsuzsa (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata.* Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest. 371–399.
- Gregory, Ian N. – Ell, Paul S. 2008: *Historical GIS. Technologies, Methodologies and Scholarship.* Copyright. Cambridge University Press, New York.
- Grósz Lipót 1874: *Az 1872/3. évben uralgott cholerajárvány keletkezése, terjedése s lefolyása, valamint az ez alkalommal tett tapasztalatok.* K. n., Budapest.
- Gunst Péter 1987: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Gyáni Gábor 1995: *Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón.* Városháza, Budapest.
- Gyáni Gábor 1998: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940).* Új Mandátum, Budapest.
- Gyáni Gábor 2006a: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* 2. jav. kiadás. Osiris, Budapest.
- Gyáni Gábor 2006b: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában.* Corvina, Budapest.
- Gyáni Gábor 2016: A város mint zárt és nyitott tér. *Forrás* (48) 7–8. 205–219.
- Gyáni Gábor 2018: Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása. *Forrás* (50) 7–8. 3–17.
- Gyáni Gábor 2020: *A történeti tudás.* Osiris, Budapest.
- Gyimesi Réka 2023: *Bonyhád 19. század második feléből származó forrásainak összekapcsolása és komplex elemzése a történeti demográfia módszereivel.* PhD-értekezés kéziratban.

- Pécsi Tudományegyetem, Pécs. (<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34893/gyimesi-reka-phd-2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Haeffler István (szerk.) 1940: *Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach)*. Magyar Távirati Iroda RT., Budapest.
- Hershberg, Theodore 1978: The New Urban History. Toward an Interdisciplinary History of the City. *Journal of Urban History* (5) 1. 3–40.
- Hofer Tamás 1991: Patrónus-kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Társas kapcsolatok. Műhely 1*. Gondolat, H.n. [Budapest]. 148–158.
- Honvári János 2006: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula, Budapest.
- Hoppál Mihály 1970: *Egy falu kommunikációs rendszere*. Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Központ, Budapest.
- Hughes, J. Donald. 2016: *What is Environmental History? Second edition*. Polity Press, Cambridge.
- Jakab Réka 2014: *Bérlőből polgár. Pápa város zsidó közösségének társadalom- és gazdaságtörténete, 1748–1848*. L'Harmattan Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, h.n. [Budapest].
- Jakobi Ákos 2018: A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen. 117–144.
- Jankó Annamária 2007: *Magyarország katonai felmérései 1763–1950*. Argumentum, h.n. [Budapest].
- Janosov Milán 2023: *DATA. Így hálózna be az adataid*. Open Books, Budapest.
- Jávor Kata 2000: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 601–692.
- Kamarás Ferenc 1991: A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai 1900–1920. In: *Történeti Demográfiai Füzetek 9*. KSH NKI, Budapest. 157–186.
- Kaposi Zoltán 2002: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Karinthy Frigyes 1929: Láncszemek. In: Uő.: *Minden másképpen van*. Athenaeum, Budapest. 85–90.
- Katus László 1980: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle* (23) 2. 270–288.

- Katus László 2021: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* 4. jav. bőv. kiadás. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Keményfi Róbert 2010: Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: különbségteremtő társadalom.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 99–113.
- Kempelen Béla 1937: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok.* I. kötet. K. n., Budapest.
- Kiss Zsuzsanna 2009: A belga bank Magyarországon. A Banque de Credit Foncier et Industriel tevékenysége Magyarországon az 1860-as években. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég Kiadó. 352–358.
- Kiss Zsuzsanna 2014: Gabonaválság a 19. század végén. (Társadalomtörténeti nézőpontok.) *Aetas* (29) 4. 31–44.
- Kohút Sára 2016: *A dohánymonopólium előzménytörténete Magyarországon.* PhD-értekezés kéziratban. Debreceni Egyetem, Debrecen. (<https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/4bec2ea2-cec9-4ef5-819c-51e25574d77c/content>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Koloh Gábor 2020: Presztízis a keresztszülői hálózatban. Komásági kapcsolatok Vajszlón (1806–1895). In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020. Hálózat & hierarchia.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest. 51–67.
- Koloh Gábor 2021: „Szántani lehet, de vetni nem muszáj” Az ormánsági egykezés története (1790–1941). Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Koloh Gábor 2024: Dohánytermesztés a Dél-Dunántúlon a 18. század végétől a 19. század közepéig. *Agrártörténeti Szemle* (65) 1–4. 45–76.
- Kovács Alajos 1933: Belső vándorlások Magyarországon, különös tekintettel Heves vármegyére. *Statisztikai Szemle* (11) 373–394.
- Kovács Bálint 2012: A hálózatelemzés alkalmazásáról a történettudományban. *Világtörténet* (34) 3–4. 187–204.
- Kovács Zoltán 1990: A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények* (114) 1–2. 3–16.
- Kövé György 1986: *1873. Egy krach anatómiája.* Kozmosz Könyvek, Budapest.
- Kövé György 1998: A piacgazdaság kiteljesedése. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918.* Korona Kiadó, Budapest. 343–374.
- Kövé György 2005: Piaci hullámzások és gazdasági növekedés. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Osiris, Budapest. 327–359.

- Kövér György 2011: *A tiszaezlári dráma. Társadalmi látószögek*. Osiris, Budapest.
- Kövér György 2012: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Kövér György 2020: Előszó. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.) *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020. Hálózat & hierarchia*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest. 9–19.
- Kurucz Albert 1964: *Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás*. K. n., Debrecen.
- Lászlóffy Woldemár 1982: *A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) 1922: *Nemzetgyűlési almanach*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest.
- Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) 1931: *Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936*. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest.
- Lepetit, Bernard 1995: Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai. *Aetas* (10) 4. 142–158.
- Letenyei László 1999: A falusi társadalom rejtett kapcsolatai. In: Borsos Endre – Csité András – Letenyei László (szerk.): *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. MTA Politikai Tudományok Intézete – SZÁMALK Kiadó, h.n. 113–148.
- Liczbinska, Grazyna 2010: Diseases, health status, and mortality in urban and rural environments: The case of Catholics and Lutherans in 19th-century Greater Poland. *Anthropological Review* (73) 1. 21–36.
- Liczbinska, Grazyna 2021: Spatial and social inequalities in the face of death. Pilot research on cholera epidemics on Poznan of the second half of the 19th century. *Historical Social Research* (33) 1. 37–53.
- Löherer Andor 1896: *Gazdasági válság és a búza árnyatlása Magyarországon. Okai, eredményei és orvosszerei. Közgazdasági tanulmány*. K.n., Budapest.
- Majláthné Sipos Csilla 2019: Ártéri gazdálkodás a középkori Magyarországon, különös tekintettel a Közép-Tisza vidékére. Kutatástörténeti áttekintés. *Új Nézőpont* (6) 3. 5–34.
- Márki Sándor 1877: *Sarkad története*. K.n., Budapest.
- Mendöl Tibor 1931: Debrecen közlekedésföldrajzi helyzete és az izokrón-térkép. *Debreceni Szemle* (5) 2. 81–95.
- Mikle György – Demeter Gábor 2022: Területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarország területén a török kor után (1715–1720). In: Kövér György – Pogány Ágnes – Demeter Gábor – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022. Területi*

- egyenlőtlenség – Intézményi változás*. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, Budapest. 85–126.
- Molnár Mária 2000: Társadalmi tagozódás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 484–531.
- Murber Ibolya 2019: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* (64) 2. 181–214.
- Nagy Mariann 2003: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagy Sándor 2013: *Standard normális eloszlásértékek*. (<http://nagysandor.eu/Asimov-Teka/N01/index.html>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- K. Nagy Sándor 1886: *Biharvármegye földrajza. Nagy-várad város leírásával és a magyar királyság rövid áttekintésével*. Nagyvárad, Hügel Ottó.
- Nagy Varga Vera 2000: Műrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 532–557.
- Németh Nándor 2005: Területi megoszlások eltérését mérő indexek. In: Nemes-Nagy József (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék és MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 111–116.
- Orosz István 1962: Egy borsodi falu birtokviszonyai a jobbágyfelszabadítás után. In: *A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének Évkönyve I*. Budapest, Tankönyvkiadó. 109–129.
- Orosz István 1965: A differenciálódás és kisajátítás. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Tanulmányok*. II. kötet. Budapest. 9–146.
- Orosz István 1976: Szőlőtermelés a Hajdúkerület városaiban a XVIII-XIX. században. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve III*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen. 57–74.
- Orosz István 1995: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből*. Csokonai Kiadó, Debrecen. (Csokonai História Könyvek.)
- Orosz István 2020: *Tanulmányok az Alföld mezőgazdaságáról*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen.
- Örsi Julianna 1974: A műrokonság egyik formája Karcag társadalmában. *Ethnographia* (85) 2–3. 354–366.
- Örsi Julianna 1983: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században. *Demográfia* (26) 4. 572–597.

- Ötvös László é.n.: *Adalékok az Újlétei Református Egyházközség történetéhez*. Kézirat.
- Pakot Levente 2018: Gazdasági stressz és gyermekhalandóság székelyföldi falvakban, 1840–1914. In: Egyed Emese – Fejér Tamás (szerk.): *Certamen V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában*. K. n., Kolozsvár. 231–246.
- Pálfai Imre 2009: Aszályos évek a Kárpát-medencében a 18–20. században. *Klíma-21” Füzetek Klímaváltozás – Hatások – Válaszok* (3) 57. 107–113.
- Páll István 1993: Egy szabolcsi kirajzású telepeseközség társadalomrajza az I. világháborúig. (Újléta társadalma az egyházközségi forrásanyag alapján). In: Németh Péter (főszerk.): *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve XXXIII–XXXV. (1990–1992)*. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza. 155–224.
- Pápay Zsuzsa 1989: *Rang, párválasztás, közvélemény. Jelentés egy mátravidéki faluból*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Papp István – Péntes János – F. Romhányi Beatrix – Demeter Gábor 2022: A fejlettség regionális mintázatának változása 1330–2010 között a Kárpát-medencében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Demeter Gábor – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022. Területi egyenlőtlenség – Intézményi változás*. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, Budapest. 229–262.
- Péntes János 2018: Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon. Összehasonlító módszertani vizsgálat. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen. 85–116.
- Péntes János – Deák Attila – Hegedűs László Dávid 2018: Periférikusság és határmentiség Magyarországon. In: Péntes János (szerk.): *Falu – város – periféria: határon innen és túl*. Debrecen. 227–235.
- Pinke Zsolt 2015: *Alkalmazkodás és felemelkedés – modernizáció és leszakadás. Kis jégkorszaki kihívások és társadalmi válaszok a Tiszántúlon*. PhD-értekezés kéziratban. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. (<file:///H:/Downloads/pinke-zsolt-phd-2015.pdf>; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Puskás Julianna 1974: Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. *Történelmi Szemle* (17) 1–2. 32–67.
- Rác Lajos 2008: *Magyarország környezettörténete az újkorig*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

- RÁCZ LAJOS 2021: A kis jégkorszak éghajlati változásainak hatása az őszi búza terméseredményeire a Kárpát-medencében a reformkor idején. In: Demeter Gábor – Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2021. Környezettörténet – Historiográfia*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest. 161–196.
- RÁCZ LAJOS 2022: A magyar környezettörténet első három évtizede. *Magyar Tudomány* (183) 7. 910–919.
- RÉTHLY ANTAL 1945: *Debrecen csapadékviszonyai 1854–1943*. Athenaeum, Budapest.
- RÉTHLY ANTAL 1947: *Budapest éghajlata*. Központi Gyógy- és Üdülőhelyi Bizottság, Budapest.
- RÉTHLY ANTAL 1998: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900*. 1. kötet. Országos Meteorológiai Szolgálat, Budapest.
- REVEL, JACQUES 1996: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas* (11) 4. 217–237.
- RÓZSA SÁNDOR 2022: *Kényszer vagy lehetőség? A nagykunsági települések ártéri gazdálkodásának vizsgálata a 18. századi újratereléstől az átfogó folyószabályzások megindulásáig*. PhD-értekezés kéziratban. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger. https://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/109/1/disszert%20a1ci%20b3_rs_2.0.pdf: utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- SABEAN, DAVID WARREN 1990: *Property, Production, and Family in Neckarhausen, 1700–1870*. New York. (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology 73.)
- SABEAN, DAVID WARREN 1998: *Kinship in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SÁNDOR PÁL 1965: A századforduló agrárstruktúrájának vizsgálatához. *Agrártörténeti Szemle* (7) 2–3. 177–198.
- SEBŐK LÁSZLÓ 2005: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet – Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálás – Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, h. n. [Budapest].
- SUBA JÁNOS 2002: Egy határmegállapító bizottság anatómiája: A magyar-csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. In: Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elválaszt” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár – Szindbád Kht., Balassagyarmat–Várpalota. 199–224.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN 1992: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. *Földrajzi Közlemények* (116) 1–2. 45–56.

- Szakál Gyula 2002: *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás*. L'Harmattan, Budapest.
- Szijártó M. István 2014: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest.
- Szilágyi Levente 2014: *Csalános és Vallaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar-román határ kontextusában*. PhD-értekezés kéziratban. Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. (https://harmashatarok.nti.btk.mta.hu/anyagok/OTKA_SzL_Csana-los_Vallaj.pdf; utolsó letöltés: 2025. február 15.)
- Szilágyi Zsolt 2012: *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében*. Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, Kecskemét.
- Szilágyi Zsolt 2016: Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok forrásértéke és forráskritikája az alföldi falvak példáján. In: Pap József – Tóth Árpád – Valuch Tibor (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.)* Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 94–112.
- Szilágyi Zsolt 2017: *Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939*. L'Harmattan, Budapest.
- Szilágyi Zsolt 2018a: A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910). A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldása, az eredmények kontextualizálási kísérlete. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen. 47–84.
- Szilágyi Zsolt 2018b: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén a 20. század első harmadában. *Századok* (152) 1. 85–126.
- Szilágyi Zsolt 2018c: Az életminőség területi különbségeinek változása Magyarországon a 20. század első harmadában. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen. 255–334.
- Szilágyi Zsolt 2021: A trianoni Alföld újraértelmezése. Lehetséges regionális történeti földrajzi, gazdaság- és társadalomtörténeti kontextusok a táj múltjának történelmiesítéséhez (1910–1930). *Új Nézőpont* (8) 1. 5–29.
- Szilágyi Zsolt 2022: *Ismeretlen Alföld. A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején*. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

- Szilágyi Zsolt 2025: *Másképp. Alkalmazkodó változás és moduláris modernizáció: új perspektívák és módszerek a 18–20. századi Kárpát-medencei gazdasági- társadalmi folyamatok megértéséhez.* (Kézirat formájában, mely az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport keretében készült. Várható megjelenés 2025. januárja. Tervezett kiadó: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.)
- Szuhay Miklós 1971: A szántóföldi termelés fejlődése a magyar mezőgazdaságban 1867–1914 között. *Agrártörténeti Szemle* (13) 1–2. 38–62.
- Takács Lajos 1964: *A dohánytermesztés Magyarországon.* Budapest.
- Takács Tibor 2008: *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében.* L'Harmattan, Budapest.
- Tárkány Szücs Ernő 2003: *Magyar jogi népszokások.* Második, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Taylor, Alan 2022: Természetellenes egyenlőtlenségek – társadalom és környezettörténetek. In: Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.) 2022: *Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába.* ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 115–131.
- Telbisz Tamás – Bottlik Zsolt – Mari László 2012: A földrajzi possibilizmus geoinformatikai megközelítése Montenegró példáján. In: Nyári Diána (szerk.): *Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának tanulmányai.* Szegedi Tudományegyetem TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. 830–844.
- Timár Lajos 1993: *Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944.* Magvető, Debrecen.
- Tokai Gyula 1992: *Nagyléta földje és népe. Részletek a község történetéből a kiegyezésig.* K.n., Vámospércs.
- Tomka Béla 2018: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 47–79.
- Tóth Árpád 2009: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között.* Kalligram, Pozsony.
- Tóth Árpád 2012: Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. In: Kenyeres István (főszerk.): *URBS. Magyar város-történeti évkönyv VII.* K.n., Budapest. 263–282.

- Tóth Árpád 2014: Patrónus a késő rendi városi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében. In: Gyulai Éva (szerk.): *Úr és szolga a történettudomány egységében. Társadalomtörténeti tanulmányok. In memoriam Vári András (1953–2011)*. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, Miskolc. 78–92.
- Tóth Tibor 1966: Adács község birtokviszonyai 1850–1877. *Agrártörténeti Szemle* (8) 3. 363–377.
- Tóth Zoltán 1989: *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi rétegződés a polgári átalakulásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tóth Zoltán 2000: Luka. A paraszti társadalom folyamatossága a jobbágyfelszabadítás után. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tötös Áron 2020: *Kémer öröksége. Társadalom, kultúra és gazdaság a szilágysági nagyközségben*. Körösvidéki Múzeum Kiadó, Nagyvárad.
- Vajda Mária 2009: A szőlőművelés szokáshagyományai Álmosdon. In: Kállai Irén – Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum évkönyve XII–XIV*. K.n., Berettyóújfalu. 153–188.
- Vályi András 1799: *Magyar országnak leírása*. 2. kötet. Buda, A Királyi Universitásnak betűivel.
- Varga Antal 1958: *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen Város Tanácsa Művelődési Osztálya és a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Hajdú-Bihar Megyei Szervezete, Debrecen.
- Varga Gyula 1975: Az érmelléki szőlőkultúra. In: Dankó Imre (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974*. K.n., Debrecen. 431–534.
- Vargha Gyula 1891: Magyarország 1891. évi aratása. In: Jekelfalussy József (szerk.): *Nemzetgazdasági Szemle*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest.
- Veliky János 1970: Megjegyzések a magyar parasztbirtok kapitalizmuskori fejlődéséhez. In: Szendrey István (szerk.): *Magyar Történeti Tanulmányok III*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. 93–107.
- Vermes Ernő 1930: *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után*. K.n., Berettyóújfalu.
- Vespignani, Alessandro 2020: *A jóslás algoritmusai. Hogyan befolyásolható a jövő a tudomány segítségével?* Fordította: Balázs István. Libri, h.n., [Budapest].
- Vörös Károly 1979: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- White, Richard 1980: Poor Men on Poor Lands: The Back-to-the-Land Movement of the Early Twentieth Century: A Case Study. *Pacific Historical Review* (49) 1. 105–131.
- Zoványi Jenő 1977: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. kiadás. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

Melléklet

1. számú melléklet: Az anyakönyvekből felépített adatbázis

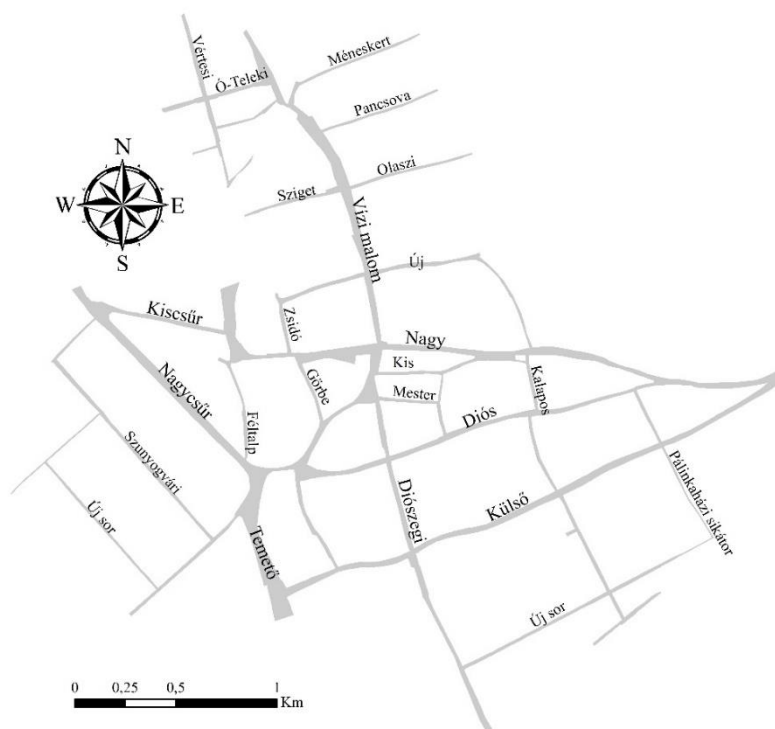
Nagylétei Anyakönyvek Történeti Adatbázisa (NATA 1870–1929). (https://www.academia.edu/45005737/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_Nagyl%C3%A9tai_Anyak%C3%B6nyvek_T%C3%B6rt%C3%A9neti_Adatb%C3%A1zisa_1870_1929; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Az adatbázishoz tartozó QR-kód:

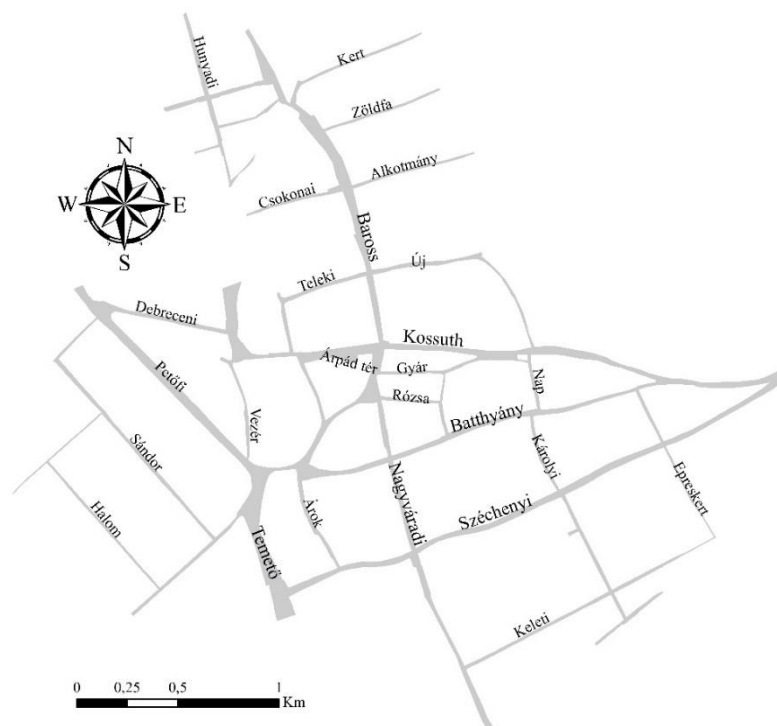
2. számú melléklet: Nagylétei utcanevei 1888-ban és az 1900-as években

Nagylétei utcanevei 1888-ban

Forrás: HBKT. Saját szerkesztés.

Nagyléta utcanevei 1900-as évek

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

3. számú melléklet: Táblázatok a 11. ábrához

Álmosd		
Funkció	Melyik más településen elérhető?	
Vásár	Nagyléta	Vámospércs
Épületfa beszerzése	Nagyléta	
Malomhasználat	Nagyléta	Vámospércs
Hitelszövetkezeti ügyek	Bagamér	
Tűzifa beszerzése	Bagamér	
Vasúthasználat	Nagyléta	Vámospércs
Főszolgabírói hivatal		

Forrás: HU MNL OL K 51 B i dosszié. III/5. Álmosd község kérdőíve, saját szerkesztés.

Bagamér			
Funkció	Melyik más településen elérhető?		
Vásár	Vámospércs	Álmosd	Nagyléta
Épületfa beszerzése	Nagyléta		
Malomhasználat	Vámospércs	Nagyléta	
Hitelszövetkezeti ügyek			
Tűzifa beszerzése			
Vasúthasználat	Nyírábrány	Nagyléta	
Főszolgabírói hivatal			

Forrás: HU MNL OL K 51 B i dosszié. IV/3. Bagamér község kérdőíve, saját szerkesztés.

Kokad		
Funkció	Melyik más településen elérhető?	
Vásár	Nagyléta	Álmosd
Épületfa beszerzése		
Malomhasználat	Nagyléta	Álmosd
Hitelszövetkezeti ügyek		
Tűzifa beszerzése	Bagamér	
Vasúthasználat		
Főszolgabírói hivatal		

Forrás: HU MNL OL K 51 B i dosszié. XI/1. Kokad község kérdőíve, saját szerkesztés.

Nyírábrány			
Funkció	Melyik más településen elérhető?		
Vásár	Nyíracsád	Nyírlugos	Vámospércs
Épületfa beszerzése			
Malomhasználat			
Hitelszövetkezeti ügyek			
Tűzifa beszerzése	Bagamér		
Vasúthasználat			
Főszolgabírói hivatal	Nyíracsád		

Forrás: HU MNL OL K 51 B i dosszié. V/2. Nyírábrány község kérdőíve, saját szerkesztés.

4. számú melléklet:

Nagyléta kataszteri telekkönyv 1888 adatbázis

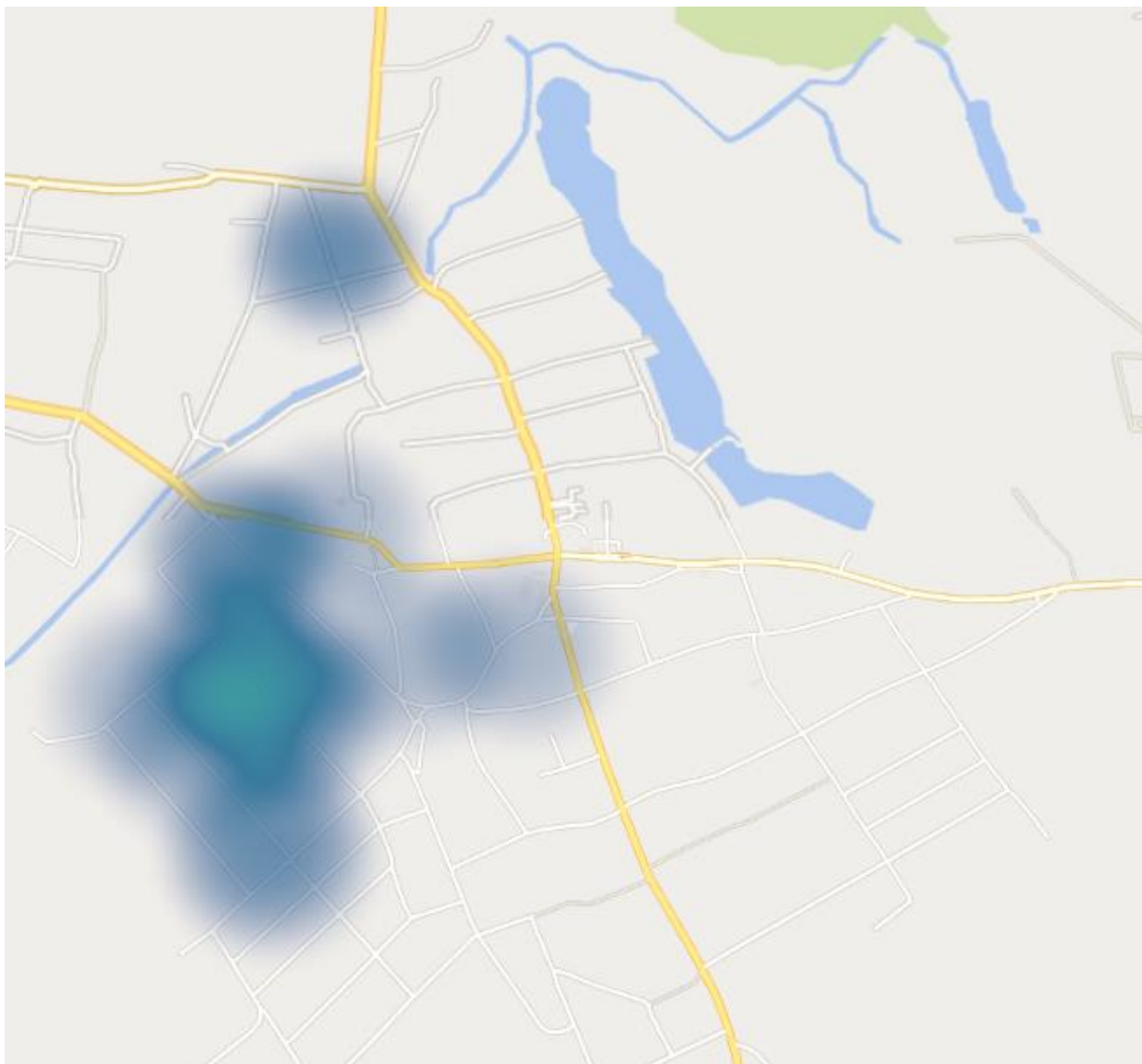
(https://www.academia.edu/115804702/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_Nagyl%C3%A9ta_kataszteri_telekk%C3%B6nyv_1888_adatb%C3%A1zis; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

Nagyléta kataszteri birtokívek 1910 adatbázis

(https://www.academia.edu/127785777/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_Nagyl%C3%A9ta_kataszteri_birtok%C3%ADvek_1910_adatb%C3%A1zis; utolsó letöltés: 2025. február 15.)

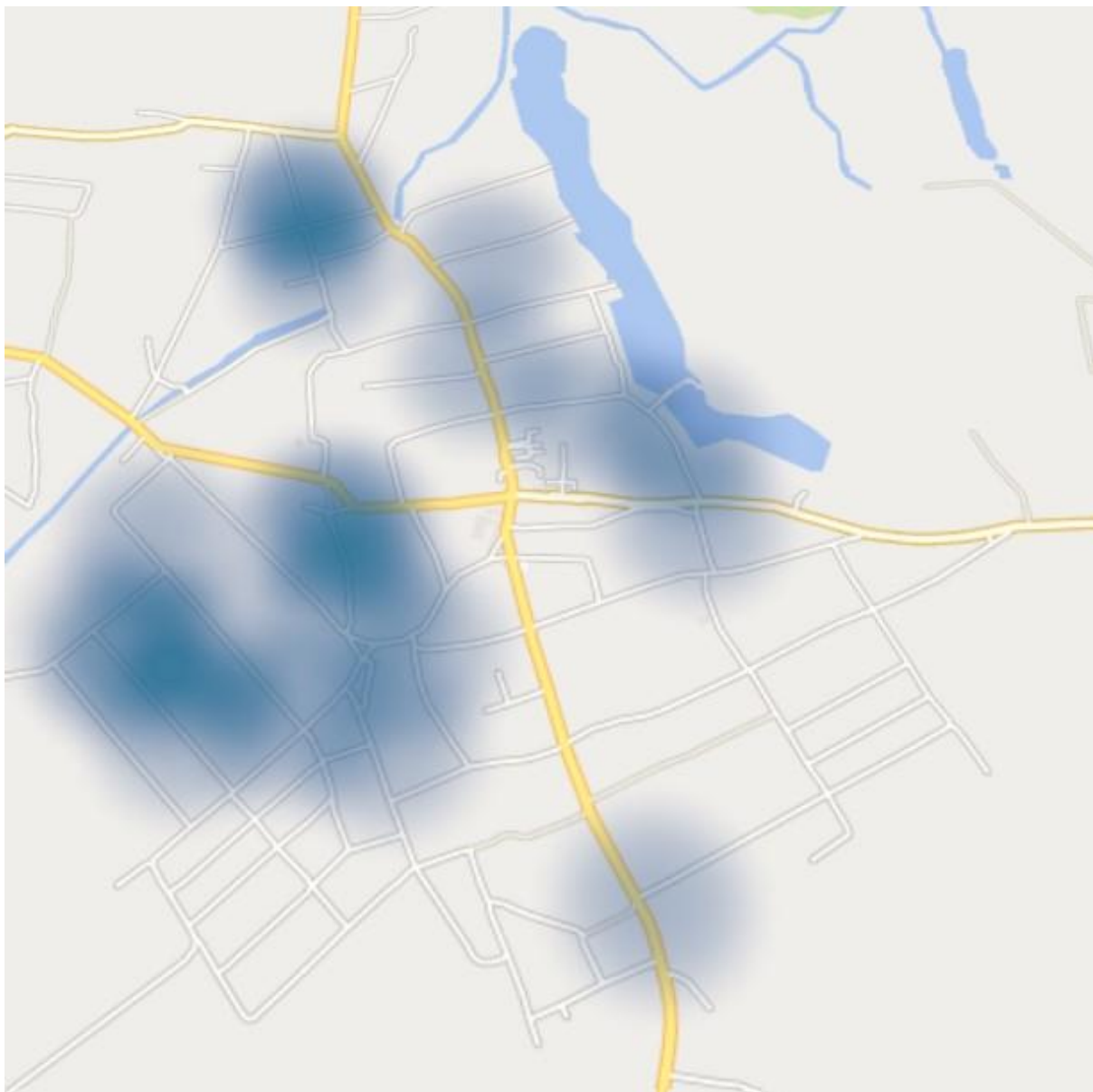
5. számú melléklet: A járványokban elhunytak lakhelyének hőtérképe

Vérhas 1871

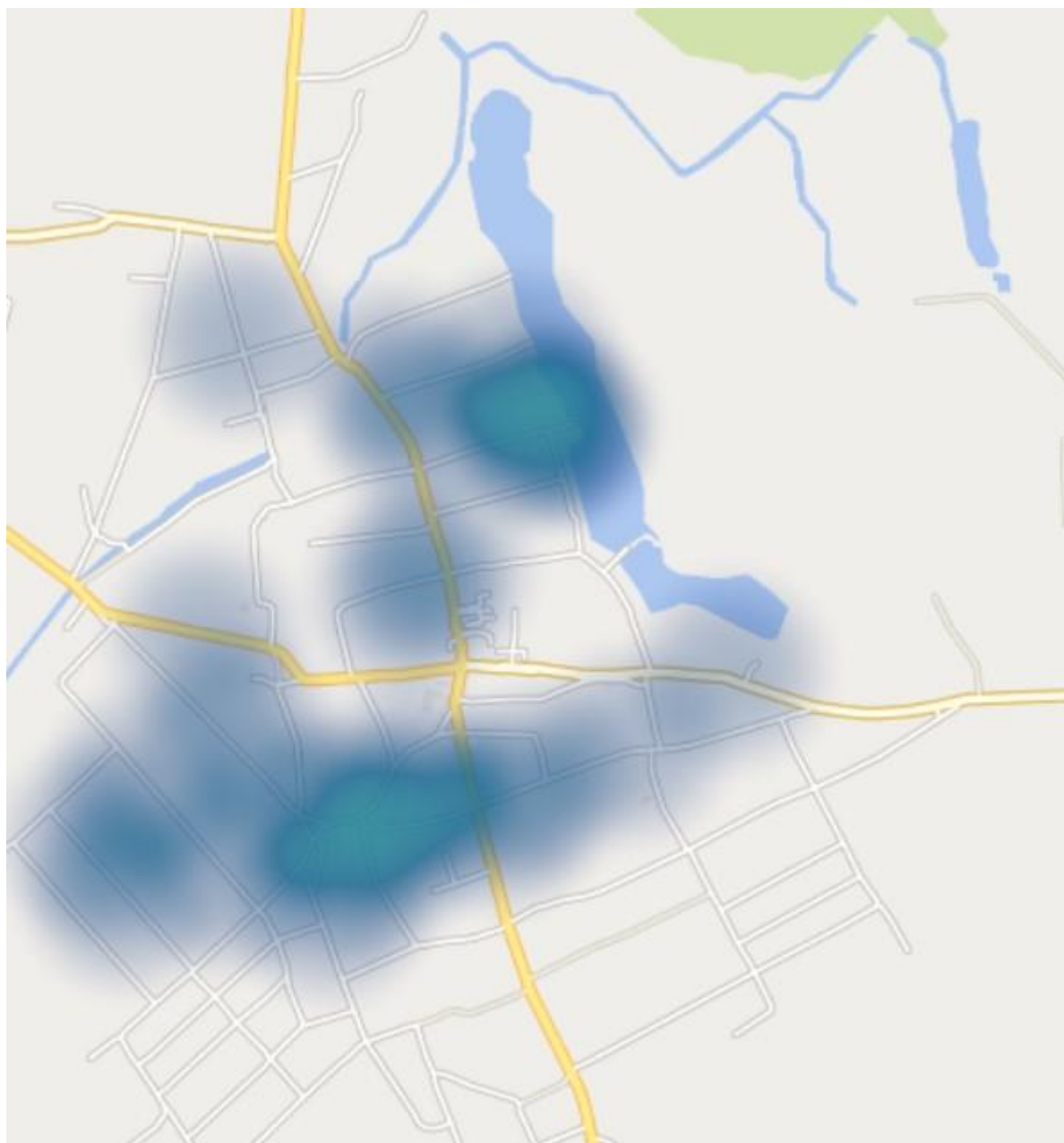
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Sínylődés, sorvadás 1872

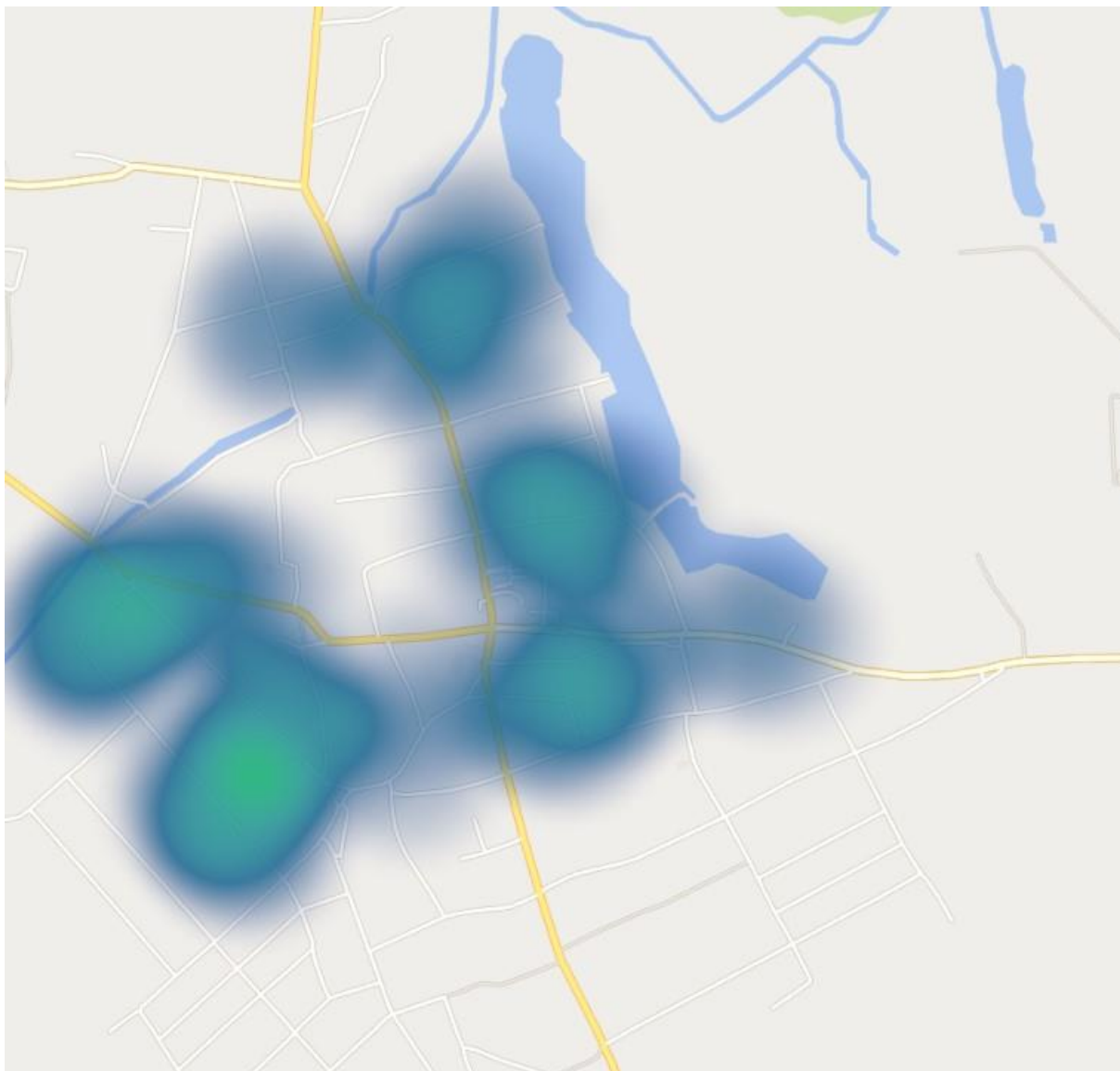
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Kolera 1873

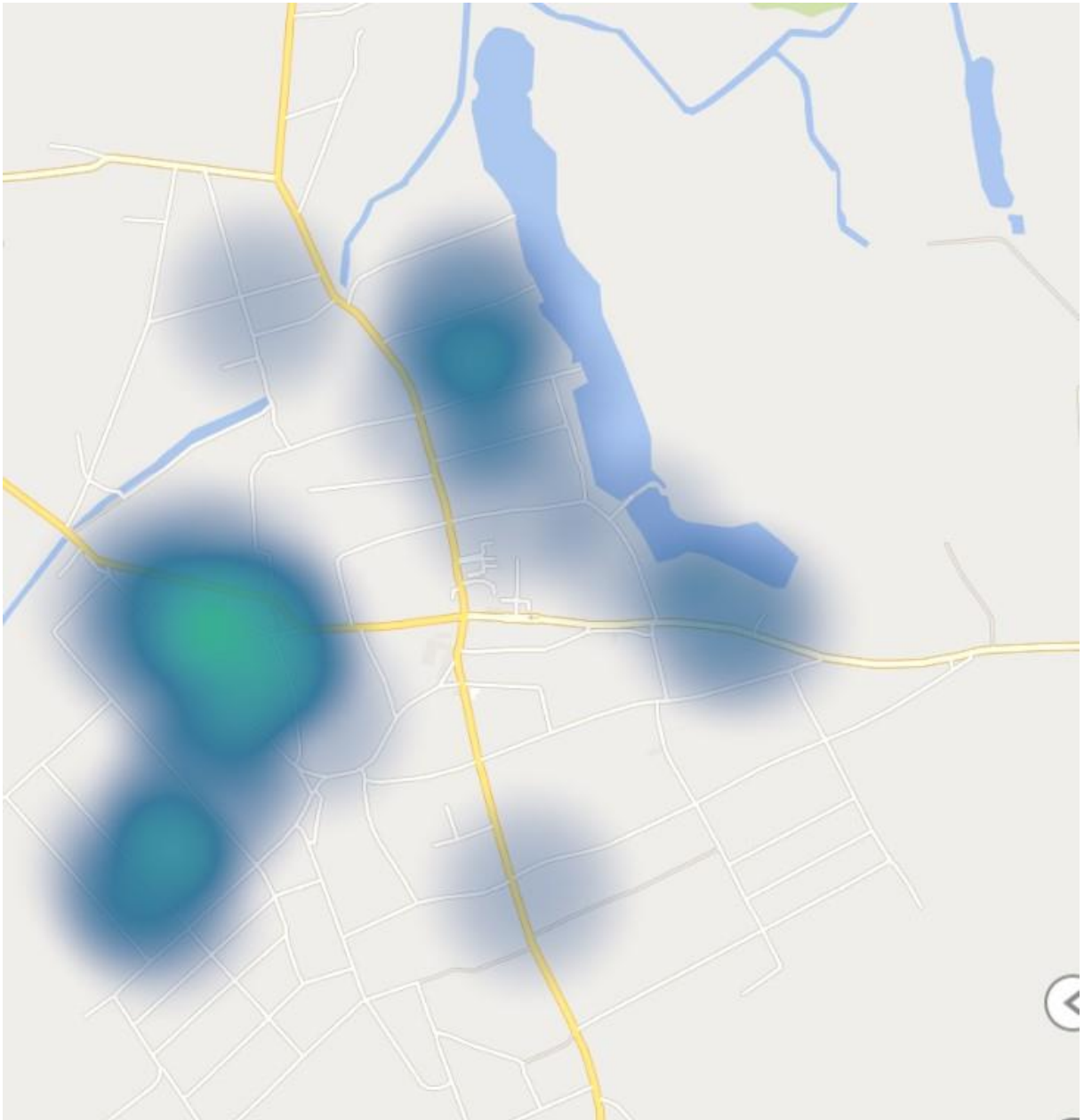
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Himlő 1874

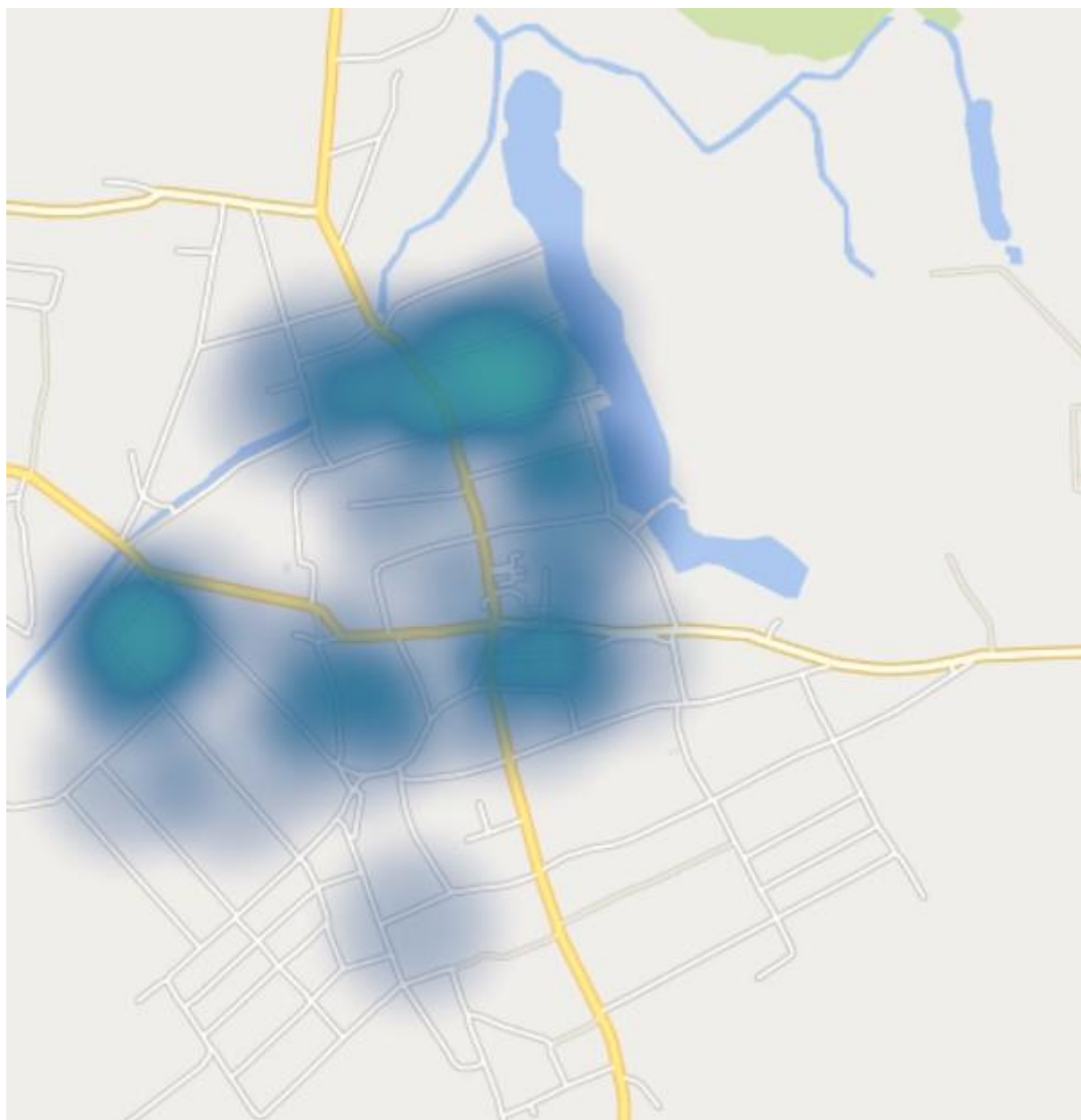
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Sínylődés, sorvadás 1875

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

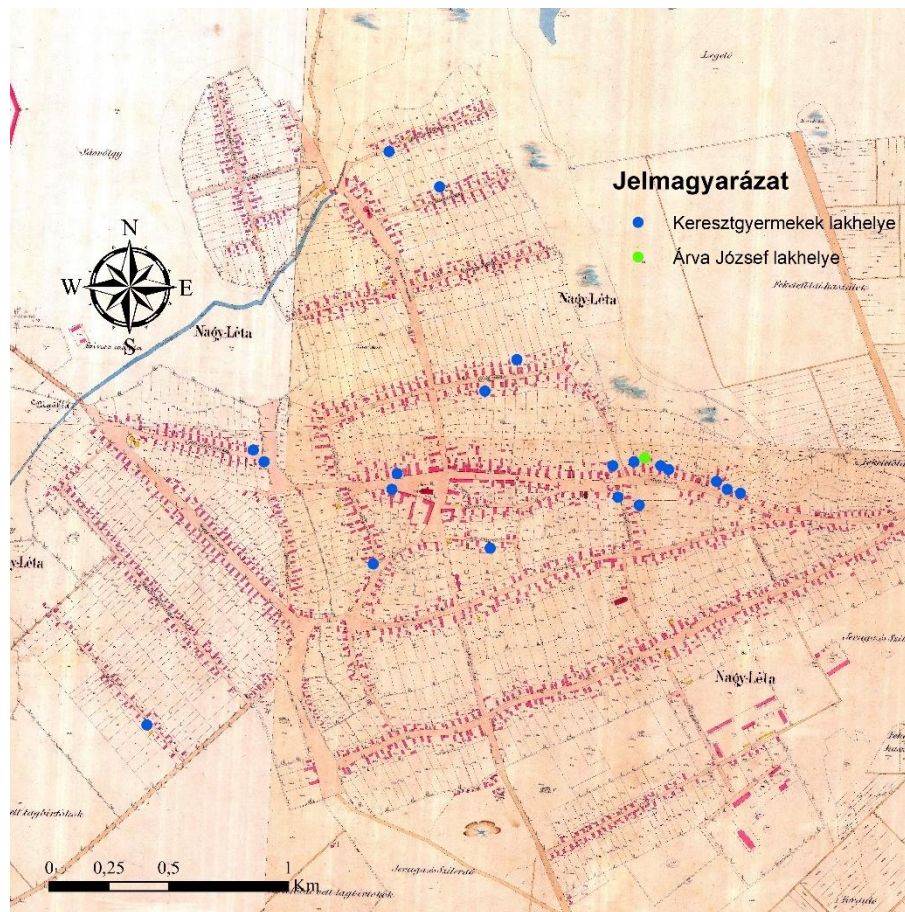
Skarlát 1876

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

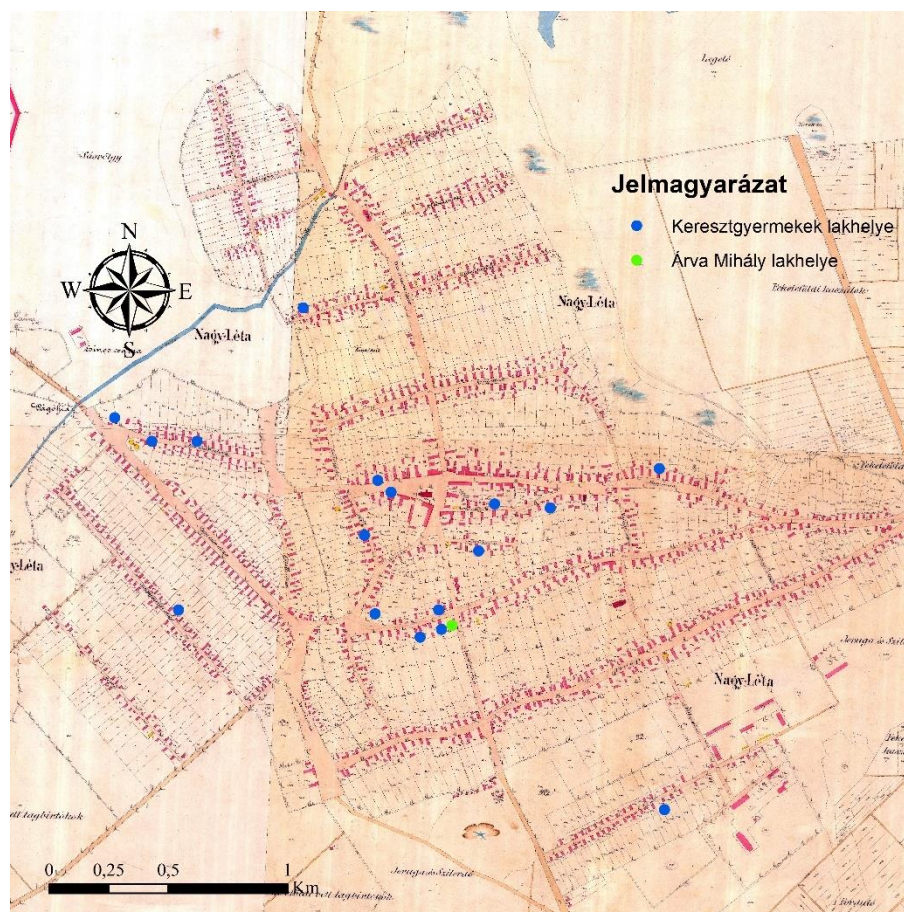
6. számú melléklet: A népszerű keresztszülők és keresztszülők lakhelye

Árva József hálózat (földműves)

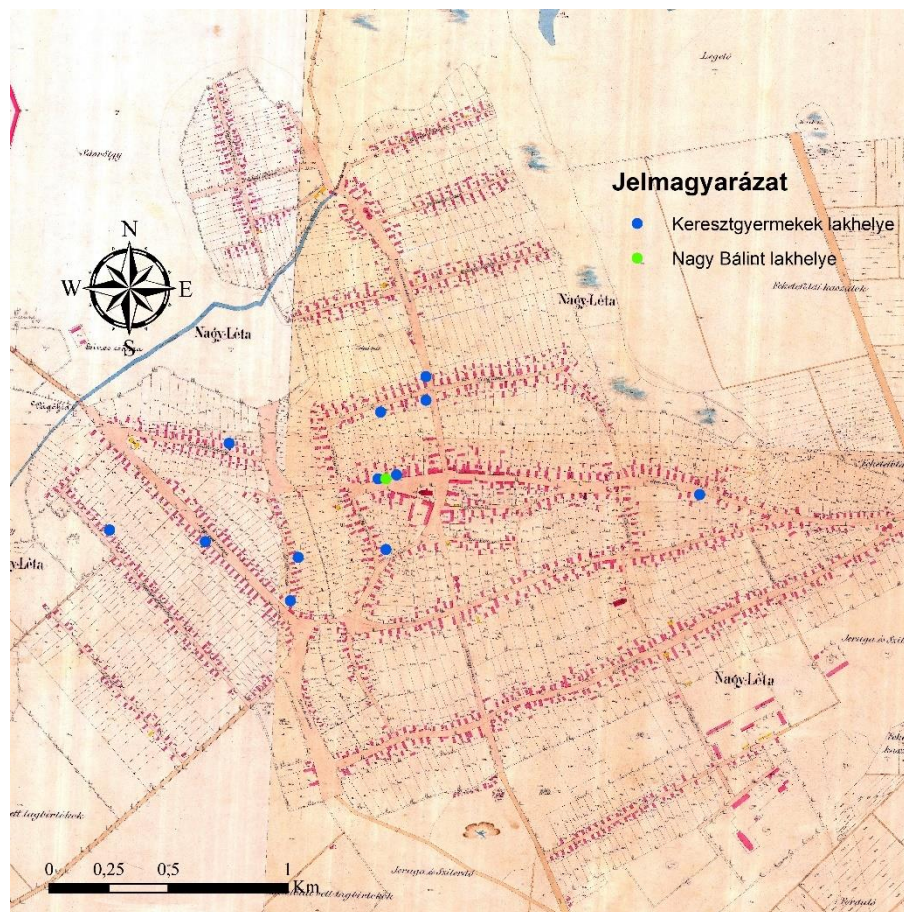
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Árva Mihály hálózat (földműves)

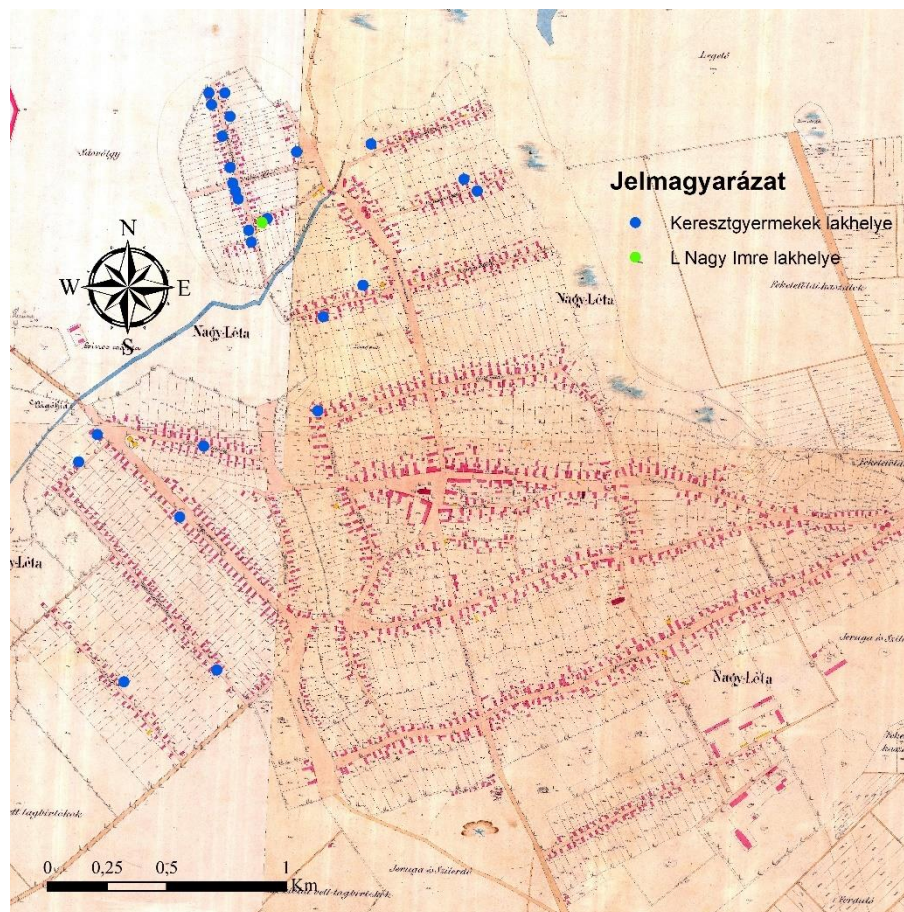
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Nagy Bálint hálózat (földműves)

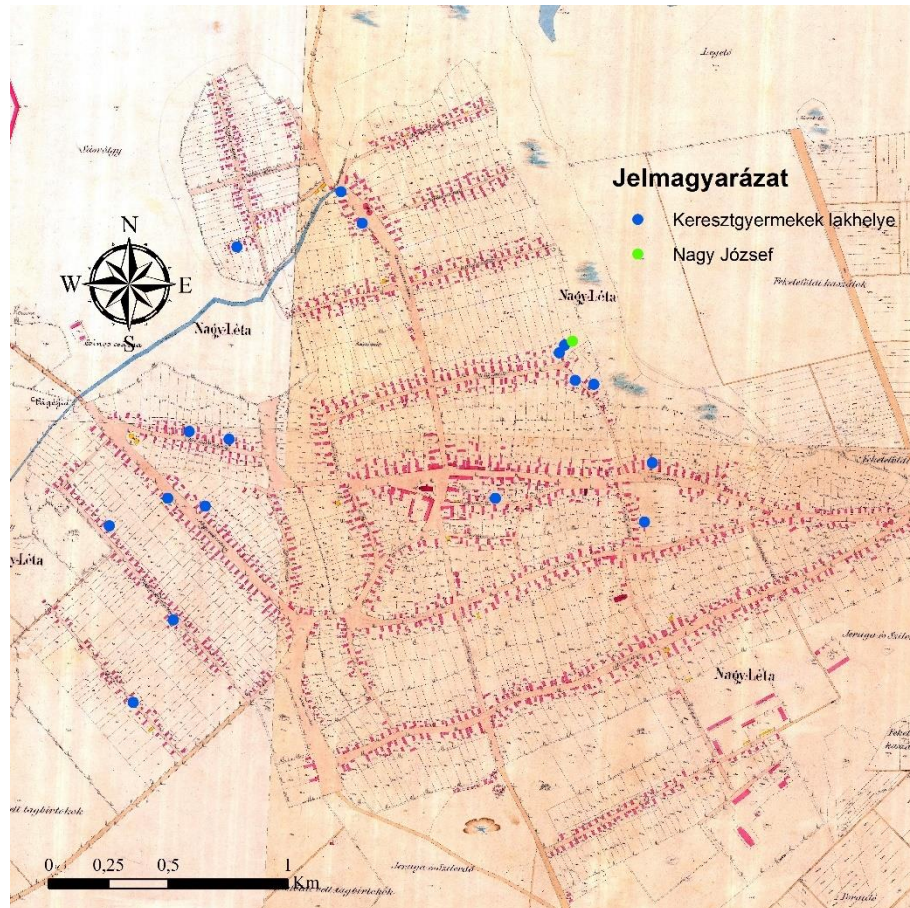
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

L Nagy Imre hálózat (földműves)

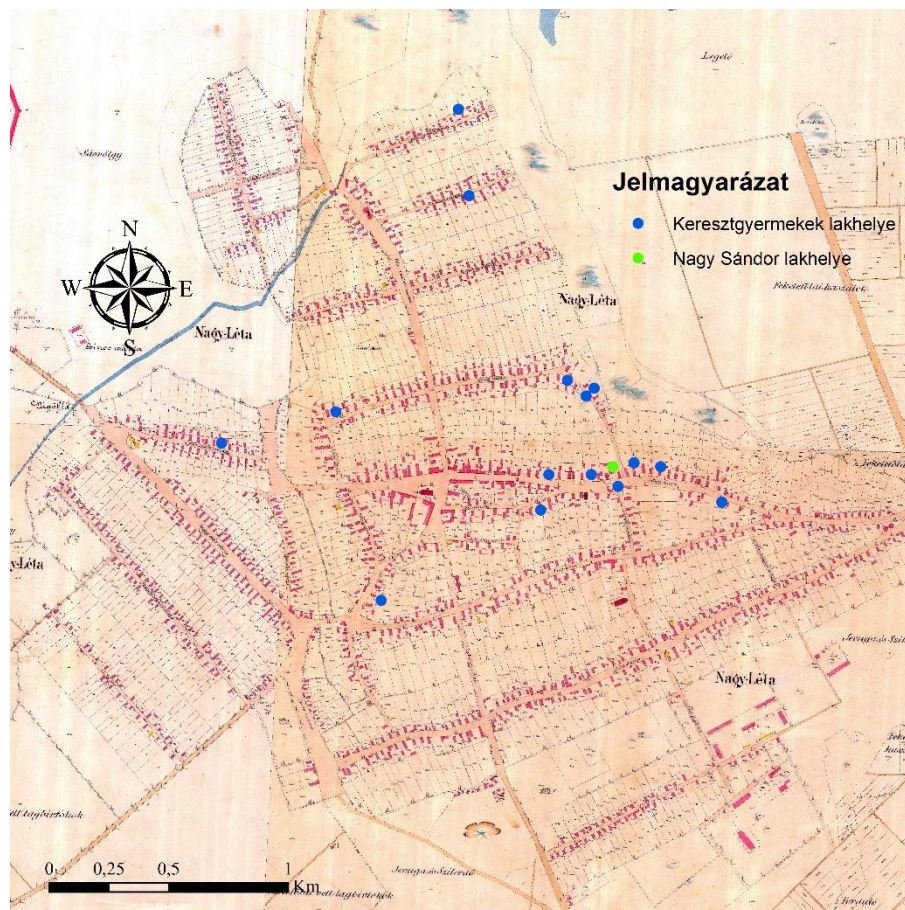
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Nagy József hálózat (földműves)

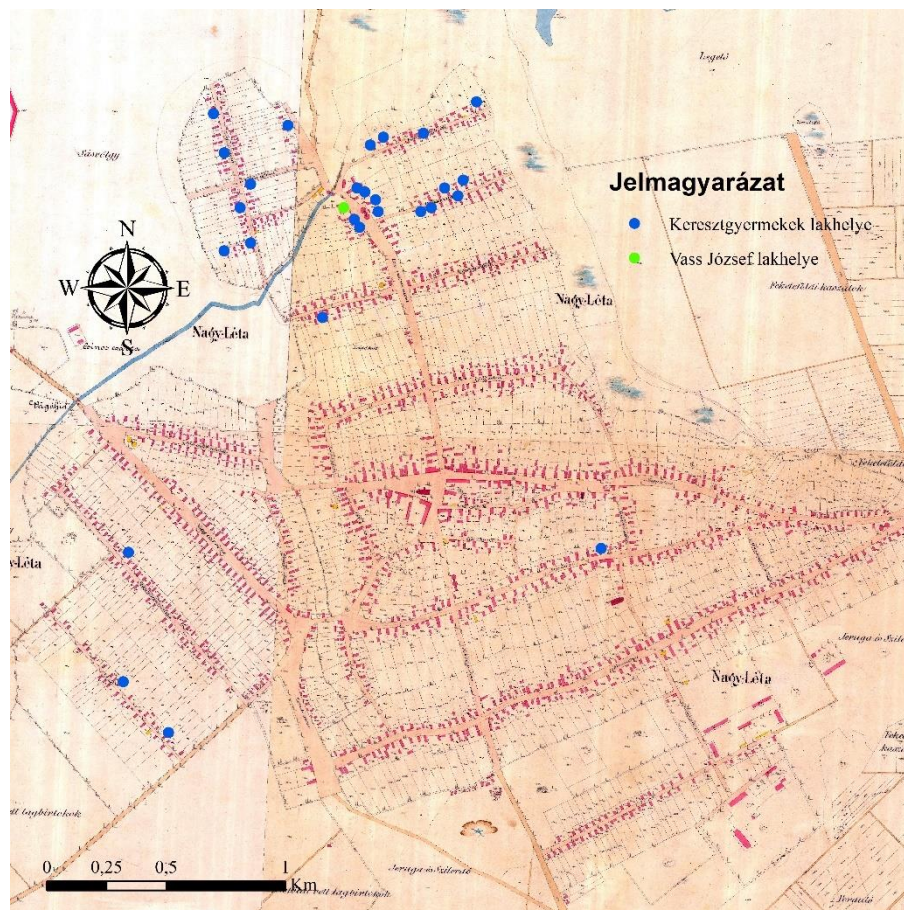
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Nagy Sándor hálózat (földműves)

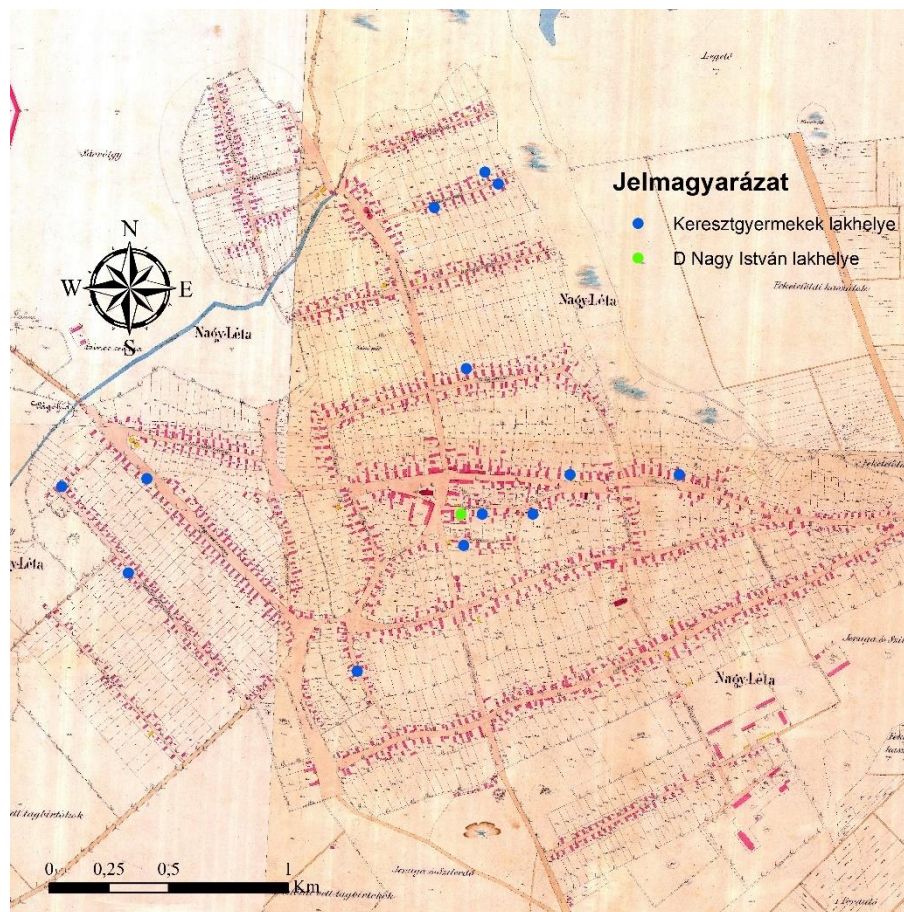
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Vass József hálózat (földműves)

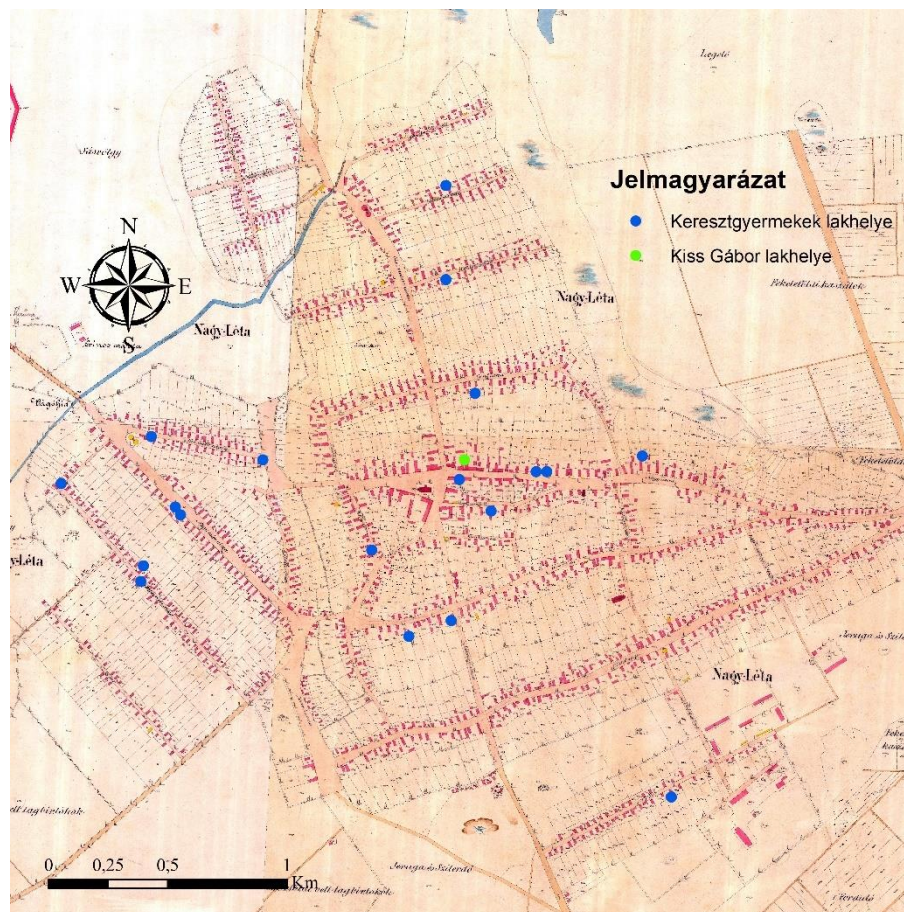
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

D. Nagy István hálózat (hentes)

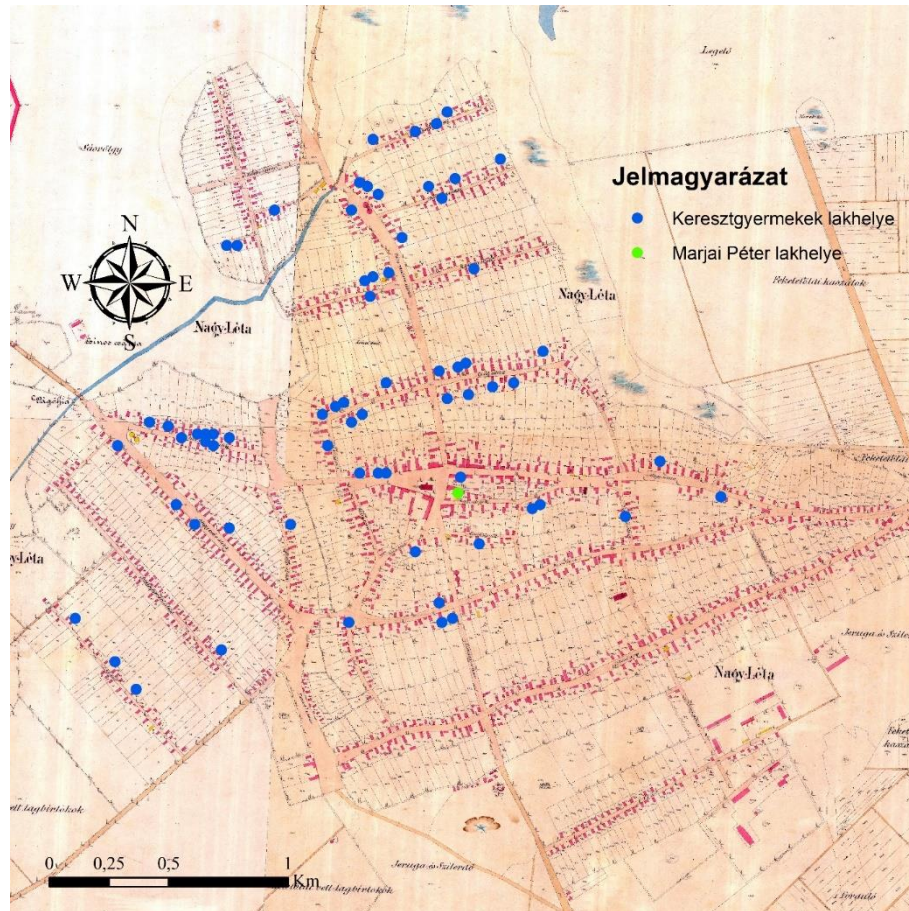
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Kiss Gábor hálózat (községi jegyző)

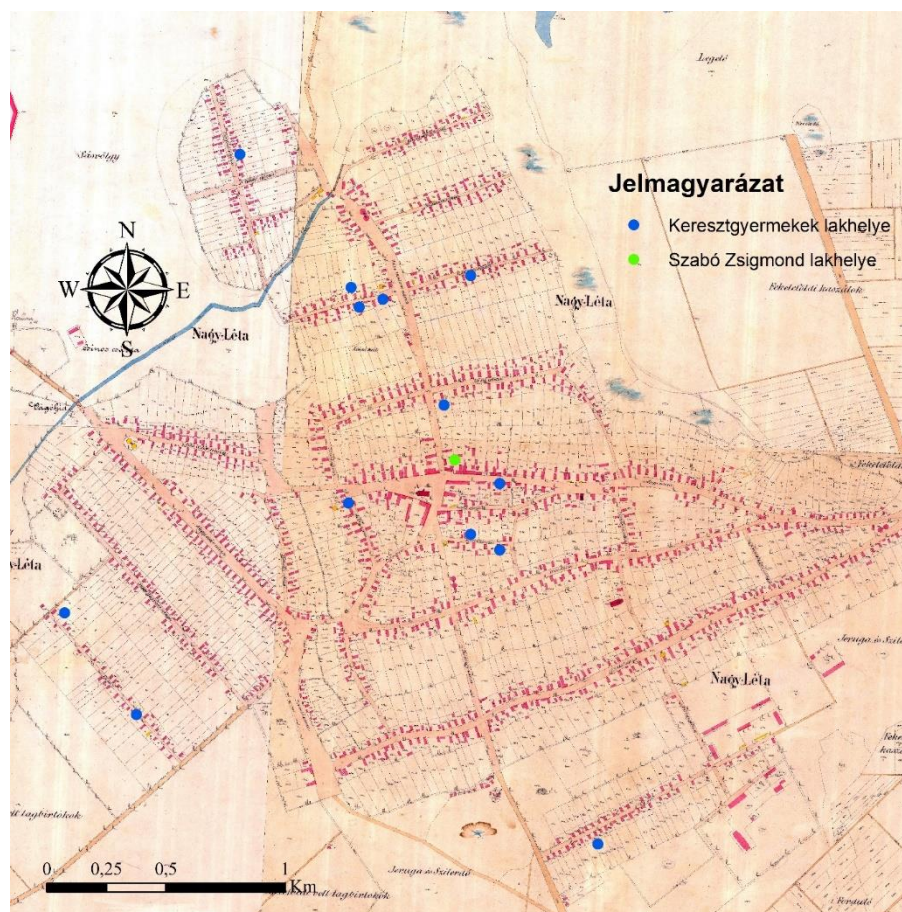
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Marjai Péter hálózat (lelkész)

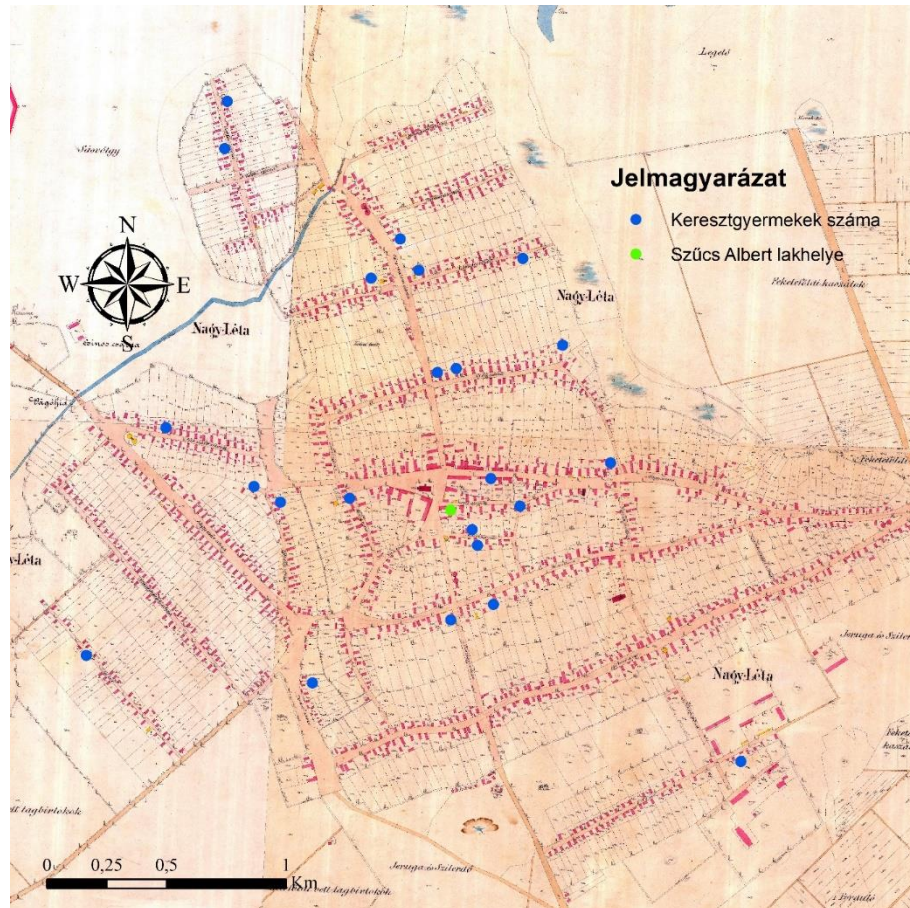
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Szabó Zsigmond hálózat (kereskedő)

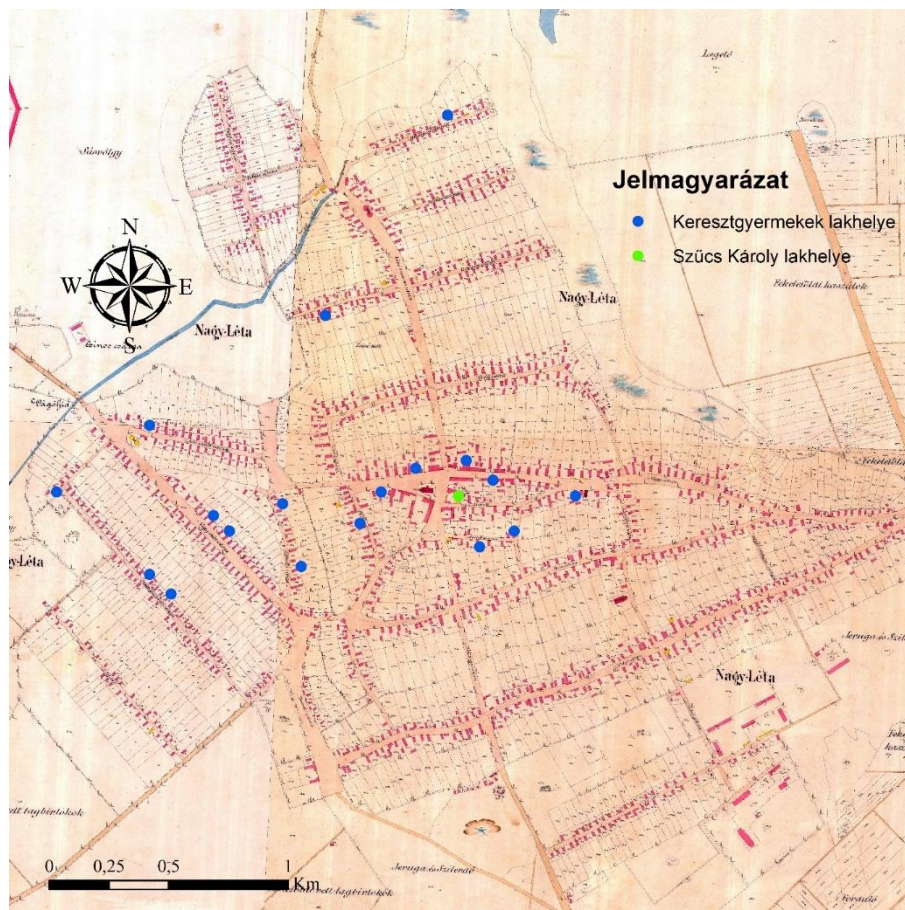
Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Szűcs Albert hálózat (földbirtokos)

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

Szűcs Károly hálózat (lelkész)

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés.

7. számú melléklet: A násznagyokra vonatkozó adatok

A házassági tanúk szereplésének száma és lakhelye 1895–1906.

Sorszám	Kód	Név	Esküvő- kőn való részvéte- lek száma	Együtt szereplés más há- zassági ta- núkkal	Lakhely	Utca	Házszám
1	125	L Nagy Imre	32	24	Nagyléta	Nagycsúr	473
2	110	Csukás István	27	17	Nagyléta	Debreceni	562
3	127	M Papp József	15	10	Nagyléta	Új	109
4	107	Barna Péter	12	10	Nagyléta	Sziget	625
5	140	T Pongor Sándor	11	11	Nagyléta	Kisbolt	59
6	116	Fekete József	8	7	Nagyléta	Teleki	596
7	111	D Nagy István	7	6	Nagyléta	Kis	205
8	118	Guba József	7	5	Nagyléta	Olasz	49
9	129	Marjai Péter	7	7	Nagyléta	Piac tér	200
10	138	Szücs Béla	7	7	Nagyléta	Árpád	538
11	105	Balogh József	6	6	Nagyléta	Zöldfa	25
12	106	Balogh Sándor	6	6	Nagyléta	Teleki	584
13	176	Balogh József	5	5	Nagyléta	Új	111
14	119	Holló József	5	5	Nagyléta	Árpád	523
15	122	Katona András	5	5	Nagyléta	Halom	746
16	126	M Nagy István	5	5	Nagyléta	Új	100
17	130	Mikó Sándor	5	5	Nagyléta	Debreceni	548
18	137	Pelei Sándor	5	5	Nagyléta	Zöldfa	39
19	196	Zs Nagy Imre	5	2	Nagyléta	Új	77
20	101	Árva Mihály	4	4	Nagyléta	Árpád	517
21	113	Erzse Sándor	4	4	Nagyléta	Árpád	222
22	114	Fehér Bálint	4	4	Nagyléta	Árpád	520
23	120	K Holló József	4	3	Nagyléta	Kossuth Lajos	135
24	121	K Vida József	4	4	Nagyléta	Doktor	589
25	100	Árva József	3	3	Nagyléta	Kossuth Lajos	196
26	143	Árva József	3	3	Nagyléta	Rózsa	204
27	112	Erdős József	3	3	Nagyléta	Csokonai	615
28	123	Kokó Sándor	3	3	Nagyléta	Debreceni	560
29	161	M Nagy József	3	3	Nagyléta	Diós	230
30	135	Papp Lajos	3	3	Nagyléta	Új	78
31	164	Rácz Zsigmond	3	3	Nagyléta	Kossuth	182
32	153	T Pongor Imre	3	2	Nagyléta	Baross	48
33	169	Tóth József	3	3	Nagyléta	Kossuth Lajos	165
34	102	Árva Sándor	2	2	Nagyléta	Diós	294
35	108	Bökönyi József	2	2	Nagyléta	Baross	675
36	109	Bökönyi Sándor	2	2	Nagyléta	Teleki	585/b
37	115	Fehér Dániel	2	2	Nagyléta	Árpád	544
38	182	Holló József	2	2	Nagyléta	Kossuth	119
39	155	Karssai Kálmán	2	2	Nagyléta	Halom	748
40	184	Kolozsi István	2	2	Nagyléta	Doktor	599
41	185	Munkácsi Ferenc	2	2	Nagyléta	Kis	202
42	171	Vida Ferenc	2	2	Nagyléta	Alkotmány	51

43	195	Árva József	1	1	Nagyléta	Kossuth	130
44	175	Asztalos József	1	1	Debrecen	-	-
45	174	Baka Gyula	1	1	Nagyléta	Halom	771
46	104	Balogh József	1	1	Nagyléta	Kossuth Lajos	136
47	145	Bíró József	1	1	Nagyléta	Petőfi	475
48	177	Csiszár Sándor	1	1	Nagyléta	Pancsova	37
49	178	Éles Imre	1	1	Nagyléta	Kossuth	108
50	147	Fekete Imre	1	1	Nagyléta	Kossuth Lajos	532
51	117	Fiók Albert	1	1	Nagyléta	Árpád	538
52	148	Fodor István	1	1	Nagyléta	Zöldfa	27
53	179	Guba András	1	1	Nagyléta	Sziget	623
54	149	Guba Dániel	1	1	Nagyléta	Alkotmány	49
55	180	Holló István	1	1	Nagyléta	Új	75
56	152	Holló Sándor	1	1	Nagyléta	-	-
57	181	Holló Sándor	1	1	Nagyléta	Árpád	531
58	154	Karcza János	1	1	Nagyléta	Széchenyi	431/a
59	183	Kiss Gábor	1	1	Nagyléta	Ótelek	669
60	156	Kiss István	1	1	Nagyléta	Rózsa	217/b
61	124	Kozma András	1	1	Nagyléta	Halom	746
62	186	M Nagy József	1	1	Nagyléta	Baross	20
63	187	M Nagy József	1	1	Nagyléta	Új	100
64	157	M Nagy Sándor	1	1	Nagyléta	Hunyadi	670
65	128	M Papp Sándor	1	1	Nagyléta	Új	104
66	158	Máriga József	1	1	Nagyléta	Halom	770
67	159	Molnár Bálint	1	1	Nagyléta	Hunyadi	633/b
68	131	Nagy Bálint	1	1	Nagyléta	Alkotmány	61
69	132	Nagy József	1	1	Nagyléta	Petőfi	476
70	133	Pankotai József	1	1	Nagyléta	Hunyadi	671
71	188	Pankotai József	1	1	Nagyléta	Ótelek	671
72	160	Pankotai Sándor	1	1	Nagyléta	Hunyadi	634
73	189	Papp Ferenc	1	1	Nagyléta	Kossuth	166
74	162	Papp István	1	1	Nagyléta	Rózsa	214
75	134	Papp József	1	1	Nagyléta	Baross	627
76	190	Papp József	1	1	Nagyléta	Ótelek	650
77	163	Pongor János	1	1	Nagyléta	Kert	7
78	165	Szabó Sándor	1	1	Nagyléta	Hunyadi	633
79	191	Szatmári László	1	1	Nagyléta	Malom	536
80	166	Szilágyi Sándor	1	1	Nagyléta	Sándor	715/a
81	192	Tallódi Sándor	1	1	Nagyléta	Petőfi	467
82	193	Tóth Imre	1	1	Nagyléta	Alkotmány	63
83	170	Tóth Lajos	1	1	Nagyléta	Új	92
84	172	Vida Ödön	1	1	Nagyléta	Alkotmány	60
85	142	Zs Nagy József	1	1	Nagyléta	Kisbolt	69
86	194	Zsíros Imre	1	1	Nagyléta	Ótelek	641
87	173	Zsíros Sándor	1	1	Nagyléta	Debreceni	569

Forrás: NATA 1870–1929. Saját szerkesztés és számítás.

8. számú melléklet: Adatbázis A Rejtett hálózatok című fejezethez

Házassági kapcsolatok Nagylétán adatbázis

(<https://www.acade->

[mia.edu/115805335/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_H%C3%A1zass%C3%A1gi_kap-](https://www.academia.edu/115805335/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_H%C3%A1zass%C3%A1gi_kap-)

[csolatok_Nagyl%C3%A9t%C3%A1n_adatb%C3%A1zis](https://www.academia.edu/115805335/Buzg%C3%B3_G%C3%A1bor_H%C3%A1zass%C3%A1gi_kap-); utolsó letöltés: 2025. február

15.)